

ISSN (Print) 2616-6895
ISSN (Online) 2663-2497

ВЕСТНИК
ЕВРАЗИЙСКОГО
НАЦИОНАЛЬНОГО
УНИВЕРСИТЕТА
ИМ. Л.Н. ГУМИЛЕВА

BULLETIN
of
L.N. GUMILYOV
EURASIAN NATIONAL
UNIVERSITY

Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ
ЕУАЗИЯ ҰЛТТЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ

ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. ӘЛЕУМЕТТАНУ сериясы
PEDAGOGY. PSYCHOLOGY. SOCIOLOGY Series
Серия ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. СОЦИОЛОГИЯ

№ 2 (127)/2019

1995 жылдан бастап шығады
Founded in 1995
Издается с 1995 года

Жылына 4 рет шығады
Published 4 times a year
Выходит 4 раза в год

Нұр-Сұлтан, 2019
Nur-Sultan, 2019
Нур-Султан, 2019

Бас редакторы
Молдажанова А. А.
п.ғ.д., проф. (Қазақстан)

Бас редактордың орынбасары (педагогика)	Г.Ж. Менлибекова , п.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Бас редактордың орынбасары (психология)	А.Р. Ерментаева , п.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Бас редактордың орынбасары (әлеуметтану)	Н.О. Байғабылов , PhD (Қазақстан)

Редакция алқасы

Иванова Г.П.	п.ғ.д. (Ресей)
Исламова З.М.	п.ғ.к., доцент (Ресей)
Кажғалиева А.	докторант (Қазақстан)
Калдыбаева О.В.	PhD (Қазақстан)
Колева И.	докт. (Болгария)
Сейтқазы П.Б.	п.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Сунарчина М.М.	э.ғ.д., проф. (Ресей)
Толубекова Р.К.	п.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Уразбаева Г.Т.	п.ғ.д., доцент (Қазақстан)
Хан Н.Н.	п.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Хаяти Тюфекчиоглу	э.ғ.д., проф. (Түркия)
Шайхисламов Р.Б.	э.ғ.д., проф. (Ресей)
Шалғынбаева Қ.Қ.	п.ғ.д., проф. (Қазақстан)

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Сәтпаев к-сі, 2, 349 б.,
Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31432)
E-mail: vest_pedpsysoc@enu.kz

Жауапты хатишы, компьютерде беттеген: Ә. С. Жұматаева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы.

ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. ӘЛЕУМЕТТАНУ сериясы

Меншіктенуші: ҚР БЖҒМ «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» ШЖҚ РМК
Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникациялар министрлігінде тіркелген. 27.03.18 ж. № 17001-
Ж -тіркеу куәлігімен тіркелген.

Мерзімділігі: жылына 4 рет.

Тиражы: 35 дана

Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Қажымұқан к-сі, 13/1, тел.: +7(7172)709-500
(ішкі 31432)

© **Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті**

Editor-in-Chief
Doctor of Pedagogical Sciences,
Prof.(Kazakhstan)
A.A. Moldazhanova

Deputy Editor-in-Chief (pedagogy) **G.Zh.Menlibekova**, Doctor of Pedagogical Sciences,
Prof. (Kazakhstan)
Deputy Editor-in-Chief (psychology) **A.R. Yermentayeva**, Doctor of Psychological Sciences,
Prof. (Kazakhstan)
Deputy Editor-in-Chief (sociology) **N.O. Baigabylov**, PhD in Sociology (Kazakhstan)

Editorial board

Ivanova G.P.	Doctor of Pedagogical Sciences (Russia)
Islamova Z.M.	Can. of Pedagogical. Sciences, Assoc.Prof. (Russia)
Kazhgaliyeva A.	Doctoral Candidate (Kazakhstan)
Kaldybayeva O.V.	PhD (Kazakhstan)
Koleva I.	Dr. (Bulgaria)
Seytkazy P.B.	Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.(Kazakhstan)
Sunarchina M.M.	Doctor of Sociology, Prof. (Russia)
Toleubekova R.K.	Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.(Kazakhstan)
Urazbayeva G.T.	Doctor of Pedagogical Sciences, Assoc.Prof. (Kazakhstan)
Khan N.N.	Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.(Kazakhstan)
Hayati Tufekcioglu	Doctor of Sociology, Prof. (Turkey)
Shaikhislamov R.B.	Doctor of Sociology, Prof. (Russia)
Shalgynbayeva K.K.	Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.(Kazakhstan)

Editorial address:2, Satpayev str., of.349, Nur-Sultan, Kazakhstan, 010008
L.N.Gumilyov Eurasian National University
Tel.: +7(7172) 709-500 (ext. 31432)
E-mail: vest_pedpsysoc@enu.kz

Responsible secretary, computer layout: A.S.Zhumatayeva

Bulletin of L.N.Gumilyov Eurasian National University PEDAGOGY. PSYCHOLOGY. SOCIOLOGY Series

Owner: Republican State Enterprise in the capacity of economic conduct «L.N.Gumilyov Eurasian National University» Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan

Registered by Ministry of information and communication of Republic of Kazakhstan.

Registration certificate No. 17001-Ж from 27.03.18

Periodicity: 4 times a year

Circulation: 35 copies

Address of printing house: 13/1 Kazhimukan str., Nur-Sultan, Kazakhstan 010008; tel.: +7(7172) 709-500 (ext.31432)

© **L.N.Gumilyov Eurasian National University**

Главный редактор
д.п.н., профессор
А. А. Молдажанова (Казахстан)

Зам. главного редактора (педагогика)	Г.Ж. Менлибекова , д.п.н., проф. (Казахстан)
Зам. главного редактора (психология)	А.Р. Ерментаева , д.п.с. наук, проф. (Казахстан)
Зам. главного редактора (социология)	Н.О. Байгабылов , PhD (Казахстан)

Редакционная коллегия

Иванова Г.П.	д.п.н. (Россия)
Исламова З.М.	к.п.н., доцент (Россия)
Кажгалиева А.	докторант (Казахстан)
Калдыбаева О.В.	PhD (Казахстан)
Колева И.	докт. (Болгария)
Сейтказы П.Б.	д.п.н., проф. (Казахстан)
Сунарчина М.М.	д.с.н., проф. (Россия)
Толубекова Р.К.	д.п.н., проф. (Казахстан)
Уразбаева Г.Т.	д.п.н., доцент (Казахстан)
Хан Н.Н.	д.п.н., проф. (Казахстан)
Хаяти Тюфекчиоглу	д.с.н., проф. (Турция)
Шайхисламов Р.Б.	д.с.н., проф. (Россия)
Шалгынбаева К.К.	д.п.н., проф. (Казахстан)

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Сатпаева, 2, каб. 349,
Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева
Тел.: +7(7172) 709-500 (вн. 31432)
E-mail: vest_pedpsysoc@enu.kz

Ответственный секретарь, компьютерная верстка: А. С. Жуматаева

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева.

Серия: ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. СОЦИОЛОГИЯ.

Собственник: РГП на ПХВ «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева» МОН РК

Зарегистрирован Министерством информации и коммуникаций Республики Казахстан.

Регистрационное свидетельство № 17001-Ж от 27.03.18 г.

Периодичность: 4 раза в год

Тираж: 35 экземпляров

Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Кажымукана, 13/1, тел.: +7(7172)709-500 (вн.31432)

© Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

МАЗМҰНЫ

ПЕДАГОГИКА

<i>Абдимомынов Е.Б.</i> Білім берудің қазіргі технологиялары: дәстүрлі әдіс пен жаңаша көзқарас (ЖОО-да М.Әуезовтің әңгімелерін оқыту негізінде)	8
<i>Абдыхалықова Ж.Е., Нурмуханбетова А.Н.</i> Әлемдік жоғары білім беру жүйесінде студенттерді тьюторлық сүйемелдеуді салыстырмалы талдау	21
<i>Бейсенбаева Б.А.</i> Ағылшын тілі сабақтарында телешоу, онлайн бейнефильмдер және бейнеподкастерді пайдалану	38
<i>Джумажанова Г.К., Татиева М.Е.</i> «Әбілхан Қастеев техникасынадағы» түстік шешімдер және оны үйренудегі практикалық ерекшеліктер	46
<i>Дүйсекова К.К., Михайлова Т.В.</i> Интеграцияланған пәнаралық әдістеме: үш тілдік білім берудің негізі ретінде	57
<i>Жекибаева Б.А., Калимова А.Д.</i> Болашақ мұғалімдерді бастауыш мектепті кіріктірілген оқытуға дайындаудың бастапқы жағдайы	66
<i>Какимова Л.Ш.</i> Жоғары көркемдік білім берудегі «Мәңгілік ел» ұлттық идеясы контексті аясындағы ұлттық сана мен мәдени құндылықтар	77
<i>Сагиндыков К.М., Менлибекова Г.Ж., Мукушева Н.Ж.</i> Ересектердің компьютерлік сауаттылығын қалыптастырудың андрагогикалық негіздері	85
<i>Самуратова Т.К., Наурызбаева А.</i> Заманауи қалалық орта ұйымдастырудағы дәстүрлі тәсілдерді қолдану ерекшеліктері	92
<i>Текесбаева Г.М., Текесбаева А.М.</i> Оқушылардың коммуникативтік құзіреттілігін қалыптастырудағы шешендік сөздердің маңызы	99
<i>Шалғынбаева К.К., Сулеймен А.М.</i> Ұрпақтар сабақтастығын сақтауда халықтық тәрбиенің рөлі	105
<i>Шолпанкулова Г.К., Байтиқбай К.</i> Ерекше білім беруге қажеттілігі бар балалардың моторикасын дамыту тәжірибесі	112

ПСИХОЛОГИЯ

<i>Әбдіғалиев Е.Б., Айкинбаева Г.К.</i> Медбикелердің жұмысындағы кәсіби күйіну синдромын туындататын факторлар	121
<i>Балабаева А.К., Черникова Т.В., Касымжанова А.А.</i> Фармацевтикалық кәсіпорынның қызметкерлерінің еңбек қызметінің мотивациялық факторы қызметінің еңбек құны	130
<i>Барбанова Е.И., Дергачёва Е.В., Мацкевич И.К., Стельмах С.А.</i> Емделіп жатқан онкологиялық науқастарды психологиялық қолдау моделі	139

ӘЛЕУМЕТТАНУ

<i>Байгабылов Н.О.</i> «Үш аймақ» қозғалысының батыры - Тәкіман (биографиялық зерттеудегі нарративті сұқбат әдісі)	152
<i>Сейдуманов С.Т., Сапарғалиқызы Ж.</i> Әйелдің қосарлы жұмысбастылығындағы кәсіптік интеграция көрінісі	161

CONTENTS

PEDAGOGY

<i>Abdimomynov E.B.</i> Modern education technologies: the traditional method and the new look (based on the study of M.Auezov's short stories in high schools)	8
<i>Abdykhalykova Zh.E., Nurmukhanbetova A.N.</i> A comparative analysis tutoring support of students in global higher education	21
<i>Beisenbaeva B.A.</i> Using TV shows, online videos and video podcasts in the English classrooms	38
<i>Dzhumazhanova G.K., Tatiyeva M.E.</i> Color solutions and practical features of training in the «Abilkhan Kasteyev technique»	46
<i>Duisekova K.K., Mikhailova T.V.</i> Integrated interdisciplinary approach as the basis of trilingual education	57
<i>Zhekibaeva B.A., Kalimova A.D.</i> The assessment state of future teachers' training for integrated education in primary school	66
<i>Kakimova L.Sh.</i> National consciousness and cultural values in higher art education in the context of the national idea «Mangilik El»	77
<i>Sagindykov K.M., Menlibekova G.Zh., Mukusheva N.Zh.</i> Andragogical basis of the Development of Computer Literacy of Adults	85
<i>Samuratova T.K., Nauryzbayeva A.</i> Features of using of traditional ways in the organization of the modern urban environment	92
<i>Tekesbayeva G.M., Tekesbayeva A.M.</i> The value of oratorical words in the formation of pupils' communicative competence	99
<i>Shalgynbayeva K.K., Suleimen A.M.</i> The role of generic pedagogy in preserving the continuity of generations	105
<i>Sholpankulova G.K., Baitikbai G.</i> Experience in developing motor skills of children with special educational needs	112

PSYCHOLOGY

<i>Abdigaliyev Y.B., Aikinbayeva G.K.</i> Factors leading to professional burnout syndrome in nurses	121
<i>Balabayeva A.K., Chernikova T.V., Kassymzhanova A.A.</i> Labor values as motivating factors of labor activity of the employees of the pharmaceutical enterprise	130
<i>Barabanova Y.I., Dergachyova Y.V., Matskevich I.K., Stelmakh S.A.</i> Model of psychological support of oncological patients in the conditions of hospitalization	139

SOCIOLOGY

<i>Baigabylov N.O.</i> Hero of the «Three Zones» movement – Takman	152
<i>Seidumanov S.T., Sapargalikyzy Zh.</i> Manifestation of professional integration in double female employment	161

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕДАГОГИКА

<i>Абдимомынов Е.Б.</i> Современные технологии образования: традиционный метод и новый взгляд (на основе изучения рассказов М. Ауэзова в вузах)	8
<i>Абдыхалыкова Ж.Е., Нурмуханбетова А.Н.</i> Сравнительный анализ тьюторского сопровождения студентов в мировой системе высшего образования	21
<i>Бейсенбаева Б.А.</i> Использование телепередач, онлайн-видеоматериалов и видеоподкастов на занятиях английского языка	38
<i>Джумажанова Г.К., Татиева М.Е.</i> Цветовые решения и практические особенности обучения в «технике Абиляхана Кастеева»	46
<i>Дуйсекова К.К., Михайлова Т.В.</i> Интегрированный междисциплинарный подход как основа трёхязычного образования	57
<i>Жекибаева Б.А., Калимова А.Д.</i> Оценка состояния подготовки будущих учителей к интегрированному обучению в начальной школе	66
<i>Какимова Л.Ш.</i> Национальное сознание и культурные ценности в высшем художественном образовании в контексте национальной идеи «Мәңгілік ел»	77
<i>Сагиндыков К.М., Менлибекова Г.Ж., Мукушева Н.Ж.</i> Андрагогические основы формирования компьютерной грамотности взрослых	85
<i>Самуратова Т.К., Наурызбаева А.</i> Особенности использования традиционных способов в организации современной городской среды	92
<i>Текесбаева Г.М., Текесбаева А.М.</i> Значение ораторских слов в формировании коммуникативной компетенции учащихся	99
<i>Шалгынбаева К.К., Сулеймен А.М.</i> Роль народного воспитания в сохранении преемственности поколений	105
<i>Шолпанкулова Г.К., Байтикбай К.</i> Опыт по развитию моторных навыков детей с особыми образовательными потребностями	112

ПСИХОЛОГИЯ

<i>Әбдигалиев Е.Б., Айкинбаева Г.К.</i> Факторы, приводящие к синдрому профессионального выгорания у медсестер	121
<i>Балабаева А.К., Черникова Т.В., Касымжанова А.А.</i> Трудовые ценности как мотивирующие факторы трудовой деятельности сотрудниц фармацевтического предприятия	130
<i>Барбанова Е.И., Дергачёва Е.В., Мацкевич И.К., Стельмах С.А.</i> Модель психологического сопровождения онкологических больных в условиях госпитализации	139

СОЦИОЛОГИЯ

<i>Байгабылов Н.О.</i> Батыр движений «Уш аймак» - Такман	152
<i>Сейдуманов С.Т., Сапаргаликызы Ж.</i> Проявление профессиональной интеграции в двойной занятости женщины	161

ПЕДАГОГИКА PEDAGOGY

XҒТАР 14.09.03

Е.Б. Абдимомынов

*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
(E-mail: edil889@mail.ru)*

Білім берудің қазіргі технологиялары: дәстүрлі әдіс пен жаңаша көзқарас (ЖОО-да М.Әуезовтің әңгімелерін оқыту негізінде)

Аңдатпа. Мақалада қазіргі жоғары оқу орындарында білім беру ісінде кеңінен қолданылып келе жатқан оқыту технологияларының дәстүрлі әдістемелері заманға сай жаңаша көзқараста жан-жақты талданып қарастырылады. Қазіргі педагогика ғылымының әдістеме саласының тарихы туралы тың тұжырымдар жасалынып, Алаш қайраткерлерінің әдістемелік мұралары қазіргі технологиялық талаптарға сәйкестендіріле отырып сараланады.

Сонымен қатар, ұлы жазушы М.Әуезовтің көркем әңгімелерін жоғары оқу орындарында оқытудың мәні мен маңыздылығы қазақ әдебиетін оқыту әдістемесінің қалыптасуы мен дамуына үлес қосқан ғалымдардың еңбектерімен ғылыми негізде жүйеленіп талданады. Ол үшін әдебиет тарихында бүгінгі күнге дейін қалыптасқан прозалық шығармаларды талдаудың дәстүрлі әдістері зерттеу нысанына алынып жаңаша көзқарастар тұрғысынан зерделенеді. М.Әуезовтің көркем әңгімелер жазуда қолданылған автоцензуралық тәсілі туралы да тың ойлар айтылып, әрбір әңгімесі фабулалық түрде талданады. Нәтижесінде жоғары оқу орындарында М.Әуезовтің әңгімелерін талдап-оқытудың әдістері ұсынылып, заманға сай интерпретацияланады. Ұлы жазушының шығармаларын жоғары оқу орындарында жаңа технологияларды қолдана отырып оқытуды оның көркем әңгімелерінен бастаудың ерекшелігі мен маңыздылығы туралы да тың тұжырымдар жасалынады.

Түйін сөздер: технология, оқыту, әдістеме, әңгіме, талдау, прозалық шығарма, автоцензура.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-127-2-8-20>

Кіріспе. Бүгінде еліміздің жоғары оқу орындарында заманға сай мамандар дайындау барысында ұдайы бір ғана технологиямен дәріс жүргізу, сол арқылы оларды білім нәрімен сусындату мүмкін емес. Өйткені, қазіргі уақытта еліміздің білім беру саласы қоғамның әлеуметтік сұранысына байланысты әлемдік білім беру кеңістігіне ену мақсатында бірнеше ауқымды өзгерістерді өткеріп отыр. Жаңа заман талабына сай білім беру қызметінің мазмұны мен құрылымының теориялық, практикалық негіздері жаңаша құрылып, білім мазмұны толықтай жаңаруға бет алды. Жоғары оқу орындарының білім беру үрдісінде жаңа технологиялар көптеп еніп, жас ұрпақты сапалы оқытуға ереше назар

аударылып отыр. Республикамыздың жоғары оқу орындарындағы педагогикалық ұжымдар өздерінің қалауына сәйкес оқу бағдарламаларын әзірлеп кез келген үлгі бойынша қызмет етуге мүмкіндік алуда. Бұл бағытта білім берудің әртүрлі нұсқадағы мазмұны, құрылымы, ғылымға және тәжірибеге негізделген жаңа идеялар пайда болып, түрліше оқу әдістеріне толы жаңа технологияларды кеңінен қолдануға мүмкіндіктер тууда.

Осыған орай, қазіргі таңда жоғары оқу орындарында мамандар дайындауда сын тұрғысынан ойлауды дамыту, модульдік оқыту, дамыта оқыту, ақпараттық технология, интерактивті оқыту, білім беруді ізгілендіре оқыту, ұжымдық оқыту, жекелей оқыту, топтық оқыту, қатысымдық оқыту, жобалап оқыту, проблемалық оқыту, сатылай кешенді талдау және т.б. оқыту технологиялары кеңінен қолданылуда. Әр технология өзіндік тиімділігімен ерекшеленеді. Аталмыш оқыту технологияларының басты мақсаты – оқытудың тиімділігін арттыру, білім беру үрдісін зерттеу негізінде түрлі амалдар мен әдістердің тәсілі мен дидактикалық талаптарын оқу үрдісінде жүзеге асыру және бағалау, бағдарламалаудың жүйелі тәсілін қолдану. Жинақтап айтқанда оқу-тәрбие үрдісінің шығармашылықпен терең ойластырылған көптеген факторлардың үйлесімділігін оқу мен тәрбиелеудің тиімділігін қамтамасыз ету. Осы оқу мақсаттарының негізінде ХХІ ғасыр адамының табысты болуының ең іргелі, басты факторы «білім» болып қала бермек. Сондықтан, қазіргі таңда педагогика ғылымының әдістеме саласы қарқынды даму динамикасын көрсетіп, жас ұрпақты оқыту мен тәрбиелеуде өз маңыздылығын арттыра түсуде. Алайда қоғамдық өмір мен білім, ғылым саласындағы көрініс тапқан сан-салалы сапалық өзгерістер, жаңарулар, жаңалыққа бетбұрыстар педагогтерді өз істеріне сын көзбен қарауға итермелеуде. Сол себепті қазіргі қоғамдық және жаратылыстану ғылымдары саласында оқыту технологиялары мен оларды жан-жақты қолданудың жиынтығы болып отырған оқу әдістемелері өзіндік зерттеу нысаны мен алдыға қойған нақты мақсаттары бар жеке дара ғылым саласы екендігіне кейбір педагогтар мен ғалымдардың сын көзбен қарайтын көзқарастары қалыптасқан. Көпшілік жағдайда мұндай пікірді қолдаушылар негізінен практик емес теоретик ғалымдар мен ұстаздар болып табылады. Өкінішке орай, осы тұста әрбір ғалым, әрбір ұстаз өздерінің әдіскер-теоретик пен қатар әдіскер-практик екендіктерін ескере бермейді. Себебі кез келген педагог-ғалым шәкірт тәрбиелеу мен оқыту ісінде түрлі әдістемелерді қолданады. Олардың аттарын ерекше атап, түстеп көрсетпегенімен, кез келген педагогтің білім беру ісіндегі қолданылатын тәсілдерінің ішкі мазмұны технологиялық, әдістемелік элементтерге сәйкес орындалады. Негізінде көпшілік жағдайда әлемдік білім беру кеңістігінде білім саласындағы түрлі реформалар өзіндік жаңашылдықтарын оқу әдістері мен технологияларына қатысты өзгертіп отырады. Біздің елде де солай. Бір кездері тиімді озық үлгі болған әдістер мен тәсілдер уақыт өте келе, қоғам дамып өзгерген сайын өз маңыздылығын біртіндеп азайтын, тарих қойнауына схоластикалық жүйе ретінде ене бастайды. Ал олардың орнын түрлі реформалану арқылы келген жаңа технологиялар мен әдістер басып, заман талабына сай толықтырып, жаңғыртып тұрады. Мәселен, кешегі кеңестік кезеңде озық деп танылған тың технологиялар мен әдістерді бүгінде біз схоластикалық жүйедегі білім беру әдістері деп қарастырып келеміз. Қазіргі жоғары оқу орындарында бұл жүйенің орнын кредиттік оқыту жүйесі алмастырған. Ғасырлар тоғысында түйісіп әр қайсысы өз уақытының сұранысына сай белгіленген функцияларын орындауды мақсат еткен бұл екі жүйенің де өз тиімділіктері мен жетістіктері жетерлік. Сондықтан, қоғамдық сұраныстың қажеттілігін қанағаттандыруға бағытталған оқу жүйелерін бір-бірімен салыстырып, олардың өзіндік басымдықтарын алға тартып, бірін озық бірін тозық деп қарама-қарсы қойып сыни ой-пікірлер қалыптастырудың өзі ғылыми көзқарас тұрғысынан қарағанда құптарлық дүние емес.

Қойылған міндеттер:

- Жоғары оқу орындарында білім беру ісінде қолданылып келе жатқан оқыту тех-

нологиялардың тиімділігін айқындап, ғылыми тұрғыда жан-жақты саралау;

- Педагогика ғылымы тарихындағы «әдістеме» саласының қалыптасуы мен дамуының алғышарттарын айқындау;

- Қазіргі оқыту технологиялары негізінде жоғары оқу орындарында М.Әуезовтің көркем әңгімелерін оқытудың ерекшеліктері мен басымдықтарын саралау;

- Қазақ әдебиетін оқыту әдістемесінде қалыптасқан прозалық шығармаларды талдаудың дәстүрлі әдістерін жаңаша көзқарас тұрғысында саралау.

Мақсаты. Жоғары оқу орындарында білім берудің қазіргі технологиялары негізінде М.Әуезовтің әңгімелерін оқытудың тың тәсілдерін қарастырып, жаңаша көзқарастар қалыптастыру.

Тақырыптың зерттелу тарихы. Егер педагогика тарихына тереңінен үңілсек оқу әдістерінің тарихы «білім», «оқу», «оқыту» ұғымдары пайда болып халыққа кеңінен таратыла бастаған кезден бері қолданылып келе жатқандығын аңғарамыз. Мәселен, адамзаттың екінші ұстазы атанған Әбу Насыр әл-Фараби алғашқы болып педагогикалық ықпал ету әдістерін ұсынған, оның тиімділігін, қолдану жолдарын дәлелдеп, білім сапасын арттырудың мүмкіндіктерін көрсеткен өз еңбектерінде сапалы білім алу үшін тәрбиелеушілерді екі топқа бөлген. Бірінші топ – өз еркімен білімді меңгеруге ұмтылушылар. Оларды оқытудың жеңілдігін, олардың өздеріне сенім арту керектігін ерекше атап көрсеткен. Екінші топ – амалсыздан оқитындар. Ондай оқушыларды қатаң қадағалап оқыту дегенді ұсынған, яғни білімнің сапасы оқытушының қандай әдіс-тәсілдерді қолданып оқытуына тікелей қатысты екендігін дәлелдейді. Демек, оқу әдістерінің тиімділігі мен маңызы сонау Әл-Фарабидің еңбектерінен басталады деп айтуымызға толық негіз бар. Оқыту мен білім беруде ежелден қалыптасқан осы әдістемелік үрдіс ғасырлар бойы ұрпақ тәрбиесімен айналысып келген ұстаздардың еңбектеріне арқау болды. Ұлттық руханиятымызда дүмпу жасап, педагогикалық қызметтің озық үлгісін көрсеткен ХІХ ғасыр аяғы мен ХХ ғасыр басындағы ұлтымыздың қайраткер ұлдары мен ұстаз-ғалымдары Ы.Алтынсарин, А.Байтұрсынұлы, Ж.Аймауытов, М.Әуезов, М.Жұмабаев, Б.Майлин, Ғ.Мүсірепов, Ғ.Қараш, Қ.Жұбанов және т.б. өздерінің еңбектеріне қосымша ретінде оларды теориялық, практикалық тұрғыда меңгерудің жолдарын көрсеткен әдістемелік нұсқауларды қатар баспадан шығарып, әдістеме саласына қатысты ғылыми пікірлерді қалыптастырған. Мәселен, Ы.Алтынсарин «Қазақ хрестоматиясы», А.Байтұрсынұлы «Баяншы», «Нұсқаушы», «Әліппе астары», «Қай әдіс жақсы», Ж.Аймауытов «Педагогика», «Ана тілін қалай оқыту керек», М.Әуезов «Қайсысын қолданамыз?», «Новый ауыл» 2-книга для чтения по русскому языку для казахских детей, школ I ступени», «Қазақ шаруа жастар мектебіне арналған программа және түсінік хаттар», «ХІХ ғасыр мен ХХ ғасыр басындағы қазақ әдебиетін оқу кітабы», М.Жұмабаев «Педагогика», «Бастауыш мектептегі ана тілі», Б.Майлин «Шала сауаттылар үшін оқу кітабы (сауаттылығы төмендерге арналған оқу кітабы)», «Күш» сауаттылығы төмендерге арналған оқулық, «Жаңаша оқы және жаз», Ғ.Мүсірепов «Сауатсыздарға арналған әліппе», Ғ.Қараш «Педагогика», Қ.Жұбанов «Қазақ тілі грамматикасы», «Жаңа грамматика» деген еңбектерінде әдістемелік ғылыми қалыптасуындағы маңыздылықтарына айрықша тоқталып өткен.

«Елді түзеуді әуелі бала оқыту ісін түзетуден бастау керек» деген идеяның негізінде педагогикалық еңбектер жазып, ғасырдың жүгін арқалаған осынау қайраткерлеріміздің әдістемелік мұраларын танып-білудің де маңызы зор. Белгілі әдіскер-ғалымдар Ф.Ш.Оразбаева мен Р.С.Рахметова аталмыш қайраткер ұстаздарымыздың педагогикалық-әдістемелік мұраларын жіті саралай келіп А.Байтұрсынұлының әдістемелік мұраларын «Танымдық-тағылымдық технологиясы», М.Жұмабаевтың әдістемелік мұраларын «Дара тұлғаны қалыптастыру технологиясы», Ж.Аймауытовтың мұраларын «Пәнаралық

байланыс арқылы ынталандыра оқыту технологиясы», Қ.Жұбановтың еңбектерін «Дамыта оқыту технологиясы» деп атауды ұсынып, оны ғылыми негізде дәлелдеп берді. Аталмыш ғалымдардың пікірінше сол кездегі арыстарымыз оларды «технология» деп арнайы түрде айдар тағып атамаған. Бірақ қазіргі технология түрлерінің ішкі мазмұны мен талаптарын, басты белгілерін сол кездің өзінде саралап, негізгі идеясын баяндаған [1, 6]. Сондықтан, аталмыш Алаш арыстарының әдістемелік ой-пікірлерін танымдық тұрғыда талдап, жинақтай келгенде «технология» деп атауға болады. Демек, бүгінгі біз жаңа деп атап жүрген педагогикалық технологиялардың ғасырлар бойы жүріп өткен жолы, бағындырған белестері бар екендігі жоғарыда айталған деректермен нақтылана түседі. Оларды саралап қарағанда әр уақытта ұрпақты тәрбиелеу мен оқытуда тиімді жолдарды ұсынып отыратын педагогикалық технологиялардың тамыры тым тереңде екендігін аңғарамыз. Осы тұрғыдан қарағанда, ендігі уақытта әдістемелік технологияларда өзіндік ғылыми қырлардың бар екендігі тұрақты аксиомаға айналуы қажет деп ойлаймыз. Ал осы саланың төңірегінде түрліше айтылып жүрген сын пікірлерді ғылыми талқылаудан туған түрлі көзқарастар деп бағалағанымыз орынды. Тегінде ұлы ұстаз А.Байтұрсынұлының «Сапалы оқытудың кілті – іздену, тиімді әдістерді тауып, пайдалана білу» [1, 6 б.] деген ой-пікіріне басымдық бергеніміз абзал.

Заманауи технологияларды қолданылмай педагогика ғылымы қарыштап қанат жая алмайтындығы анық. Білім берудің мазмұны жаңарып жатқан қазіргі оқу үрдісіне оқыту технологиялары мен қатар жаңаша оқыту парадигмалары да еніп отыр. Мұның өзі білімге деген жаңа көзқарас пен басқаша қарым-қатынас орнауын міндеттейді. Осы міндеттерді орындауда қазақ әдебиетінің классигі ұлы жазушы М.Әуезовтің шығармашылығын бүгінгі күн тұрғысынан заманға сай интерпретациялап оқытудың маңызы ерекше болмақ. Ұлттық әдебиетіміздің тау тұлғалы алыбының шығармаларын бүгінгі білім беру технологияларын қолданып, қазіргі білім беру парадигмаларының басымдықтарына сәйкестендіре отырып оқытқанда да жазушының көркемдік әлемі бүгінгі ұрпақтың көңіліне қонымды болары сөзсіз. М.Әуезов сан қырлы интеллектуал жазушы болағандықтан оның шығармаларын оқытуда антропоэзектік, гуманистік, когнитивтік, мәдениеттанымдық, құзыреттілік және білімді интеллект дамытудың қайнар көзі ретінде игерту секілді білім берудің түрлі парадигмаларын қолданғанымыз жөн. Бұл өз алдына бөлек талдаулар мен түсініктерді беруді талап ететін өзекті мәселе. Біздің қазіргі жағдайда қарастырып отырғанымыз ұлы жазушының көркем әңгімелерін білім беру технологиялары негізінде оқытудың мүмкіндіктерін айқындауға арналғандықтан аталмыш мәселеге кеңінен тоқталмадық.

Сонымен, классик жазушының көркемдік әлемін жастарға жете түсіндіру үшін ең алдымен оның көркем әңгімелерін қазіргі білім беру жүйесіндегі технологиялардың талаптарына сай талдап, таратып оқыту орынды. Олай дейтініміз ұлы жазушының роман-эпопеялық деңгейге көтеріліп, адамзат мәдениетінің алтын қорына кірген үздік прозалық шығармасының алғашқы баспалдақтары мен жазушылық шеберлігі тұңғыш рет көркем әңгімелерінен көрініс берген. Жоғары оқу орындарының студенттеріне жазушының әңгімелерін оқытқанда олардың тек мазмұнын ғана емес, ең бастысы, оның негізгі проблематикасын, жазушының идеялық-эстетикалық мұратын, сол жолдағы табысы сөз етілуі қажет. Сюжетті мен композициялық тұтастығы, тіл көркемдігі, характерлердің жасалу жолдары айналасындағы еңбекте негізгі мәселелер. Әдеби-теориялық ұғымдарды тереңдету, хикая, прототип, кейіпкерлердің психологиялық жай-күйі, сюжет, композиция, суреттеу, портреттеу, баяндаулар туралы да түсініктер беру сабақтың басты мақсаттарының бірі болып табылады [2, 103 б.]. Бұл мақсатқа әдеби талдау жұмыстарын жүргізу арқылы қол жеткізуге болады.

Қазіргі таңда жаңаша білім беру жағдайында ЖОО-да әдебиет сабақтарында қолданылып келе жатқан оқыту технологияларының көздеген негізгі мақсаты мен әдебиетті

оқыту әдістемесі ғылымының өзекті мәселесінің бірі көркем шығарманы талдау болып отыр. Сондықтан, білім берудің қазіргі қолданыстағы парадигмалары негізінде пәндерді меңгерту мен шығарманың көркемдік деңгейін танытуда талдау әдісінің алар орны айрықша мәнге ие болып келеді. Өйткені, көркем шығарманың мән-маңызы, көркемдік-эстетикалық, рухани-этикалық қуаты талдау нәтижесіне байланысты ашылады, сонда ғана сабақтың мақсаты толықтай орындалмақ.

Қазақ әдебиетін оқыту әдістемесі ғылымында бұл мәселе, яғни көркем шығарманы талдау туралы ой пікірлер 1930 жылдан қазақ әдебиеті дербес пән ретінде оқытыла бастағалы, оқу бағдарламалары, оқулықтар, оқу-әдістемелік құралдар шығару жұмысы қолға алынғалы бері өзекті мәселе ретінде айтылып келеді.

Бұл туралы А.Байтұрсынұлы, М.Жолдыбайұлы, Ж.Аймауытұлы, М.Әуезов, Ә.Үсенов, М.Қаратаев, Ш.Кәрібаев, А.Көшімбаев, Ә.Қоңыратбаев, Т.Ақшолақов, Қ.Тасболатов, Ә.Дайырова, С.Тілешева, С.Қалиев, Т.Жұмажанова, Б.Әрінова, Г.Құрманбаева, Б.Сманов сынды т.б. әдіскер ғалымдардың жазған еңбектерінде (оқулық, оқу құралдары, оқу-әдістемелік жұмыстар, монографиялар) құрастырған оқу бағдарламаларында аталынып, шығарма талдау жайы жөнінде құнды пікірлер айтылды [3, 57].

Осыған орай, ЖОО-да М.Әуезовтің көркем әңгімелерін оқытуда әдебиеттану ғылымында қалыптасқан прозалық шығармаларды талдаудың негізгі қағидларына сүйене отырып әдеби талдау әдісін барынша кең қолданғанымыз орынды. Себебі, әдеби талдау шығарманы ғылыми зерделеудің маңызды әдісі болып табылады. Ал шығарманы ғылыми зерделеу дегеніміз ауқымы кең жұмыстың бірі. Осы әрекетті орындау барысында көркем шығарманы талдағанда ең алдымен, шығарма жазылған кезеңдегі нақты-тарихи контекске назар аударған дұрыс. Бұл ретте тарихи және тарихи-әдеби жағдайлар түсінігін ажырату керек. Тарихи-әдеби жағдайларға:

- Сол дәуірдің әдеби бағыттары;
- Басқа авторлардың осы кезеңде жазған шығармалары арасында осы шығарманың алар орны;
- Шығарманың жазылу тарихы;
- Әдеби сындағы шығарма туралы пікірлер;
- Осы шығарманы суреткер замандастарының құбылтуы;
- Заманауи оқырманның шығарманы қабылдауы және бағалауы жатады.

Осыдан кейін шығарманың идеялық-көркем тұтастығы, оның мазмұны мен формасы (автордың айтқысы келгені және оны жеткізе білу деңгейі) мәселелерін қарастыру керек [4, 97 б.].

М.Әуезовтің алғашқы прозалық шығармалары, яғни көркем әңгімелерін ғылыми зерделеп талдағанда да ең алдымен сол заманның тарихи контексіне назар аударғанымыз жөн. Бүгінде жазушының әңгімелерін ғылыми-теориялық таным тұрғысынан шартты түрде 1920 жылдары қарапайым ауыл өмірі мен сондағы амдардың тұрмысын тереңінен суреттеп жазған әңгімелері және 1930 жылдардағы жаңа қоғамды, ұжымды суреттеп жазған әңгімелері деп үлкен екі топқа бөліп қарастыруымыздың түбінде де сол заманның тарихи-әдеби панорамасының контексті жатқандағы белгілі. Сол дәуірде ұлттық әдебиетіміздің жаңа еуропалық деңгейге жеткендігінің нәтижесінде қазақ әдебиетінде жаңа әдеби бағыттар пайда болды. Қазіргі таңда біз жалпы әдебиеттанудағы негізгі бағыттарды 9 түрлі топқа жіктеп оқытып келеміз. М.Әуезовтің көркем әңгімелері негізінен осы тоғыз бағыттың ішіндегі 3 бағытта, яғни социалистік реализм, модернизм, және сыншыл реализм бағытында жазылған. Алғашқы «Қорғансыздың күні», «Кінәмшіл бойжеткен», «Оқыған азамат», «Қаралы сұлу» секілді әңгімелері сол кезеңде қоғамдағы рухани құндылықтардың өзгеруін суреттеп модерндік бағытта жазылса, кейінгі 1930 жылдары жазған «Білекке-білек», «Қасеннің құбылыстары», «Үш күн», «Шатқалаң» және т.б. әңгімелері социалистік

реализм мен сыншыл реализм бағытында жазылған көркем әңгімелер. Жазушының қаламынан туған аталмыш әңгімелерді ғылыми көзқараста тыңғылықты талдағанда аңғаратынымыз оларда көтерілген басты мәселелер негізінен сол кезеңдегі қоғамдағы нақты жағдайларды бірде ашық ал бірде астарлы мағынада суреттеумен ерекшеленеді. Мұның өзі сол кезеңдегі ұлттық мүдде үшін күрескен барлық Алаш зиялыларының басынан өткерген қасіреттің бір көрінісін айқындайды. Қазіргі кезде біз сол арыстарымыздың кейде ашық, болмаса астарлы мағынада қалам тербеп кеткен бұл көркемдік үрдістің әртүрлі қоғамдық өзгерістерге сай даму ерекшелігін ашу жаһандану кезеңіндегі әдебиеттану үшін ең өзекті мәселелердің бірі деп қараймыз. Сондықтан, М.Әуезовтің XX ғасыр басында жазған көркем әңгімелеріне тарихи-әдеби талдаулар жасағанда сол замандағы қоғамдық өзгерістер мен тарихи жағдайларды қатар қарастыра отырып зерделейміз.

Аталмыш кезеңдегі қоғамдық құбылыстарға қысқаша тоқталып, талдаулар жасағанда қазақ елінің тарихында XX ғасырдың алғашқы ширегі ауықымды саяси, экономикалық, мәдени, әдеби, әлеуметтік өмір саласында зор өзгерістер алып келген айрықша кезең екендігіне көз жеткіземіз. Үш ғасырға созылған отаршылдық қамыттың бұғауынан босауды мақсат тұтып, «Керегеміз – ағаш, ұранымыз – Алаш» деп атой салған жылдар да осынау дүрбелең кезеңнің еншісінде. Елдік сананың ояну дәуіріне айналған сол заманда халқымыздың өмірінде үлкен рухани серпіліс болып, бүкіл қазақ зиялылары таптық емес, ұлттық мүддедегі мемлекет құру жолында қайраткерлік танытып күресті [5, 10]. Ұлтымыздың жарқын болашағы үшін отаршылдардың бодандық қамытынан босануды ниет етіп ішкі бұлқыныстан туған бұл күрес бірнеше жылдарға созылып ұлттық болмыста бірде ашық, бірде астыртын түрде көрініс беріп отырды. Көпшілік жағдайда ел руханиятына осы күрестің екіншісі түрі, яғни астыртын түрдегі көрінісі қуатты түрде әсер етті. Оның бірден-бір көрінісі ретіндегі сипатын елімізді миссионерлік саясат арқылы отарлауды көздеген алып империяның жүргізген сұрқия саясатына ұлтымыздың зиялы қауым өкілдерінің берген қарымтасы деп бағаласақ орынды болмақ.

Ұлттық мүдде жолында өзара талас пен тартысқа толы мұндай күресті Кеңес үкіметінің тұтқасын ұстаған орыс халқының өкілдерімен қызметтес болып, олардың негізгі ұстанымдарының тарихымен жете таныс болған ұлт көсемі А.Байтұрсынұлы «Ұлтшылдық пен отаршылдық тартысы, орыс мәдениеті мен қазақ мәдениетінің теңескенге дейін арылмайтын ұзақ дерт» - деп ерекше атап көрсетті. Халықтар арасындағы мәдениеттер тартыстары жайында мұндай идеяны көтергендері үшін Алаш қайраткерлері қуғынға түсіп, қазақ ұлтының қас дұшпаны болып көрсетіліп, олардың шығармаларына тыйым салынды. Ұлттық санаға қатысты жазылған барлық шығармалары қатаң цензураға алынып, авторлары нақақтан-нақақ қуғынға ұшырады. Нәтижесінде, кеңес үкіметі құлап, компартия билігі құрығанға дейінгі жетпіс жыл бойы әдебиет пен өнер, гуманитарлық ғалымдардың барлығы марксизм-ленинизмнің аузына қарап тынды. Дегенмен, осынау қиын-қыстауға толы кезеңде қазақ қаламгерлері саясаттан қашу, тоталитаризм құрығынан құтылу үшін шыншыл сөз өткізудің сан алуан әдістерін тапты. Ол үшін бүгінгі тақырыптардан кетіп, тарих қойнауына сүңгіді, астарлы, емеурін ой айту амалдарын меңгерді, сөз өнерінің табиғатына жат сарындардан безді. Көкейкесті сырларды бейнелі, суретті, ишара сырлы сөзбен айта білген үздік шығармалар халық махаббатына бөленді, ұлттың рухани игілігіне айналды, еліміздің тұрмыс-салтын, тарихын, мінез-құлқын өзге жұрттарға таныстырды. Белгілі ғалым Р.Нұрғали осынау дәуірдің сырлы сипатын суреттеген өз ойын «XX ғасырдағы қазақ әдебиеті – ұлттық өнердің алтын ғасыры, ол туралы айтылар сөз ұзақ болмақ» [6, 6] - деп түйіндейді. Ал, белгілі әдебиетші ғалым Ө.Әбдиманұлы «XX ғасырдың басы – қазақ халқының тарихында бүкіл қоғамдық ой-пікірдің өрлеуіне мүмкіндік туып, Ресей патшалығы әдейі тұмшалаған ой-сананың ояну дәуіріне жол ашқан кезең» [7, 12 б.] - деп осы кезеңнің өзгешелігін ерекше атап көрсеткен.

Зерттеу әдістері. Мақалада тандалған материалдар мен көзқарастар алдыға қойылған келелі мақсаттарға қол жеткізу тәсілдерінің негіздемесі ретінде қазіргі Әуезовтану саласы бойынша жүргізіліп жатқан іргелі зерттеулер мен ғылыми нәтижелер басты назарға алынды.

Алдыға қойылған мақсат-міндеттерді жүйелі түрде шешу бағытында М.Әуезовтің шығармашылығына қатысты түрлі дереккөздер мен құнды мәліметтердің, қолданылған әдебиеттердің негізінде жинақтау, даралау, бақылау, баяндау, зерделеу, талдау, салыстырмалы-талдау, объективті-саралау, сұрыптау, жүйелеу, дәйектеу, тұжырым жасау, ой қорыту мен ақпаратты өңдеу, интерпретациялау және т.б ғылыми әдіс тәсілдер желісінде жүзеге асырылды. Зерттеу методологиясы объективтік, тарихилық, жүйелілік, салыстырмалық, тұжырымдау, тақырыптық ғылыми таным принциптеріне негізделіп, ғылыми мақалалар жазудың талаптарына сәйкес жүргізілді.

Зерттеу нәтижелері. Жоғарыда аталған зерттеушілердің пікірлерін қорыта айтқанда ХХ ғасырдың бастапқы кезеңі ұлт зиялылығы мен қаламгерлерінің ұлттық сананы ояту жолында сан қилы қыспақты жолдан өтіп, империялық биліктің саясатына қарсы астыртын әдістерді қолданып, автоцензуралық тәсілмен өз шығармаларын жазғандығын аңғарамыз. М.Әуезовте осы бағытты ұстанған бірегей қаламгер ретінде өз шығармаларын жазуда автоцензуралық тісілге көшкен. Автоцензура немесе самоцензура деп аталатын әдеби тәсілді жазушы, көбінесе, өзі суреттеп отырған кезеңнің бар шындығын сол қалпында баяндап беруге, белгілі бір кезеңнің саяси-әлеуметтік талабына орай ашық айта беруге жол берілмеген тұста қолдануға мәжбүр болады. Бүгінгі әдебиеттану ғылымында автордың өзінің тар жол, тайғақ кезеңге толы өмір жолында танып білген кейбір шындық болмысының қабаттарын өз қалпында суреттеп беруден бой тартып, кейде тезистік желіде, бірде автоцензуралық тәсілге салып беруге ықтиярсыз келген тұстары ұшырасуы заңды құбылыс ретінде қарастырылады. Ал, жалпы автоцензуралық тәсілді қай жазушы болса да жетіскенінен қолдана бермейді. Мысалы, атақты неміс ақыны Иоганнес Р. Бехер өзінің эстетикалық ой-танымдарын жинақтаған «Опыты» деп аталатын қолжазбасы басылып, ХХ съезі қорытындаларынан туған жеке адамға табыну туралы сыншыл ойларының біразын сызып, қысқартып, өзіне-өзі цензура жасап шығарғаны бар. Иоганнес Р.Бехердің автоцензурасы өзі қайтыс болған соң бұрынғы ГДР-де «Зюга унд форм» журналында жарияланған.

М.Әуезовте де өз ойында қорытып сомдалған өмір шындығының аса күрделі көрінісін сол қалпында дәл бере аламауы себепті, ойларының ең өзекті деген тұстарын қалдырып, оқырман қауымға «ымды білмеген дымды білмейді» деген меңзеумен ғана білдіретін астарлы қабаттар бар. Бұларды жазушы шығармаларын текстологиялық тұрғыдан зерттей келіп, канондық тексін қалыптастыру үстінде зерттеуші ғалымдар мәселеге аса сергек қарап талдай отырып ашпаса, кез келген кісі оған даярлықсыз бара алмайды. Бүгінгі күннің тұрғысынан саралағанда М.Әуезовтің қоғамдағы түрлі жағдайларды автоцензуралық тәсілмен көркем суреттеп жазған әңгімелеріне «Қорғансыздың күні», «Кінәмшіл бойжеткен», «Оқыған азамат», «Жетім», «Қасеннің құбылыстары» және т.б. жатқызуға болады. Мәселен, «Қорғансыздың күні» әңгімесінде Ғазиза қыздың ауыр трагедиялық тағдырын сол кездегі қазақ қоғамындағы адамдардың бір-біріне көрсеткен озбырлықты Ақан болыс пен, атқосшы жолдасы Қалтай секілді кейіпкерлердің образдарын суреттеу арқылы шебер баяндайды. Автор «Сезімді адамның жүрегін шаныштырып тіксіндіретін, түңілтетін көрнеу жауыздықтар, ауыр халдер Ақанға көп әсер бере қойған жоқ. Күндегі өмірінде бұл секілді талай жауыздықты көріп, өзі де сондайлардың ішінде болып жүргендіктен, мына естіп отырған сөзінің бәрі көңіліне таныс, таңғаларлық шамасы

жоқ. Оқып кеткен сабағы секілді болды» [8, 21] - деп кейіпкерлердің пікірлері мен іс-әрекеттерін өзара қарама-қайшы қою арқылы адамдар арасындағы арсыздық, адамшылық қасиеттің төмендеуі секілді халқымызға жат әдеттердің орын алып жатқандығын көрсетеді. Тегінде шығарма ойы ұлы Абайдың «Бірінді қазақ бірің дос, көрмесең істің бәрі бос» деген философиялық ауқымы терең идеясына келіп тоқтағандай болады. Жазушының осы әңгіменің басты идеясы етіп отырған ойы солақай саясаттың салдарынан ауыр жағдайға душар болған қоғамда адамдар бір-біріне мейіріммен қарап, өзара көмек қолын созып қиындықтан шығар жол таппаса Ғазиза қыздың күйін кешіп кетуіміз әбден мүмкін екендігін астыртын түрде ескертеді.

Ал «Оқыған азамат» әңгімесінде көтерген басты тақырыбы - қоғамдағы өзгерістердің ел өміріне тигізген ықпалымен ұлттық дүниетанымның бүлінуі болса, басты идеясы жаңа қоғамға оқу арқылы бейімделген адамдардың ұлттық болмысқа, салт-санаға жат әрекеттер жасамай керісінше оқу-білімді ел игілігіне жаратып қазақы қалыпқа салуы қажет екендігімен ерекшеленеді. Оны автор Мейірханның образын бейнелеу арқылы шынайы суреттеп түсіндіреді. Осыған орай, шығарманың тұтастай мазмұны белгіленген тақырып пен басты идеяны ашуға құрылған.

Әдебиеттегі модернистік сипатта жазылған «Кінәмшіл бойжеткен» әңгімесінде автор Ғайша сынды трагедиялық пенденің басындағы кереғар қайшылығын жайып салып, оны сол кездегі қоғамдағы келеңсіздіктер құрбанының бейнесі іспетті суреттейді. Бұл шығарманың да басты идеясы халқымыздың ғасырлар бойы қалыптасқан рухани игіліктерінің күйреуі әңгімеде Ғайша қыздың жас жігіттердің бірінен соң бірімен көңіл қосып бір сәттік тән рахатын ғана ойлап, ұлттық салт-санамызға оғаш қылықтар көрсетуімен баяндалады. Ол туралы автор «Бұдан кейін екі-үш жыл өтті... Арада Ғазизден басқа екі нөмір өтті... Бұлар қазақ жігіттері еді. Біреуі босаң, олақтау шәкірт еді, ол биші болатын. Бірақ Ғайшаны күннің көзінен де қызғанатын болды. Өзінде өткір қылық аз болса да, сүйісуі мен құмарлығы тым мол болып, таусылмайтын ұзақ ертегі тәрізденіп жалықтырып еді... Екіншісі қызметте жүрген, кексе тартып қалған, жақсы киініп, жақсы майланатын қулығы, орамы мол күлдіргілеу жігіт еді. Оның алдауы мен шырғасы көбейе берді... Сондықтан Ғайша одан да жалықты. Бұл екі жігіттің алғашқысын Ғайша дертті қылып тастап еді. Соңғы айырылғанына қиналмаған сияқтанды. Бұлай болғаны жас қызды бұрынғылардан гөрі аз өкіндіріп кетті» [8, 139 б.] -деп баяндайды. Мұның өзі қазақ қоғамында әлімсақтан қалыптаспаған, салт-дәстүрі мен ұрпақ тәрбиесінде орын алмаған, ұлттық құндылықтарымызға қарама-қайшы дүние болатын. Әңгімеде жазушының көрсеткен ел ішіндегі рухани құндылықтардың бүлінгендігінің бір көрінісі де осы еді.

«Қасеннің құбылыстары» деп аталатын психологиялық жағдаятқа толы әңгімесінде автор қазақтан шыққан үкіметтің жергілікті басқару аппаратында жұмыс істейтін кеңсе қызметкері Қасен мен оның құдай қосқан жары Жәмиланың образдарын суреттеу арқылы сол кездегі қоғамдағы психологиялық өзгерістерді астарлай сипаттаған. Әңгімедегі бұл екі кейіпкер де қайнаған қазақтың ортасында қырда өсіп, кейін есейе келе қалаға келіп тұрақтаған. Міне, осы кезден бастап олардың бойында түрлі психологиялық құбылыстар орын алып, қазаққа жат қылықтар жасау қылаң бере бастады. Ол қалада Қасеннің қолындағы тұрып, жоғары оқу орнында оқуын оқып жүрген туған інісі жас студент Сәлімнің

шақыртуымен қырдағы ауылдан үйлеріне уақытша күн кешуге келген ағасы мен жеңгесіне қатысты оқиғамен суреттеледі. Онда: «Бірақ осы соңғы бір ай, әсіресе қырдағы үлкен аға мен жеңге келгеннен бергі он бес күн Сәлімге Қасен мен Жәмиланы шындап таныта бастаған» [9, 119 б.] - деген жолдар Қасен мен Жәмиланың бойындағы психологиялық өзгерістерді байқатады. Яғни бұрын соңды қазақта болмағат жат қылық, өзінің үлкен ағасы мен жеңгесін төріне шығарып қонақжайлық танытатын қазақи мінез өзгеріп, болмашы нәрсеге айқай шығарып, жақтырмаған қалып танытып, түбінде үйлерінен кетуге мәжбүрлеу ісі. Әңгімеде жазушы Сәлімнің бейнесі арқылы ескілік көлеңкесінде қалып отырған қазақ халқын, көзін ашып оянуға, жан-жағындағы өзгерістерді қабылдап соған жылдам бейімделуге қажет екендігін мензейді. Себебі, дәл осы кезеңде М.Дулатов:

«Көзіңді аш, оян, қазақ көтер басты,
Өткізбей қараңғыда бекер жасты.
Жер кетті, дін нашарлап, хал һарам боп,

Қазағым енді жату жарамасты» [10, 96 б.] - деп атой салса, белгілі ғалым, ұлт ұстазы А.Байтұрсынұлы:

«Қазағым елім,
Қайқайып белің,
Сынуға тұр таянып.
Талауда малың,
Қамауда жаның,

Аш көзіңді, оянып» [10, 83 б.] - деп бүкіл қазақ қоғамын қалың ұйқыдан оятуға күш салып жатқан уақыт болатын. Алаш арыстарымен ұлттық күрес пен елдік мұрат жолында бір жақта болған М.Әуезов өз шығармаларында алаштықтар көтерген тәуелсіздік жолындағы күрескерлік идеясын астарлап жеткізіп отырды. Бар арманы қазақ елі өткен өмірін өзгертіп, жаңа қоғамның кері әсерлерінен аман қалып, басқа халықтар секілді мәдениет пен өркениетке ұмтылса екен деген талап пен тілектен туған орамды ойлар еді. Сондықтан әңгімеде Сәлімнің аузына «Сіздер әлі баяғының соңында. Ол орыннан жұрттың бәрі кеткен...» [9, 129 б.] - деген сөзді салып, ескілікте қалмай жаңа қоғамға ұмтылып, қазақ елінің көзін ашуға талпыныс жасаған. Әңгімеде басты кейіпкер Қасен қаншалықты қалалық болып түрлі психологиялық өзгерістерге ұшырап, қазақи дүниетанымға оғаш қылықтар жасағанымен Үлкен Алматы биігіне оқтын-оқтын қарап өз ойын бір саралап, өзін жинақтап отырады. Кейде істеген әрекеттеріне іштей өкініш білдіріп, тәубәшілік жасап та тұрады.

Жоғарыда айтылған автоцензуралық тәсілмен жазылған М.Әуезовтің әңгімелерінде ұлт тағдырына, оның руханиятына қатысты қоғамдық жағдайларды суреттеп айтқан ой қабаттарының барлығы да Ресей империясының отаршылдық саясатынан туындап отырған әрі өмірде болып өткен нақтылы тарихи оқиғалар желісінде жатқан әрекеттер екендігі ақиқат. Бұл туралы көрнекті ғалым М.Мырзахметұлы «Мұхтар Әуезов қолданған автоцензуралық құбылыстың саяси-әлеуметтік тамырларын індете отырып іздегенде, жазушының кең тұрғыдан айтпақ болған, бірақ артынша сол тұстың жағдайына байланысты өз ой оралымдарын толық ашпай, бүгіп қалуында көп нәрсенің астарлы да сұсты сырлары жатыр. Жазушының автоцензурасында жанамайлап ишарамен айтқан тезистерінің астарында су асты ағымдары іспеттес көзге ілінбес, бірақ бойлай қалсаң алды-артыңа қаратпай ағыза жөнелер қуаттың барлығын да сезінеміз» [11, 86 б.] - деп тебірене жазған еді. Саяси қыспақтың негізінде автоцензуралық тәсілге жүгінуге мәжбүр болғанымен өзінің жазушылық шеберлігінің арқасында айтар ойын барынша астарлап жеткізгендігін бұдан артық тұжырымдап айтудың өзі қиын. Сондықтан, жазушының көркем әңгімелеріне прозалық талдаулар жасағанда ең алдымен сол кезеңдегі тарихи-әдеби понораманы өзіне

сай ғылыми контексте зерделеудің маңызы ерекше. Бұл айтылғандар прозалық көркем шығармаларды әдеби талдаудың алғашқы сатысында жүргізілуі тиіс жұмыстар.

Осыдан кейінгі кезекте М.Әуезов әңгімелерін сол дәуірдің әдеби бағыттары негізінде және басқа авторлардың осы кезеңде жазған көркем әңгімелері арасында алар орнын айқындау қажет. Бұл ретте жазушының әңгімелерін М.Жұмабаев, Б.Майлин, Ғ.Мүсіреповтің көркем әңгімелерімен салыстыра отырып талдаған дұрыс. Өйткені аталмыш авторлар да осы кезеңде «Шолпанның күнәсі», «Күлпаш», «Түйебай», «Азамат Азаматович», «Едіге», «Көк үйдегі көршілер», «Өмір ертегісі», «Алғашқы адымдар», «Шұғыла», «Тұтқын қыз» және т.б. бірнеше көркем әңгімелерді жазып, қазақ әдебиетінің алтын қорына қосқандығы белгілі. Жазушының әңгімелерін салыстырмалы талдау әдісімен саралап болғаннан кейін әр әңгіменің жазылу тарихы мен оған қатысты сол кезеңде айтылған әдеби сын пікірлерді саралаған орынды. Ол үшін М.Әуезов көркем әңгімелеріне жіті талдаулар жасап түсініктемелер жазған ғалым Т.Жұртбай мен жазушының әңгімелеріне текстологиялық талдаулар жасаған Р.Әбдіғұловтың еңбектерімен танысқан жөн. Ал әдеби сындағы пікірлерді сол кезеңдегі жазушымен қатарлас жүріп, бір қоғамда ғұмыр кешкен, оның әңгімелеріне алғашқы сындар айтқан С.Мұқановтың еңбектерін (XX ғасырдағы қазақ әдебиеті) саралау арқылы талдаған дұрыс. Ұлы жазушының көркем әңгімелерін әдеби талдаудың келесі кезеңінде заманауи оқырманның шығарманы қабылдауы мен бағалауын зерделеу қажет. Бұл ретте А.Нұрқатов, М.Әдібаев, К.Сыздықов, Т.Ақшолақов және т.б. көрнекті ғалымдар мен қазіргі мұхтартануда жемісті еңбек етіп келе жатқан әдебиеттанушы ғалым Г.Пірәлінің еңбектерімен жіті танысудың маңызы зор. Әдеби талдаудың мұндай бағыттарында терең танымдық талдау мен танысу жұмыстарының жүргізілуі М.Әуезовтің көркем әңгімелерін қазіргі қазақ әдебиеттануында заманға сай интерпретациялануының негізінде талдап, тануға ерекше ықпалын тигізетін факторлар болып табылады.

Қорытынды. Жоғарыда аталған прозалық шығармаларды талдаудың негізгі ұстанымдарына сүйене отырып көркем әңгімені талдап оқытуға арналған келесі жұмыстар оның мазмұнын меңгеруден тұрғаны жөн. Мәселенің күрделі бір қыры да осы мазмұнды меңгеруден келіп шығады. Қазіргі таңдағы білім берудің жаңа технологияларының оқу-әдістемелері «оқып үйрену», «меңгеру», «өмірге ендіру», «дамыту» болып төрт түрлі басты бөлікке бөлінгенімен осы уақытқа дейінгі әдістеме ғылымында қалыптасқан дәстүр бойынша оқыту әдістері бес түрлі і конондық негізде анықталған болатын. Соның екіншісі мазмұн мәселесі еді, яғни білімді игеруде мазмұн негізгі құрамдық заңдылықтарды орнықтыратын дәстүрлі қағида болып табылған және осы функциясын іс жүзінде әліде атқарып келеді. Демек, қазіргі біздің елде кеңінен қолға алынып жатқан білім мазмұнын жаңарту да білім беру саласындағы маңызды мәселенің бірі. Осы мазмұн мәселесін бүгінгі күнге дейін әдебиетті оқыту саласында зерттеуші ғалымдар жан-жақты қарастырып, негізгі анықтамаларын да бекітіп қойған. Қалыптасқан анықтама бойынша мазмұн деген ұғымның екі жағы бар. Бірінде ол көркем шығарманың өзіндік мазмұны (заттың аты) болса. Екінші жағдайда – шығарманың көркемдік идеясы. Мұның бірі оқу, бірі талдаудан тұрады. Көпшілік жағдайда осы әдеби талдау жұмыстарын жүргізуде әдебиетті оқытушылар мен оны меңгеруші студенттер тарапынан әдістемелік олқылықтар орын алуда. Мәселен, қазіргі әдебиет сабақтарында студенттер көркем әңгіменің мазмұнын талдауда оны тұтастай мазмұндап айтып беруге дағдыланған. Мұның өзі көпшілік жағдайда жоспарсыз, жүрдім-бардым айтылып жүр. Оқытушылардың көпшілігі студенттерге мәтінді оқыта салып, түсінгенінді айт дейді. Бұл жағдайда студент өзі оқыған әңгімеден үзіп-жұлып оның үштен бір элементін ғана айтады. Мұндай мазмұндау пайдасыз. Негізінде мазмұндаудың арнаулы түрлері бар. Сол формаларға негізделмеген «айту» - жайдақ сөз. Егер студенттерге оқыған әңгімелерін әуелі жай мазмұндатып, содан соң жоспармен айтқызып қарасақ, бұл екеуінің мәні тіпті басқа болып шығады. Қысқа мазмұндатуға келгенде, жоспардың мәні

өзгеше. Ал, шығарманы автордың сөзімен айтқызсақ, нені айтудың қажеттігі жоспардан келіп туады. Сондықтан, көркем әңгімені оқытқанда әдеби талдаудың қалыптасқан негізгі заңдылықтарына сүйене отырып оны талдап, түсінудің және түсіндірудің арнайы нақты жопарын белгілеп алу қажет. Бұл орайда жоспардың ойды жинақтайтындығын негізге ала отырып белгілі бір қалыптасқан жоспармен берілген білім ғана балаға қонымды болатындығын есте ұстағанмыз жөн. Жоспарға сәйкес әдеби мазмұндауға қоятын басты мақсат мынадай белгілермен айқындалғаны дұрыс: 1) шығарманың тақырыбын ұғыну; 2) оқиғаны ретімен (жоспарлап) логикалы түрде айта білу; 3) мәтіннің тіл өрнектерін сақтай айту; 4) көркемдеп айту; 5) басты кейіпкерлер табиғатын түсіну сияқты белгілер. Ал мазмұндаудың толық түрдегі мазмұндау, қысқаша мазмұндау, көркем мазмұндау, әңгіменің формасын өзгертіп мазмұндау және т.б. түрлерінің бар екендігі әдеби талдауда бұрыннан қалыптасқан дәстүрлі қағида. Осы мазмұндаманың негізгі белгілері мен түрлерін сабақты жоспарлауда басты назарда ұстамайынша, әңгіменің негізгі мазмұнын дұрыс оқытуда ой реттілігі мен логикалық жүйесіздік орын алатындығы анық. Бұл туралы көрнекті ғалым Ә.Қоңыратбаев «Жоспар, бір жағынан, шығарманың құрылысын, мазмұны мен тақырыбын түсінуге қажет болса, екінші жағынан, ойымызды ретімен, логикалық байланыста айтып үйрету үшін керек. Ол шығарманың мазмұнын айтқызуда, мазмұндама немесе шығарма жаздыруда өте қажет» [12, 202] - деп көркем шығарманы талдаудағы жоспардың мәні мен маңыздылығын ерекше атап өткен. М.Әуезовтің көркем әңгімелерін талдап-оқытуда осы қағидаларды ескергеніміз орынды.

Сабақта М.Әуезовтің көркем әңгімелерін талдап оқытуда оның негізгі мазмұнына қатысты жұмыстардың жоспарын әзірлегеннен кейінгі мәселе шығарманың тақырыбын, идеясын, ондағы образдар жүйесін, тіл көркемдігін, сюжеті мен композициясын және поэтикасын анықтап, ашып көрсетуге күш салған жөн. Әдеби көркем шығармаларды талдауда қалыптасқан дәстүр бойынша рет-ретімен орындалатын бұл құрылымдық компоненттердің сақталуы әдеби туындының алға қойған мақсатын, көздеген нысанасын дәл тауып ұғынуға, түсінуге, қабылдауға және жазушының айтар негізгі ойын ұғынуға тікелей әсер етеді. Сондықтан, ұлы жазушының кез-келген көркем әңгімесін оқып, танып білуде аталмыш компоненттердің барлығына жете мән беруіміз қажет. Бұл әдебиеттану ғылымында қалыптасқан дәстүрлі әдіс пен талдау жүйесі. Ал оларды жоғарыда біз атап көрсеткен білім берудің қазіргі технологияларын қолдану арқылы жаңаша көзқараста талдап, танып білсек М.Әуезовтің көркем әңгімелері туралы бүгінге дейін айтылып келген пікірлер мен талдаулар, зерттеулер мен тұжырымдар жаңа тұрғыда толығып қазіргі оқытудың алып арнасына айналған әдістеме саласында мұхтаранудың жаңа белестен көрінетіндігі анық.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Педагогикалық ғылыми мұра. Дәстүрлі әдіс және жаңа технология. / Ред. басқарған Ф.Ш.Оразбаева. - Алматы: «Ан Арыс» баспасы, 2009. – 120 б.
- 2 Бітібаева Қ. Әдебиетті оқыту әдістемесі. – Алматы: «Рауан», 1997. – 288 б.
- 3 Сманов Б. Көркем шығарманы талдау негіздері. Монография. - Алматы: Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, «Ұлағат» баспасы, 2016. – 366 б.
- 4 Таңжарықова А. Көркем мәтінді талдау негіздері. Оқу құралы. – Алматы: «Service Press» баспасы, 2016. – 260 б.
- 5 Сманов Б. Мұхтар Әуезовтің ҚазПИ-дегі қызметі. // «Egemen Qazaqstan» газеті. 25.06.2018 ж. - 10 б.
- 6 Нұрғали Р. Қазақ әдебиетінің алтын ғасыры. Зерттеу. Астана: «Күлтегін» баспасы, 2002. – 528 б.

- 7 Әбдиманұлы Ө. XX ғасыр басындағы қазақ әдебиеті: оқулық. – Алматы, 2012. – 408 б.
- 8 Әуезов М. Қорғансыздың күні. Әңгімелер мен повестер. – Алматы: Атамұра, 2002. – 432 б.
- 9 Әуезов М. «Көксерек» повесі мен «Бүркітші» және басқа әңгімелері. / Құраст. О.Асқар. – Алматы: «Балауса» баспасы, 2006. – 512 б.
- 10 Әбдіқадырова Т.Р., Әбдімомынов Е.Б. Алаш және ұлт әдебиеті. (XX ғасыр басындағы қазақ әдебиеті): оқу құралы. – Тараз, 2017. – 308 б.
- 11 Мырзахметұлы М. Қазақ қалай орыстандырылды? – Алматы, 2011. – 400 б.
- 12 Қоңыратбаев Ә. Көп томдық шығармалар жинағы. – Алматы: «МерСал» баспа үйі, 2004. – Т.6. Қазақ әдебиетін оқыту әдістемесі. – 2005. – 520 б.

Е.Б. Абдимомынов

Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан

**Современные технологии образования: традиционный метод и новый взгляд
(на основе изучения рассказов М. Ауэзова в вузах)**

Аннотация. В статье по-новому и с разных сторон проанализированы традиционные методики обучающих технологий, широко применяющихся в образовательном процессе современных высших учебных заведений. Сделаны выводы об истории методики современной педагогической науки, также дан анализ методического наследия деятелей Алаш в соответствии с современными технологическими требованиями.

Кроме того, значение и важность изучения в высших учебных заведениях художественных рассказов великого писателя М.Ауэзова систематически проанализированы на научной основе трудов ученых, внесших вклад в формирование и развитие методики обучения казахской литературе. Для этого новые взгляды осмысливаются путем объекта исследования – традиционных методов анализа прозаических произведений, сформировавшихся до сегодняшнего дня в истории литературы. Даются и оригинальные мнения об автоцензурном приеме, применявшемся М.Ауэзовым при создании художественных рассказов, когда каждый рассказ анализируется в фабульной форме. В результате предлагаются методы анализа и изучения рассказов М. Ауэзова в высших учебных заведениях, которые интерпретируются в соответствии с велениями времени. В статье также предоставлены утверждения и выводы об особенностях и значимости художественных рассказов в изучении произведений писателя в высших учебных заведениях с применением новых технологий.

Ключевые слова: технология, обучение, методика, рассказ, анализ, прозаическое произведение, автоцензура.

E. B. Abdimomynov

Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

**Modern education technologies: the traditional method and the new look
(based on the study of M.Auezov's short stories in high schools)**

Abstract. The article analyzes the traditional methods of teaching technologies that are widely used in the educational process of modern higher educational institutions in a new way and from different sides. Careful conclusions were made about the history of the methodology of modern pedagogical science, as well as an analysis of the methodological legacies of the Alash figures in accordance with modern technological requirements.

In addition, the significance and importance of studying in higher educational institutions the short stories of the great writer M.Auezov are systematically analyzed on the scientific basis of the works of

scientists who have contributed to the formation and development of the teaching methods of Kazakh literature. To do this, new views are comprehended by the object of study - the traditional methods of analyzing prose short stories that have been formed to this day in the history of literature. There are given original opinions about the censorship technique used by M. Auezov in the creation of artistic stories; each story is analyzed in plot form. As a result, methods are offered for analyzing and studying M. Auezov's short stories in higher educational institutions, which are interpreted in accordance with the dictates of time. The article also provided statements and conclusions about the features and significance of in the study of short stories the works of the great writer in higher educational institutions with the use of new technologies.

Keywords: technology, training, technique, short story, analysis, prose, self-censorship.

References

1. Pedagogikalyk gylymi mura. Dastyrlı adıs zhane zhana tehnologija [Pedagogical scientific heritage. Traditional methods and new technologies]. Manual ed. F.Sh.Orazbayeva ("An Arys", Almaty, 2009, 120 p).
2. Bitibaeva K. Adebietti okytu adistemesi [Methods of teaching literature] ("Rauan", Almaty, 1997, 288 p.).
3. Smanov B. Korkem shygarmany taldau negizderi [Fundamentals of the analysis of artwork]. Monograph ("Ulagat", Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, 2016, 366 p).
4. Tanzharikova A. Korkem matindi taldau negizderi [Fundamentals of the analysis of the artistic text]. Tutorial (Service Press", Almaty, 2016, 260 p.).
5. Smanov B. Muhtar Auezovtyn KazPI-degi kyzmeti [Activities of Mukhtar Auezov in KazPI], Egemen Qazaqstan. 06.25.2018, P. 10.
6. Nurgali R. Kazak adebetinin altyn gasyry [The golden age of Kazakh literature]. Research (Kultegin, Astana, 2002, 528 p.).
7. Abdimanuly O. XX gasyr basyndagy kazak adiebietı: okulyk [Kazakh literature of the early twentieth century. Tutorial] (Almaty, 2012, 408 p.).
8. Auezov M. Korgansyzydyn kúni. Angimeler men povester [The fate of the defenseless. Stories] (Almaty: Atamura, 2002, 432 p.).
9. Auezov M. "Kokserek" povesi men "Byrkitshi" zhane baska angimeleri ["Kokserek", "Byrkitshi" and other stories]. Compiled by O. Askar ("Balausa", Almaty, 2006, 512 p.).
10. Abdikadyrova T.R., Abdimomynov E.E. Alash zhane ult adiebietı: XX gasyr basyndagy kazak adiebietı [Alash and national literature. Kazakh literature of the early twentieth century]. Tutorial (Taraz, 2017, 308 p.).
11. Myrzakhmetuly M. Kazak kalaj orystandyryldy? [How did the Kazakhs become Russified?] (Almaty, 2011, 400 p.).
12. Konyratbayev A. Kop tomdyk shygarmalar zhinagy [Many languid collections of works]. ("Mer-Sal", Almaty, 2004, Vol. 6. Methods of teaching Kazakh literature, 2005, 520 p.).

Автор туралы мәлімет:

Абдимомынов Е.Б. – PhD докторанты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Тараз қаласы, Қазақстан.

Abdimomynov E.B. - PhD Student, Abay Kazakh National Pedagogical University, Taraz, Kazakhstan.

XҒТАР 14.35.07.

Ж.Е. Абдыхалыкова, А.Н. Нурмуханбетова

*Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: zhazkenti@mail.ru, arda.nur76@mail.ru)*

Әлемдік жоғары білім беру жүйесінде студенттерді тьюторлық сүйемелдеуді салыстырмалы талдау

Андатпа. Қазақстанның жоғары білім беру жүйесіндегі инновациялық үдерістерге сәйкес, білім алушылардың қажеттіліктері мен мүмкіндіктеріне бағытталған дамытушы оқыту ортасын ұйымдастыру, тьюторлық сүйемелдеуді жүзеге асыру Болон декларациясы, кредиттік оқыту технологиясы бойынша оқытуды ұйымдастырудың негізгі міндеттеріне жатады. Кредиттік оқыту технологиясының негізінде оқытуды барынша жекедараландыру үшін әртүрлі инноватикалық технологияларды қолдану; студенттің әртүрлі білім бағдарламаларын меңгеруге ықпал ететін, жекедаралану білім алу қағидасын жүзеге асыру мақсатында, жаңа педагогикалық позицияларды енгізу, қолдану, білім алушылардың оқу-танымдық дербестігін, студенттің білім алуғағы субъектік позициясын арттыру мәселелері жатады. Соған сәйкес жоғары білім беру жүйесінде тьюторлық сүйемелдеу, студенттердің өзіндік білім алу, жеке оқу траекториясында таңдау жасауда жауаптылығын арттырады, жекетұлғалық, кәсіби салада өзін-өзі анықтауына, тануына мүмкіндік береді. Сол себептен мақалада жоғары білім беру жүйесіндегі тьюторлық сүйемелдеудің отандық және әлемдік тәжірибесі қарастырылды.

Ұлыбритания, АҚШ, Ресей және Қазақстандағы тьюторлық сүйемелдеу тәжірибесі негізінде тьютордың жоғары білім берудегі 4 негізгі позициясы: тьюторлық сүйемелдеу үдерісі жайлы негізгі ұғымдар, тьюторлық сүйемелдеудің субъектілері, тьюторлық сүйемелдеуді ұйымдастыру ерекшеліктері, тьюторлық сүйемелдеудің нәтижелері жүйеленген түрде талданды.

Түйін сөздер: жоғары білім беру, білім берудегі жекедараландыру, тьютор, тьюторлық сүйемелдеу, метакогнитивті тұғыр, күзиреттілік тұғыр.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-127-2-21-37>

Қазақстан Республикасы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында айқындалғандай білім беру «Қазақстан-2030» ұзақ мерзімді Стратегиясының маңызды басымдықтарының бірі болып танылды. Қазақстандағы білім беру реформаларының жалпы мақсаты білім беру жүйесін жаңа әлеуметтік-экономикалық ортаға бейімдеу болып табылады. Қазақстан Президенті республиканы әлемдегі бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына енгізу туралы міндет қойған болатын. Білім беру жүйесін жетілдіру осы мақсатқа қол жеткізуде маңызды роль атқарады.

Елбасы Н.Ә. Назарбаев өзінің жаңа жолдауында жоғары білім беру ісінде оқу орындарының маман дайындау сапасына қатысты талаптар күшейтіледі, жоғары оқу орнының табыстылығын бағалаудың басты критерийі – оқу бітірген студенттердің жұмыспен қамтылуы, жалақысы жоғары жұмысқа орналасуы деп ерекше атап өтті [1].

Осы мақсаттарды шешу үшін Қазақстанның жоғары білім беру жүйесінде сапалы мамандар дайындауда, инновациялық үдерістерде, білім алушыларды кредиттік оқыту технологиясы бойынша оқытуда тьюторлық сүйемелдеу жоғары білім беру сапасына,

студентке бағытталған оқыту ортасын қалыптастыруға ықпалын тигізеді. Бұл Қазақстан Республикасының Болон үдерісіне қосылуымен байланысты және жоғары білім беру жүйесінің жеке дараландыру принциптеріне бағытталуына негізделеді. Жоғары білімді жеке дараландыруда жоғары білім стандарттарында, білім алушылардың оқу жоспарлары мен білім алушылардың жеке білім траекторияларын қалыптастыруда қолданылуда.

Кредиттік оқыту технологиясына көшудегі маңызды басымдықтарды шешу үшін, білім алушыларды кредиттік оқыту технологиясының ерекшеліктеріне бейімдеу, олардың ақпараттық хабардарлығы мен академиялық сауаттылығын арттыру, жеке оқу траекториясын саналы түрде қалыптастыруды қажет етеді.

Ақпараттық ресурстар «тьютор» сөзі мен «тьютор қызметі» түсініктерінің көптеген анықтамаларын береді. Олардың мағыналық жағынан қарастырып, жоғары мектепке маңыздысын алып қарасақ, тьютор – студенттің жеке білім алу бағдарламасын сүйемелдейтін ерекше педагог. Бұл мәселені зерттеушілер атап көрсеткендей, тьюторлықтың заманауи түсінігін үш құрамдасқа бөліп көрсетуге болады. «Бірінші тьюторлық қолдау (мәселелерді шешудегі субъектінің автономдығы мен дербестігін, өз дағдысын дамытуға бағытталған педагогикалық әрекеттің ерекше түрі) ретінде. Екіншіден тьюторлық сүйемелдеу (оқу-зерттеу және жобалау жұмыстарында, жеке дара білім беру бағдарламаларын жүзеге асыруда) ретінде. Үшіншіден тьюторлық фасилитация (мәдени, кәсіби және тұлғалық өзіндік анықталу жолы) ретінде қарастырылады [2] .

Зерттеудің мақсаты: әлемдік жоғары білім беру жүйесінде студенттерді тьюторлық сүйемелдеуді салыстырмалы талдау жүргізу негізінде Ұлыбритания, АҚШ, Ресей және Қазақстандағы тьюторлық сүйемелдеу тәжірибесін қарастыру, соның негізінде отандық тьюторлық сүйемелдеуді дамытуға бағытталған нұсқаулықтар жасау.

Бұл талдау келесі міндеттерді шешуге мүмкіндік береді:

- тьюторлық сүйемелдеу түсінігін «метакогнитивті тұғыр», «жеке дараландыру тұғыры», «құзіреттілік тұғыры» аясында нақтылау;
- әлемдік және отандық жоғары білім берудегі тьюторлық сүйемелдеудің тарихи дамуының негізгі жетекші тенденцияларын, негізгі ережелерін анықтау және жүйелеу;
- әлемдік және отандық жоғары білім берудегі тьюторлық сүйемелдеу тәжірибесінің жүзеге асырылуының ерекшеліктерін ашу;
- әлемдік және отандық жоғары білім берудегі тьюторлық сүйемелдеу тәжірибелерін салыстыру мен отандық жоғары білім мектептерінің тәжірибесіне тьюторлық сүйемелдеу технологияларының тиімді енгізілуін анықтау.

Тьюторлық сүйемелдеудің шығу тарихына келсек, академиялық қолдау көрсетудің маңызды компоненті ретінде танылатын тьюторлық жүйе 12 ғасырдан Оксфорд, кейіннен Кембридж университеттерінің тәжірибесінен бастау алады. Тьютор сабақтары - оқыту формасының ең көне түрі. Ежелгі Грецияда Сократ (б.э.д. 470-399) ақсүйек, жоғары тап балаларын осы әдіс арқылы тәрбиелеген. Тьютор сабақтары бастауында, тек қана элита тап өкілдерінің басымшылығында болса да, қазір Европа, Американың, Англияның мектеп, коммунити колледждері мен университеттерінде білім алушыларға қол жетімді қосымша сабақтың бір түрі. Сократтың еңбектерінде негізделген оқыту әдістері

Американың, Англияның колледж деңгейіндегі тьютор бағдарламаларында кеңінен қолданылады. Тьюторлық сүйемелдеу, оқушылар немесе студенттердің білім алу үдерісін жекедараландыруға бағытталған көптеген шетел мемлекеттерінің педагогика тәжірибесінде тарихи қалыптасқан, академиялық қолдау көрсету бағдарламасы [3].

Әлемдік жоғары білім беру жүйесіндегі студенттерді тьюторлық сүйемелдеуді салыстырмалы талдау жүргізу барысында философиялық, психологиялық-педагогикалық, ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді теориялық талдау; алынған ақпаратты болжау, салыстыру, педагогикалық бақылау әдістері қолданылды.

Қарастырылып отырған мәселеге байланысты салыстырмалы талдау жүргізу барысында 4 негізгі позицияны айқындадық: тьюторлық сүйемелдеу үдерісіне қатысты негізгі ұғымдар, тьюторлық сүйемелдеудің субъектілері, тьюторлық сүйемелдеуді ұйымдастыру, тьюторлық сүйемелдеудің нәтижелері. Төмендегі кестеде Ұлыбритания, АҚШ, Ресей және Қазақстандағы тьюторлық сүйемелдеу тәжірибесі жүйеленген түрде беріледі (кесте 1)

Кесте 1

Әлемдік жоғары білім беру жүйесіндегі студенттерді тьюторлық сүйемелдеу тәжірибесі

Салыстырудың концептуальдық мәліметтері	Ұлыбритания, АҚШ	Ресей	Қазақстан
I. Тьюторлық сүйемелдеу үдерісі жайлы жалпы мәліметтер			
Тарихы	Бірнеше ғасырлық тарихы бар	Жаңа тенденция	Жаңа тенденция
Концептуальды негіздері	Метакогнитивті тұғыр, күзіреттілік тұғыр, жеке дараландыру тұғыры, үздіксіз білім беру, білім берудің ашықтығы	Күзіреттілік тұғыр, жеке дараландыру тұғыры, жеке дара білім беру траекториясын құру, өз бетінше білім алу	Күзіреттілік тұғыр, жеке дараландыру тұғыры, жеке дара білім беру траекториясын құру, өз бетінше білім алу
Модель	Оксфорд тьюторлары жасаған модель бар: 1. Студенттің білім беру сипаты және білім берудің мақсаты мен міндеттерін түсінуі; 2. Тьютордың студенттерге білім беру үдерісін түсінуі және оқытудың міндеттерін құрастыруы; 3. студенттердің алдыңғы білімдері 4. Тьютордың өз пәнін білуі және эксперттік бағалауы; 5. Студенттің жеке тұлғасы; 6. Тьютордың жеке тұлғасы, білім беру үдерісінің негізінде студент пен тьютордың өзара мақсатты қарама қатынасы жатыр. Студент пен тьютордың бұрын алған білімдері, олардың білім алу стильдері мен олардың жеке даралығы жеке компоненттер түрінде болады, шынайы өмірде бұл элементтер бір бірімен өзара тығыз байланыста болады.	Тьюторлық сүйемелдеудің моделі ұсынылды, ол келесі компоненттерден тұрады: тьютор; студент; мақсатты (оқытудың мақсаты мен міндеттері); мазмұндық (мазмұны), технологиялық (өзара байланысу құралдары: әдістері, тәсілдері, педагогикалық коммуникация құралдары), ресурстық (өзара байланысуға қажетті ресурстар), нәтижелік (өзара байланысу нәтижелері) компоненттер. Бұл модель Н.В. Кузьминаның бес элементтің жүйесі түрінде ұсынылған педагогикалық үрдіс моделі негізінде құрылды.	Тьюторлық сүйемелдеудің бірыңғай, бейімделген моделі жасалмаған

II. Тьюторлық сүйемелдеудің субъектілері			
Тьютор кім ?	Тьюторлар ата - аналар немесе кез келген ересек адамдар бола алады	Кәсіби педагогтер немесе басқа да арнайы дайындалған мамандар	Кәсіби педагогтер немесе басқа да арнайы дайындалған мамандар
Тьютор біліктілігінің сипаттамасы	Жеке тұлғалық сипаттамалар	Кәсіби сипаттамалар	Кәсіби сипаттамалар
Тьютор күзiреттiлiгi	Тьютор күзiреттiлiгiнiң матрицасы	Тьютор күзiреттiлiгiнiң бiрыңғай талаптары жоқ	Тьютор күзiреттiлiгiнiң бiрыңғай талаптары жоқ
Тьютор және бiлiм алушылар арасындағы өзара қарым қатынас	Көлденең (горизонталь) қарым қатынаста	Тiгiнен (вертикаль) қарым қатынаста	Т i г i н е н (в е р т и к а л ь) қарым қатынаста
III. Тьюторлық сүйемелдеуді ұйымдастыру			
Мақсаты	Студенттi дербес, тәуелсiз бiлiм алушы ретiнде қалыптастыру	Жеке бiлiм беру траекториясын құру, студенттiң кәсiби iс-әрекетiнiң негiзгi мақсаттарын жүзеге асыруға көмектесу	Жеке бiлiм беру траекториясын құру, студенттiң кәсiби iс-әрекетiнiң негiзгi мақсаттарын жүзеге асыруға көмектесу
Мiндеттерi	Студенттерге қажеттi дағдылар мен бiлiмдерге үйрететiн сабақтарды дайындау мен өткiзу, қойылған мақсаттарға жету жұмыстарының тиiмдi әдiстерiн қолдану, академиялық және жеке тұлғалық сұрақтарды шешуге көмек көрсету	Студенттерге қажеттi дағдылар мен бiлiмдерге үйрететiн сабақтарды дайындау мен өткiзу, қойылған мақсаттарға жету жұмыстарының тиiмдi әдiстерiн қолдану, академиялық және жеке тұлғалық сұрақтарды шешуге көмек көрсету	Студенттерге қажеттi дағдылар мен бiлiмдерге үйрететiн сабақтарды дайындау мен өткiзу, қойылған мақсаттарға жету жұмыстарының тиiмдi әдiстерiн қолдану, академиялық және жеке тұлғалық сұрақтарды шешуге көмек көрсету

Мазмұны	Жеке өзара байланыс жасау, мұнда әрбір тьюториал – белсенді әдістерді қолданатын ерекше сабақтардың сериясы, студенттер тьютордан білім ғана алмайды тьютор өз студенттерінен үйреніп, олар бірлесіп өзара байланыстан сапалы жақсы әсер алады.	Жеке және кәсіби өзара қарым қатынастан өзге жеке білім беру траекториясын құру үдерісінде тьютор үшін өз студентінің болашақ образын құру маңызды болады	Жеке және кәсіби өзара қарым қатынастан өзге жеке білім беру траекториясын құру үдерісінде тьютор үшін өз студентінің болашақ образын құру маңызды болады
Формалары	<p>- Белгілі жауапты талап ететін мәселеге негізделген тьюториал, яғни әрбір аптаға сұрақтар тізімі бар сабақтар және ол сабақтар негізделеді;</p> <p>- нәтижеге негізделген тьюториал: мұнда сұрақтар мен шамалап алынған жауаптар болмауы мүмкін, олардың орынына белгілі бір тақырып талқылауға беріледі, ол оқылған материалдан немесе дәрісте тыңдалған материалдан болуы мүмкін.</p> <p>- іс-әрекетке негізделген тьюториал: кейбір сабақтар тек қарапайым талқылауды немесе мәселені шешуді ғана емес басқа да шешімді талап етеді;</p> <p>- аралас тьюториал: бұл сабақтың түрінде - барлық жоғарыда сипатталған түрлер үйлестіріледі</p>	Тьюторлық сағаттар; мұғалімдермен өткізілетін дөңгелек үстелдер; тьюторлық кеңес, түрлі деңгейдегі білім беру бағдарламаларын оқушылардың игеру үрдісін сүйемелдеу; білім алушының пәндік жеке қозғалыс траекториясын тіркеу экрандары; студияларды ұйымдастыру, пәндер бойынша шеберлікті, таңдау бойынша курстарды; жоғары мектептегі білім берудегі жаңалықтар тізбегін ұйымдастыру, жұмыстың жаңа формалары жайлы оқушылардың рефлексиясы, оларды тьютордың талдауы	Тьюторлық сағаттар; дөңгелек үстелдер; тьюторлық кеңес, түрлі деңгейдегі білім беру бағдарламаларын оқушылардың игеру үрдісін сүйемелдеу; білім алушының пәндік жеке қозғалыс траекториясын тіркеу пәндер бойынша шеберлікті, таңдау бойынша курстарды; жоғары мектептегі білім берудегі жаңалықтар тізбегін ұйымдастыру, жұмыстың жаңа формалары жайлы оқушылардың рефлексиясы, оларды тьютордың талдауы

Тьюторлық сүйемелдеу түрлері	Академиялық тьюторлық, жеке тьюторлық, волонтерлық тьюторлық, студент-студент қарым қатынасындағы тьюторлық, компьютерлік – онлайн тьюторлық сабақтар	Куратор, тьютор, тәлімгерлік, жеке дара сүйемелдеу	Куратор, Эдвайзер, тьютор, тәлімгерлік, жеке дара сүйемелдеу
Әдістеме Лері	Тьютордың ЖОО жұмысының көптеген әдістерінің түрлері (сократтық әдіс, минималистік әдіс, «елуде елу» ережесі т.б.)	ЖОО жұмыс жүргізудің нақты әдістері жоқ	ЖОО жұмыс жүргізудің нақты әдістері жоқ
IV. Тьюторлық сүйемелдеудің нәтижелері			
Тьютор іс-әрекетінің нәтижесі	Өзінің іс-әрекетін білім алушы ретінде де, тьютор ретінде де талдайды, өзі оқытатын пәннің терең түсінілуін қамтамасыз етеді	Өзін, өзінің білімін саналы түрде түсінеді; жұмыс күші нарығының әлемдік даму тенденциясының барлық талаптарына сай болатын, үнемі өзгеріп отыратын өмір жағдайларына тез бейімделе алатын, адам іс-әрекетінің түрлі салаларына қажетті құзіреттіліктер жиынтығын игерген маманды жоғары мектеп қабырғасында қалыптастырады	студенттің әртүрлі білім бағдарламаларын меңгеруіне ықпал етеді, жекедара-ланған білім алу қағидасын жүзеге асырады

Тьюторант іс-әрекетінің нәтижелері	Жаңа білім алады, осы кезге дейін игермеген дағдыларды игереді, өткен материалдарды жақсы түсінеді, алдыңғы және жаңа білімді синтездей алады; тьюторға тәуелсіз алған білімді қолдана алатын тәуелсіз, ұтқыр білім алушыға айналады, білім алуға деген жағымды қатынас пайда болады; өзіндік ұйымдастыруға және өзіндің жұмыс жүргізуі белсендіріледі.	Өзіндік жеке бейнесіне ие болады (жеке тұлғалық, кәсіби жәе т.б.) білім алуудағы өз жолын анықтайды, білімге деген өзінің тапсырысын саналы ойланады; шығармашылық және рефлексивті қабілеттерін, зияткерлік белсенділігін, өзіндік білім алуға деген қабілетін дамытады; өзінің болашағына деген жауакершілікті қабылдайды, ынталану деңгейін арттырады, жеке тұлғалық және кәсіби дамуы қалыптасады, өзінің мақсаттары мен міндеттеріне, алда қойылған мақсаттарына жету жолдары мен мүмкіндіктеріне мән беріп, саналы іс-әрекет етеді.	Білім алуудағы өз жолын анықтайды, білімге деген өзінің тапсырысын саналы ойланады; шығармашылық және рефлексивті қабілеттерін, зияткерлік белсенділігін, өзіндік білім алуға деген қабілетін дамытады; өзінің болашағына деген жауакершілікті қабылдайды, ынталану деңгейін арттырады, жеке тұлғалық және кәсіби дамуы қалыптасады, өзімен болып жатқандарға, өзінің мақсаттары мен міндеттеріне, алдында ашылған қойылған мақсаттарына жету жолдарында саналы әрекет жасайды
Портфолио	Портфолионы құру мен бағалау бойынша жүйе құрылған, оны құруда тьюторлар келесі алгоритмді басшылыққа алады: материалды жинау, таңдау, рефлексия, байланыс. Бұл компоненттер портфолионың өзінде нақты сипатталады	Тьюторлардың жетістіктерінен, олардың біліктілігінен, және жеке ақпараттардан тұрады	Тьюторлардың жетістіктерінен, олардың біліктілігінен, және жеке ақпараттардан тұрады

Тьюторлық сүйемелдеудің шетелдік тәжірибесіне ретроспективтік талдау жүргізу барысында айқындалғандай Ұлыбритания, АҚШ-тағы тьюторлық сүйемелдеу үдерісін қарастырсақ, бұл екі мемлекетте де тьюторлық сүйемелдеудің сан ғасырлық тарихы бар және бұл үдеріс жүйелі сипатта, ол тьюторлық сүйемелдеу технологиясын жүзеге асырудың көп ғасырлық тәжірибесіне де байланысты. Осы елдерде қолданылатын тьюторлық сүйемелдеудің концептуальды негіздеріне келсек, АҚШ-та да, Ұлыбританияда

да тьюторлық сүйемелдеу оқытудағы метакогнитивті тұғыр, құзіреттілік тұғыр, жеке даралық тұғыр, үздіксіз білім беру, білім берудің ашықтығы негізінде құралады.

Тьюторлық сүйемелдеуді жүзеге асыру үшін Оксфорд тьюторлары жасаған модель қолданылады. Шетелдік модельдің айырмашылығы студент пен тьютордың тығыз қарым-қатынаста болуы. Бұл модель студенттің оқу іс-әрекетінің мақсаты мен міндеттерін, ерекшеліктерін түсінуі, оқу міндеттерін белгілеу, студенттің алдыңғы білімі мен тәжірибесін ескеру, тьютордың пәнді білуі және эксперттік бағалу, студенттің тұлғасын дамыту, тьютордың біліктілігін үнемі арттыру сияқты бір бірімен тығыз байланысқан міндеттерге бағытталған. Модельдің басты мақсаты – студенттің өздік білім алуын дамыту, берілген тапсырмалар мен оқу іс-әрекетінің мақсаты мен міндеттерін жете түсіну, материалды меңгеруге ықпал ету, дербес, креативті, сыни тұрғыдан ойлайтын, болашақта тьюторды қажет етпейтін білім алушыларды қалыптастыру.

Талдау көрсеткендей, тьюторлық жүйенің басты ерекшеліктеріне білім алушыға академиялық қолдау көрсетуде метакогнитивті тұғырды қолдануы жатады. Метакогнитивті әдістерді қолдану студенттің оқу үдерісінің, өзіндік ой еңбегінің нәтижесін көруге, үнемі сараптауға, жекетұлғалық когнитивті процестер туралы білімін жетілдіруге, сонымен қатар когнитивті және метакогнитивті стратегияларды қолдануға, ой еңбегін дербес бағалауға мүмкіндік береді. Ол үшін оқу үдерісінде білім мен тәжірибенің ұштасып отыруы маңызды.

Тьютор тұлғасын талдай келе байқағанымыз, шетелдік тәжірибеде негізінен тьюторлар кәсіби емес оқытушылар болады, білім алушыға жүйелі интербелсенді, мақсатқа бағытталған көмек, қолдау көрсетеді. Шетелде тьютор ата-анасы немесе студентке қамқорлық көрсеткісі келетін кез келген ересек адамдар бола алады, мысалы, ағасы апайы, жанұясының басқа мүшелері, жетістікке жеткен адамдар, түрлі волонтерлар. Студент – студент арасындағы өзара қарым-қатынас горизонталь қарым қатынаста құралады. Тьютор біліктілігінде жеке тұлғалық сипаттамалар бірінші кезекке қойылады. Тьютор құзіреттілігін матрицасы қолданылады.

Тьюторлық сүйемелдеуді ұйымдастырудың негізгі мақсаты - студенттің өз бетінше білім алуы мен оның тәрбиесін ынталы және тәуелсіз білім алушы ретінде жандандыру. Студенттерге қажетті дағдылар мен білімдерге үйрететін сабақтарды дайындау мен өткізу, қойылған мақсаттарға жету жұмыстарының тиімді әдістерін қолдану, академиялық және жеке басындағы сұрақтарды шешуге көмек көрсету негізгі міндеттері болып табылады. Тьюторлық сүйемелдеу жеке өзара байланыс жасаудан тұрып, әрбір тьюториал – ерекше сабақтар ретінде өткізіліп, тьютор мен студент өзара байланыстан сапалы жақсы әсер алады. Шетел білім беру жүйесінде тьюторлық сүйемелдеу үдерісін жүзеге асыруда қолданылатын негізгі формалары: белгілі жауапты талап ететін мәселеге негізделген тьюториал; нәтижеге негізделген тьюториал; іс-әрекетке негізделген тьюториал; аралас тьюториал. Тьюторлық сүйемелдеу түрлері: Академиялық тьюторлық; жеке тьюторлық; волонтерлық тьюторлық, қатарлас адамдар тьюторлығы; компьютерлық – онлайн тьюторлық. Пән оқытушысы, академиялық профессорлардан, факультет мүшелерінен басқа, студенттің нақты пәнді игеруі бойынша академиялық кеңесші рөлін атқаратын жоғары академиялық үлгерім көрсеткен колледж студенттері, инструкторлармен, университет түлектерімен (graduate), магистранттар немесе докторанттармен жүргізілетін,

студенттің оқу пәні бойынша өздік жұмыс тапсырмаларын, тақырыптарды, жазба жұмыстарын орындауға көмектесетін, дербес оқу танымдық дағдыларын жетілдіруге бағытталған қосымша ақылы немесе ақысыз жүргізілетін академиялық қолдау көрсетудің маңызды компоненті.

Британдық ЖОО- да тьюторлардың кәсіби біліктілігін арттыру мәселесі де белгілі бір жүйелілік бағытта жүзеге асады. Англияның University of Cambridge, University of Oxford, Newcastle University, Brunel University, Buckinghamshire Chilterns University College, University of Reading, University of Portsmouth) және т.б. университеттерімен ұсынылған «Тьютордың жұмысына нұсқаулық» (Tutor's Handbook, Personal Tutors' Handbook, Academic Tutor Initiative, Tutoring and Demonstrating: A Handbook) оқу-әдістемелік құралдары бар. Әдебиеттерде университеттегі тьюторлық жүйенің құрылымы мен негізгі ерекшеліктері, тьюторлардың рөлі мен міндеттері, студенттермен әрекеттесу әдіс-тәсілдері, оқытудың формалары, академиялық қолдау көрсету түрлері, студенттерге нұсқаулық, әртүрлі ақпараттық нысандар, дәстүрлі емес жағдайларда әрекет ету, есеп беру құжаттары, әртүрлі категориядағы студенттермен (мүгедек, ұлт ерекшеліктері, спортшылар және т.б.) қарым-қатынас жасау ерекшеліктері сияқты ақпараттық материалдар берілген. Бұл тәжірибе өзінің жүйелілік қағидаларға сүйене отырып, тьютордың іс әрекетін нақтылауға, оқыту сапасын арттыруға ықпал етеді [4].

XXI ғасырдың басында, академиялық қолдау көрсету орталықтарының негізінде тьютор сабақтары кеңінен жүргізіліп, «студенттің академиялық жетістігін жарнамалау», білім алушылар арасында «студенттің академиялық жетістігі» ұғымын тарату (Student Academic Success), соның негізінде білім алушылардың өзбетімен білімін алу үдерісін барынша жекедараландыру саясаты көзделді. АҚШ-тың білім беру жүйесінде «әрбір білім алушының академиялық жетістігі» студенттің де, университеттің де басты мақсатына айналды. Тьюторлық бағыттағы екі озық тәжірибелі мемлекеттің білім беру саласын зерделеу, тьюторлық сүйемелдеудің белгілі бір білім алушының жекедараландыруына ықпал ететін педагогикалық мәдениет ретінде қалыптасқанын аңғарамыз. Тьюторлар университеттік білім беру ресурстары, басқа да академиялық қолдау көрсету бағдарламалары туралы білуіне, тәуелсіз, дербес студент, өмір бойы білім алу (lifelong learner) дағдыларын дамытуға ат салысады.

Қашықтан білім алу технологияларының дамуымен британдық жоғары білім беру жүйесінде онлайн тьютор (online tutoring) сабақтары кеңінен таралуда. Онлайн тьютор сабақтары білім алушының конструктивизм қағидаларына негізделі отырып, жеке дара білім алудың мақсаты мен міндеттеріне жетуге, өзіндік талдау, онлайн пікірталастар орнатуға мақсатталған.

Англияда, АҚШ-та тьютор бағдарламасының кең таралған түріне студент-студент қарым-қатынасындағы тьютор сабақтары (peer tutoring) жатады. Университеттерде тьютор-студентердің мотивациясын, жауапкершілігін арттыру үшін «Оқыту арқылы оқу» (learning by teaching), «оқыту арқылы екі рет оқу, бекіту» - (to teach is to learn twice) деген идеялар қолданылады. Яғни, студент студентті оқыту арқылы меңгерілген материалды толықтыруға, қайта қарастыруға, білімін жетілдіруге мүмкіндік алады. АҚШ студенттерінің университетте тьютор сабақтарын жүргізуінің басты себептеріне, материалдық-қаржылық

жағдайын көтеру, оқу пәні бойынша кредиттер жинау, университетті аяқтау (graduation) талабын орындау жатады. Кейбір американдық студенттер университеттің талабынсыз ерікті түрде (волонтер) тьютор болып, артта қалушы студенттердің оқу үлгерімін арттыруға өз үлесін қосады [5, 47 б.].

Шетелдердегі білім беру жүйесіндегі тьюторлық сүйемелдеу тәжірибесінің ерекшелігі сүйемелдеу үдерісінде жұмыс жүргізудің көптеген әдістерін қолдануы, олардың негізгілері сократтық әдіс, минималистік әдіс, «елуде елу» ережесі, дебаттар, қатарлас адамдарды оқыту, серіктеске айт, аквариум, мини-сауалнама, сұрақтарды қоюдың түрлі әдістері болып табылады.

Педагогикалық сүйемелдеудің бұл түрінің қабылдану ерекшелігі де анықталды. Шет елде білім алушылар үлкендермен еркін сөйлесе алады, өйткені ересектердің ең басты міндеті оқушыға ересектердің әлеміне енуіне көмектесу. Білім беру жүйелеріндегі (шетелдердегі және отандық) тьюторларды салыстырғанда байқағанымыз, шетелде тьютордан достық, студентке деген адами қарым-қатынас талап етіледі. Мұнда бастысы кәсіби біліктілі емес, тьютордың өзін тең серіктес ретінде көрсете алуы мен сенімге енуі және түрлі адамдармен тьюторлық сүйемелдеу барысында (ата-аналармен, студенттермен, тьюторлық бағдарлама басшыларымен, ЖОО басшыларымен, тьюторлық бірлестіктермен) тіл табыса алуы.

Тьюторлық сүйемелдеудің нәтижелеріне келсек шетелде тьютор өзінің іс-әрекетін білім алушы ретінде де тьютор ретінде де талдайды; өзі оқытатын пәнін терең түсінілуін дамытады. Ал тьюторант жаңа білім алады, осы кезге дейін игермеген дағдыларды игереді, өткен материалдарды жақсы түсінеді, алдыңғы және жаңа білімді синтездей алады; тьюторға тәуелсіз алған білімді қолдана алатын тәуелсіз, ұтқыр білім алушыға айналады, білім алуға деген жағымды қатынас пайда болады; өзіндік ұйымдастыруға және өзіндің жұмыс жасауы белсендіріледі.

Қазіргі кезде заманауи тьюторлар шетелдік университеттерде ерекше орынға ие, олар әрбір студенттің жекетұлғалық және кәсіби мақсаттарын анықтау арқылы болашағына жоспар құруға ықпал ету, соның негізінде студенттердің тәуелсіз, ұтқыр, ынталы, дербес білім алуға қабілетті болуына ықпал етеді.

Ресей үшін тьюторлық жаңа тенденция, ол жоғары білімнің модернизациясы тудырған өзгерістерге байланысты пайда болған қажеттілік. Ресейдің тьюторлық тәжірибесі Оксфорд және Кембриджбен салыстырғандай ұзақ кезенді қамтымайды. Ресейлік білім беру жүйелерінде алғаш рет тьюторлық сүйемелдеу тәжірибелері 1990 жылы П.Г. Щедровицкийдің басшылығымен Мәдени саясат мектептері аясында жан-жақты талданды. Кейінірек елдің барлық аймақтарында тьюторлық тәжірибе қолданыла бастады. [6].

Қазіргі таңда Ресейде, басқа да ТМД елдеріндегі сияқты білім беру жүйесінде қашықтықтан білім беруде, орта және университетте білім алушының жеке оқу траекториясы сүйемелдеуде кең қолданысқа ие болуда.

Тьютор қызметінің орта, жоғары, қосымша кәсіптік білім берудің қызметкері ретінде (РФ «Денсаулық және әлеуметтік қорғау» министрлігі бұйрығы 5 мамыр 2008 ж., № 216, 217) маманның біліктілік сипаттамалары «Білім беру қызметкерлерінің біліктілік сипаттамасы» (РФ «Денсаулық және әлеуметтік қорғау» министрлігі бұйрығы 14 тамыз 2009 ж., № 593)

қабылданған.

Ресей Федерациясының «Денсаулық және әлеуметтік қорғау» министрлігі 2017 жылдың 1 қаңтарында «Тәрбие саласындағы маманның» кәсіптік стандарттын бекітіліп, осыған сәйкес орта білім беру мекемелерінде, тьюторбілім беру үдерісінің жобалаушысы, ашық, вариативті оқу ортасын қалыптастырушы маман ретінде штаттық кестеге енуде.

Сонымен қатар, әртүрлі білім беру құрылымдарында тьюторлық орталықтардың (мысалы, РФ Мәскеудегі білім беру қызметкерлерінің біліктілігін арттыру және қайта даярлау Академиясының жанындағы тьюторлық сүйемелдеу орталығы, Мәскеу ашық білім беру институты жанындағы тьюторлық сүйемелдеу орталығы, Томскідегі тьюторлар ассоциациясы, Волгоград біліктілікті арттыру жанындағы тьютор орталығы) орын алуы, тьюторлық сүйемелдеу бойынша біліктілікті арттыру курстарын жасау мен оны тәжірибеде жүргізу Ресейде тьюторлық сүйемелдеудің практикада кеңінен қолданыс табуын дәлелдейді.

Ресейде тьютор – оқытушының ерекше түрі, білім алушының кәсіби-жекетұлғалық, тұлғалық дамуға ықпал ететін курсты меңгеруде оқу-танымдық іс-әрекетін ұйымдастыратын, жүйелейтін кеңесші, тәлімгер. Ресейде тьюторлық институтының қалыптасуы ашық қашықтан кәсіби білім берудің таралуымен байланысты.

Қазіргі таңда тәжірибеде тьюторлық сүйемелдеуді жүзеге асыратын мектептер кең таралған. Томскідегі «Эврика-даму» мектебі, Брянскідегі №34 мектеп, Тубельскийдің «Өзін-өзі анықтау» мектебі, Мәскеудегі бірқатар жекеменшік мектептер («Росинка», «ЮССТ орталығы», «Золотоесечение» және т.б.), Әсіресе, Томскідегі аймақтық зерттеулердің ерекшеліктері бірнеше зерттеу топтары құрылып («Эврика-даму» мектебі (Т.М. Ковалева), «Біріккен іс-әрекет мектебі» (Г.Н. Прокументова). Халықаралық менеджмент институтында «ЛИНК» тьюторлардың іс-әрекетінің сапасын арттыруға бағытталған кәсіби қосымша білім беруде дайындау, аттестациядан өткізу, біліктілігін арттыру сияқты іс-шаралар өткізуде. Оған қоса, орта, жоғары мектепте тьюторлық сүйемелдеу үдерісін апробациядан өткізуді сипаттайтын зерттеулерде бар. Мысалы, Т.М. Ковалева, Е.А. Суханова, П.Г. Щедрицкийдің ғылыми еңбектерінде орта мектеп негізінде тьюторлық сүйемелдеуді ұйымдастыру жолдары қарастырылған. Тьюторлық технологиясы ресейдің білім беру практикасында білім алушылардың жеке оқу траекториясын кәсіби академиялық қолдауды ұйымдастыру нормативті қабылдануға байланысты ерекше статуска ие болуда деп тұжырымдаймыз.

Тьюторлық сүйемелдеуде қолданылатын концептуальды негіздерін қарастырсақ, Ресейде де тьюторлық сүйемелдеу оқытудағы құзіреттілік тұғыр, жеке даралық тұғыр, үздіксіз білім беру, білім берудің ашықтығы негізінде құралады. Тьюторлық сүйемелдеуді жүзеге асыру үшін Н.В. Кузьминаның бес элементтің жүйесі түрінде ұсынылған педагогикалық үрдіс моделі негізінде жасаған модель қолданылады. Тьюторлық сүйемелдеудің бұл моделі тьюторлық сүйемелдеудің негізгі мақсаттық компоненттерінен тұрады: тьютор; студент; мақсатты (оқытудың мақсаты мен міндеттері); мазмұндық (мазмұны), технологиялық (өзара байланысу құралдары: әдістері, тәсілдері, педагогикалық коммуникация құралдары), ресурстық (өзара байланысуға қажетті ресурстар), нәтижелік (өзара байланысу нәтижелері) компоненттер. Ресейлік модель көбінесе оқу, рефлексивтік және жеке дара кеңістікті толтыруға бағытталған, мұнда студенттің білім бағдарламасы

жүзеге асырылады және «өзінің болашақтағы бейнесі» құрылады. Ресейлік білім беру жүйесінде ЖОО жұмыс жүргізудің нақты әдістері мен тьютор құзіреттілігінің бірыңғай талаптары жоқ. Ресейлік білім беруде әлі де вертикаль қарым қатынас тәжірибесі қолданылады. Бұл тьюторлық сүйемелдеу идеологиясымен сәйкес келмейді, онда субъект - субъектілік қарым қатынас принципі қолданылады. Ресей білім беру жүйесінде тьютордың кәсіби сипаттамасына, біліміне мән беріледі.

Ресейдегі тьюторлық сүйемелдеудің нәтижелеріне келсек, мұнда тьютор өзінің білімін саналы түрде кең мағынада түсінеді; жұмыс күші нарығының әлемдік даму тенденциясының барлық талаптарына сай болатын, үнемі өзгеріп отыратын өмір жағдайларына тез бейімделе алатын, адам іс-әрекетінің түрлі салаларына қажетті құзіреттіліктер жиынтығын игерген маманды жоғары мектеп қабырғасында қалыптастырады. Тьюторант өзіндік жеке бейнесіне ие болады (жеке тұлғалық, кәсіби жәе т.б.) білім алуға өз жолын анықтайды, білімге деген өзінің тапсырысын саналы ойланады; шығармашылық және рефлексивті қабілеттерін, зияткерлік белсенділігін, өзіндік білім алуға деген қабілетін дамытады; өзінің болашағына деген жауакершілікті қабылдайды, ынталану деңгейін арттырады, жеке тұлғалық және кәсіби дамуы қалыптасады, өзімен болып жатқандарға, өзінің мақсаттары мен міндеттеріне, алдында ашылған қойылған мақсаттарына жету жолдары мен мүмкіндіктеріне мән беріп, саналы әрекет жасайды.

Қазақстан үшін де тьюторлық жаңа тенденция, ол жоғары білім беру жүйесінің кредиттік оқыту технологиясына көшуімен байланысты пайда болған қажеттілік. Ресей сияқты Қазақстанның да тьюторлық тәжірибесі Оксфорд және Кембриджбен салыстырғандай ұзақ кезеңді қамтымайды.

ҚР Білім және ғылым министрлігінің 2011 жылғы № 152 бұйрығымен бекітілген «Кредиттік оқыту технологиясы бойынша оқу үдерісін ұйымдастырудың ережесінде», тьютор – студенттің нақты пәнді игеруі бойынша академиялық кеңесші ролін атқаратын оқытушы, ретінде анықталады.

Тьюторлық қызмет, студенттердің өзіндік білім алу, білім алу маршрутын таңдау жауаптылығын арттырады, жекетұлғалық, кәсіби салада өзін-өзі анықтауына, тануына мүмкіндік береді. Жекедаралану принципі, тьюторлық қолдау көрсету іс-әрекетінің негізінде жатыр.

Қазіргі ҚР жоғары білім беру жүйесінде, тьютор - студенттің әртүрлі білім бағдарламаларын меңгеруге ықпал ететін, жекедараланған білім алу қағидасын жүзеге асыру мақсатымен енгізілген жаңа педагогикалық қызмет, кәсіби бағыт. Тьютор- жаңашыл, дәстүрлі емес, қазақстандық педагогика үшін әлі жете меңгерілмеген ұғым деп те айта аламыз. Соған байланысты, қазақстандық жоғары білім беру жүйесінде тьюторлық іс-әрекеттің тәжірибесі шектеулі қолдануда. Кредиттік оқыту технологиясында оқыту үдерісі интерактивті оқыту әдістеріне, сапалы әдістемелік, дидактикалық материалдарға, пән тьюторының жекетұлғалық, кәсіби өсуіне, оқу курсы, академиялық этика саясатына негізделетінін айқындадық. Соған байланысты, ҚР университеттеріндегі, тьюторлардың басты мақсаты, студенттердің білім алу, кәсіби, ғылыми қызығушылықтарын айқындауға көмектесу, жеке оқу траекториясын қалыптастыруға қолдау көрсету.

Тьюторлық жүйе шетелдік университеттерде арнайы академиялық қолдау көрсету орталықтарында институционалды ұйымдастырылған, тьюторлық позицияның ерекшеліктері мақсатты жүргізіледі. Тьютор арнайы штаттық бірлік, ол қызметті оқытушы орындамайды. Ал Қазақстандық тәжірибеде, тьюторлық сүйемелдеуді оқытушыларға орындауға тура келеді.

Тьюторлардың спецификалық функцияларын анықтау мақсатымен оқытушы мен тьютордың атқаратын міндеттерін талдауды қажет етеді.

Оқытушы:

- > аудиториялық сабақтарда ғана қолжетімді, оқу пәнінің мазмұнын, оқу-әдістемелік кешенін әзірлеуші,
- > оқу пәнінің мазмұнын жеткізуші,
- > білім алушылармен «білім алушы- білуді қажет етуші» иерархиясындағы қарым-қатынасты ұстанады, білімді бағалайды.

Тьютор:

- > оқу пәнінің меңгерілуін әдістемелік басқарады,
- > білім алушыларға әруақытта қолжетімді, артта қалған студенттермен жеке-дара, немесе шағын топта дамытушы сабақтар өткізеді,
- > олармен серіктестік қарым-қатынас ұстанады, бірақ білімді бағаламайды.

ҚР жоғары білім беру үдерісін жаңалауда тьюторлық қолдау көрсету бағдарламасын ендіруге бағытталған алғашқы қадамдар жасалды. Қазақстанда орта білім беру жүйесінде Назарбаев Зияткерлік мектептерінде 2011 жылдан бастап оқушылардың жеке білім беру бағдарламаларын таңдау және жүзеге асыру мақсатымен тьютор-академиялық кеңесшілер енгізілген.

Тьюторлық қызмет келесі міндеттерді шешу мақсатында жүзеге асады:

> әртүрлі академиялық қиыншылықтары бар оқушыларға жан-жақты қолдау көрсету, кері байланыс орнату, олардың әлеуетін, қабілеттерін дамытуға мүмкіндік беретін ортаны қалыптастыру;

> жыл бойы академиялық пәндер бойынша артта қалған оқушыларды оқыту үдерісінде дамыту стратегиясын әзірлеу;

> отбасы мүшелеріне кеңес жүргізу;

> білім алушылардың қажеттіліктеріне сай диагностика жүргізуді ғылыми-әдіснамалық жолмен жетілдіру;

> пән бойынша артта қалғандармен психологиялық-педагогикалық қолдау жұмыстарын жүргізу; әртүрлі академиялық қиыншылықтары бар оқушыларға жан-жақты қолдау көрсету, кері байланыс орнату, олардың әлеуетін, қабілеттерін дамытуға мүмкіндік беретін ортаны қалыптастыру;

> жыл бойы академиялық пәндер бойынша артта қалған оқушыларды оқыту үдерісінде дамыту стратегиясын әзірлеу.

Тьютор-мұғалімдер арнайы мамандандырылған шетелдік тәжірибені зерделей отырып, біліктілікті арттыру курстарынан өтіп, онда тьюторлық сүйемелдеудің технологиясымен (Lesson study, action Research, learning walks, collaborative learning және т.б.) таныстырылған. Пән мұғалімдері тьюторлық сүйемелдеуді жүзеге асырады, олардың

пән бойынша білімдерін тексеріп, артта қалғандар, академиялық қиыншылықтары бар оқушыларға арнайы жеке оқу маршруттары әзірленеді. Қазіргі таңда республиканың барлық аймақтарында әртүрлі бағыттағы 21 Назарбаев интеллектуалдық мектептері ашылып, дербес білім беру мекемесі статусында шетелдік озық тәжірибені бейімдеп қолданып, барлық қазақстандық орта мектептерге үлгі ретінде сапалы тәжірибесін трансформациялау жұмыстары жүргізілу үстінде. Дегенмен, мұғалімнің де, тьютордың да функциясын пән мұғалімінің атқаруы, мұғалімнің субъективті көзқарасы (мұғалім тьюторлық позицияны ұстана алмауы), оқу жүктемесінің шамадан тыс көп болуынан әрбір оқушымен жеке дара жұмыс жасауға уақыттың аздығы мәселелері тьютор сабақтарының сапасын төмендетуі мүмкін.

Көптеген, Қазақстандық университеттердің сайттарын (Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті, С.Ж. Асфендияров атындағы қазақ ұлттық медицина университеті және т.б.) тікелей қарастыру, профессор-оқытушылар құрамымен сұхбаттасудың нәтижесі тьютор төмен мамандандырылған, көбіне кафедра оқытушыларынан тағайындалатын қызмет деп тұжырым жасауға болады.

Тьюторлық сүйемелдеуде қолданылатын концептуальды негіздеріне келсек, елімізде тьюторлық сүйемелдеу оқытудағы құзіреттілік тұғыр, жеке даралық тұғыр, үздіксіз білім беру, білім берудің ашықтығы негізінде құралады. Қазақстанда тьюторлық сүйемелдеуді жүзеге асыру үшін бірыңғай бейімделген моделі де жасалмаған. Шетелдік тәжірибемен салыстырғанда Қазақстандағы жоғары білім берудегі тьюторлық сүйемелдеудің негізгі бірыңғай ережелері жеткілікті жасалмаған және тьютор құзіреттілігінің бірыңғай талаптары жоқ.

Ресейдегі сияқты отандық білім беруде де әлі де вертикаль қарым қатынас тәжірибесі қолданылады. Бұл тьюторлық сүйемелдеу идеологиясымен сәйкес келмейді, онда субъект - субъектілік қарым қатынас принципі қолданылады. Қазақстан білім беру жүйесінде тьютордың кәсіби сипаттамасына, біліміне мән беріледі. Отандық білім беруде серіктестік өзара қарым-қатынас мәселесі, горизонталь қарым-қатынас тәжірибесін ендіру өте өзекті, оның әлеуметтік бейімделу жағдайына ықпалы зор. Біздің менталитетіміз үлкендер мен кішілер арасындағы вертикаль қарым-қатынасты қалайды. Ол баланың анасына, әкесіне, оны қоршаған ортаға тәуелділігін тудырады. Ол өзара қарым-қатынастағы бір адамның басымдылығынан көрінеді. Басымдылық - басқаларды басқару. Бұл мәселелер тьюторлық сүйемелдеуді ұйымдастыруда қарама-қайшылықтарды туғызады.

Горизонталь қарым-қатынас жанұяда қалыптасады. Горизонталь қарым-қатынас: мен қандаймын, сен тура мен сияқтысын. Осы қарым қатынасты отандық білім беру жүйесіндегі тьюторлық сүйемелдеу жұмыстарында қолдану тьютор жұмысының тиімділігін арттырады.

Қазақстандық тьюторлық сүйемелдеудің нәтижелеріне келсек, мұнда тьютор студенттің әртүрлі білім бағдарламаларын меңгеруге ықпал етеді, жекедараланған білім алу қағидасын жүзеге асырады. Тьюторант білім алудағы өз жолын анықтайды, білімге деген өзінің тапсырысын саналы ойланады; шығармашылық және рефлексивті қабілеттерін, зияткерлік белсенділігін, өзіндік білім алуға деген қабілетін дамытады; өзінің болашағына

деген жауакершілікті қабылдайды, ынталану деңгейін арттырады, жеке тұлғалық және кәсіби дамуы қалыптасады, өзінің мақсаттары мен міндеттеріне, алдында ашылған қойылған мақсаттарына жету жолдарына саналы ойланады.

Салыстырмалы талдауда көрсетілгендей шетелдік және отандық тьюторлық сүйемелдеу жүйесінің ұқсастығы, ашық білім беру мен жеке дараландыру сүйемелдеу үрдісінің тиімді жүзеге асырылуына ықпал етеді, мұнда әрбір білім алушы сапалы білім алу үшін өз жолын табады, тек тьютор ғана жеке дара білім алу үдерісінің маршрутын қолдайды. Шетелдік тьюторлық сүйемелдеу жүйесіне талдау жасау еліміздегі ЖОО студенттерді тьюторлық сүйемелдеу үдерісін енгізудегі тәуекелдерді азайту үшін қажет.

Әлемдік жоғары білім беру жүйесіндегі студенттерді тьюторлық сүйемелдеуді салыстырмалы талдау жасау нәтижелерін жинақтай келе келесі қорытындылар жасалды:

1. Тьюторлық сүйемелдеуді метакогнитивті, жеке дараландыру, құзіреттілік тұғырлар аясында қарастыру керек. «Тьюторлық сүйемелдеу» түсінігін нақтылай келе, біз тьютор мен тьюторанттың өзара қарым-қатынасы кәсіби-жеке тұлғалық даму бағдарламасын құру мен жүзеге асыру үшін, көптеген инновациялық үрдістерге бейімделуі, өзіндік білім алуын ынталандыру мен жандандыру, зияткерлік белсенділігін дамыту, үшін қажет, нәтижесінде студент жетістікті кәсіби болашағына деген сенімділікке ие болады, өзінің ойына сенеді, ұтқыр және тәуелсіз білім алушыға айналады, өзінің болашағына жауапкершілікті өзі алады, тьюторанттың мақсаттары мен ұмтылыстарына сай келетін өзінің білім алу траекториясын құрады.

2. Шетелдегі және отандық жоғары білім берудегі тьюторлық сүйемелдеу үдерісінің тарихи дамуын талдау (келесі жүйе құрылымдық компоненттері арқылы қарастырылды: тьютор, тьюторант, тьюторлық сүйемелдеу, тьютор іс-әрекетінің нәтижелері), отандық білім беруде тьюторлық сүйемелдеу үдерісін тиімді басқаруға мүмкіндік береді.

3. Білім берудің түрлі жүйесіндегі тьюторлық сүйемелдеуді жүзеге асыру тәжірибесі көрсеткендей, бұл үдерісті тьюторлық сүйемелдеу моделі арқылы қарастыру керек. Отандық тьюторлық сүйемелдеу моделі қажет.

4. Тьюторлық сүйемелдеу үдерісінің Ұлыбританиядағы, АҚШ тағы Ресей мен Қазақстандағы негізгі айырмашылықтары: бұл үдерістің түрлі білім жүйелеріндегі тарихи дамуында, тьюторлық сүйемелдеу модельдерінде, тьюторлық сүйемелдеу үдерісінде қолданылатын тұғырларда; тьюторлық сүйемелдеу түрлерінде; тьюторлар мен біліктілік сипаттамаларында; жұмыстарында қолданылатын әдістерінде; мақсаттары мен міндеттерінде; формалары мен мазмұндары және тьютор іс-әрекетінің нәтижесінде.

5. Шетелдік тәжірибені зерделей отырып, тьюторлық сүйемелдеу технологиясын мақсатты қолданудың бірнеше тиімділігін айқындадық:

* университеттің жеке-дара сабақ жүргізу шығындарын үнемдейді;

* тьюторлар арқылы оқытудың әрбір студентпен жеке дара жұмыс жасауына жағдай жасалады;

* кредиттік оқыту талаптарының жекедараландыру, студентке бағытталған оқытуды ұйымдастыру қағидаларын ескереді;

* студенттің әртүрлі академиялық мәселелерін алдын алады, дер кезінде шешеді; ынтымақтастық, теңқұқықтық қағидаларына сүйене отырып, белсенді оқу ортасын қалыптастырады.

Әдебиеттер тізімі

1. Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. 2018 жылдың 5 қазаны [Электрон. ресурс]. - 2018. URL: www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-nanazarbaev-tyn-kazakstan-halkyna-zholdauy-2018.05.10 (Қаралған күні: 10.10.2018).
2. Кокамбо Ю.Д., Скоробогатова О.В. Тьюторство как новая форма взаимодействия участников образовательного процесса // Вестник Амурского государственного университета. Сер. Гуманитар. науки. 2013, № 60. - с. 110–115.
3. Topping K. Effective peer tutoring in further and higher education: a typology and review of the literature // Higher Education.-1996.- № 32.- 321–345 б.
4. Абдыхалықова Ж.Е., Шалғынбаева Қ.Қ., Сейтқазы П.Б. ЖОО-да студенттерді тьюторлық сүйемелдеудің технологиясы оқу құралы. – Астана.: ЖШС «Мастер ПО», 2017. - 41-57 б.
5. Ковалева Т.М. Оформление новой профессии тьютора в российском образовании // Вопросы образования. – 2011. № 2 – С. 163-180.
6. Janet W. Colvin. Peer tutoring and social dynamics in higher education // Mentoring & Tutoring.- 2007.- №. 2. - 165–181 б.

Ж.Е. Абдыхалықова, А.Н. Нурмуханбетова

Евразийский университет имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Сравнительный анализ тьюторского сопровождения студентов в мировой системе высшего образования

Аннотация. В соответствии с инновационными процессами в системе высшего образования Казахстана организация образовательной среды обучения, ориентированной на потребности и возможности студентов, является главной задачей согласно принципам Болонской декларации и кредитной технологии обучения. В связи с этим следует отметить такие аспекты, как использование инновационных технологий для максимальной индивидуализации обучения в рамках кредитной технологии обучения, внедрение, применение новых педагогических позиций, положительно влияющих на усвоение студентами различных образовательных программ, с целью реализации принципа персонализированного обучения, развития субъектной позиции студента в процессе обучения. Соответственно этому тьюторское сопровождение в системе высшего образования повысит ответственность студентов в процессе самообразования, при выборе индивидуальных траекторий обучения, а также даст возможность личностного и профессионального самоопределения.

В данной статье рассматривается отечественное и зарубежное тьюторское сопровождение в системе высшего образования. Авторы, опираясь на опыт тьюторского сопровождения в Великобритании, США, России и Казахстане, осуществляют системный сравнительный анализ четырех ключевых позиций тьютора в высшем образовании: основных понятий о процессе тьюторского сопровождения, субъектов тьюторского сопровождения, особенностей организации тьюторского сопровождения, результатов тьюторского сопровождения.

Ключевые слова: высшее образование, индивидуализация в образовании, тьютор, тьюторское сопровождение, метакогнитивный подход, компетентностный подход.

Zh.E. Abdykhalykova, A.N. Nurmukhanbetova

L.N Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

A comparative analysis tutoring support of students in global higher education

Abstract: In accordance with innovative processes in the higher education system, the developing environment in the organization of training aimed at the needs and capabilities of students, tutoring support of the implementation of the Bologna Declaration, are the main objectives of the training organization

on credit technology of education. In this regard, it should be noted such aspects as the use of innovative technologies for maximum individualization of education within the framework of the credit technology of training, introduction and use of new pedagogical positions that positively affect students' assimilation of various educational programs in order to implement the principle of personalized education, develop the student's subject position in the process of studying. Accordingly, tutoring support in the higher education system will increase the responsibility of students in the process of self-education, when choosing individual learning paths, and will also enable personal and professional self-determination.

This article discusses the domestic and foreign tutor support in the system of higher education. The authors, based on the experience of tutor support in the UK, USA, Russia and Kazakhstan, carry out a systematic comparative analysis of four key positions of a tutor in higher education: basic concepts about the process of tutor support, subjects of tutor support, features of tutor support, results of tutor support.

Keywords: higher education, individualization in education, tutor, tutoring support, metacognitive approach, competence approach.

References

1. N.A. Nazarbayevtyn Kazakstan halkyna zholdauy [Nazarabayev's message to the people of Kazakhstan] 05.10.2018. Available at:http://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-nazarbayevtyn-kazakstan-halkyna-zholdauy-2018.05.10 (accessed: 08.10.2018).
2. Kokambo D., O.V. Skorobogatova. Tıytorstvo kak novaya forma vzaimodeystviya uchastnikov obrazovatel'nogo protsessa [Tutoring how the new form interoperability with the process of interpersonal process. Seriya Gumanitarnye nauki], [The Bulletin of the Amursky State University. Humanitarian sciences series], 2013. № 60. P. 110–115.
3. Topping K. Effective peer tutoring in further and higher education: a typology and review of the literature, Higher Education (32), 321–345 (1996).
4. Abdykhalykova G.E., Shalgynbaeva K.K., Seitqazy P.B. JOO-da studentterdi tytorlyk suiemeldeudin tehnologiiasy oku kuraly [Technique tutorial tutorial for students in high schools is a textbook] (Master-PO, Astana, 2017).
5. Kovaleva T.M. Oformlenie novoi professii tytora v rossıyskom obrazovanii [Formation of a new profession of a tutor in the Russian education] {questions about education}, (2), 163-180 (2011).
6. Janet W. Colvin. Peer tutoring and social dynamics in higher education, Mentoring & Tutoring. (2), 165–181 (2007).

Авторлар туралы ақпарат:

Абдыхалыкова Ж.Е. – әлеуметтік педагогика және өзін - өзі тану кафедрасының PhD докторы, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкеевич көш., 4/1, Астана, Қазақстан.

Нурмуханбетова А.Н. – әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану мамандығының II курс докторанты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкеевич көш., 4/1, Астана, Қазақстан.

Abdykhalykova G. E. – PhD of the faculty “Social pedagogic and self-knowledge”, L.N Gumilyov Eurasian National University, Yanushkevich str., 4/1, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Nurmukhanbetova A.N. – the II course PhD Student of speciality “Social pedagogy and self-knowledge”, L.N Gumilyov Eurasian National University, Yanushkevich str., 4/1, Nur-Sultan, Kazakhstan.

IRSTI 14.35. 09

B.A. Beisenbaeva

*E.A. Buketov Karaganda State University, Karaganda, Kazakhstan
(E-mail: aitzhanovna1958@mail.ru)*

Using TV shows, online videos and video podcasts in the English classrooms

Abstract. This article deals with the problem of using TV programs and video podcasts and the system of working with authentic films to form the communicative competence of students in English classes. The author notes that the use of video materials and TV programs in foreign language classes offer unique opportunities for teachers and students in order to form socio-cultural competence as one of the components of communicative competence in general. This article focuses on the relevance of the use of audiovisual method in the process of learning English and describes the situations in which the use of this method is expedient. Conditions that contribute to improving the efficiency of the method in teaching English language are also touched upon. The author believes that the effectiveness of the use of TV programs and videos in teaching speech depends not only on the exact definition of its place in the learning system, but also on how well organized the structure of video classes, how consistent learning opportunities video with learning objectives. Based on the studied materials, it was found that television programs and video podcasts also provide students with realistic conversation and dialogues that help to improve listening skills by offering a wide range of accents for students to hear. As a key proof, the article uses some types of work with video materials and TV programs in English classes. The author comes to the conclusion that the use of video materials contributes to the implementation of the most important requirements of communicative methods.

Keywords: online movies and video podcasts, authentic material, stimulate, motivation, listening habits, comprehension skills.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-127-2-38-45>

The educational system of the Republic of Kazakhstan has been undergoing drastic changes in recent years due to the reforms that suggest radical shift towards its integrating into global communities of research and practice. The general reforms in the Kazakhstan educational system is based on not blindly adopting particular international models, but on creatively and critically synthesizing and adapting global models to our own domestic needs and capacities. Current developments in global integration and international cooperation, increasing professional and academic exchanges have stimulated great interest of the state and the community in foreign languages. In today's global environment, more and more people are studying languages in an ever-wider variety of settings, and the demand for competent language teachers is strong. The use of new information and teaching techniques is considered to be the basis of teaching and learning. There is a growing need in seeking new methods and new technologies. That's why what we teach and how we teach are of equal importance. When we mention new techniques we mean classes using multimedia means, TV, Interwhite Board, video production, debates, role plays brain-rings and others.

In recent years, English language teachers have benefited from a growing body of research that describes how learning strategies can help students improve their acquisition of the language. Scholars and teachers agree that motivation is crucial in language teaching. One well-known way to arouse student's interest can be achieved by bringing something extraordinary and new into the language class.

One of the best ways to educate students across all skills is via the means of television, online movies and video podcasts. Videos are one of the richest authentic materials because of the context, visuals, sounds, and variety of themes they provide. While many teachers and parents are probably under the impression that their child or student is not learning much when watching TV, in the right circumstances a TV show or a news bulletin can provide a fun alternative to regular classroom activities.

Especially among teenagers and young adults, different kinds of movies and cartoons, comedy films, educational and entertainment programs, documentary films about customs and traditions of different countries can be used efficiently for this purpose. Entertainment programs and movies are usually funny; therefore, applying them to methodological purposes will have the same effect as using games in teaching English – it brings a cheerful atmosphere into the class. They not only amuse and interest students; there are plenty of other reasons to use them in education. The fact that these programs are visual also contributes to improving communicative competence. In a movie, life-like situations and expressions are used in spoken, colloquial language: for instance, idioms, reduced forms, slang, and expressions that require shared cultural knowledge. Consequently, TV shows, movies and video podcasts help students to deal with spoken and even informal language, preventing them from sounding “bookish”, as students might when they are only exposed to written, formal language. Another advantage of the visual nature of TV programs and online videos is that they show the gestures and the body language of the characters. This contributes to the development of communicative competence, which includes nonverbal communication [1].

Here are some activities for teaching English with movies, TV shows, and online videos:

1. *Fill in the Blanks*: Students watch the movie. Before watching the teacher prepares a part of the script and blank out some of the words for students to listen and complete. To make this activity a little more challenging the teacher can ask the students to guess the word or phrases that have been blanked out using the context around it; and to make it simpler he can provide the first letter of the word or phrase or just provide options in a box for students to choose from.

2. *Spot the Word*: Another fun listening activity is to give the students a set of words or phrases that they have to listen for and check them off on a handout. This can be even set up as a bingo card and students can yell ‘Bingo’ when they have them all.

3. *Spot the Still Image*: The teacher can provide the students with a set of still images from the movie and as the scene takes place they must let you know they’ve recognized it. This is ideal for lower level students and to ensure they pay attention while watching.

4. *Match the Dialogue to the Character*: The teacher gives the students a dialogue that has been mixed up and they have to match the sentences to the characters who say them. An extension to this activity would be to ask the students to pretend to be those characters and read out the dialogue trying to imitate the way the characters speak. This extension can actually be applied to many other activities and it helps develop fluency and intonation.

5. *Silent Watching*: This activity is to watch a scene without any sound and ask students to guess what is happening and why. For more advanced students they can even be challenged to guess what the characters are actually saying and re-create the dialogue. As an extra challenge, you could ask them to read the lines they created as the movie plays silently. This is a great activity to help develop more speaking fluency through practice.

6. *Comprehension*: When watching a full movie, or full episode, comprehension questions in short answer form or multiple-choice form can help you check how much the students understood. Even students who are not good at listening skills tend to do better with movies or TV shows because the context helps them to comprehend more.

7. *Write a Summary or a Review*: You can ask students to write a summary in order to recommend the movie to their friends; or to write a review pretending to be a critic. Ideally you could let them read some reviews of other movies so they can understand the style in which to do it [2].

Our experience suggests that, if appropriately exploited, TV news and video podcasts can bring authentic content to the classroom, especially in the English as a foreign language environment, where it may not be easy to meet and talk with native speakers of English. English TV shows and online movies are authentic, and using authentic material is very important in language teaching and learning. It has several advantages, among which is the fact that if students comprehend a genuine text successfully, that can motivate them and build their confidence. However, it should be noted that the difficulty of the language presented to the class should be matched with the level of the students; otherwise the use of authentic materials will only frustrate them.

Teaching a language through content is more efficient than teaching the structures of the language out of context. Furthermore, it is well accepted that language is better acquired where the focus is on interesting content, and radio can certainly provide interesting content. In EFL settings, where authentic materials are scarce and students are rarely exposed to the natural pace of native speakers of the target language, the TV and video podcasts can be a valuable source of input and highly relevant to language acquisition. Online programs on every aspect of life are available, making the medium particularly useful for content-based foreign language instruction. From the video podcasts, teachers can draw content about any topic or theme of interest to learners. Thanks to the Internet and different websites, English teachers can now download the scripts of various listening passages, select any program on the site of a native-speaker TV channel (Kazakh TV, National Geographic, Discovery Channel, BBC, British Council, www.eslvideo.com; <http://www.bbc.co.uk/learningenglish>; <https://learningapps.org/>). Where these technologies are not available, teachers can order a free schedule of programs and tune in to select programs, and record them in the traditional way. Of course, the content shouldn't be used passively; students should be assigned genuine and relevant tasks to do while listening.

It goes without saying that teaching material needs to motivate and stimulate our students. It also goes without saying that our students need a variety of engaging tasks that will drive forward their knowledge of language. In over twenty years of teaching, we have come across plenty of excellent books that achieve these aims, but we have yet to find one that achieves these aims and makes our working life easier at the same time.

Below are samples of the many activities that can be organized around TV programs and video podcasts at the Economics and Law Departments of Karaganda State University. All can be adapted to meet specific needs.

Activity 1:

Level: Pre-intermediate

Material: English Movies. Documentary films. Video podcasts. CCTV news. CNN and BBC news.

Before demonstrating or listening

On the blackboard, write a list of key words and word combinations of the watching or listening passage. Ask the students to guess what the passage will discuss. Give the students a script of an English language passage that they are about to hear or to watch. The script should include spaces where words are missing. Below the script, provide definitions for the missing words. Ask the students to read the script and definitions. Tell them that as they listen to the recording, they are going to fill in the blanks in the script.

While demonstrating or listening

The students now watch or listen to the passage with the aid of the script. Thus the vocabulary is explained through context as the students watch or listen to the passage. After that, give the students a list of definitions for other vocabulary, but this time in random order. Play the remainder of the program without giving the students the benefit of a script and have them identify the words defined in the list. The absence of a script requires further concentration in order to recognize the words and match them with their corresponding definitions.

After demonstrating or listening

To ensure that the students can use the words they just learned correctly in context, have them create sentences using the words.

Activity 2:

Level: Intermediate or upper intermediate

Material: TV news. Podcast interviews.

Many TV news and video podcasts feature interviews with politicians, scientists, movie actors, singer, statesmen and other people well known in their fields. Such interviews are excellent for helping students practice listening and speaking skills. The choice of interview topic should reflect the learners' interests, and the pace and length of the passage should reflect their abilities. Kazakh TV, BBC, CNN, CCTV news is a good choice for students because it features guests discussing highly motivating current issues.

Before listening

When students understand the first part of the video, play the remainder of the video and have the students take notes as they listen. If the passage is interesting, the students will be motivated to listen carefully to it because they will be eager to discover how it ends. Help them with short answer questions if necessary.

After demonstrating or listening:

Have the students work in pairs to create dialogues in which they include the aspects of pronunciation they just learned. Then have them practice the dialogues, speaking as rapidly as possible to produce natural speech.

As a post watching and listening task, have the students write a summary of the entire passage, combining its two parts. If the passage is a short story or otherwise arouses feelings, have the students describe the kinds of feelings it aroused in them. Expand the discussion initiated at the beginning if it seems useful to do so. Our students like to discuss films and news after watching them. They comment on the events, express their opinions, discuss what parts they liked or disliked and explain the reasons, argue with each other and try to prove their points of view.

When we hear the word technology, most of us think of computers and of students using software programs, the Internet, and e-mail for language learning. We can also use many other media that can be equally educational and stimulating, including video technology. Student find video work exhilarating and enjoy watching their own productions for pleasure and for analysis of their language skills. Students watch movies as part of their classes. Care should be taken, of course, to select material that is appropriate for the students and the setting. Before the students start watching the film in our class we conduct a free association activity. For this exercise, we select a visual such as a poster, magazine picture, photo that is related to the theme of the selected work. Students sit in a circle and share what they think or feel when they see the picture [5].

Vocabulary development is another integral part of class work following a watching assignment. We vary activities: vocabulary discussions, vocabulary card games, and group activities focused on vocabulary development. Students keep vocabulary journals of unfamiliar words they find interesting or important. They share the journals in small group sessions, determining which words they want to use for the vocabulary games and which for some of the vocabulary development group activities. We also conduct other group activities that are not vocabulary oriented but instead focus on content. Working in small groups as a homework assignment, students create plot summaries and character sketches, conduct role-playing based on situations from the text, or design surveys to be administered to native speakers.

If the students read the novel which had been made then into a movie, before watching the movie version, we conduct the video project. When video project is finished, we turn to the movie adaptation of the novel. Previewing activities for the film adaptation include questions about a possibly different ending for the movie; predictions on how literary techniques, such as first-person narration or inner monologues, might have been translated into film; and discussions about choices of actors, set design, music, and other elements of filmmaking. During the viewing of the movie, we take time out for language learning activities, such as guessing dialogues, completing scenes (with video stopped at suitable intervals), and fill-in-the blank exercises. After viewing the film, we compare the book and the film, write film reviews, enact a movie critics' debate. Then the students give presentations or write essays on their views and findings.

We can use TV-shows and online video to make our teaching creative and interesting. Video production provides several benefits to students. Video productions are not only fun and exciting, they provide a range of opportunities for language learning. Thus, students practice all language skills and apply authentic language use to a variety of team-oriented, problem-solving tasks. Video production also allows students to choose roles – crew or cast – according to their interests and talents. Crew members enjoy the hands-on experience and interaction within the team. And students with acting roles can try out personal and cultural identifies different from their own, thereby possibly overcoming inhibitions and shyness in speaking the foreign language. A final benefit of these types of activities is that besides building pronunciation and grammar proficiency, they also help improve students' listening. Television programs also provide students with realistic conversation and dialogues, which aid listening skills by offering a diverse range of

accents for the students to hear. Another advantage is that the majority of TV programs use relatively simple language; otherwise they provide the viewers with a clear explanation. Television can be used in a number of ways to add that all-important element of depth to your class. Podcasts are a great resource for listening comprehension material in your ESL class. Most of them are relatively short, so you can easily give a listen on your own, before your students arrive, and come up with a few comprehension questions for your students to answer after they listen [6].

In my English classes I usually use the websites www.eslvideo.com and kahoot.com, www.oxfordonlineenglish.com. Students listen and watch different online documentary films and movies, do grammar assignments on different topics: e.g. *Global warming, Booking a flight, The Afghan Girl, New inventions* and etc.

In social networks, such as online: [Vkontakte](https://vk.com), you can find a lot of movies in English Learnenglishfeelgold.com provides excerpts from movies and cartoons for listening and watching, and quiz-tests for understanding. Exercises on famous phrases from movies can be found at <http://michel.barbot.pagesperso-orange.fr/hotpot/movies.htm> interesting news and shows can be found at the dailyshow.com there are also old movies online that you can watch for free — for example, <http://feeds.feedburner.com/mp4>. People also share movies on en.yappr.com watch on TV-for example, on the Internet there are many sites that have links to foreign TV programs in English, which often broadcast movies [7].

Despite the fact that the lesson of watching the film is very interesting in its essence (it gives the opportunity to hear genuine English speech from the lips of native speakers, allows you to better understand the culture of the country being studied, to expand the horizons of students), it is quite difficult in terms of training for the teacher. It is necessary to choose the “right” film, the teacher must take into account the age and interest of students, moral standards, etc. Classes of this type should be conducted systematically, but not more than once a month in order not to lose the interest of students to watch and condemn the film.

In his seminal work on video in language teaching, Jack Lonergan notes: “The speakers in dialogues can be seen and heard; other participants in the situation can be seen. The language learner can readily see the ages of the participants; their sex; perhaps the relationships one to another; their dress, social status, and what they are doing; and perhaps their mood or feelings. Further, paralinguistic information, such as facial expressions or hand gestures, is available to accompany aural clues of intonation.” Indeed, all of these advantages of the video medium can be tied back to the subject of our conversation: culture [8].

In conclusion we can note that using authentic video might serve ideally as the bridge between linguistic content and cultural information in a lively and engaging context. Current applications of Internet and web technology might further serve to promote effective and efficient use of video media to the end of teaching language and culture seamlessly. The effectiveness of the use of the video depends not only on the exact definition of its place in the learning system, but also on how well organized the structure of the lesson and how consistent educational opportunities of the video with the objectives of training.

Список литературы

1. Гореликова А.П. Развитие коммуникативной культуры учащихся на уроках английского языка с использованием видеоматериалов // Вестник СПбГУКИ - «Каро», Санкт-Петербург. 2011. - № 2. - С. 66-70.
2. Николаева Н.А., Волкова С.А. Изучение английского языка с помощью аутентичных фильмов // Образование и воспитание. - 2017. - № 1. - С. 69-71.
3. Барменкова О.И. Видеозанятия в системе обучения иностранной речи // Иностранные языки в школе. 1999. - № 3. - С. 20-25.
4. Allan M. Teaching English with Video. - Longman, 1986.

5. Freebairn, Brian and Ingrid. Video Teaching Tips - Longman, 1996.
6. Stempleski S. Using Video in the Classroom - Teachers College, Columbia University, N-Y, 1995.
7. Антонова И.В. Просмотр аутентичных художественных фильмов как способ совершенствования коммуникативной компетенции в области английского языка // Молодой ученый. - 2011. Т. 2. - №6. - С. 119-122.
8. Lonergan J. Video in language learning. Cambridge: Cambridge University Press, 1984.

Б.А.Бейсенбаева

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан

Ағылшын тілі сабақтарында телешоу, онлайн бейнефильмдер және бейнеподкастерді пайдалану

Андатпа. Бұл мақалада студенттердің ағылшын тілі сабақтарында коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру үшін бейнематериалдарды, телехабарлар мен бейнетаспаларды пайдалану және түпнұсқалы фильмдермен жұмыс істеу жүйесі қарастырылады. Автор шетел тілі сабақтарында бейнематериалдар мен телебағдарламаларды пайдалану жалпы коммуникативтік құзыреттіліктің құрамдас бөлігі ретінде әлеуметтік-мәдени құзыреттілікті қалыптастыру мақсатында оқытушылар мен студенттер үшін бірегей мүмкіндіктер ашатынын атап өтті. Қарым-қатынастың мазмұндық жағынан басқа, видеоподкастар мен онлайн фильмдерде оқиганың орны, сыртқы түрі және нақты жағдайдағы қарым-қатынас қатысушыларының бейвербалды мінез-құлықтары туралы көрнекі ақпарат бар екені атап көрсетіледі. Автор студенттерді шет тілінде сөйлеуге үйрету кезінде телебағдарламалар мен бейнефильмдерді пайдаланудың тиімділігі оның оқу жүйесіндегі орнын дәл анықтауға ғана емес, сонымен қатар бейне сабақтың құрылымы қаншалықты тиімді ұйымдастырылғанына, оқыту міндеттерімен бейнефильмнің оқу мүмкіндіктері қалай сәйкес келуіне байланысты деп есептейді. Материалдарды зерттеу негізінде телевизиялық бағдарламалар мен бейнеподкасталар тыңдап түсіну дағдыларын жетілдіруге көмектесетінін, студенттер арасында шынайы әңгіме мен диалогтарды қамтамасыз ететіндігі жайлы айтылады.

Мақалада негізгі дәлел ретінде ағылшын тілі сабақтарындағы бейнематериалдар мен телебағдарламалардың кейбір түрлері қолданылады. Автор бейнематериалдарды пайдалану коммуникативтік әдістеменің маңызды талаптарын іске асыруға ықпал етеді деген қорытындыға келеді

Түйін сөздер: онлайн фильмдер мен бейне подкастар, түп нұсқадағы материал, ынталандыру, мотивация, тыңдалым дағдылары, түсіну дағдылары.

Б.А. Бейсенбаева

Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан

Использование телепередач, онлайн-видеоматериалов и видео-подкастов на занятиях английского языка

Аннотация: В данной статье рассматривается проблема использования видеоматериалов, телепередач и видео-подкастов, а также система работы с аутентичными фильмами для формирования коммуникативной компетенции студентов на занятиях английского языка. Автор отмечает, что использование видеоматериалов и телепередач на занятиях иностранного языка открывает уникальные возможности для преподавателя и студентов с целью формирования

социокультурной компетенции как одной из составляющих коммуникативной компетенции в целом. Помимо содержательной стороны общения, видео-подкасты и онлайн фильмы содержат визуальную информацию о месте события, внешнем виде и невербальном поведении участников общения в конкретной ситуации.

Автор считает, что эффективность использования телепередач и видеофильмов при обучении речи зависит не только от точного определения его места в системе обучения, но и от того, насколько рационально организована структура видеозанятия, как согласованы учебные возможности видеофильма с задачами обучения. На основе изучения материалов установлено, что телевизионные программы и видео-подкасты также обеспечивают студентам реалистичный разговор и диалоги, которые помогают совершенствовать навыки прослушивания, предлагая широкий спектр акцентов для студентов. В качестве ключевого доказательства в статье используются некоторые виды работ с видеоматериалами и телепередачами на занятиях английского языка. Автор приходит к выводу, что использование видеоматериалов способствует реализации важнейшего требования коммуникативной методики – представить процесс овладения языком как постижение живой иноязычной культуры, индивидуализации обучения и развития мотивированности речевой деятельности обучаемых.

Ключевые слова: онлайн фильмы и видео-подкасты, аутентичный материал, стимуляция, мотивация, навыки аудирования, навыки понимания.

References

1. Gorelikova A.P. Razvitie kommunikativnoj kul'tury uchashchihsya na urokah anglijskogo yazyka s ispol'zovaniem videomaterialov [Development of communicative culture of students in English lessons with the use of video materials], Vestnik Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta kul'tury i iskusstv [Bulletin of St. Petersburg state University of culture and arts], (2), 66-70 (2011). [in Russian]
2. Nikolaeva N. A., Volkova S. A. Izuchenie anglijskogo yazyka s pomoshch'yu autentichnyh fil'mov [Learning English with authentic movies], Obrazovanie i vospitanie [Education and training], (1), 69-71 (2017) [in Russian].
3. Barmenkova O.I. Videozanyatiya v sisteme obucheniya inostrannoj rechi [Video training in the system of foreign speech], Inostrannye yazyki v shkole [Foreign languages at school], (3), 20-25 (1999) [in Russian].
4. Allan M. Teaching English with Video /Allan, M. - Longman, 1986.
5. Freebairn, Brian and Ingrid. Video Teaching Tips / Freebairn, Brian and Ingrid - Longman, 1996.
6. Stempleski S. Using Video in the Classroom / Stempleski S. - Teachers College, Columbia University, N-Y, 1995.
7. Antonova I.V. Prosmotr autentichnyh hudozhestvennyh fil'mov, kak sposob sovershenstvovaniya kommunikativnoj kompetencii v oblasti anglijskogo yazyka [Watching authentic feature films as a way to improve communicative competence in the field of English], Molodoj uchenyj [Young scientist], 2 (6), 119-122 (2011).
8. Loneragan J. Video in language learning/ Loneragan, J, Cambridge: Cambridge University Press, 1984.

Сведения об авторах:

Бейсенбаева Б.А.- магистр педагогических наук, старший преподаватель кафедры иностранных языков, Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова, ул. Университетская, 28, Караганда, Казахстан.

Beisenbaeva B.A.- Master of Pedagogical Sciences, Senior Teacher of Foreign Languages Department, E.A.Buketov Karaganda State University, University str., 28, Karaganda, Kazakhstan.

XFTAP 14.37.09

Г.К. Джумажанова, М.Е. Татиева

*Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, Семей, Қазақстан
(E-mail: dariya69@mail.ru, tatieva_me@mail.ru)*

«Әбілхан Қастеев техникасынадағы» түстік шешімдер және оны үйренудегі практикалық ерекшеліктер

Андатпа. Мақалада қазақ халқының бейнелеу өнерінің, оның ішінде кескіндеме жанрының асқан шебері саналатын Әбілхан Қастеев туралы жазылған. Автордың магистрлік зерттеу аясы студенттердің бояу түстерін қалай қолдануды игеру болғандықтан мақала Әбілхан Қастеевтің акварель және майлы бояу техникасындағы түстік ерекшеліктерді қолданудың маңыздылықтары кең баяндалып келтіріліген. Әсіресе алғашқы бірінші, екінші курс негізінде оқытылатын академиялық сабақ акварель техникасын үйренуші студенттерге қылқаламмен салу тәсілі түріндегі «Қастеев техникасы» аса таптырмайтын әдістемелік-құрал іспеттес.

Түйін сөздер: педагогика, әдістеме, академиялық сабақ, бейнелеу өнері тарихы, ұлттық бейнелеу өнері, түстік спектр, түстік шешім, колорит, акварель.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-127-2-46-56>

Кіріспе. Әбілхан Қастеев шығармаларындағы түстік шешімдер (колорит) мен түстік реңдердің (тональность) ерекшеліктері мейлінше кең түрде сипатталып, оның тәлім алушы студенттердің өздік жұмыстарындағы сарамандық қолданылуы баяндалады. Осыған байланысты үш маңызды бағыт қамтылады:

1. «Қастеев техникасындағы» түстік шешімдерді ажырату;
2. «Қастеев техникасын» ұлттық бояу деңгейіне көтеру;
3. Студенттерге түстік теорияның негізіне тереңдеп ден қою.

Зерттелуі. Әбілхан Қастеев шығармаларындағы түстік шешімдер (колорит) мен түстік реңдердің (тональность) ерекшеліктерін зерттеу өз алдына жеке кең ауқымда түрде қарастырылмаған. Тіпті, қажет десеңіз Әбілхан Қастеев өмірі мен шығармаларының өзі де сүбелі түрде зерттеліп жазылмаған. Суретшіге қатысты өмірдеректер мен шығармаларына талдау жасау уақ-түйек баяндама, очерк, әңгіме-сұхбат, альбом репродукция түрінде кездесетін материалдар арқылы көрініс берген. Әйтседе Кеңестік уақыттығы «бірегейлік» мақсаттағы еңбектерден суретші шығармашылығына ғылыми бағытқа сілтеме беретін құнды дүниелерді байқауға болады. Мәселен 1978 жылы Алматы «Жалын» баспасында жарық көрген Әбілхан Қастеевтің альбом репродукциясындағы алғысөздерден мысал келтіре аламыз. Онда «Әбілхан Қастеев Қазақ ССР халық суретшісі деген жоғарғы атаққа республика қылқалам шеберлерінің арасында бірінші ие болды, суретшілік жаратылысы мен талғамы эстетикалық дәстүр мен өмірді терең тану негізінде қалыптасқан тума талант еді... Қастеев творчествосы жан-жақты. Түрі – ұлттық, мазмұны – социалистік болып келетін терең реалистік шығармаларында портреттер де, тарихи және жанрлық суреттер де, табиғат көріністері де көп кездеседі» [1, 5 б.]

Ал, Тәуелсіздік алған уақыттан кейін хас суретшінің суреткерлік шеберлігін ғылыми негізге келтірген толық зерттеу әлі жоқтың қасы. Тек 2003 жылы филология ғылымдарының кандидаты Бәзілжан Әзілжановтың «Әбілхан аға» атты кітабы жарық көрген. Онда суретшінің өмірбаяндық деректері, мақалалар мен көркем шығармалар топтастырылып жазылған [2, 288 б.]. Осы ерекшеліктерді ескере отырып, Әбілхан Қастеевтің шығармаларындағы ғылыми түрде зерттеуді қолға алу керек екендігін ескертеміз.

Мақсаты. Әбілхан Қастеев шығармалары арқылы студенттер түстік гамма таңдау шешімдерін үйрену және ұлттық реңдердің (тональность) ерекшеліктеріне біршама теориялық тәлім алуды мақсат етеді.

Негізгі бөлім. Әбілхан Қастеев 1904-1973 жылдары өмір сүрген қазақтың әйгілі кескіндемешісі, график-суретші, қазақ бейнелеу өнерінің негізін салушылардың бірі. Туып-өскен жері — Алматы облысына қарасты Жаркент төңірегі. Қазақстан Суретшілер одағы басқармасының төрағасы (1945-1956) болған [2, 45 б.].

Суретшінің аса танымал картиналары «Колхоздағы сүт ферма», «Мақта жинау», «Колхоздың тойы», «Қыз алып қашу», «Сатып алынған қалыңдық», «Алтын астық», «Ақсай карьері», «Медеу мұз айдыны», «Түркісіб», «Талас жағалауы», «Қапшағай даласы». Сонымен қатар Кенесары Қасымов, Абай, Шоқан Уәлиханов, Жамбылдың портреттері ерекше танымал болып табылатын портреті – «Амангелді Иманов» портреті сияқты танымал суреттері бар [3, 65 б.].

Жалпы суретші қазақ бейнелеу өнеріне ойып тұрып орын алатын, әрі аса маңызды құнды дүниелерді дүниеге әкелді. Сонау ХХ ғасырдың 30-40 жылдары Қазақстан бейнелену өнеріне тың, әрі таңсық өзінің аса мөлдірлігімен ерекшеленетін авкарель кескіндеме техникасын жоғарғы шеберлікпен орындаған кескіндемші болды. Сөз арнасы кескіндеменің (живопись) авкарель бояуы болғандықтан оны техникалық мінездемесіне толық тоқталайық.

Акварель (гректің *agua* - су) құрамында суға еритін желім қосылған түрлі-түсті бояу. Кескіндеменің ең әсерлі түрі. Акварель бояуларының ерекшелігі - мөлдірлігі. Бұл кескіндеме техникасында ақ бояу мүлде қолданылмайды. Ақ бояуды кескіндеме жазылатын ақ қағаздың өзі ауыстырады. Шығарманың ең жарық нүктелерінде қағаздың тиісті жерлері мүлде боялмайды. Акварель бояулары қолдануға ыңғайлы және қарапайым. Соған қарамастан, акварель техникасы - мейлінше күрделі [3, 46б.].

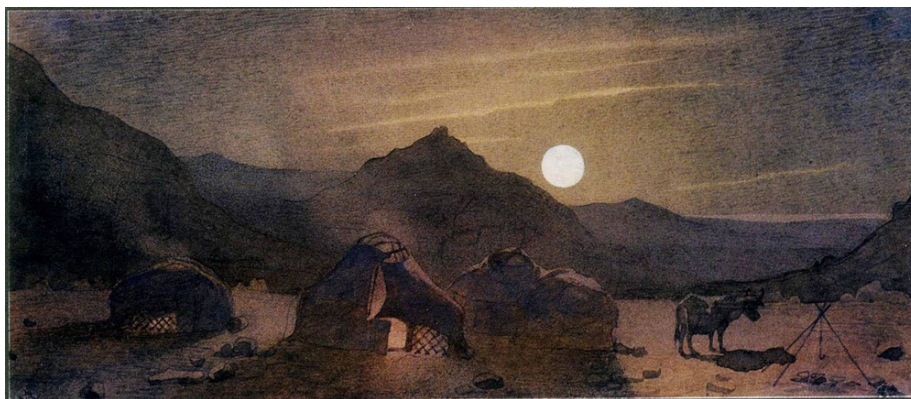
Әлемдік тарихта, нақты айтқанда кескіндеме өнерінде акварель техникасының нағыз із ашарлары Ренессанс дәуіріндегі А. Дюрер, Антонис ван Дейк, Клод Лоррен и Джованни Кастильонелар болып саналады [4, 11 б.]. Әсіресе неміс кескіндемешісі А. Дюрердің «Қоян» деп аталатын суреті өзінен кейінгі кескіндемші суретшілерге толық канондық үлгі болған.

1 сурет. А. Дюрер «Қоян»

Ал қазақ даласында алғаш акварель техникасындағы кескіндемені дамытқан Т. Г. Шевченко болатын. Өзінің қазақ сахарасында 1848 жылы А.И. Бутаковтың басшылығымен Арал теңізін зерттеу экспедициясына қатысып, 350-ден астам пейзаж, портрет салды. Мысалы, «Атқа мінген қазақ», «Арал теңізінің жағасындағы қазақтың киіз үйлері», «Қосаралдағы қазақтардың қыстаулары», т.б. суреттерін бейнелесе, 1950 жылы екінші рет қамалып, Маңғыстаудағы Новопетров қамалына (кейіннен Форт-Шевченко) жер аударылды.

Оның «Киіз үйде отырған қазақтар», «Қазақ баласы от жағып жатыр», «Киіз үйде», «Келі түйіп тұрған қазақ қызы», «Қазақ қызы Катя» суреттері осы кезеңде салынған [5, 225 б.].

2 сурет. Т.Г. Шевченко «Киіз үйде отырған қазақтар»

Келесі аталмыш мақалаға тікелей байланысты қазақ даласының оның ішінде этнографиялық бағытта толағай суреттер салған Н.Г. Хлудовты атай кеткеніміз жөн болар.

Николай Гаврилович Хлудов ұлты орыс кескіндемешісі. Оның «Тайынша мінген бала», «Жасауыл», «Қобыз тыңдап отырған қазақтар» (1904), «Қойшы бала», «Тянь-Шань баурайындағы шөп шабу», т.с.с. көптеген шығармалары бар [3, 225 б.].

3 сурет. Н.Г. Хлудов «Жасауыл»

Ең басты айта кетерлігі ол ХХ ғасырдың 20-жылдары Верный (Алматы) қаласында жас суретшілерді оқытып үйрететін шеберхана-студия ұйымдастырған. Осы студияда көптеген суретшілер Ә. Ысмайылов, С.А. Чуйков, Г.А. Брылов, А.Н. Бортниковтармен бірге Әбілхан Қастеев те болған [3, 225 б.]. Демек, Әбілхан Қастеевтің толық суретші болуына әсіресе, акварель техникасына жаттығуына Н.Г. Хлудовты әсері мол болған. Оған арнайы эксперименттік тоқталу жасаймыз. Өзірше Әбілхан Қастеевтің сурет әлеміне қалай келді соған назар аударсақ.

1941 жылы «Мен өмірден үйрендім» атты сурет салуға талпынушы балаларға арналған естелік мақаласында өзінің бейнелерін еш жалықпай тасқа сала бергендігін айтса,

ал кәсіби суретшілік кезінде Москвадағы оқып үйренген сәттерін баяндайды. Әсіресе мына естелік сөздер біз үшін маңызды. «Москвада оқыған кезімде Суриков, Репин, Бродский сияқты атақты сурешілердің еңбектерімен жете таныстым, олардан үйрендім. Москва маған университет болды» [2,76.]

Орыстың бейнені таза әрі, аса сезімтал түрде бейнелейтін сурешілердің бірі бірегейі И. Репин болған. Оның акварель техникасындағы портреттері көп. Адам көңіл-күйін айнытпай бейнелеген сол суреттер ішкі психикалық қарама-қайшылықтарға толы. Осы портреттік туындылар Әбілханға да әсер еткен болса керек.

4 сурет. И. Репин «Макар Симак»

5 сурет. Ә.Қастеев «Манап Масибаев»

Әсіресе 1930 жылы салған «Сағымбек Қисықбаевтың портретінде» ішкі жандүние өте дәл бейнелеген. Жалпы портрет «кеңестік идеология» тақырыбында салынғаны көрініп тұр. Сол уақыттағы бай-мырзаларды шенеп көрсету үрдісі кең орын алған. Алайда суретші идеологиялық сипаттан гөрі, осы бейнеден адам мінезін мейлінше ашуға тырысқан. Күнделікті тұрмыс-тіршілік пен үнемі қайталанып отыратын дүниеқорлық дағды Сағымбек Қисықбаевтың бет-жүзінен қалай болған да байқалады. Суретші оның «пұшайман» бейнесін дәл көрсеткен. Ал ол өз кезегінде картина «кеңестік идеология» тақырыбына өте сай келген. Бірақ суретші үшін «кеңестік идеология» тақырыбы емес, керісінше адам көңіл-күйінің мезеттік бейнесі қымбат болған. Сағынов Саябек Тұрдығұлұлы «Ұлттық суретшілердің рухани әлемі» атты мақаласында осы портрет кеңінен талданған. Мақаладан үзінді келтірсек: «...Ересек тартқан ер адамның кеудесіне дейін салынған қырын қараған бейнесі сурет бетін толтырып тұр. Профиль – толыққанды тұлғаның және суретшінің сезімі мен санасына әсер ететін магияның белгісі. Басын сәл иіп, иығын аз ғана бүкшште отырған, қабағы салбыраңқы және көтеріңкі қасы еркін адамның өмір қиындықтарын көп көрген, ауыр ойға шомғандығын көрсетеді. Кескіндемешінің шеберлігі мен нәзік сезімталдығы сол – бірнеше түстегі дақтарды түсіндірудің шексіз алаңына айналдырады. Ашық және күрең түсті нәзік белгілер бас сүйегінің конструкциясы мен жүзінде өмірдің айшықты ізі қалған бейнесі өте ұтымды кескінделген. Ашық түстегі үлкен басы қара киімі мен көгілдір фонда айшық тапқан. Сондықтан да, оның терісінің түсі бозғылт және ашықтау сияқты көрінеді. Бет-жүзі мен киімі бірігіп бірыңғай мәдени кеңістікті құраған. Ақ көйлегіндегі білінер-білінбес жолағы мен камзолындағы ашық әдіптер әсерлі көрінеді. Қалпағындағы қара жолақ пен қара шапан қырын қараған жүзін кеңейте түскендей. Жүзі жарық әлемді қарсы алғандай болғанымен, көгілдір түстің жақындай түсуі бұл қозғалысты тоқтата түседі. Тығыз кеңістіктегі адам энергиясы өмір үшін дайындалған секілді. Биография мен тағдыр өткен өмір іздері»[6,18 б.]. Картинаға мінездеме толық берілген. Сонымен бірге, тағы бір

айта кететін жайт картина толықтай бір сырды жасырып тұр. Себебі портреттегі адам өзінше жұмбақ күйде бейнелеген. Кеңестік дәуір үшін ол – қандай да қанаушы топ өкілі. Ал суретші үшін ерекше тағдыр иесі мақала авторының «Биография мен тағдыр өткен өмір іздері» деп пайымдауының сыры да осында.

Жалпы қазақ даласындағы бай-шонжарлар екі типте кездеседі: бірі асқан жомарт, дүниеге бай, ал екіншісі сараң, дүниенің малын жиса да тоймайтын адам. Картина авторы осы типтерді ажыратуда беймазальқ күйді ұстанған. Автор жоғарыдағы айтқандай күнделікті тұрмыс-тіршілік пен үнемі қайталанып отыратын дүниеқорлық дағды Сағымбек Қисықбаевтың беті жүзінен байқалған. Суретші үшін кеңестік саясат емес, адам психологиясының жай-күйі қымбат.

5 сурет. Ә.Қастеев «Сағымбек Қисықбаевтың портреті»

Әбілхан Қастеев портреттік бағытпен қатар пейзаж төңірегінде де суреттер салған. Ол бағыт оның туған жерге, атамекенге деген сүйіспеншілік сезімінен туындаған болатын. Оған суретшінің жоғарыдағы 1941 жылы «Мен өмірден үйрендім» атты естелік мақаласы сенім бола алады. «...Орыстың атақты суретшісі И.И. Левитанның суреттері маған зор әсер етті. Ол менің суретке деген құмарымды арттырды. Мен өз суреттерімде И.И. Левитанға еліктейтін болдым. Оның орыс жерінің зеңгір таулары мен айдын көлдерін, ну ормандарын аудармай салуы, орыс халқының салтын, тұрмысын табиғат көрінісіне байланыстыра білуін үйретуге бой ұрдым. Қазақтың кең байтақ даласын, бай табиғатын, Жетісудың Алатауын суреттедім» [2, 7 б.]

Әр жазушының, ақынның өзіндік қайталанбас стилі мен манерасы болу сияқты, кез келген суретшінің өз қолтаңбасы, әрі сурет салу ерекшеліктері болып отырады. Мәселен Әбілхан Қастеев қаншалықты И. Репин, И.И. Левитан, Н.Г. Хлудовтарға еліктесе де, һәм үйренсе де табиғи дарындылық арқылы өз икеміне қарай сурет салатындығы белгілі. Оқып үйренуші студенттер осы жағдайды ой-қаперден шығармауы керек. Әйтесе де алғашы сәттерде еліктеу кезеңдері болып отыратындығын жоққа шығармаймыз. Ә. Қастеев туындылары өзі ұстазы санаған И.И. Левитанның «халықтық» шығармаларына өте жақын. Суретші үшін басты мақсат айқын. Оның шығармалары атамекенге, туған жерге арналған. Сонымен бірге Ә.Қастеевте «ұлттық бояу» танымы басым және ол оны басқа суретшілерден ерекшелеп көрсетіп тұрады.

Қастеев шығармаларында негізгінен реалистік бағыт орын алғанымен «үйлесімді декорация» байқалып отырады. Ал үйлесімді декорация көп жағдайда бояу түсінің анық

берілуіне кең орын береді. Сөзіміздің дәлелі үшін «ұлттық қанық бояуы» басым Ә. Қастеевтің шығармалары мен Н.Г. Хлудовтың этнографиялық жұмыстарын ұсынып зерттеп көрелік.

Жоғарыдағы Н.Г. Хлудовтың «Жасауыл» шығармасы өте реалистік тұрғыда салынған. Түйе мінген жас жігіт тығыз шаруамен, тапсырмамен кетіп бара жатқан сәті бейнеленген. Суретшінің академиялық шарттарды асқан шеберлікпен орындаған. Көкжиектегі манаураған таулар ауа перспективасына айналып кеңістікті құрап тұр. Тек қанық түс, сонау алыстан көрінген көлдің бетіндегі көгілдір бояуда ғана байқалады. Суретші осы тұста ғана таза көк түсті пайдаланғаны көрініп тұр. Ал қалған түстер бір-бірлерімен жымдасып үйлесімді шыққан.

Ал Әбілхан Қастеев шығармаларында түстің қанықтық түстері басым, яғни академиялық кескіндіме заңдылық шеңберінен ауысып отырады. Ондай картиналардың қатарында «Мектепте (Топталған портрет)» (1932ж, қағаз, акварель) «Көктем» (1934ж қағаз, акварель). «Колхоз тойы» (1937ж кенеп, майлы бояу), «Байдың құдалығы» (1940 қағаз, акварель), «Тоқаш Бокин» (1967 қағаз, акварель), «Жаңа астық» (1965 қағаз, акварель) т.б. жатады.

Осылардың ішінен 1932 жылы салынған «Мектепте (Топталған портрет)» деген картинасын алайық. Картинада алғашқы мектепке барушы қазақ балалары бейнеленген. Алдыңғы қатарда қалың тысталған камзол киген және басында сәнді үкілі қазақ бөрікі бар қыз бала бейнеленсе, артқы жағында кимешек киген қыз бала, ал одан ары сөмке асынған бозбала суреті салынған. Алдыңғы фонда тұрған қыз балаға назар аударатын мәселелер бар. Біріншіден қыз баланың үстіндегі киімдер түсін бейнелегенде автор таза түстерді қолданған. Ол әсіресе бөріктің қызыл барқытында, камзолдың өңірлік жағасында, екі жеңіндегі ұштамаларында, көйлек етектерінде, тіпті кітаптың өзінде таза қызыл түстер тұтас салынған.

Ал екінші қыз баланың кимешек тәрізді киген бас киімінде де моншақ тәрізді қызыл дақтар ерекше көрініп салынған. Үстіндегі күрең тыс киімнің өзі де күңгірт болғанымен тұтас бояу түсі қолданылған. Әсіресе кимешек өңіріндегі қызыл дақтар контраст беріп, картинаның реалдық қалпын бұзып тұр. Ал сөмке асқан бозбала ауа кеңістігі бойынша қашық тұрғандықтан түстің қанық түстерімен салынбаған. Әйтсе де шалбар қыртыстарындағы қызыл түстердің алдыңғы қызыл түстерден рең (тональность) бойынша еш айырмашылығы жоқ. Сөмке түсі де қызыл. Ол да сурет салу тәртібін бұзып алдыңғы және кейінгі план шарттарын толық бұзып тұр.

6-сурет. Ә.Қастеев «Мектепте (Топталған портрет)»

Аталған белгілердегі бояу түстері анық көзге шалынып тұр, ал ол академиялық тәртіпті бұзады. Мәселен камзолдың өңірлік жағасындағы тұтас қызыл түс ауамен байланыспай, картинаның алдыңғы планына шығып реалистік заңдылықты бұзып жатқандай. Қастеев шығармаларының басты ерекшелігі осында. Данышпан суретші өз алдына дара жол салып өз бетінше әспеттеген. Суретші көп жағдайда реалистік бейнені академиялық тәртіпті қолдана отырып, батыл түстерді молынан қолданады. Нәтижесінде біз «Қастеев техникасын» байқаймыз. Ал ол өз кезегінде «ұлттық бояу» құндылығына жетелейді. Картинадағы адамдардың бет-жүзін дәл академиялық талаппен бейнелесе де «тұтас бояп салу» Әз суретшінің басты қолтаңбасы. Кезінде 1929 жылы Алматыда Хлудов картиналарының көрмесі өткен екен. Қазақстан Орталық музейінің кеңесі суретші шығармаларын өз қорына алу туралы мәселе көтеріп, осыған орай Хлудов картиналарының көркемдік құндылығын анықтау мақсатымен суреттерді А.Байтұрсыновқа сарапшылыққа берді. Ахмет Байтұрсынов Хлудовтың 18 картинасын саралай отырып, олардың көпшілігінің қазақы тұрмысты шынайы бейнелемей, алшақ жатқандығын ашып, сын-ескертпелерін жазып берген екен. Бәлкім Ахаң Хлудов картиналарнан «ұлттық бояу» сюжетін көре алмаған болар.

Тақырыпты жан-жақты қарап шығу мақсатында эксперименттік талдауды басқа қырынан қарап көрсек. Ә.Қастеевтің «жоғарыдағы аталмыш картинасын ертеректе салған, 1932 жылы. Демек, картина суретшінің жас шағында шеберлік жетістігі толық жетілмеген уақытта салынды. Мүмкін ол кезде суретші тек «таза түстерді» қолданған шығар. Онда сәттер алғашқы үйренуші суретшілерде үнемі кездесіп отырады. Ал суретшінің өткен ғасырдың 60-70 жылдарындағы ұзақ жылдар жинаған картинасында да «таза түстерді» қолдану бар. Мысалы ондай түстерді 1967 жылы акварель техникасындағы салған «Тоқаш Бокин», 1965 жылдары салынған «Жаңа астық» композицияларынан байқаймыз. «Тоқаш Бокин» шығармасында суретшінің шеберлік шыңы әбден жетілген шағында салған туындысы болатын.

Картина акварель техникасымен салынған. Жастыққа шынтақтай жатқан Тоқаш көрерменге тура қарап тұр. Кеңестік комиссар басшысының арғы жағында каракуль бөрікті қазақ шаруасы қағаз ұстаған кейіпте суреттелген. Әсіресе Тоқаш Бокиннің бейнесі өте келісті. Суретшінің виртуоздық шағы мен шеберлік машығы жетілген шағында суреттелгені көрініп тұр. Дегенмен де суретші өзінің сонау жылдардан қалыптасқан дәстүрлі үрдісінен айнымаған. Сол бір «Мектепте» атты картинасындағы «қызыл түстер» ансамбльдер тізбегі отыз жылдан соң да жалғасын тапқан. Ол әсіресе кереге тұсындағы коржын бетіндегі қызыл ою түсінде, ал екіншісі бунап түйілген жүктер үстіндегі киіз сырмақ оюындағы қызыл түстерден байқалады. Тек «Мектепте» шығармасындағы қызыл түстерге қарағанда сәл

бәсең түсте салған, бірақ сол қызыл түстерге басқа түстер араластырып қоспай таза өзін қолданған. Ал өзіміз жоғарыда айтып кеткендей академиялық шарттарға қарама-қайшы. Осы бір ерекшеліктер арқылы біз тағы «Қастеев техникасының» өзіндік бояуын байқай аламыз.

Біз осы бір-екі дәлелдемелік ұйғарым арқылы «Қастеев техникасының» өзіндік сипатын ашып көрсеттік. Ал осы «Қастеев техникасындағы» «ұлттық бояу» дегеніміз не? Соған тоқталсақ

«Ұлттық бояу» дегеніміз сонау тарих қойнауынан қалыптасқан дәстүрдің, халықтық танымның тікелей және образдық кейіпте суреттелуі мен бейнеленуін айтамыз. Оны біз ата бабалар мирас етіп қалдырған бай мұраның уақыт өте келе жаңғыртып бейнелеуі мен суреттелу арқылы да көреміз. Ол мейлі ақын болсын, суретші болсын тақырыптық негіз арқылы «ұлттық бояуға» қаншалықты дендеп барды соны бағамдаймыз. Осы тұстан алғанда «Қастеев техникасындағы» «ұлттық бояу» өте бай. Ол өзің халқының ұлттың тарихын тереңнен білетіндігі аңғарылады. Ол суретші әр оюдың, әр бояудың қолданылу сырын біліп ғана қоймайды, ішкі түйсікпен сезеді. Сол себепті Хлудов шығармаларынан бөлек болып саналады немесе сырт бақылаушылардан өзгеше түсте салады.

Тақырып арнасы бейнелеу өнері болғандықтан оның ішіндегі «академиялық оқу» сипатын да аз-кем тоқталсақ.

Белгілі өнертанушы, философия ғылымдарының докторы Болат Байжігітов былай дейді: «Бейнелеу өнері» деген түсінік өзінің аталуына сәйкес «реалистік өнермен» синоним ретінде қарастырылуы тәжірибеге байланысты анықталады. Нақтысында, Республикамыздың мәдени өміріне түбегейлі әсер еткен «академияның позициялық принципі» негіздерін анықтайтын «еуропалық классикалық реализм» бізге Москва, Леинград (Санкт-Петербург) секілді орталық қалаларда орналасқан кеңес үкіметінің көркемөнер оқу орындарынан енген еді. Сонда біз көбінесе осы талап жүйесіне қалыптасып кеткеніміз соншалық, «бейнелеу өнерін», «реализммен» синоним ретінде қабылдадық. Өз кезегінде «реализм» анықтамасын келтірейік, «Реализм» мағынасы ертеден белгілі болғанмен (Ежелгі Грекияда «мемезис» еліктеу мәнінде пайдаланылған), ол 19 ғасырдың 40-50 жылдары бейнелеу өнері саласында алғашында Францияда, кейіннен басқа елдерде қолданыла бастады. Ал кеңес дәуірінде, өзінің рационалды негізіне, материалистік (натуралистік) позициясына қарамастан идеалистік қағида болып табылады» дейді. Яғни, «реализм» дегеніміз - өнердің күрделі сипаты емес, ол бейнелеу өнерін оқытудың бір түрі. «Реализм» өз ішінде академиялық принципке сәйкес орындалады.

Тегінде бейнелеу өнерінің күрделілігі сол оның, сакарльды (киелі) ұғымына тығыз байланысты көрінеді.

Өнер ол заттың сыртқы формасын қабылдаумен бірге оның, ішкі мәнін көрсетеді. Бірақ ол ойды жанама түсіндіру тәрізді келтіреді. Оны бүгінде рәміз-символ дейді. Сондықтан ол форма мен мәнділікті біріктіріп көрсеткендіктен ол абстракция кезеңіне ұшырайды. Бұндағы рәміз-символ дегеніміз не?

Бұл жөнінде Болат Байжігітов «сакральді өнер пішіндер іліміне немесе, өзгеше айтсақ, пішіндерге тән рәміздемеге негізделген. Бұл ретте рәміздің тек қана шартты белгі еместігін ескеру керек. Белгілі онтологиялық заңның арқасында ол өзінің архетипін әйгілеп тұрады; Кумарасвами айтқандай, рәміз — белгілі бір мағынада, өзі бейнеленген нәрсенің өзі. Дәл осы себептен дәстүрлі рәміздемелер ешуақытта сұлулықтан тыс өмір сүрмейді: дүниеге рухани көзқарас тұрғысынан алсақ, заттың әдемілігі — оның экзистенциалды қабығының мөлдірлігінен өзге ештеңе де емес; өз атына лайық өнердің ғажайып болатыны — ақиқат нәрсе.

Әрбір ұлттық мәдениет бос кеңістікте емес қоршаған орта оның ішінде киелі таулардан, өзен-көлдерден, аңғарлар мен төбелерден, аспан әлемі, ғарыш т.б. тұрады.

Олардың қасиеттілігі аңыз-эпсаналарда, жырлар мен көсемсөздерде қалдырылса, заттық-көркемдік бейне түрінде ою-өрнектерде, жазу-сызу дәстүрінде, күнделікті тұрмыс-тіршілік құралдарында көрініс тауып, болашақ ұрпақтарға мұра ретінде беріліп отыр.

Мәдени кеңістік оқшау, мәңгіге берілген енші емес. Ол тарихи ағынның өрісі болып табылады. Мәдени кеңістіктің маңызды қасиеті — оның тылсымдық сипаты.

Мысалы, «ата қоныс» ұғымы көпшелілер үшін қасиетті, ол өз жерінің тұтастығының кепілі және көршілес жатқан мекендерге де қол сұғуға болмайтындығын мойындайды. Қауымдық қатынас мекендер егемендігінен туады. Ата қоныстың әрбір жағрафиялық белгілері халық санасында киелі жерлер деп есептелінеді, яғни қоршаған орта киелі таулардан, өзен-көлдерден, аңғарлар мен төбелерден, аруақтар жататын молалардан т.б. тұрады. Олардың қасиеттілігі аңыз-эпсаналарда, жырлар мен көсемсөздерде болашақ ұрпақтарға мұра ретінде қалдырылған.

Белгілі бір парасаттылық, ізгілік, ұстамдылық, интуициялық жоғары қабілеттері жоқ адамдар қатал далада өмір сүре алмас еді. Кеңістікке үйлесімді мәдениетте адам мен табиғаттың арасында «қытай қорғаны» тұрған жоқ. Керісінше, мәдениет олардың арасындағы нәзік үндестікті (гармонияны) білдіретін дәнекер қызметін атқарады. Қазақтың төл мәдениетінде экологиялық мәселе әдептіліктік жүйесіндігі обал және сауап деген ұғымдармен тікелей байланыстырылды.

Табиғат аясындағы мәдениетті қатып-сеніп қалған, өзгеріссіз әлем дейтін пікірлер де әдебиетте жиі кездеседі. Алайда, бұл осы мәдениетке тынымсыз қозғалысқа тән екендігін аңғармаудан туады. Шексіз далада бір орында тоқталып қалу көшпелілік тіршілікке сәйкес келмейді. Ол мезгілдік, вегетациялық заңдылықтарға бағынып, қозғалыс шеңберінен шықпайды. Әрине бұл қозғалыс негізінен қайталанбалы, тұрақты сипатта болады. Қуаң даланы игеру табиғатты өзгертуге емес, қайта оның ажырамас бір бөлігіне айналуға бағытталған. Яғни, адам табиғат құбылыстарына тәуелді болып қалады.

Қорытынды-талдау бөлімінде «Қастеев техникасындағы» «ұлттық бояу» қолданысын бағамдай отырып, өз алдынан түстік шешімдерді қолдануды игеру керек. Себебі Әбілхан Қастеевтің өзі айтып кеткендей әр суретші өз алдына жеке әлем болуы шарт. Дегенмен де студенттер үшін алғашқы сәтте үйрену үшін еліктеу үрдісінің болуы заңдылық.

Жалпы түстік шешімдерді үйрену үшін оның ішінде «ұлттық бояу» қолданысын қалыптастыру үшін мына кезеңдерді айқындап алу керек. Бірінші түстік шешімдерді үйренуде оның ішінде таза түстерді қолдануда ерік беру, еркіндікке үйрету. Мәселен алғашы сурет салып үйренуші жас талаптың сағын сындырмай оған керісінше бояу түстерін бірден анық салып үйрету қажетті туындайды. Ал академиялық тәртіп бойынша сурет салушы студент әрқашан да реңдік (тональность) қатынасты сақтап отыру шарт. Демек шәкірт-студентке түстік бояу қиялына шектеу қоймау керек.

Студенттерге бояулардың сан түрлерімен, негізгі және қосымша түстерімен таныстыру былай алып қарағанда тым қарапайым болып көрінеді. Дегенмен ол аса мұқияттылық қажет ететін дүние. Әдетте біз оны студент балалық шағында (кіші буын) біліп өтеді оның студенттік кезде қажеті жоқ деп қабылдаймыз. Ол қате ұғым керсінше студент болашақ педагог маман. Өзі білмей тұрса ол не үйретпек. Сол себепті студенттік кездің өзінде де толық пысықтау қажеттігі туындайды.

Нәтижесінде студент:

- бояулардың сан түрлерімен, негізгі және қосымша түстерімен танысуға;
- бейнелеу өнеріне байланысты бояу түстерін және техникалық бояу түстерін және әр салаға қатысты бояу ажыратуға;
- әр халықтың, ұлттық түстік атауларымен олардың қасиеттерін білім негізінде оқып үйренуге міндеті;

Қазіргі кезеңде студенттедің халқымыздың ұлттық бейнелеу өнеріне тәрбиелеуге қойылатын үлкен талаптар - ең алдымен білім алушының, білім мен ой өрісіне сай болуы, оның жан-жүрегіне әсер ету арқылы халық мұрасына, жалпы өнер дүниесіне деген көзқарасына ықпал ету, заманның, қоғамның алдындағы ерекше зерек азаматы болып қалыптасуына мейлінше үлес қосу, өмірді шындықпен, шығармашылықпен суреттеуге бейімдеу. Бұл тараптан алған «Қастеев техникасындағы» ұлттық бояу түсінің берері мол.

Отанға, өз ұлтына, ұлттық дәстүрге, халық өнеріне деген адалдық, адамгершілік, еңбекқорлық, ар-намыс, ерлік, интернационалдық, патриоттық, достық туралы балғын күннен-ақ толғана бастаған баланың, ат жалын тартып мінген азамат болуы - қоғамдық әлеуметтік мүдде. Ал мүдденің жүзеге асауы этнопедагогиканың басты міндеттерінің бірі

Әдебиеттер тізімі

- 1 Кастеев А. Альбом репродукций. -Алма-Ата: Жалын, 1978, - 156 с.
- 2 Асылжанов Б. Әбілхан аға. - Алматы: Жалын, 2003, - 288 б.
- 3 Қазақ мәдениеті: Энциклопедиялық анықтамалық. - Алматы: Аруна Ltd, 2005. - 354 б.
- 4 Ключинг А. Материалы акварельной живописи // Художник. 1975. - № 9. - 147 с.
- 5 Қазақстан: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, - 1998. - 445 б.
- 6 Жұмабекова, Ф.Н. Бейнелеу өнері бойынша дидактикалық ойындар / Фатима Ниязбекқызы Жұмабекова – Алматы : Рауан, 1994. – 60 б.
- 7 Педагогика ғылымы мен білім беру саласының өзекті мәселелері: халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары, - Алматы, 23-24 сәуір, 2014 ж. / Құрастырған: А.Қ. Мыңбаева, Г.А. Қасен, П.Ш. Маханова, А.М. Қудайбергенова – Алматы: Қазақ университеті, 2014. – 303 б.
- 8 Аманжолов С.Ә. Бейнелеу өнерін оқыту әдістемесі: оқулық / Сейткали Әбдіқадырұлы Аманжолов. – Астана: ЕҰУ баспасы, 2010. – 348 б.
- 9 Шипанов А.С. Эуеской жас суретшілер мен мүсіншілер. – Алматы: «Мектеп», 1989. – 170 б.

Г.К. Джумажанова, М.Е. Татиева

Государственный университет имени Шакарима города Семей, Семей, Казахстан

Цветовые решения и практические особенности обучения в «технике Абылхана Кастеева»

Аннотация. Статья посвящена изобразительному искусству казахского народа, в частности, мастеру живописи Абылхану Кастееву. Тематика магистерского исследования автора связана с освоением студентами техник применения и использования цветов, поэтому в статье подробно рассмотрены цветовые особенности акварельной и масляной живописи Абылхана Кастеева.

«Техника Кастеева» как прием рисования кистью является незаменимым методологическим инструментом в рамках академических занятий для студентов первого, второго курсов, изучающих технику акварели.

Ключевые слова: педагогика, методика, академический урок, история изобразительного искусства, национальное изобразительное искусство, цветовой спектр, цветовое решение, колорит, акварель.

G.K. Dzhumazhanova, M.E. Tatiyeva

Shakarim State University of Semey, Semey, Kazakhstan

Color solutions and practical features of training in the «Abilkhan Kasteyev technique»

Abstract: The article is devoted to the fine art of the Kazakh people, in particular, the master of painting Abilkhan Kasteyev. The subject of the master's research of the author is related to the mastery of the techniques of applying and using colors by students, therefore, the article discusses in detail the color

features of the watercolor and oil painting of Abyl Khan Kasteyev. “Kasteyev Technique ” as a technique of drawing with a brush is an indispensable methodological tool in the framework of academic classes for first and second year students studying watercolor technique.

Keywords: pedagogy, methodology, academic lesson, history of fine art, national fine art, field artist, color spectrum, color solution, color, watercolor.

References

1. Kasteev Abilhan. Albom reprodyktsia [Album reproduction], (Jalyn, Almaty, 1978, 156 p).
2. Asyljanov Baziljan. Abilhan aga [Abilkhan aga], (Jalyn, Almaty, 2003, 288 p).
3. Qazaq madenieti. Entsiklopedyalyq anyqtamalar [Kazakh culture. Encyclopedic reference] (Almaty: Aruna Ltd, 2005, 354 p).
4. Klyuning A. Materialy akvarelnoi zhivopisi [Materials watercolor painting], 1975. Hudozhnik. № 9, 147 p.
5. “Qazaqstan”: Ultyk entsiklopediya. Bas redaktor A. Nysanbaev [Kazakhstan. National Encyclopedia. Chief editor A. Nysanbayev] (Almaty “Qazaq entsiklopediya” Bas redaktsiyasy, 1998, 445 p.).
6. Jumabekova F.N. Beineley oneri boiyansha didaktikalyk oiynlar [Educational games on the visual arts] (Almaty: Rayan, 1994, 60 p.).
7. Pedagogika gylmy men bilim bery salasynyn ozekti maseleleri: halyqaralyq hylmy-tajiribelik konferenshiya materialdary [Actual problems of pedagogical science and education. Materials of the international scientific-practical conference]. Almaty, April 23-24, 2017. Compilers A.K. Mynbaeva, G.A. Kasen, P.Sh. Mahanova, A.M. Kydaibergenova, Al-Farabi Kazakh National University, 2014. - 303 p. okylyk.
8. Amanjolov S.A. Beineley onerin okyty adistemesi: okulyk [Methods of teaching fine arts] (Edition of ENU, Astana, 2010, 348 p.).
9. Shipanov A.S. Ayesqoi jas syretshiler men musinshiler [Amateur young artists and sculptors]. («Мектеп», Almaty, 1989, 170 p.).

Авторлар туралы мәлімет:

Джумажанова Г.К. – психология ғылымдарының кандидаты, Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, Глинка көш., 20 «А», Семей, Қазақстан.

Татиева М.Е. – педагогика және психология кафедрасының магистранты, Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, Глинка көш., 20 «А», Семей, Қазақстан.

Dzhumazhanova G.K. - Candidate of Psychological Sciences, Shakarim State University of Semey, , Semey, Glinka str. 20 «A» Kazakhstan.

Tatiyeva M.E. – Master of Department of Pedagogy and Psychology, Shakarim State University of Semey, Glinka str. 20 «A», Semey, Kazakhstan.

МРНТИ 14.01.11

К.К. Дуйсекова¹, Т.В. Михайлова²

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

*²Кокшетауский государственный университет им. Ш.Уалиханова, Кокшетау, Казахстан
(Email: kuliash@yahoo.fr; tanyamikh25@mail.ru)*

Интегрированный междисциплинарный подход как основа трёхязычного образования

Аннотация: В статье речь идет о теоретическом обосновании междисциплинарной интеграции дисциплин при трёхязычном образовании, которая в дальнейшем призвана обеспечивать преемственность и целостность обучения с учетом взаимодействия содержательных и процессуальных составляющих задействованных дисциплин, стать методологической базой как при составлении учебников и учебных программ по языкам трёхязычия, так и для дальнейших фундаментальных исследований и практических разработок в области образования.

Ключевые слова: междисциплинарная интеграция дисциплин, концепция междисциплинарной интеграции, трёхязычное образование, культурный проект «Триединство языков».

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-127-2-57-65>

1. Введение. Предусмотренное Государственной программой развития образования и науки Казахстана на 2016-2019 гг. обновление содержания образования с целью создания сильной конкурентоспособной системы образования в мире предполагает разработку и реализацию новых стратегий [1]. Такие изменения в образовательном процессе требуют устранения системных недостатков, преодоления существующей разобщённости при преподавании языков триединства и других дисциплин, наносящей серьёзный ущерб качеству казахстанского образования. Следовательно, разработка концепции междисциплинарного подхода и модели ее реализации является актуальной.

О начале реализации культурного проекта «Триединство языков» впервые было заявлено в октябре 2006 года на XII сессии Ассамблеи народа Казахстана, а затем в Послании 2007 года «Новый Казахстан в новом мире». Его осуществление предполагало становление нового поколения казахстанцев, владеющих тремя языками: казахским – государственным языком, русским - языком межнационального общения, английским – языком успешной интеграции в глобальную экономику [2].

Учитывая, что в современном мире число полиязычных представителей общества превышает число моноязычных, причём первая группа постоянно и поступательно растёт, такая языковая политика была своевременной и необходимой. В реальности полиязычие функционирует в повседневной жизни в большинстве стран мира. Языковая политика в европейских странах нацелена на поддержку полиязычия, воспитание полиязычной и поликультурной личности, владеющей не менее чем двумя языками, кроме родного языка, языка обучения и первого иностранного языка.

Разработка научно-методической базы триединства языков по решению МОН РК была поручена в 2008 году КазУМОиМЯ им. Абылай хана (Алматы) и КарГУ им. Е.А.Букетова (Караганда) [3,4]. В 2009 году по поручению МОН РК коллективом университета им. Абылай хана под руководством академика С.С.Кунанбаевой были разработаны «Концепция языкового образования РК» [4] и Госстандарт образования РК «Языки триединства» [5] как единая универсальная система управления полиязычным образованием в Республике Казахстан. В 2011 году на основе утверждённого ГОСО «Языки триединства» были разработаны и введены в действие типовые программы по трем языкам, на базе которых обеспечиваются управление и методическая координация процессов обучения языкам

триединства в вузах РК [6].

На сегодняшний день можно утверждать, что разработана научно-методическая база триединства языков, и проект внедрён на практике на всех уровнях образования страны. Для проведения полномасштабных действий по развитию трёхязычного образования компетентными органами разработана дорожная карта развития трёхязычного образования на 2015-2020 гг. В 2017-2018 учебном году в стенах 15 базовых вузов началась подготовка педагогических кадров по 4 педагогическим специальностям естественно-математического направления на английском языке.

Национальной академией образования им.И.Алтынсарина был проведён широкомасштабный мониторинг трёхязычного образования в организациях образования всех уровней. Полученные данные были представлены широкой общественности в виде аналитической справки «Состояние трёхязычного образования в Казахстане» в 2016 году [7]. Этот первый опыт по изучению реальной практики трёхязычного образования позволил составителям аналитической справки сформулировать ряд наиболее важных выводов и рекомендаций, связанных с необходимостью:

- разработки системы оценивания языковых компетенций обучающихся в аспекте освоения программного материала по целевым (Я2 и Я3) языкам;
- разработки системы квалификационных требований к педагогическим работникам, задействованным в реализации программ трёхязычного образования;
- изучения реальной ситуации подготовки педагогических кадров для трёхязычного образования;
- детального изучения вопросов кадровой политики в области трёхязычного образования для определения потребности в педагогических кадрах для трёхязычного образования с учётом особенностей сельских и городских школ» [7].

2. Постановка проблемы. С одной стороны, уже сейчас можно говорить о наметившихся успехах в развитии трёхязычия и реализации проекта «Триединство языков». В настоящее время в казахстанском обществе проявляется значительный интерес к изучению языков и полиязычию. С другой стороны, становится понятным, что всем участникам данного процесса в ближайшие годы предстоит кропотливая и серьёзная работа по реализации государственной стратегии в сфере языкового образования [8].

В Посланиях главы государства за последние годы образование становится одним из основных приоритетов развития и улучшения качества казахстанского человеческого капитала [9]. В Послании подчеркивается важность поэтапного перехода на трёхязычное образование, при котором за казахским языком сохраняется доминирующая позиция, уделяется большое внимание его дальнейшему развитию, а учитывая важность английского языка в образовательной реальности XXI века, будет укрепляться роль английского языка - начиная с 2019 года обучение по некоторым предметам в 10-11-х классах будет проходить на английском языке.

Реализация требований Послания не представляется возможной в рамках традиционно сложившейся «предметной» организации учебного процесса. Требуются инновационные концепции образования и адекватные вызову времени стратегии обучения. Необходимы новые стратегические решения по организации и содержательному наполнению трёхязычного образовательного процесса. Несмотря на то, что программа трёхязычия существует не первый год, в обществе бытует мнение, что казахстанцы не в должной мере или не в одинаковой степени владеют языками триединства. Зачастую учебники казахского, русского и английского языков создаются вне зависимости и в оторванности друг от друга, в то время как между ними и другими предметами должна бы существовать междисциплинарная связь. Также имеет место практика использования готовых иностранных учебников русского и английского языков, которые ни в коей мере не принимают во внимание национальный контент и междисциплинарную связь с другими

предметами, преподаваемыми в школах и вузах РК.

3. Цели и задачи исследования. Каковы перспективы? На основе чего учёные и практики должны сплотиться в дальнейшем для успешной реализации трёхязычного образования, доказавшего свою жизнеспособность и необходимость? Одним из направлений активных поисков новых педагогических решений является междисциплинарная интеграция. Междисциплинарный подход к проектированию целостного интегрированного учебного процесса должен прийти на смену традиционному предметно-дисциплинарному подходу. Поиски эффективных путей повышения качества образования мы связываем с внедрением в учебный процесс новых подходов и технологий, содержательным и процессуальным началом которых является межпредметная интеграция.

Учитывая вышеприведённые задачи уже сегодня необходимо научно изучить и предпринять превентивные меры по пересмотру концептуального содержания учебников нового поколения по языкам триединства в разрезе междисциплинарных связей. Тот факт, что в современных фундаментальных научных изысканиях отмечается стремление не только к усилению и углублению знания окружающего мира путём анализа новых реальностей и поиска новейших подходов, но и к интеграции наук с целью обнаружения близких явлений в тех областях, границы между которыми в последнее время стали преодолимыми, говорит в пользу интегрированного междисциплинарного подхода.

4. Методы исследования. При подготовке статьи использовались такие теоретические методы, как критический анализ педагогической и методической литературы по теме исследования, исторический анализ многоязычия, а также процессов становления полиязычного образования в мире и в Казахстане.

5. Трактовка междисциплинарного подхода.

Анализ специальной литературы позволяет констатировать, что междисциплинарный подход все чаще входит в повестку дня, однако сама концепция междисциплинарности часто неоднозначно трактуется и приводит к недоразумениям, зачастую препятствует осуществлению этой хорошей идеи и практики. Существуют значительные расхождения между авторами при определении своей позиции по отношению к междисциплинарному подходу. В обобщённом виде они сводятся к двум не взаимоисключающим тенденциям, первая из которых определяет междисциплинарность как концепцию сотрудничества, тогда как другая - как интеграцию.

Следует подчеркнуть, что в русле компетентностного подхода [10] и трёхязычного образования концепция междисциплинарной интегрированности приобретает совершенно иное значение.

Поиск резервных, скрытых возможностей междисциплинарного подхода, ориентированного на компетентностную модель в условиях трёхязычного образования за счёт интеграции их содержательных и методических аспектов, представляет не только научный интерес, но и реальный педагогический эффект.

В то же время ряд вопросов организации образовательного процесса на основе междисциплинарной интеграции до сих пор остается открытым. Не разработаны методологические основы проектирования междисциплинарных связей, а также педагогические условия согласованного изучения обучающимися учебных предметов разных блоков; не решены формы и средства реализации междисциплинарной интеграции трёхязычного образования в реальном учебном процессе.

Кроме того, многолетний опыт и анализ учебных программ и учебников обнаруживают сложившиеся в области образования противоречия:

- между жизненно необходимой междисциплинарностью в образовательном процессе и противодействующей ей разобщённостью учебных дисциплин;
- между все возрастающей ролью междисциплинарной интеграции предметов и недопониманием ее важности предметниками;

- между необходимостью разработки эффективных интегрированных систем в рамках учебной программы и отсутствием методологического обоснования построения этих систем и др.

Междисциплинарный подход работает в мире в таких полиязычных странах, как Канада, Швейцария, Бельгия, Люксембург; им занимаются учёные из Франции, России [11,12,13,14,15,16]. В этих исследованиях зачастую говорится о взаимосвязи между языковыми дисциплинами. Причём речь не идёт о триединстве языков, там один из языков официально доминирует, другие же преподаются как вторые иностранные языки, следовательно, их функции ограничены. Общеизвестно, что в Швейцарии действуют четыре официальных языка - немецкий, французский, итальянский и ретороманский, но по принципу территориального языкового устройства. Большинство швейцарских кантонов можно относить к моноязычным. Такие кантоны, как Фрибург, Вале и Берн являются двуязычными, где официальными языками считаются французский и немецкий языки. А в кантоне Граубюнден официально функционируют три языка (немецкий, ретороманский и итальянский). В трёх двуязычных кантонах языковые границы пролегают внутри кантона, и государственные услуги оказываются только на одном из двух языков (немецком или французском), соответственно языковым границам. Данные языковые рубежи остаются непоколебимыми на протяжении вот уже семи веков.

В Канаде также функционирует принцип официального двуязычия в пределах определённой территориальной общности. Французский язык является официальным в Квебеке и Монреале, но в зависимости от коммуникативного партнёра канадцы легко переходят с французского на английский и наоборот. В России также функционирование трёх языков имеет место лишь в пределах определённой территориальной общности и обычно каждый из этих языков коррелируется с определённой сферой общения. Например, в Республике Дагестан функционируют гунзибский, аварский и русский языки. Гунзибский язык используется в семейном и бытовом общении, в традиционной хозяйственной деятельности и как вспомогательное средство в начальном образовании, в религиозной сфере. Аварский язык используется как средство обучения в начальной, а русский – в средней школе. Русский язык является языком официального делопроизводства, а средством межнационального общения являются аварский или русский языки [12].

В связи с реформированием системы образования в современных исследованиях традиционно полиязычных стран, таких как Канада, Швейцария, Бельгия и Люксембург, намечилось стремление не только к обновлению содержания образования, но и к поиску новых подходов к ранее известным явлениям, таким как интеграция дисциплин, границы между которыми в последнее время стали преодолимыми.

В Канаде при Университете Оттавы существует Канадский центр научных исследований в области двуязычия и языкового планирования (CCERBAL), который объединяет видных учёных и специалистов для обмена опытом и с целью проведения совместных исследований. Центр специализируется на проблемах «погружения» (immersion), т.е. преподавания ряда предметов на французском языке, который является наиболее уязвимым при канадском официальном билингвизме.

На наш взгляд междисциплинарность, междисциплинарные связи - это не только пересечение предметов с интегрирующим потенциалом контента, это прежде всего пересечение различных научных подходов. Все чаще в зарубежных исследованиях стали употребляться термины «мультидисциплинарность», «междисциплинарность», «трандисциплинарность» и «плюридисциплинарность». Так как разные методологические школы вкладывают различные смыслы в данные явления, следует определиться с метаязыком. Под междисциплинарностью в статье понимается *междисциплинарный подход как совместное взаимно согласованное формирование трансверсальных и трансграничных компетенций предметов с учётом интегрирующих возможностей универсального и*

национально-культурного содержания.

В настоящее время в отечественной методике и педагогике междисциплинарный подход сохранил свою общеизвестную традиционную направленность, которая подразумевает:

- Принцип межпредметной координации, предполагающий согласование тем различных дисциплин с целью исключения их дублирования;

- Принцип межкультурного взаимодействия, учитывающий национально-культурные особенности обучающихся в условиях межкультурного взаимодействия с носителями иностранного языка;

- Принцип учёта родного языка, который предполагает учёт трудностей изучаемого языка, вызванных расхождениями в системе родного и иностранного языков обучающихся.

Общеизвестно, что простое изложение и знание вышеприведенных принципов никого ни к чему не обязывает, а излагается как положение для достижения. Безусловно, что учителя сами не будут интегрироваться без программных требований, учебных пособий и учебников, составленных в рамках единой концепции.

Исследовательская практика международных научных центров (Центр полиязычия при Фрибургском университете в Швейцарии, CCERBAL в Оттаве (Канада), Международный научно-педагогический центр (CIEP) в Сэвре (Франция), как и обзор научно-методической литературы, свидетельствует о необходимости:

1) Разработки теоретико-методологических основ интегрированного междисциплинарного подхода к трехязычному образованию в Республике Казахстан;

2) Разработки Концепции интегрированного междисциплинарного подхода с учётом интегрирующего потенциала содержания языков триединства и других предметов;

3) Разработки модели реализации Концепции междисциплинарного подхода к трехязычному образованию в Республике Казахстан.

6. Обсуждение. В целях теоретического обоснования интегрирующих возможностей содержания языков триединства и других предметов предполагается провести анализ учебных программ на предмет прогноза уровня интеграции дисциплин. Затем следует теоретически обосновать интегрирующие возможности содержания языков триединства и других предметов (истории, географии, литературы, математики), результатом чего должно стать создание междисциплинарных блоков, а также моделей учебной программы и обоснование вероятностных условий междисциплинарной интеграции предметов в рамках концепции междисциплинарного подхода.

Разработка концепции интегрированного междисциплинарного подхода при составлении учебников и учебных пособий с учётом триединства языков является новой идеей и предполагает включение не только языков, но и других предметов. В методическом плане интегрированная междисциплинарность - подход, основанный на объединении дисциплин, где каждый предмет сохраняет свои особенности, но должен учитывать знания, полученные в родственных дисциплинах. Они должны интегрироваться между собой, чтобы отвечать потребностям во всестороннем познании и понимании в краткосрочной или среднесрочной перспективе миропонимания. Например, в школьной подготовке предметы География, История, Литература, Математика и языки Триединства должны преподаваться с учётом междисциплинарного подхода.

Разнообразные электронные устройства и информационные технологии прочно вошли в повседневную жизнь современной школы, они тоже должны находиться на службе междисциплинарного подхода в образовательном процессе. Идея преподавать на английском языке некоторые предметы в старших классах действительно требует интеграции дисциплин.

С учётом реформы образования в Казахстане, общественного интереса к содержанию школьных учебников и к качеству образования, разработка Концепции интегрированного

междисциплинарного подхода в разрезе трёхязычной образовательной реальности является своевременным и совершенно новым направлением развития содержания образования.

Сложность разработки учебных планов с позиции интегрированного междисциплинарного подхода означает не только наличие неопределённого количества составляющих, но и то, что каждый предмет обладает определённой степенью свободы, что требует коллективной работы как учёных, так и практиков - школьных предметников. В эпоху цифровизации данная задача разрешима.

Мы допускаем, что обоснование теоретико-методологической основы интегрированного междисциплинарного подхода к трёхязычному образованию в РК потребует разработки собственных дополнительных методов исследования. Преподавание предмета через язык не осуществляется так же, как собственно преподавание иностранного языка. Ведь существует не только предмет на иностранном языке, но и дидактические принципы самих дисциплин, таких как География, История, Математика и т.д. Существуют также текстовые организационные правила, которые варьируются от одного типа дискурса к другому. Устная презентация материала дисциплины на английском языке не будет подчиняться тем же дискурсивным правилам, что работают для письменной формы презентации. Эти организационные правила, кроме того, заметно изменяются при переключении с одного языка на другой. Если учитывать трёхязычное образование в Казахстане, то эссе на казахском, русском и английском языках не соответствуют организационным или дискурсивным правилам, принятым в разговорном казахском, русском и английском языках. Кроме того, каждая дисциплина имеет свой собственный метаязык, поэтому мы не можем смешивать дискурсивные образцы Географии, Истории и Математики (или освоить их в письменной форме и говорить). Следует иметь в виду, что трёхязычие как регулируемая и формируемая официально языковая политика в Республике Казахстан наслаивается на двуязычие как естественный процесс, исторически протекающий среди всего населения республики, независимо от возраста, национальности, вероисповедания, места проживания. Тем самым мы оказываемся на пересечении лингвистико-дискурсивно-культурных практик устных и письменных матриц, а также культурно-образовательно-политических практик их обучения.

В странах, где изначально вводили междисциплинарную связь на уровне педагогических коллективов, нередко создавалась ситуация: «Я согласен сотрудничать с другими дисциплинами, но важность моего предмета нельзя недооценивать, он должен присутствовать полностью» [14]. Такие моменты вряд ли содействуют установлению принципа междисциплинарности.

Также было бы ошибочным питать иллюзию заимствования данного принципа у других стран, где интегрированная междисциплинарность существует и реализуется на протяжении долгих лет с учётом национальных интересов и местных особенностей. Концепция интегрированного междисциплинарного подхода должна разрабатываться каждой страной в интересах своих образовательных приоритетов, официально признаваться и применяться как с момента создания учебных программ, учебников, так и в процессе подготовки учителей и преподавателей.

7. Заключение. Интегрированный междисциплинарный подход требует специфической концепции, позволяющей не механически соединять разрозненные дисциплины, а интегрировать их в новую целостную систему в рамках единой методологии, и предусматривающей ее реализацию при поддержке и совместно с уполномоченными органами образования РК.

В заключение необходимо подчеркнуть первостепенную важность разработки Концепции интегрированного междисциплинарного подхода в образовании и возможной модели ее реализации в Республике Казахстан, которая явилась бы теоретическим обоснованием междисциплинарной интеграции дисциплин при трёхязычном образовании,

призванной обеспечить преемственность и целостность обучения с учётом взаимодействия содержательных и процессуальных составляющих задействованных дисциплин. Такая Концепция могла бы стать методологической базой как при составлении учебников и учебных программ по языкам трехъязычия, так и для дальнейших фундаментальных исследований и практических разработок в области образования.

Список литературы

1. Государственная программа развития образования и науки Казахстана на 2016-2019 гг.
2. Назарбаев Н.А. Новый Казахстан в новом мире: Послание Президента Республики Казахстан народу. – Астана, 2007.
3. Концепция развития полиязычного образования в Республике Казахстан. Проект. - Караганда: КарГУ им. Е.А.Букетова, 2008. - 22с.
4. Концепция языкового образования Республики Казахстан (произведение науки). Разработчики: Иванова А.М., Чакликова А.Т., Дуйсекова К.К. Под научным руководством Кунанбаевой С.С. Объект интеллектуальной собственности, №1565 от 15.10.2010 до 28 мая 2060.
5. ГОСО РК 6.08.085-2010. Государственный общеобязательный стандарт образования Республики Казахстан. Высшее образование. Языки триединства (казахский, русский и иностранный языки). – Астана, 2010.
6. Кунанбаева С.С., Дуйсекова К.К., Чакликова А.Т., Кармысова М.К. Типовые учебные программы по дисциплине ГОСО «Языки триединства» (казахский, русский и иностранный), - Алматы, КазУМОиМЯ им. Абылай хана, 2014.
7. Состояние трёхъязычного образования в Казахстане. Аналитическая справка. - Астана: Национальная академия образования им. И.Алтынсарина, 2016. - 70 с.
8. Dusekova K., Skakova A., Gohard-Radenković A. The New Language Policies in Kazakhstan and Their Impact on the Status of Languages: Between Unity Management and Diversity Management // Freiburger Sozialanthropologische Studien Fribourg Studies in Social Anthropology Etudes d'Anthropologie Sociale de l'Université de Fribourg, Band 47, LIT Verlag Berlin – Münster – Wien – Zürich – London, - 2017, - 125-147 p.
9. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. 31 января 2017 г. «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность».
10. Кунанбаева С.С. Современное иноязычное образование: методология и теории. - Алматы, 2005. Эдельвейс. – 264 с.
11. Смокотин В.М. Европейское многоязычие: от государств-наций к многоязычной и поликультурной Европе. - Томск: Изд-во Томского университета, 2010. - 178 с.
12. Марусенко М.А. Эволюция мировой системы языков в эпоху постмодерна: языковые последствия глобализации. – Москва: Издательство ВКН, 2015. – 496 с.
13. Gohard-R. A. Standardizing Competences and the Ideology of Assessment: On Dissociated Knowledge and Dispossessed Actors in EU Language Education Policy, Critical Multilingualism Studies. Retrieved from <https://cms.arizona.edu/ojs3/multilingual/issue/view/9https://cms.arizona.edu/ojs3/multilingual/issue/view/9>
14. Knoerr H., Weinberg A. et Gohard-R. A. L'immersion en français à l'université. Politiques et pédagogies. - Canada: Presses de Ottawa, 2016.
15. Language Rich Europe. Trends in policies and practices for multilingualism in Europe. Cambridge University Press, on behalf of the British Council. 2012 / Published by EDITORS: Guus Extra and Kutlay Yağmur.
16. Guide for the Development of Language education policies in Europe/ From Linguistic Diversity to Plurilingual Education/ Main Version / DRAFT 1 (rev) April 2003.

К.К. Дуйсекова¹, Т.В. Михайлова²

¹*Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан*
²*Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау, Қазақстан*

Интеграцияланған пәнаралық әдістеме: үш тілдік білім берудің негізі ретінде

Андатпа. Мақалада үш тілдік білім беру барысында пәнаралық байланысты жүзеге асыру жолдарының теориялық негізін жасап, оқытылатын пәндердің мазмұндық және процессуалдық сабақтастығы мен тұтастығын қамтамасыз ете отырып, оқыту бағдарламалары мен оқулықтарды жасауға, одан әрі іргелі және қолданбалы зерттеулер жүргізуге методологиялық база болатын тұжырымдама әзірлеу қажеттігі сөз болады

Түйін сөздер: Пәнаралық байланыс, пәнаралық интеграция тұжырымдамасы, үштілдік білім беру, «Тілдердің үштұғырлығы» мәдени жобасы.

K.K. Duisekova¹, T.V. Mikhailova²

¹*L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan*
²*Sh.Ualikhanov Kokshetau State University, Kokshetau, Kazakhstan*

Integrated interdisciplinary approach as the basis of trilingual education

Abstract: The aim of this article is to theoretically analyze the concept of interdisciplinary integration of disciplines in the context of trilingual education, which is further aimed at providing continuity and integrity of teaching taking into consideration the interaction of substantive and procedural components of the disciplines involved; and becoming a methodological basis both for the development of textbooks and curricula for trilingual education, and for further fundamental and practical research in education.

Keywords: Interdisciplinary integration of disciplines, the concept of interdisciplinary integration, trilingual education, cultural project of trilingualism.

References

1. Gosudarstvennaya programma razvitiya obrazovaniya i nauki Kazakhstana na 2016-2019 gg [The State Program for Education and Science Development in the Republic of Kazakhstan for 2016-2019]. [in Russian]
2. Nazarbayev N.A. Novyi Kazakhstan v novom mire: Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan narodu [Speech of the President to the People of Kazakhstan: New Kazakhstan in New World] (Astana, 2007). [in Russian]
3. Kontseptsiya razvitiya poliyazychnogo obrazovaniya v Respublike Kazakhstan. Proekt. [The concept of polylingual education in the republic of Kazakhstan. Project]. (Academician Y.A.Buketov Karaganda State University, Karaganda, 2008). [in Russian]
4. Kunanbayeva, S.S., Ivanova, A.M., Tchaklikova, A.T., Duisekova, K.K. Kontseptsiya yazykovogo obrazovaniya Respubliki Kazakhstan (proizvedenie nauki). Ob"ekt intellektual'noi sobstvennosti, №1565 ot 15.10.2010 do 28 maya 2060. [The Concept of language education of the Republic of Kazakhstan. The object of intellectual property, No. 1565 dated October, 15, 2010 up to May, 28, 2060]. (2010) [in Russian]
5. GOSO RK 6.08.085-2010. Gosudarstvennyi obshcheobyazatel'nyi standart obrazovaniya Respubliki Kazakhstan. Vysshee obrazovanie. Yazyki triedinstva (kazakhskii, russkii i inostrannii yazyki). [The State Educational Standard of the Republic of Kazakhstan 6.08.085-2010. Higher education. Languages of three-unity (Kazakh, Russian and Foreign languages)]. (Astana, 2010). [in Russian]
6. Kunanbayeva S.S., Duisekova K.K., Chaklikova A.T., Karmysova M.K. Tipovye uchebnye programmy po distsipline GOSO "Yazyki triedinstva" (kazakhskii, russkii i inostrannii) [Model curriculum for the

disciplines of the State Educational Standard “Languages of Three-unity” (Kazakh, Russian and Foreign)]. (Almaty: Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, 2014). [in Russian]

7. Sostoyanie trekh'yazychnogo obrazovaniya v Kazakhstane. Analiticheskaya spravka. - Astana: Natsional'naya akademiya obrazovaniya im.I.Altynsarina, 2016. - 70s. [Trilingual education in Kazakhstan: current state. Analytical collection]. (National Academy of education named after I. Altynsarin, Astana, 2016). [in Russian]

8. Duisekova K., Skakova A., Gohard-Radenković A. The New Language Policies in Kazakhstan and Their Impact on the Status of Languages: Between Unity Management and Diversity Management // Freiburger Sozialanthropologische Studien Fribourg Studies in Social Anthropology Etudes d'Anthropologie Sociale de l'Université de Fribourg, Band 47, LIT Verlag Berlin – Münster – Wien – Zürich – London, - 2017, - 125-147 p.

9. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan N.Nazarbayeva narodu Kazakhstana. 31 yanvarya 2017g. «Tret'ya modernizatsiya Kazakhstana: global'naya konkurentosposobnost'». [The President of the Republic of Kazakhstan N.Nazarbayev's Address to the People of Kazakhstan: “Third Modernization of Kazakhstan: Global Competitiveness” dated January 31, 2017]. [in Russian]

10. Kunanbayeva S.S. Sovremennoe inoyazychnoe obrazovanie: metodologiya i teorii. [Modern foreign language education: methodology and theories]. (Edelweiss, Almaty, 2005). [in Russian]

11. Smokotin V.M. Evropeiskoe mnogoyazychie: ot gosudarstv-natsii k mnogoyazychnoi i polikul'turnoi Evrope. [European multilingualism: from nation-states to a multilingual and multicultural Europe.]. (Publishing house of Tomsk university, Tomsk, 2010). [in Russian]

12. Marusenko M.A. Evolyutsiya mirovoi sistemy yazykov v epokhu postmoderna: yazykovye posledstviya globalizatsii. [Evolution of the world system of languages in the postmodern era: linguistic consequences of globalization.]. (Publishing house Eastern Book, Moscow, 2015). [in Russian]

13. Gohard-R. A. Standardizing Competences and the Ideology of Assessment: On Dissociated Knowledge and Dispossessed Actors in EU Language Education Policy, Critical Multilingualism Studies. Retrieved from <https://cms.arizona.edu/ojs3/multilingual/issue/view/9https://cms.arizona.edu/ojs3/multilingual/issue/view/9>

14. Knoerr H., Weinberg A. et Gohard-R., A. L'immersion en français à l'université. Politiques et pédagogies (Presses de Ottawa, Canada, 2016).

15. Language Rich Europe. Trends in policies and practices for multilingualism in Europe. Cambridge University Press, on behalf of the British Council. 2012 / Published by EDITORS: Guus Extra and Kutlay Yağmur.

16. Guide for the Development of Language education policies in Europe/ From Linguistic Diversity to Plurilingual Education/ Main Version / DRAFT 1 (rev), April 2003.

Сведения об авторах:

Дуйсекова К.К. – доктор филологических наук, профессор Евразийского национального университета им. Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Михайлова Т.В. - докторант PhD кафедры английского языка и методики преподавания Кокшетауского государственного университета им.Ш.Уалиханова, Кокшетау, Казахстан.

Duisekova K.K. - Doctor of Philology, Professor of L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Mikhailova T.V. - PhD Student at the Department of the English Language and Teaching Methods of Sh.Ualikhanov Kokshetau State University, Kokshetau, Kazakhstan.

МРНТИ 14.35.07

Б.А. Жекибаева, А.Д. Калимова

*Карагандинский государственный университет им. академика Е.А. Букетова,
Караганда, Казахстан*

(E-mail: bzhekibaeva@mail.ru, kargu_asem@mail.ru)

Оценка состояния подготовки будущих учителей к интегрированному обучению в начальной школе

Аннотация. В статье рассматривается оценка состояния подготовки будущих учителей к интегрированному обучению в начальной школе. Определены компоненты, уровни готовности будущих учителей к исследуемому виду деятельности: *мотивационный, содержательный, процессуальный*. В ходе констатирующего эксперимента подобран и реализован комплекс методов, позволяющих выявить уровень готовности к интегрированному обучению в начальной школе. Подробно представлен анализ результатов исследования *мотивационного, содержательного и процессуального* компонентов готовности. В заключении описаны причины, повлиявшие на результаты обучения исследуемых студентов, определены задачи устранения выявленных причин.

Ключевые слова: подготовка, будущие учителя, интегрированное обучение, начальная школа, констатирующий эксперимент.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-127-2-66-76>

Введение. На сегодняшний день актуальной проблемой является повышение качества высшего профессионального образования в соответствии с требованиями обновленной программы образования. На данном основании внедряются инновации и новшества в целостный педагогический процесс вуза. Одним из значимых показателей эффективности обновленного содержания образования является интегрированное обучение в начальной школе, которое демонстрирует, как образовательная деятельность функционирует, развивается, влияет на младших школьников и их результативность. Поэтому уровень потенциала и повышения качества образования зависит от того, насколько качественно выстроено интегрированное обучение.

Интегрированное обучение формирует систему знаний о взаимодействии и взаимообусловленности человека, природы и общества. Отличительной особенностью интегрированного обучения является направленность на формирование не только межпредметных связей, но и на навыки широкого спектра: функциональное и творческое применение знаний, развитие критического мышления; формирование продуктивной системы обучения; развитие познавательной активности учащихся; формирование целостной картины мира, а также всестороннее развитие личности младшего школьника.

Анализ школьного преподавания показывает, что большинство учителей не имеет специальной научно-педагогической подготовки. Недостаточная профессиональная компетентность в данном вопросе усугубляется отсутствием необходимой научной, учебно-методической литературы.

В аспекте подготовки будущих учителей методологическим ориентиром являются теоретические концепции, разработанные специалистами в области профессионального образования: Ж.Ж.Айтпаевой, Г.У.Уразамбетовой, А.Е.Берикхановой, Б.С.Длимбетовой и др. [1-4].

Несмотря на ценность представленных исследований отсутствуют научные труды,

посвященные процессу подготовки будущего учителя к интегрированному обучению в начальной школе.

Анализ исследований ученых, педагогов в области теории и практики интегрированного обучения показывает, что в них прослеживается несколько направлений. Так, например, процесс интеграции в обучении рассматривается как:

- развитие педагогического процесса в школе с позиции интеграции (Коменский Я.А., Герbart И., Песталоцци И.Г., Ушинский К.Д.);

- интеграция знаний в обучении (Баранов С.П., Данилов М.А., Скоткин М.Н., Бейсенбаева А.А., Садыкова Б.Т.);

- раскрытие общих особенностей педагогических интеграционных явлений (Безрукова В.С., Берулава Ю.А., Данилюк А.Я., Дик Ю.А., Тюнникова Ю.С., Федорев Г.Ф., Чапаев Н.К.);

- построение образовательного процесса в школе на интегрированной основе (Браже Т.Г., Бахарева Л.Н., Коньшева Н.М., Колягин Ю.М.);

- интеграция в образовательном процессе педагогического вуза (Деменова Н.Н., Муштафина Р.З., Сергеев С.А.);

- рассмотрение методологических аспектов проблемы интеграции за рубежом (Урбанек В., Шрейдер Ю.А., Шулер В., Павельциг Г.).

Результаты анализа показывают, что общей точкой соприкосновения описанных выше исследований является не противоречие, а наоборот, дополнение друг к другу. Акцентирование различных подходов интеграции в обучении свидетельствует о многообразии спектра явлений, описываемых данным понятием, которое имеет характер общенаучной категории. Следовательно, интеграция в обучении является сложным, полифункциональным понятием, которое обозначает различную смысловую нагрузку в зависимости от вида характеризуемого явления.

Выявление возможностей педагогического процесса вуза в подготовке будущих учителей высветило явное противоречие между требованиями учебной программы и реальной постановкой преподавания. Это касается прежде всего интегрированного обучения в начальной школе. В нашем случае данная проблема рассматривается через призму подготовки будущих учителей к интегрированному обучению в начальной школе. В связи с этим возникает необходимость в организации специальной целенаправленной опытно-педагогической работы, направленной на устранение указанного противоречия.

Постановка задачи. Анализ научно-теоретической литературы, разработка критериев, показателей и уровней готовности будущих учителей стали основой выявления исходного состояния исследуемой готовности у будущих учителей начальных классов.

Цель. Основной целью исследования является определение исходного состояния подготовки будущих учителей к интегрированному обучению в начальной школе при помощи подобранного нами комплекса методов.

История. Констатирующий эксперимент был проведен со студентами четвертого курса Карагандинского государственного университета имени академика Е.А. Букетова (22 студента) и Павлодарского государственного педагогического университета по специальности 5В010200 – «Педагогика и методика начального обучения» (74 студента).

Методы исследования. Среди методов исследования, которые, на наш взгляд, оптимально обеспечат методологические подходы подготовки будущих учителей к интегрированному обучению в начальной школе, мы выделили системный, деятельностный подходы. Системный подход при подготовке будущих учителей к интегрированному обучению в начальной школе необходим потому, что относительно самостоятельные компоненты данной подготовки рассматриваются не изолированно, а в их взаимосвязи, в развитии и движении. Система в широком смысле понимается как множество элементов,

находящихся в отношениях и связях друг с другом, отражающих определенную целостность, единство [6, с. 37].

Системный подход позволяет выявить интегративные системные свойства и качественные характеристики, которые отсутствуют у составляющих систему элементов. Предметный, функциональный и исторический аспекты системного подхода требуют реализации в единстве таких принципов исследования, как историзм, конкретность, учет всесторонних связей и развития. Реализация принципа единства педагогической теории и практики также требует системного подхода. Правильная интерпретация и развитие данного принципа позволяют понять, что существуют определенные циклические связи между практикой и наукой. Данный подход предполагает построение структурных и функциональных моделей, имитирующих исследуемые процессы, и позволяет получить знание о закономерностях их функционирования и принципах эффективной организации [6, с. 96].

Использование деятельностного подхода при подготовке будущих учителей позволяет более полно, всесторонне и в определенной последовательности расположить его основные компоненты. В основе системно-деятельностного подхода лежит исследование объектов как систем, как совокупности элементов, находящихся в отношениях и связи друг с другом, которая образует определенную целостность и единство [7, с. 110].

В процессе подбора комплекса методов, позволяющих выявить уровень готовности к интегрированному обучению в начальной школе, мы исходили из системно-деятельностного подхода. Для выявления уровня сформированности мотивационного компонента будущим учителям начальных классов были предложены:

- методика «Мотивы выбора профессии» Р.В. Овчарова [8, с. 69];
- методика «Диагностика мотивационной сферы личности» Ж. Ньютена [9, с. 93];
- анкета «Барьеры педагогической деятельности» [10, с. 187].

Для определения уровня сформированности содержательного компонента нами применялись:

- учебные тесты;
- устный опрос;
- беседа;
- анализ продуктов деятельности студентов.

Для определения уровня сформированности процессуального компонента мы использовали:

- метод анализа продуктов деятельности испытуемых;
- задания, разработанные для студентов в период педагогической практики, в том числе анализ посещенных уроков;
- анкету-опросник для выявления умений использовать интегрированное обучение в начальной школе [10, с. 191].

Результаты/обсуждение. Первый показатель мотивационного компонента - осознание значимости будущей профессии учителя. Данный показатель определяется при помощи методики «Мотивы выбора профессии» с целью определить ведущий тип мотивации при выборе профессии учителя. Анализируя результаты данной методики, мы пришли к выводу, что значимость профессии педагога осознают меньше половины опрошенных студентов:

- внутренние индивидуально значимые мотивы выявлены у 28,5 % будущих учителей;
- внутренние социально значимые мотивы – у 31,4 %;
- внешние положительные мотивы – у 11,9%;
- внешние отрицательные мотивы - у 28,2 %.

Результаты обработки методики «Мотивы выбора профессии» позволяют определить, на какой степени осознания значимости профессии учителя в современном

обществе находится испытуемый студент. У 80,1% опрошенных студентов потребность в профессионально-педагогических знаниях достаточно низкая, у большинства респондентов она выражается только лишь как социально значимый мотив и свидетельствует об отсутствии желания связать свою жизнь с педагогической деятельностью.

Данный факт подтверждается результатами проведения методики «Диагностика мотивационной сферы личности». Анализ результатов позволяет сделать вывод о том, что будущие учителя, ориентированные на мотив достижения, составляют 0,9 % респондентов, что подтверждает данные, полученные в ходе ранее проведенной методики и результаты педагогического наблюдения. Будущие учителя, ориентированные на мотив аффилиации, составляют 1,4 %. Они уверены в том, что добиться успеха в педагогической деятельности можно с помощью поддержки учащихся. У 5,8% опрошенных студентов выявлен мотив помощи, у 5,6% - мотив влияния, доминирования, у 9,7% опрошенных респондентов - мотив саморазвития.

Мотив познания обнаружен у 3,8% студентов, агрессивный мотив - у большинства опрошенных студентов и составляет 40,0%. Будущие учителя, ориентированные на материальные ценности, составляют 20,1%, ориентированные на досуг и отдых – 10,0%. Духовный мотив выявлен у 1,7% опрошенных и 1,0% составляют ответы, которые не были соотнесены с классификацией мотивов.

Таким образом, анализ мотивов личности студентов свидетельствует о низкой мотивации к предстоящей профессионально-педагогической деятельности, неумении и зачастую нежелании анализировать свою деятельность и деятельность учащихся, что означает отсутствие осознания значимости будущей профессии.

Одним из важных показателей мотивационного компонента исследуемой готовности является мотивационная связь интересов с будущей профессией учителя начальных классов. Совокупный анализ результатов выявления данного показателя отражен в таблице 1.

Таблица 1
Мотивационная связь интересов с будущей профессией учителя начальных классов (в %)

Уровни	Студенты
Высокий уровень мотивационной связи интересов с будущей профессией	15,8
Средний уровень мотивационной связи интересов с будущей профессией	39,4
Низкий уровень мотивационной связи интересов с будущей профессией	44,8

Совокупный анализ результатов проведенных методик основывался на определении осознания значимости будущей профессии, уровни которого отражены в таблице 2.

Таблица 2
Осознание значимости будущей профессии (в %)

Уровни	Студенты
Высокий	13,1
Средний	34,6
Низкий	52,3

В таблице указано, что 13,1 % студентов осознают значимость будущей профессии учителя начальных классов в современных условиях; 34,6 % не придают своей будущей профессии значимости; 52,3 % к предстоящей педагогической деятельности относятся равнодушно, практически не проявляя никакого интереса к деятельности учителя и теоретическим знаниям, необходимым для успешного выполнения предстоящей педагогической деятельности и связывают себя в будущем с другой профессией, которая станет доступной после получения второго высшего образования.

Для определения уровня сформированности показателей мотивационного компонента готовности будущих учителей к исследуемому виду деятельности испытуемым была предложена анкета «Барьеры педагогической деятельности». В целом, результаты анкеты отражены в таблице 3.

Таблица 3

Анкета «Барьеры педагогической деятельности»

Уровни	Студенты
Высокий	10,6
Средний	29,7
Низкий	59,7

Результаты диагностики показали, что высокий уровень мотива саморазвития наблюдается у 10,6 % респондентов; 29,7 % имеют средний уровень данного показателя; у 59,7 % - низкий уровень.

Данные показатели свидетельствуют, что большинство испытуемых студентов не проявляют интереса к самосовершенствованию и саморазвитию в обучении младших школьников в силу отсутствия полных теоретических знаний.

Для определения сформированности мотива саморазвития у будущих учителей начальных классов нами были проанализированы ответы анкеты, касающиеся данного показателя (табл. 4).

Таблица 4

Наличие мотива саморазвития у будущих учителей
начальных классов (в %)

Уровни	Студенты
Высокий уровень наличия мотива саморазвития	16,9
Средний уровень наличия мотива саморазвития	41,1
Низкий уровень наличия мотива саморазвития	42,0

Анализ ответов на вопросы дает основания полагать, что в целом мотив саморазвития в профессионально-педагогической деятельности у будущих учителей составляет 16,9%. Эти данные позволяют сделать вывод о том, что к педагогической деятельности необходимо готовить студентов на протяжении всего периода обучения в высшем учебном заведении. Студенты выпускных групп не осознают в полной мере необходимость саморазвития личности будущего учителя.

Совокупный анализ результатов диагностики показателей мотивационного компонента готовности будущих учителей к интегрированному обучению в начальной школе представлен в таблице 5.

Таблица 5

Уровень сформированности мотивационного компонента готовности будущих учителей к интегрированному обучению в начальной школе (в %)

Показатели	Высокий уровень	Средний уровень	Низкий уровень
Осознание значимости будущей профессии и наличие интереса к интегрированному обучению в начальной школе	13,1	34,6	52,3
Мотивационная связь интересов с будущей профессией	15,8	39,4	44,8
Наличие мотивов саморазвития	16,9	41,1	42,0
Средний показатель	14,1	36,2	49,7

Таким образом, обобщение результатов исследования данного фактора показало, что 14,1 % опрошенных студентов имеют высокий уровень сформированности данного компонента, который выражается в осознании значимости будущей профессии и наличии интереса к интегрированному обучению в начальной школе, в мотивационной связи интересов с будущей профессией, в наличии мотивов саморазвития.

Средний уровень сформированности данного компонента выявлен у 36,2 % респондентов. Он проявляется в частичной удовлетворенности выбранной профессией, в наличии слабо выраженного интереса к интегрированному обучению в педагогическом процессе начальной школы в силу отсутствия полных теоретических знаний.

Низкий уровень сформированности мотивационного компонента готовности будущих учителей к интегрированному обучению в начальной школе мы выявили у 49,7 % будущих учителей, что свидетельствует о неудовлетворенности своей будущей профессией, незначительной потребности приобретать знания в области интегрированного обучения, пассивном отношении к получению теоретических и практических знаний.

Содержательный компонент готовности будущих учителей к интегрированному обучению в начальной школе представлен совокупностью следующих знаний:

1. Наличие теоретических знаний, необходимых для интегрированного обучения в учебном процессе.

2. Знание обновленного содержания начального образования.

3. Знание способов оптимального соотношения интеграции знаний.

Продуктивная деятельность является результатом полноты, систематичности и осознанности знаний, в нашем случае необходимых для интегрированного обучения. Для диагностики уровней сформированности содержательного компонента, мы использовали следующие методы:

- тестирование студентов;

- устный опрос;

- беседы;

- изучение продуктов деятельности.

Для достижения наибольшей объективности и достоверности информации мы предложили тестовые задания. Анализ результатов показал, что студенты достаточно свободно владеют педагогической терминологией, правильно отвечают на вопросы, связанные с основными категориями, принципами, закономерностями, методами и средствами интегрированного обучения.

Результаты выполненных заданий по вопросам интегрированного обучения на уроках в начальной школе значительно ниже. Уровень интереса к интегрированному обучению у студентов достаточно высок, но недостаточно умений и навыков в области применения теоретических знаний на практике. Данные факты диагностики проявляются в том, что несмотря на сформированность первоначальных знаний и умений студентов, у них нет полного представления, каким образом необходимо использовать эти знания в предстоящей педагогической деятельности, то есть они не владеют способами организации интегрированного обучения в учебном процессе.

Выявить уровень сформированности знаний, связанных с интегрированным обучением в начальной школе, мы смогли с помощью вопросов, связанных в свою очередь с понятиями и представлениями из данной области. Совокупный анализ результатов диагностики показал низкий уровень у значительной части опрошенных студентов. Уровень сформированности содержательного компонента готовности будущих учителей к интегрированному обучению в начальной школе представлен в таблице 6.

Таблица 6

Сформированность содержательного компонента (в %)

Показатели	Высокий уровень	Средний уровень	Низкий уровень
Наличие теоретических знаний об интегрированном обучении в начальной школе	19,6	49,9	30,5
Знание организации интегрированного обучения в учебном процессе	17,4	34,1	48,5
Знание способов оптимального соотношения интеграции знаний	14,3	37,1	48,6
Средний показатель	16,4	39,3	44,3

В целом, уровень сформированности содержательного компонента готовности будущих учителей к интегрированному обучению в начальной школе показал, что у большинства исследуемых респондентов (86,3 %), находящихся на низком, среднем уровнях, не соответствует полноте, системности и осознанности совокупности знаний в области указанных дисциплин, а знания об интегрированном обучении находятся на уровне общих представлений. Это означает, что студенты не имеют достаточных теоретических знаний, которые позволили бы оптимально использовать их в практической деятельности и соответствовали бы высокому уровню сформированности содержательного компонента.

Процессуальный компонент готовности будущих учителей к интегрированному обучению в начальной школе, характеризуется наличием умений, среди которых мы выделили:

1. Умение рационально и целесообразно использовать возможности интегрированного обучения.
2. Умение интегрировать полученные знания.
3. Умение организации интегрированного обучения.

Для определения наличия умений студентов использовать на практике интегрированное обучение с будущими учителями была проведена учебная беседа. Анализ ответов свидетельствует о том, что 3,4 % опрошенных знают об особенностях интегрированного обучения; 23,8 % респондентов – знакомы с интегрированным обучением; 72,8 % - не имеют представления об интегрированном обучении.

Эффективность интегрированного обучения отмечают 7,7 % студентов, из них: активизацию внимания, способствующую улучшению запоминания учебного материала при интегрированном обучении - 3,6% опрошенных; повышение качества обучения - 4,1% испытуемых. Не смогли определиться с ответом, хотя и присутствовали на занятиях, где была организована правильная организация интегрированного обучения – 28,1%; не знают эффективность интегрированного обучения – 64,2%.

В ходе анализа результатов диагностики третьего компонента определено, что недостаточные знания об интегрированном обучении, умениях организации интегрированного обучения в начальной школе обусловили низкие показатели процессуального компонента исследуемой готовности. Таким образом, недостаточное владение теоретическими знаниями негативно сказывается на профессионально-педагогической деятельности будущих учителей. Результаты данного анализа отображены в таблице 7.

Таблица 7

Уровень сформированности процессуального компонента исследуемой готовности

Показатели	В ы с о к и й уровень	С р е д н и й уровень	Н и з к и й уровень
Умение рационально и целесообразно использовать возможности интегрированного обучения	12,4	21,2	5,5
Умение соотносить знания об интеграции учебных предметов	11,4	20,9	15,9
Умение организации интегрированного обучения в начальной школе	9,2	19,7	18,7
Средний показатель	10,9	20,8	15,8

Результаты совокупного анализа исходного состояния готовности будущих учителей к интегрированному обучению в начальной школе представлены в таблице 8.

Таблица 8

Исходное состояние подготовки будущих учителей к интегрированному обучению в начальной школе (в %)

Компоненты	Высокий уровень	Средний уровень	Низкий уровень
Мотивационный	14,1	36,2	49,7
Содержательный	16,4	39,3	44,3
Процессуальный	10,9	20,8	68,3
Средний показатель	13,8	32,1	54,1

Анализ исходного состояния исследуемой готовности позволил сделать вывод о том, что знания и умения исследуемых студентов находятся на низком уровне у 54,1% будущих учителей, средний уровень готовности - у 32,1%; высокий уровень исследуемой готовности – у 13,8 %.

Студенты слабо подготовлены к интегрированному обучению в начальной школе. Особо обращает на себя внимание тот факт, что у большинства студентов ярко выражено

негативное отношение к избранной профессии учителя начальных классов. Исследование практической деятельности будущих учителей начальной школы также показало общие недостатки, касающиеся вопросов интегрированного обучения в начальном звене.

Заключение/выводы. Для качественной организации процесса подготовки будущих учителей к интегрированному обучению в начальной школе необходима систематизация методических фактов и явлений, глубокое и всестороннее изучение данного вопроса, а также тщательный анализ и отбор наиболее рациональных и эффективных способов, призванных помочь учителю начальных классов реализовать возможности интегрированного обучения, нацеленные на повышение качества образования в целом.

Успешность достижения данной цели зависит от правильного определения содержания обучения и от уровня подготовки будущих учителей, а также наличия заинтересованности у них в организации интегрированного обучения в начальной школе. В ходе анализа исходного состояния подготовки будущих учителей к интегрированному обучению в начальной школе, нам удалось выявить ряд причин, повлиявших на результаты обучения опрошенных студентов.

Обращение к анализу вузовского образования с неизбежностью выдвигает задачу оценки и разработки теоретических основ, которые формируют знания об интегрированном обучении в начальной школе. Данная задача имеет глубокий педагогический смысл, т.к. от ее решения зависят успехи в системе образования Республики Казахстан, а также перспективы совершенствования учебного процесса начальной школы. Среди причин, повлиявших на результаты обучения опрошенных студентов, мы отметили следующие:

- содержание и качество преподаваемых дисциплин базового цикла не в полном объеме способствуют формированию мотивов и потребностей педагогической деятельности, что негативно отражается на осознании значимости будущей профессии учителя начальных классов;

- в педагогическом процессе вуза не создано достаточных условий для формирования необходимых теоретических и практических знаний об интегрированном обучении в начальной школе.

Устранение выявленных причин возможно в процессе целенаправленной работы вуза в данном направлении, которая, на наш взгляд, должна обеспечить теоретическую и практическую подготовку будущих учителей. Данную задачу можно решить через внедрение теоретической модели подготовки будущих учителей к интегрированному обучению в начальной школе.

Список литературы

1. Айтпаева Ж.Ж. Подготовка будущего учителя к активизации познавательной деятельности младших школьников: автореф. ... канд. пед. наук. – Алматы, 2005. - 24 с.
2. Уразамбетова Г.У. Подготовка будущих учителей к использованию информационно-коммуникационных технологий в условиях малокомплектных школ (на примере педагогических колледжей): автореф. ... канд. пед. наук. - Астана, 2006. - 32 с.
3. Берикханова А.Е. Формирование готовности будущих учителей к использованию современных педагогических технологий: автореф. ... канд. пед. наук.– Алматы, 2003. – 28 с.
4. Длимбетова Б.С. Подготовка будущих учителей русского языка для школ с казахским языком обучения к использованию информационных технологий: дисс. ... канд. пед. наук. – Караганды, 2007. - 172 с.
5. Каган М.С. Системный подход и гуманитарные знания. - Л.: Издательство ЛГУ, 1991. – 280 с.
6. Юдин Э.Г. Системный подход и принцип деятельности. - М., 1998. – 389 с.

7. Тесты для выбирающих профессию /Сост. А.М. Кухарчук, В.В. Лях, С.Г. Макарова. – Мн.: «Соврем. Слово», 2005. – 288 с.
8. Сонин В.А. Психодиагностическое познание профессиональной деятельности: Учебное пособие. – СПб.: Изд-во «Речь», 2004. – 408 с.
9. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога: Учеб. пособие: В 2 кн. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 2000. – 320 с.

Б.А. Жекибаева, А.Д. Калимова

*Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті,
Қарағанды, Қазақстан*

Болашақ мұғалімдерді бастауыш мектепті кіріктірілген оқытуға дайындаудың бастапқы жағдайы

Андатпа. Осы мақалада бастауыш мектепте болашақ мұғалімдерді кіріктірілген оқытуға дайындаудағы бастапқы жағдайы қарастырылады. Болашақ мұғалімдердің іс-әрекеттегі зерттелетін түрдің мотивациялық, мазмұндық, үдерістік деңгейлері және құрылымы анықталды. Бастауыш мектепте кіріктірілген оқытуға дайындық деңгейін анықтауға көмектесетін анықтаушы эксперимент үстіндегі әдістер кешені сәйкестендіріп іске асырылған. Дайындықтың мотивациялық, мазмұндық, үдерістік құрылымдарының нәтижелері толық талданып берілген. Зерттеуде студенттерді оқытудағы нәтижелеріне әсер еткен себептер сипатталады және анықталған себептерді жою үшін міндеттері алға қойылады.

Түйін сөздер: Дайындық, болашақ мұғалімдер, кіріктірілген оқыту, бастауыш мектеп, анықтаушы эксперимент.

B.A. Zhekibaeva, A.D. Kalimova

Y.A. Buketov Karaganda State University, Karaganda, Kazakhstan

The assessment state of future teachers' training for integrated education in primary school

Abstract. The article discusses the initial state of future teachers' training for integrated education in primary school. The components, the levels of readiness of future teachers for the studied type of activity are determined: motivational, informative, procedural. At the ascertaining experiment, a set of methods was selected and implemented, which allows revealing the level of readiness for integrated education in the elementary school. The analysis of the results of the motivational, informative, procedural components of readiness is presented in detail. The reasons that influenced the learning outcomes of the studied students are described; the tasks of eliminating the identified causes are defined.

Keywords: Training, future teachers, integrated education, primary school, ascertaining experiment.

References

1. Ajtpaeva Zh.Zh. Podgotovka budushchego uchitelya k aktivizacii poznavatel'noj deyatel'nosti mladshih shkol'nikov: avtoref. ... kand. ped. nauk [Preparation of the future teacher to enhance the cognitive activity of younger students: abstract of candidate of pedagogical Sciences] (Almaty, 2005, 24 p.).
2. Urazambetova G.U. Podgotovka budushchih uchitelej k ispol'zovaniyu informacionno-kommunikacionnyh tekhnologij v usloviyah malokomplektnyh shkol (na primere pedagogicheskikh kolledzhej): avtoref. ... kand. ped. nauk [Training of future teachers to use information and communication technologies in conditions of small schools: abstract of candidate of pedagogical Sciences] (Astana, 2006, 32 p.).

3. Berikhanova A.E. Formirovanie gotovnosti budushchih uchitelej k ispol'zovaniyu sovremennyh pedagogicheskikh tekhnologij: avtoref. ... kand. ped. nauk [Formation of readiness of future teachers to use modern teaching technologies]: abstract of candidate of pedagogical Sciences] (Almaty, 2003, 28 p.).

4. Dlimbetova B.S. Podgotovka budushchih uchitelej russkogo yazyka dlya shkol s kazahskim yazykom obucheniya k ispol'zovaniyu informacionnyh tekhnologij: avtoref. ... kand. ped. nauk [Preparation of future teachers of the Russian language for schools with the Kazakh language of education to the use of information technology: abstract of candidate of pedagogical Sciences] (Karagandy, 2007, 172 p.).

5. Kagan M.S. Sistemnyj podhod i gumanitarnye znaniya [System approach and humanitarian knowledge] (Izdatel'stvo LGU, Leningra, 1991, 280 p.). [in Russian]

6. Yudin E.G. Sistemnyj podhod i princip deyatel'nosti [System approach and principle of activity] (Moscow, 1998, 389 p.). [in Russian]

7. Testy dlya vybirayushchih professiyu [Tests for choosing a profession] Compiler: A.M. Kuharchuk, V.V. Lyah, S.G. Makarova («Sovrem. Slovo», Mn, 2005, 288 p.). [in Russian]

8. Sonin V.A. Psihodiagnosticheskoe poznanie professional'noj deyatel'nosti [Psychodiagnostic knowledge of professional activity] (Izd-vo «Rech'», SPb, 2004, 408 p.). [in Russian]

9. Rogov E.I. Nastol'naya kniga prakticheskogo psihologa [Handbook of a practical psychologist] Ucheb. posobie: V 2 kn. - 2-e izd., pererab. i dop. (Gumanit. izd. centr VLADOS, Moscow, 2000, 320 p.). [in Russian].

Сведения об авторах:

Жекибаева Б.А. – кандидат педагогических наук, профессор, Карагандинский государственный университет имени Е.А. Букетова, Университетская, 28, Караганда, Казахстан.

Калимова А.Д. – докторант специальности 6D010200 - «Педагогика и методика начального обучения», Карагандинский государственный университет имени Е.А. Букетова, Университетская, 28, Караганда, Казахстан.

Zhekibaeva B.A. - Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Y.A. Buketov Karaganda State University, University str., 28, Karaganda, Kazakhstan.

Kalimova A.D. - PhD Student of the specialty 6D010200 – «Pedagogy and Methodology of Primary Education», Y.A. Buketov Karaganda State University, University str., 28, Karaganda, Kazakhstan.

МРНТИ 14.35.07

Л.Ш. Какимова

*Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Алматы, Казахстан
(E-mail: laura_kakim@mail.ru)*

**Национальное сознание и культурные ценности
в высшем художественном образовании
в контексте национальной идеи «Мәңгілік ел»**

Аннотация. Наше исследование посвящено основным приоритетам высшего художественного образования в свете возрождения духовных и культурных ценностей. Налицо объективно сложившееся противоречие между потребностями общества в повышении культурного потенциала подрастающего поколения и состоянием воспитания и обучения в вузе; между наличием богатого пласта художественно-эстетического потенциала национального искусства и незначительной востребованностью его в системе подготовки будущих специалистов художественного образования.

Музыкальное искусство влияет на духовную составляющую нации и имеет особую роль в обучении и воспитании подрастающего поколения. В статье приводится концепция художественно-эстетического воспитания учащихся средствами различных видов искусства в качестве передового педагогического опыта прошлого. Считаем, что она служит определяющим фактором изменения содержания образования и может послужить отправным вектором для формирования идей в свете новых требований, предъявляемых для подготовки будущих специалистов творческих дисциплин.

Одним из наиболее актуальных вопросов, касающихся определения приоритетных целей совершенствования обучения и воспитания молодежи XXI века, является ее духовная сущность. В связи с этим национальное сознание и культурные ценности рассматриваются в работе как культурная данность образовательного пространства. В статье конкретизировано, что возрождение национального сознания и культурных ценностей определяются как значимые приоритеты национальной идеи «Мәңгілік Ел».

Рассматривая возрождение национального сознания и культурных ценностей у будущих педагогов в процессе профессиональной подготовки педагогов автор полагает, что этот процесс будет успешным, если он будет осуществляться на основе разработки концепции высшего художественного образования.

Ключевые слова: музыкальное искусство, художественная культура, культурные ценности, национальное сознание, синтез искусств.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-127-2-77-84>

Введение. Парадигму современного образования составляет интеграция научных знаний и дисциплин. Исходя из направлений государственных документов и выдвинутой Президентом РК идеи «Мәңгілік Ел», модернизация общества, интеграция науки и практики, новые информационные и педагогические технологии должны быть направлены на создание нового культурно-образовательного пространства. Поднимая роль и ответственность молодежи в построении сильного государства Н.А. Назарбаев актуализировал проблему формирования национального самосознания как культурного кода нации. Полагаем, что национальная составляющая как традиционные ценности и ориентиры, определяющие идентичность современного казахстанского общества, возрастает благодаря возрождению национального сознания и культурных ценностей. В этом контексте междисциплинарные исследования особенностей культурного потенциала и универсальность народного искусства в области художественного образования способны существенно воздействовать их возрождению. Поэтому задачей высших педагогических вузов является подготовка

таких кадров, которые осознают приоритет общечеловеческих интересов и потребностей. Используя особенности учебно-воспитательного процесса при опоре на общечеловеческие и национальные ценности, важно найти точки соприкосновения в вопросе формирования национального сознания и переосмысления культурных ценностей. Необходимо дать студентам почувствовать свою сопричастность к культурным ценностям и осознать на уровне национального сознания свою этническую идентификацию. Добиться этого можно лишь в процессе освоения национального искусства в синтезе, который должен быть закреплен в предметах эстетического цикла, в разнообразных формах и видах учебно-познавательной деятельности. Для достижения этой цели следует разработать концепцию по подготовке креативно мыслящих, духовно богатых, компетентных специалистов с развитыми интеллектуальными способностями. Такой концепцией может стать концепция высшего художественного образования в возрождении национального сознания и культурных ценностей в контексте идеи «Мәңгілік ел», апробированная на дисциплинах с эстетическим уклоном. Она будет соответствовать требованиям, предъявляемым обществом и культурной средой: быть конкурентоспособным, компетентным, ответственным, свободно владеющим своей профессией и ориентирующимся в смежных областях деятельности специалистом.

Основная часть. Возрождение национального сознания и культурных ценностей невозможно без глубокого изучения и освоения культурного наследия прошлого, которое в настоящее время приобретает новый смысл и значение. Особенно это касается искусства, поскольку она составляет духовный пласт идентичности народа. Особую универсальность и специфическую особенность имеет музыка.

Устойчивый интерес к казахскому традиционному музыкальному искусству продиктован возросшей необходимостью формирования человека новой формации, обладающего «культурным и духовным потенциалом». Изменения, происходящие в обществе, несомненно диктуют необходимость поиска новых путей воспитания и развития подрастающего поколения и, вместе с тем, развития образования нации. В связи с этим накопленные человечеством и, в частности, казахским народом, огромный пласт знаний, духовная практика, вошедшие в основу художественной культуры и творческой деятельности, представляющие собой каноны искусства, являются трансфером в современную культуру и образование. Следовательно, воспитание и обучение подрастающего поколения должно осуществляться в духе национального патриотизма, пробуждать национальные чувства в сознании и в то же время развивать художественные способности, познавательные и духовные потребности.

В исследовании традиционной художественной культуры казахского народа, как интегрального образования, ее музыкальная составляющая находится в тесной взаимосвязи с изобразительным, танцевальным, декоративно-прикладным видами искусства, включающая в себя многожанровость, семантику, программность [1]. «Именно уникальность музыкального искусства, была отмечена Ю.Боревым, - как особого способа духовного освоения действительности» и заняла «лидирующую позицию среди всех сфер человеческой деятельности и форм общественного сознания» [2, с.116]. В связи с этим потенциал художественной культуры казахского народа, его ментальность, различные виды искусства, непосредственно связанные между собой, могут влиять на возрождение национального сознания и культурные ценности, что лежит в корне самой национальной идеи «Мәңгілік Ел».

Если в художественном образовании обратиться только к одному из видов искусства – музыкальному, следует отметить, что аксиологический и гносиологический подходы ее сущности и есть основа национальной идеи. Арсенал собранного исследователями, этнографами, собирателями народного творчества богатейшего музыкально-художественного материала, вошедшего в сокровищницу национального музыкального

искусства, составляет национальный код этноса. В частности, традиционная и нетрадиционная музыкальная культура казахского народа явилась средством, способствующим совершенствованию системы эстетического воспитания подрастающего поколения [3].

Исторически сложившаяся классификация казахской национальной музыкальной культуры, подразделяющаяся на инструментальную и песенную, словесно-художественную (фольклор), декоративно-прикладную и народно-танцевальную, была изучена и представлена как неотъемлемая часть культурного кода нации [4-5]. Народные песни и кюи, обработки и переложения уже в современных трактовках и интерпретациях легли в основу многих произведений, которые звучат в новом ракурсе в использовании народного материала. Педагогика музыкального образования установила синтез не только между различными жанрами и видами искусств, но и провела взаимосвязь и взаимодействие с научными знаниями в области философии, истории, культурологии, педагогики, психологии, этнопедагогики и этнопсихологии. На наш взгляд, это существенно влияет на укрепление национального сознания подрастающего поколения и формирование у них культурных ценностей.

Вместе с тем процесс интеграции стал принимать и «негативные факторы». Такие как «ассимиляция казахской национальной культуры вследствие экспансии суперсовременных технологий и глобализации культуры»; «расслоение культуры на полярные – элитную и массовую, ее коммерциализация»; «превалирование потребительских европоцентристских ценностей над казахстанской культурой», по справедливому замечанию профессора М.Х. Балтабаева, стали пагубно воздействовать на духовное воспитание современной молодежи, приведшее к трансформации сознания и перестановке ценностей [1, 8 стр.]. Отсюда перед музыкальным образованием встала непростая задача – сохранить бытование традиционного и нетрадиционного национального музыкального искусства и, с перспективой на будущее, войти в мировое культурное пространство, сохранив идентичность казахстанской культуры.

Этим образцом стала концепция художественно-эстетического воспитания учащихся средствами различных видов искусства (музыки, театра, изобразительного искусства, орнамента и др.), разработанная авторским коллективом под руководством ученого, педагога-музыканта, культуролога и общественного деятеля М.Х. Балтабаева [3, с. 227-234]. В свое время она была ориентирована на воспитание нравственных и эстетических качеств личности в процессе познания художественных ценностей, подлинно народного искусства. Считалось, что она развивает художественно-творческие способности личности в процессе исполнительской, интеллектуальной деятельности, художественно-творческие умения и навыки, эмоционально-эстетическое отношение к искусству и действительности, формирует совокупность художественно-эстетических и музыкальных знаний. Исследование профессора основано на положении о том, что «генезис казахской художественной культуры во многом основывается и проистекает из онтологического содержания традиции в бытовом, историческом и общемировом ее значении», ментальность которого является условием для его развития. Поэтому стратегическое направление вузовского музыкального образования представлена в синтезе осмысления исторического этнокультурного наследия, сохранения традиционных жанров и форм эстетического мировосприятия, преемственности содержания и структуры культурной деятельности. В результате концепция гармонично была апробирована на уроках музыки.

Первое, на что указывал М.Балтабаев, это то, что «произведения национальной музыки, используемые на уроках музыки, должны изучаться в этнокультурном контексте, во взаимосвязи с историей казахского народа, этнографией, фольклором, музыкальной психологией этноса.

Второе, что акцентировал ученый, это изучение казахской терминологии, музыкального

гlossария, являющихся средством воздействия на мировоззрение и мироотношение учащихся к искусству и художественной культуре.

Третье, следует изучать музыку как неотъемлемую часть традиционной художественной культуры в синтезе и синестезии различных видов искусства, философии (мифологии, сказаний, легенд, религиозных воззрений и т.п.), психологии (устное творчество акынов, сказителей, искусство жырау и жырши) для понимания прочтения и интерпретации древних знаково-символических явлений, особенностей музыкального языка.

Четвертое, необходимо установить связь с фольклором посредством его восприятия, его коммуникативных особенностей как целостного явления народного творчества.

Пятое, важен принцип интеграции искусства - язык звука, цвета, движения, орнаментики, передающий определенную идею произведения при восприятии музыки и предполагающий полихудожественное развитие.

В *шестом* аспекте ученый выделяет важность краеведческого аспекта, владение региональной музыкальной культурой, отражающей многообразие и богатство музыкального материала.

Седьмое. Важной особенностью, утверждает профессор, является реконструкция традиционных форм музицирования, предполагающая обратную связь.

Восьмое. Необходимо разнообразить формы и приемы подачи материала: наряду с традиционными использовать на уроках музыки нетрадиционные, исконно национальные формы – айтыс, тартыс и др. [3, с. 122-124].

В свое время данная концепция имела широкий резонанс в педагогике музыкального образования. Она содержала в себе проблематику культурологического плана, вытекающую из «готовности к бесконечному процессу творческого смыслообразования жизни» [3, с. 219]. По выражению самого автора, она была направлена на «формирование способностей к культурному самоопределению», когда образование было ориентировано не на средство получения знаний, а на фактор, изменяющий отношение человека к природе, его поведение в социуме - «общекультурное условие продолжение жизни, приобщение индивида к высшим духовным, нравственным и материальным ценностям» [1, 187-189 стр.].

Поэтому, рассматривая в качестве системообразующих компонентов традиционной художественной культуры пять ее составляющих элементов, автор концепции раскрывает их в альтернативной программе по музыке «Елім-ай» для 1-4 классов общеобразовательной школы и альтернативной учебной программе «Музыка» (Искусство) для средних классов. Концепция художественно-эстетического воспитания учащихся средствами различных видов искусства имеет своей целью формирование у учащихся широких знаний о музыкальном искусстве, навыков и умений, обеспечивающих возможность творчески осуществлять музыкально-педагогическую и музыкально-эстетическую деятельность, направленную на овладение методами постижения произведений народного искусства и его интерпретации, овладение средствами взаимодействия различных видов народного искусства, отбор и накопление репертуара для работы с детскими коллективами на уроках музыки и во внеклассной работе с учащимися. Данная концепция была обусловлена самой спецификой музыкального искусства.

Результатом апробации данной концепции стали:

- возрождение интереса к изучению и пониманию эстетического, духовного, художественного опыта традиционных культур;
- поиск альтернативных способов и методов эстетического видения картины мира, основанного на аксиологическом, познавательном, гносеологическом подходах к изучению национальной культуры, искусства, этнопедагогики;
- использование передового педагогического и культурного опыта в процессе воспитания, образования и социокультурной деятельности подрастающей молодежи, что

позволило раскрыть сущностную «особенность казахской художественной культуры», которой свойственен «синкретизм, полифункциональность, но с другой стороны это и личностное образование» [3]. Разработка альтернативной программы с углубленным изучением музыкального и изобразительного искусства и нового учебно-методического комплекса позволила создать единую систему эстетического воспитания молодежи средствами различных видов искусства. Содержание такого рода системы, полагал ученый, приобщит школьников к различным видам национального искусства, где основными принципами будет «интегративность, народность, планетарность, ассоциативность» [3, с. 227-234]. Такого рода системный подход к преобразованию музыкального обучения стал возможностью для «формирования новой этноидентичности» [6, с. 238].

Передовой и новаторский опыт ученого важен для нашего исследования тем, что в ней мы находим связь научных знаний с различными видами искусства казахского народа. Через преломление и интерпретацию музыкально-художественных произведений, посредством ассоциаций, эмпатии, синтеза искусств можно влиять на духовный потенциал молодежи, на выработку культурных ценностей и формирование национального сознания.

В настоящее время реформирование системы отечественного образования, ориентированное на создание конкурентноспособной среды, позволило выявить некоторые «ниши» в воспитании и обучении нового поколения казахстанской молодежи. Они вытекают из **противоречий**, состоящих в следующем:

- необходимость создания нового культурно-образовательного пространства, позволяющего решать задачи художественного обучения на основе потребности современного казахстанского общества в возрождении национального сознания и культурных ценностей и неразработанности методики преподавания по обновленным программам среднего образования;

- несформированность компетенций специалиста в области художественного образования по вопросам возрождения национального сознания и культурных ценностей и повышения общего уровня значимости искусства и педагогического образования в контексте духовно-нравственных и эстетических идеалов современного общества;

- отсутствие инновационного учебно-методического комплекса и неудовлетворительные условия для поддержки, образования и творческого развития художественно одаренной талантливой молодежи.

В связи с этим возросла необходимость педагогического исследования проблемы возрождения национального сознания и культурных ценностей у молодого поколения казахстанцев, что предполагает создание условий для обновления высшего художественного образования. И в свете последних модернизаций в сфере образования (обновленное содержание среднего образования, новые требования к дисциплинам эстетического цикла и др.) возникла потребность в новых подходах к обучению и воспитанию в контексте национальной идеи «Мәңгілік ел», которая является «ключом к нашему национальному коду». Она подразумевает формирование новой нации, живущей в единстве с новыми технологиями, с учетом национального сознания и культурных ценностей.

Чтобы довести национальную идею «Мәңгілік ел» до всех возрастов молодых казахстанцев необходимо разработать созвучные современным реалиям: 1) концепцию художественного образования в подготовке креативно мыслящих, компетентных специалистов с развитыми интеллектуальными способностями; 2) педагогические условия реализации концепции художественного образования в контексте национальной идеи «Мәңгілік Ел» для создания единого культурного, образовательного пространства.

Концепция направлена на решение следующих вопросов:

- недооценка роли национального сознания и культурных ценностей как динамического фактора модернизации казахстанского общества;
- второстепенная роль предметов художественно-эстетического цикла на всех ступенях общего, среднего и высшего образования;
- низкий уровень мотивации казахстанской молодежи для получения образования в области искусства и педагогики художественно-музыкального образования;
- слабая кадровая обеспеченность специалистами художественного образования в рамках высшего общеобразовательного процесса.

Таким образом, разработка новой концепции и создание педагогических условий для ее внедрения могут быть полезны при оптимизации педагогического процесса, совершенствовании педагогического мастерства специалистов, что будет предметом нашего дальнейшего исследования. В рамках данной статьи мы не имели возможность показать теоретико-методологическую основу исследования, представленную в трудах отечественных и зарубежных авторов, занимающихся данной проблемой, но посчитали возможным упомянуть передовой педагогический опыт отечественных ученых прошлого столетия, представив обзор концепции, на которую стоит полагаться как на исходный вектор в вопросе возрождения национального сознания и культурных ценностей.

Заклучение. Современный этап развития общества, модернизация сознания выдвигают новые подходы к воспитанию современной молодежи. В связи с этим одной из задач системы высшего художественного образования становится возрождение национального сознания и культурных ценностей при подготовке конкурентоспособных специалистов.

Мы надеемся, что представленный материал приведет к результатам – разработке научно-методических основ концепции, ее апробации и экспериментальной проверке в системе профессиональной подготовки педагогических кадров. Разработка концепции художественного образования в контексте национальной идеи «Мәңгілік Ел» предполагает возрождение национального сознания и культурных ценностей молодежи XXI века. Реализация данной концепции позволяет говорить о сохранении идентичности казахского народа, ранжировании самобытной культуры и искусства, преемственности в вопросах синтеза художественного и музыкального образования.

Статья подготовлена в ходе работы над научным проектом по грантовому финансированию МОН РК по теме № АР 05130242 «Возрождение национального сознания и культурных ценностей в контексте идеи «Мәңгілік ел» в высшем художественном образовании» (приоритет: «Научные основы «Мәңгілік ел» (образование XXI века, фундаментальные и прикладные исследования в области гуманитарных наук)); подприоритет: «Фундаментальные и прикладные исследования в области социально-экономических и гуманитарных наук. Исследования в области культуры, традиций, ценностей в условиях модернизации общества и государства».

Список литературы

1. Балтабаев М.Х. Современная художественная культура Казахстана: гносеология, ментальность, преемственность, перспективы. – Алматы: РНЦПК, 1997. – 156 с.
2. Боров Ю. Эстетика. Изд-е 2-ое. – М.: Политиздат, 1975. – 399 с.
3. Балтабаев М.Х. Педагогическая культурология: Учебное пособие. / М.Х. Балтабаев. – Алматы: РИК КАО им. И. Алтынсарина, 2000. – 268 с.
4. Елеманова С.А. Казахское традиционное песенное искусство. – Алматы, 2000. – 188 с.
5. Мациевский И.В. Народная инструментальная музыка как феномен культуры. –

Алматы, «Дайк-Пресс», 2007. – 520 с.

6. Аязбекова С.Ш. Картина мира этноса: Коркут-ата и философия музыки казахов: Монография. – изд.2-ое. – Астана, 2011. – 284 с.

Л.Ш. Какимова

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университет, Алматы, Қазақстан

**Жоғары көркемдік білім берудегі «Мәңгілік ел» ұлттық идеясы контексті аясындағы
ұлттық сана мен мәдени құндылықтар**

Аңдатпа. Біздің зерттеуіміз қазіргі уақыттағы рухани және мәдени құндылықтардың қайта жаңғыруы аясында жоғары көркем білім берудің негізгі басымдықтарына арналған. Өскелең ұрпақтың мәдени әлеуетін арттырудағы қоғамның қажеттіліктері мен ЖОО-да тәрбиелеу мен оқытудың бүгінгі жай-күйі; ұлттық музыкалық өнердің көркемдік-эстетикалық әлеуетінің бай болуы мен оның болашақ көркем білім беру мамандарын даярлау жүйесінде болмашы сұранысқа ие болуы арасындағы объективті қалыптасқан қарама-қайшылық байқалады.

Өнер қазақ халқының музыкалық мәдениетінің құрамдас бөлігі болып табылады, ұлттың рухани болмысына әсер етеді және өскелең ұрпақты оқыту мен тәрбиелеуде ерекше маңызға ие. Сондықтан, мақалада өткеннің озық педагогикалық тәжірибесі ретінде әртүрлі өнер құралдары арқылы оқушыларды көркем-эстетикалық тәрбиелеу тұжырымдамасы келтіріледі.

Музыкалық-көркем білім беру мазмұнының өзгеруі болашақ шығармашылық пәндер мамандарын даярлаудың анықтаушы факторы болады, ал қойылып жатқан жаңа талаптар идеяларды қалыптастырудың негізгі векторы деп есептейміз. ХХІ ғасырдағы жастарды оқыту мен тәрбиелеуді жетілдірудің басым мақсаттарын анықтаудағы өзекті мәселелердің бірі оның рухани құрамдас бөлігі болып табылады. Осыған байланысты ұлттық сана мен мәдени құндылықтар білім беру кеңістігінің мәдени тетігі ретінде қарастырылады. Мақалада ұлттық сана мен мәдени құндылықтардың өркендеуі «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясының маңызды басымдықтары ретінде айқындалады.

Қойылған міндеттерді жүзеге асыру мақсатында арнайы әдебиеттерді теориялық талдау және педагогикалық бақылау әдістері қолданылды. Ұлттық сана мен мәдени құндылықтардың өркендеуін қарастыруда жоғары көркемдік білім беру тұжырымдамасын әзірлеу негізінде болашақ педагогтарды кәсіби даярлау үдерісінде жүзеге асырылса, бұл үдеріс автор көзқарасымен оң болатыны көрсетілді.

Түйін сөздер: музыкалық өнер, көркем мәдениет, мәдени құндылықтар, ұлттық сана, өнер синтезі.

L.Sh. Kakimova

Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

**National consciousness and cultural values in higher art education
in the context of the national idea «Mangilik El»**

Abstract: Our research is devoted to the main priorities of higher art education in the light of the revival of spiritual and cultural values. There is an objectively established contradiction between the needs of society in increasing the cultural potential of the younger generation and the state of education and training in high school; between the presence of a rich layer of artistic and aesthetic potential of national art and its low demand in the training of future specialists of art education.

Art is an integral part of the musical culture of the Kazakh people, influences the spiritual component of the nation and has a special role in training and education of the younger generation. Therefore, the article presents the concept of artistic and aesthetic education of students by means of different types of art as an advanced pedagogical experience of the past. We believe that it serves as a determining factor in changing the content of music and art education and can serve as a starting vector for the formation of ideas

in the light of new requirements for the training of future specialists of creative disciplines.

One of the most urgent problems concerning the definition of priority goals for improving the education and upbringing of youth of the XXI century is its spiritual component. In this regard, national consciousness and cultural values are considered in the work as a cultural reality of the educational space. The article specifies that the revival of national consciousness and cultural values are defined as significant priorities of the national idea «Mangilik El».

Considering the revival of national consciousness and cultural values of future teachers in the process of professional training of teachers, the author believes that this process will be successful if it is carried out on the basis of the development of the concept of higher art education.

Keywords: musical art, artistic culture, cultural values, national consciousness, synthesis of arts.

References

1. Baltabaev M.H. Sovremennaja hudozhestvennaja kul'tura Kazahstana: gnoseologija, mental'nost', preemstvennost', perspektivy [Modern art culture of Kazakhstan: gnoseology, mentality, continuity, perspectives] (RNCPK, Almaty, 1997).
2. Borev Ju. Jestetika. [Aesthetics] Second edition (Politizdat, Moscow, 1975).
3. Baltabaev M.H. Pedagogicheskaja kul'turologija: Uchebnoe posobie [Pedagogical Culturology. Tutorial] (RIK KAO im. I. Altynsarina, Almaty, 2000).
4. Elemanova S.A. Kazahskoe tradicionnoe pesennoe iskusstvo [Kazakh traditional songart] (Almaty, 2000).
5. Macievskij I.V. Narodnaja instrumental'naja muzyka kak fenomen kul'tury [Folk instrumental music as a phenomenon of culture] («Dajk-Press», Almaty, 2007).
6. Ayazbekova S.Sh. Kartina mira jetnosa: Korkut-ata i filosofija muzyki kazahov [The picture of the world of ethnos: Korkut-ata and the philosophy of music of Kazakhs]. Monographiya, izd.2 (Astana, 2011).

Сведения об авторе:

Какимова Л.Ш. - кандидат педагогических наук, доцент, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Институт искусств, культуры и спорта, кафедра музыкального образования и хореографии, пр. Достык, 13, Алматы, Казахстан.

Kakimova L.Sh. - Candidate of Pedagogical Sciences, Assoc. Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, Institute of Arts, Culture and Sports, Department of Musical Education and Choreography, Dostyk avenue, 13, Almaty, Kazakhstan.

МРНТИ 14.37.27

К.М. Сагиндыков, Г.Ж. Менлибекова, Н.Ж. Мукушева

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

(E-mail: ksagin@mail.ru, gmen64@mail.ru, nazym9_1@mail.ru)

Ересектердің компьютерлік сауаттылығын қалыптастырудың андрагогикалық негіздері

Андатпа. Ересек адамдардың жас мөлшері мен тұрғылықты аймағына қарамастан ақпараттық технологияларға қол жеткізу мүмкіндіктерін қамтамасыз ету үшін олардың компьютерлік сауаттылығын қалыптастыру «электрондық үкіметтің» енгізілуі және интернет арқылы мемлекеттік қызметтерді көрсетуге байланысты маңызға ие болды. Ересек адамдардың білім беру үдерісіне белсене қатысуы оларды компьютерлік сауаттылыққа оқытуға, өзін-өзі дамытуды жүзеге асыруға, қазіргі заманғы өмір жағдайларына бейімделуге және ақпараттық қоғамға қосылуға көмектеседі. Сондай-ақ, олардың ой-өрісін, қарым-қатынас аумағын кеңейтуге, еңбекке және белсенді өмір сүру сапасын арттыруға оң әсер етеді. Биліктің, бизнестің, қоғамдық ұйымдардың, ерікті жастар қозғалысының және бұқаралық ақпарат құралдарының өзара жүйелі бірлесе отырып, ересектердің компьютерлік сауаттылығын қалыптастыру үшін жаппай тегін оқыту жүйесін құру керек.

Түйін сөздер: компьютерлік сауаттылық, андрагогика, тьютор, ақпараттық мәдениет, ересектер, әлеуметтік бағытталған бағдарламалар, электронды телефон.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-127-2-85-91>

Кіріспе. Ертеңгі келер күннің бүгінгіден гөрі нұрлы болуына ықпал етіп, адамзат қоғамын алға апаратын құдіретті күш тек білімге ғана тән. Олай болса, білім беруді ізгілендіру, ақпараттандыру – бүгінгі заман талабы. Ақпараттық білімнің, орта мен адамның өзара қарым-қатынасын үйлесімді ету және жаңа ақпараттық қоғамда ақпараттық технологияны пайдалану, ақпараттық мәдениетпен байланысын кеңейту мүмкіндіктері мол. Өркениеттің өсуі ақпараттық қоғамның қалыптасуымен тікелей байланысты екенін ескерсек, қазіргі кездегі білім мен техниканың даму деңгейі әрбір адамға сапалы және терең білім мен кәсіби іскерліктердің болуын, жастардың белсенді шығармашылықпен жұмыс істеуін талап етеді.

Мақаланың мақсаты - ересектердің компьютерлік сауаттылығын қалыптастыруды андрагогикалық тұрғыдан ғылыми негіздеудің мүмкіндіктерін айқындау.

«Ақпараттық компьютерлік технологиялар» - бұл термин бүгінде баспасөз беттерінде, теледидар мен радиода жиі кездеседі. Ақпарат алудың қазіргі кезде көптеген көздері мен құралдары бар. Соның ішінде компьютерлік технологияны қолданудың жеке тұлғаны қалыптастырудағы оның шығармашылық мүмкіндіктерін арттырудағы атқарар рөлін қазіргі заман талаптары өзі анықтап отыр. Компьютер адам қызметінің барлық саласында еңбек өнімділігін арттыру құрамына айналды.

Жас шамасы мен территориялық тұрғылықты аймағына қарамастан ақпараттық технологияларды кеңінен пайдалануға қолжетімділікті қамтамасыз ету үшін ересектердің компьютерлік сауаттылығын қалыптастыру «электрондық үкіметтің» енгізілуі және интернет желісі арқылы мемлекеттік деңгейде қызмет көрсетуге байланысты айрықша мәнге ие болды. Ересектерді білім беру үдерісіне тарту, оларды компьютерлік сауаттылыққа оқытуға, өзін-өзі дамытуды және өзін-өзі жетілдіруді жүзеге асыруға, қазіргі заманғы өмір сүру жағдайларына бейімделуге және ақпараттық қоғамға кірігуге көмектеседі. Сондай-ақ, олардың ой-өрісін, қарым-қатынас аумағын кеңейтуге, еңбекке және белсенді өмір сүру

сапасын арттыруға оң ықпал етеді [1, 161 – 180 б.]. Биліктің, бизнес-құрылымдардың, қоғамдық ұйымдардың, ерікті жастар қозғалысының және бұқаралық ақпарат құралдарының өзара жүйелі бірлесе отырып, зейнеткерлерді желідегі негізгі жұмыстармен жаппай тегін оқыту жүйесін құру керек.

Ғылыми зерттеулер қарттық жасты экономикалық анықтау кеңінен таралған, ол қарттық бойынша зейнетақы алуға құқық беретін заңмен белгіленген және зейнеткерлік жасымен байланысты. Елімізде зейнеткерлік жастың төменгі шекарасы - әйелдерде 58 жас және ер адамдарда 63 жас. Дәл осы жастан бастап қарт адамдар зейнеткер мәртебесін, зейнетақымен қамтамасыз ету және әлеуметтік қызмет көрсету құқығын алады, яғни әлеуметтік қызметтерді қолдана алады. Сол себепті біз зейнеткерлік жасқа жеткен және зейнетке шыққан (яғни, әлеуметтік мәртебесін ауыстырған) барлық адамдарды егде адамдар деп санадық.

Жасына қарай халықты үш топқа бөледі:

- бірінші - 1-ден 14 жасқа дейінгі балалар;
- екінші - ересек адамдар (15-59 жас);
- үшінші - егде адамдар (60 жас және одан асқандар).

Үшінші топтағы тұлғалар, яғни егде адамдар еліміздің әлеуметтік-демографиялық тұрғындары ретінде қоғамның әлеуметтік құрылымының маңызды элементі болып табылады. Үшінші топтағы адамдардың жас шектері шартты түрде: Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы әзірлеген жас сыныптамасына сәйкес үшінші топтағы адамдардың өзін үш топқа бөлуге болады:

- егде жастағы (60-74 жас аралығы);
- қарт (75-84 жас аралығы);
- ұзақ өмір сүрушілер (85 жас және одан жоғары);

Үшінші топтағы тұлғалар қоғамның әлеуметтік құрылымының маңызды элементі болып табылады. Егде адамдардың өмір сүру деңгейін арттыру үшін олардың әлеуметтік белсенділігін арттыру қажет. Қазіргі уақытқа дейін егде адамдар үшін жаңа ақпаратты меңгеру, оқу, жаңа инновацияны игеру қажет емес деген түсінік сақталған. Қазіргі замандағы ақпараттандырылған орта көптеген зейнеткерлер үшін жабық, қоғам олардың талаптарына сай егде адамдарды жаңа технологиялармен таныстыру және оқыту қажет емес немесе егде адамдардың өздерінде бұл бізге қажет емес деген теріс түсінік бар. Егде адам үшін ақпараттық орта мәселелі орта болып табылады және олар көбінесе онымен соқтығысудан бас тартады. Осылайша қоғамның коммуникациялық заманауи және ыңғайлы тәсілдерінен айырылады. Қоғамда осындай өзгерістер егде адамдар арасында ақпараттық сауаттылық деңгейін қалай және қандай құралдардың көмегімен арттыруға болады деген мәселені қояды. Егде жастағы адамдардың қоғамға әлеуметтік интеграциялау тетіктерінің бірі білім беру және ақпараттық-білім беру кеңістігіне бейімдеу болып табылады. Қазіргі заманауи технологиялардың көмегімен әлеуметтік және медициналық көмекке, мемлекеттік қызметтерге жылдам жүгінуге, үйден шықпай-ақ төлем жүргізуге болады. Көптеген адамдар өз туыстарымен, басқа қалалар мен елдерде тұратын достарымен, өзінің тұрақты мекенжайынан шықпай-ақ сөйлескісі келеді. Бұл егде адамдар үшін таптырмас мүмкіндік. Егде жастағы білім – өзгермелі әлем туралы мәліметтерді жүйелі негізде алу арқылы әлеуметтік бейімделу және интеграциялау қабілетін сақтау механизмі. Зейнеткерлік жастағы ересектерге білім беру мамандық алу мақсатын көздемейді, ол дербес даму, әлеуметтік бейімделу және адамдардың қарым-қатынасы, олардың белсенді өмірлік ұстанымын сақтау мақсаты бар бейресми білімге жатады [2, 95-110 б.].

Үшінші топтағы адамдар әлеуметтік-мәдени белсенділік мүмкіндігі -қарттыққа қатысты жағымсыз үрдістерді еңсерудің негізгі жолдарының бірі. Алайда, зейнеткерлікке шыққан адам өз өмірін өз бетінше ұйымдастыра алмайды және оны қоғамға пайдалы

және әлеуметтік мәні бар өмір салтына бағыттай алмайды. Ол үшін арнайы оқытылған адамдардың көмегі қажет. Осыған байланысты мақалаға тьютор деген маңызды ұғымы енгізілді.

Тьюторлар (англ. tutor — тәлімгер) - бұл әлеуметтік-мәдени қызмет жағдайында оларды дербес сүйемелдеуді жүзеге асыратын, үшінші топтағы адамдармен жеке жұмыс істеу үдерісін ұйымдастыратын және жасайтын, көмек көрсететін арнайы оқытылған адамдар. Тьюторлар адамдарға табыс пен сәтсіздікті түсінуге, болашаққа мақсат қоюға, қойылған мақсаттарды іске асыру үшін адамның қолда барын бағалауға көмектесуі тиіс. Тьюторлар ақпараттық және кеңес беру жұмыстарына арналған әдістемені анықтайды. Егде жастағы адамдардың шығармашылық әлеуетін құруға жәрдемдеседі. Тьюторлар егде жастағы адамдармен жұмыс істеудің басым бағыттарын, заңдар мен өзге де нормативтік актілерді, егде жастағы адамдардың қарым-қатынасының психологиясын, және жеке жас ерекшеліктерін, байланыс орнату әдістерін білуі тиіс, сондай-ақ ондай адамдармен жұмыс істеуге қабілеттілігі мен дайындығын білдіретін кәсіби құзыреттілікке ие болуы тиіс [3, 271-279 б.]. Әлеуметтік-мәдени қызмет жағдайында үшінші топтағы адамдарды нәтижелі әлеуметтендіруге бағытталған тиімді әдістеме таңдау маңызды тетік болып табылады. Тьюторлар жұмысы үшінші жастағы адамдардың қазіргі қоғамдағы бейімделу мен әлеуметтік интеграцияға дайындық сапасына байланысты. Тьютордың қызметін сипаттайтын төрт негізгі қағидатты атап өтуге болады:

- тьюторлар мен егде адамдар арасындағы теңдікті анықтау. Топта теңдікті атап көрсете отырып, қарым-қатынас тұрақты болуы тиіс, топтың әрбір құрамының пікірін құрметтеп, оны тыңдау қажет;
- топ ішінде оң атмосфера жасау үшін тьюторлардың белсенді өмірлік ұстанымы болу керек;
- жұмыс барысында әрбір тұлғаның ерекшеліктері нақтылана түсуі қажет;
- жұмыс барысында жағымды көңіл-күй мен қолайлы жағдайларды жасау.

Үшінші топтағы адамдардың өмір сүру сапасын тьюторлар тобының белсенді және тікелей қатысуымен арттыру құралдарының бірі - өзгерген ортада материалдық немесе рухани құндылықтарды жаңғырту немесе қолдау негізгі мақсаты болып табылатын әлеуметтік-бағытталған жобалар құру.

Компьютерлік сауаттылықтың жалпы құрылымы мотивациялық-когнитивті, коммуникативті-іс-қабілеттілік, мазмұндық және рефлексивті компоненттердің үйлесімі болып табылады, олардың мазмұны адамдардың тиісті жас санаты үшін ерекшелікке ие. Мысалы, белгілі бір қызметті орындауға ішкі және сыртқы көзқарасты қамтитын мотивациялық-когнитивті құрылым, егде адамдар үшін сыртқыға қарағанда ішкі механизмдермен анықталады, егде адамдар үшін маңызды емес тиісті қызмет түрін орындау үшін қажетті біліммен айқындалғанымен, тәжірибелік қызмет маңызды. Егде адамдар үшін рефлексивті компонент көбінесе оқыту нәтижелерін ұжымдық талқылау негізінде орындалатын әрекеттердің жеке пайдалылығын өзіндік бағалау болып табылады. Ақпараттық құзыреттілік үшін бұл ұсыныстар тиісті нақтылауға жол береді.

«Ақпараттық мәдениет» - қоғамда ақпараттың жұмыс істеуіне байланысты мәдени қызметтің маңызды аспектілерінің бірі, ересек адамға ақпараттық кеңістікте еркін бағдарлауға, оны қалыптастыруға ғана емес, сонымен қатар ақпараттық өзара іс-қимылдың белсенді қатысушысы болуға мүмкіндік беретін белгілі бір білім деңгейі. Аталған мәселені зерделей отырып, ғылымның түрлі салалары тұрғысынан осы ұғымдардың көп қырлылығымен байқауға болады. Ақпараттық сауаттылықтың қалыптасуының өзара байланысты және дәйекті үш деңгейін анықтауға болады: төмен (бастапқы), орташа (жеткілікті), жоғары.

Теориялық білімдерді, тәжірибелік білімдерді жинақтау, ақпараттық қызмет саласында қолда бар қасиеттер мен қабілеттердің пайда болуы бастапқы деңгейден жоғары деңгейлерге көшуге мүмкіндік береді [4, 215 - 230б.]. Компьютерлік сауаттылықтың негізгі көрінісі ересек адамдар өз өмірінде ақпараттық және коммуникациялық технологияларды еркін, орынды пайдалануына мүмкіндік беретін ақпараттық қызмет көрсету салаларында қолдана білу болып табылады. Осылайша, ақпараттық құзыреттілік бір деңгейден екіншісіне ауысып, қалыптасады және дамиды, бұл ретте оның жай-күйі ақпараттық білімнің құрылымы мен мазмұнының қалыптасуының белгілі бір деңгейіне сәйкестігін ескере отырып, әр жолы анықталуы мүмкін. Қазіргі уақытта ақпараттық қоғамның қалыптасу кезеңінде ақпараттық құзыреттілік деңгейі еңбек нарығындағы жеке тұлғаның бәсекеге қабілеттілік деңгейін де көрсетеді. Ақпараттық сауаттылықтың төмен деңгейі келесідей сипаттауға болады. Бұл деңгейде жеке тұлғаның қызметті жүзеге асыруға ақпараттық дайындығы қоғамды ақпараттандырудың жалпы мақсаттарының саналы болуымен ерекшеленеді, бірақ нақты ақпараттық қажеттіліктер мен мүдделер қалыптастырылмаған.

Әлеуметтік-бағытталған бағдарламалар ересек адамдарға жалпы білім беру деңгейін арттыруға мүмкіндік береді, әлеуметтік оқшаулаудан шығуға көмектеседі. Ақпараттық қолдау бағдарламасы ересек адамдардың әлеуметтік-мәдени қызметінің ақпараттық блогына кіреді. Бағдарламаның негізі «үшінші» жастағы адамдардың қазіргі заманғы ақпараттық және коммуникациялық технологиялардың көмегімен компьютерлік сауаттылық негіздерін меңгеру болып табылады. Ересек тыңдаушылардың пікірінше, әлеуметтік және техникалық инновациялар (интернет, ұялы телефондар, электрондық терминалдар және т.б.) адамның өзін де дамытуға міндеттейді. Адамдардың осындай санаты үшін ақпараттық қолдау бағдарламалары «үшінші жас» тобындағы адамдардың қазіргі еліміздің қоғамының ақпараттық-білім беру кеңістігіне кірігуінің тиімді формаларының бірі болуы тиіс, олардың нәтижелі бейімделуіне ықпал етеді. «Үшінші жас» өкілдеріне ақпараттық қызмет көрсету тәжірибесін, дидактикалық және психологиялық білім беру технологияларының құрылымын ескере отырып, қазіргі заманғы ақпараттық және коммуникациялық технологиялар, әлеуметтік жұмыстың инновациялық технологияларын енгізу және қарт адамдармен жүргізілген тәжірибелер үшінші топтағы адамдармен жұмыстың мүмкін болатын нұсқаларының біріне жеке сабақ өткізу тәсілдері жататындығын көрсетеді. Сондықтан ақпараттық қолдау бағдарламасының құрылымы жеңіл өзгертілетін негізгі және вариативтік бөліктері болуы, сабақты өткізу барысында мазмұнды түзету мүмкіндігін қарастыру қажет. 1 кестеде өтуге болатын ересек адамдарға арналған сабақ тақырыптары қарастырылған.

1 кесте

Сабақ тақырыптары

Сабақ тақырыбы	
1	Дербес компьютермен танысу
2	Дербес компьютер қауіпсіздігі. Антивирустық бағдарламалар
3	Интернетпен жұмыс (Google, youtube)
4	Электронды почта (@mail.ru)
5	Әлеуметтік желілермен жұмыс (WhatsApp, Telegram, Facebook)
6	Электронды телефон(интернет банкинг, онлайн билет, Damumed, Astra Bus)

Ең алдымен, дербес компьютердің негізгі құрылғыларына тоқталу қажет: жүйелік блокты, мониторды, клавиатураны, тышқанды және компьютерге қосылатын перифериялық құрылғыларды: принтер, сканер, модем зерттеу ерекшеліктерін көрсететін негізгі ұғымдар, терминдермен танысуы тиіс. Сондай-ақ, мәтіндік құжаттармен, суреттермен, бейне-файлдармен жұмыс істеуді де кіргізуге болады. Вариативті бөліктің құрамы адамның жеке ерекшеліктеріне байланысты өзгеруі мүмкін [5, 150-163 б.]. Мысалы, дербес компьютерде жұмыс істеу негіздерін жақсы меңгерген ересек адамдар үшін интернет желісін тереңдетіп оқыту; ақпарат алмасу мақсатында электрондық поштаны зерттеу; әлеуметтік желілерде достарымен, туыстарымен, әріптестерімен қарым – қатынас жасау; электрондық терминалдар арқылы коммуналдық қызметтерді төлеу; театр және әуе, теміржол билеттерін алу; Skype бағдарламасы арқылы веб-камераны пайдаланып, онлайн сөйлесу. Үшінші топтағы адамдар үшін материалды оқып-үйрену қандай ретпен жүргізілетіндігі емес, оқыту үрдісінде оқытудың мәні және құрдастарымен, оқытушымен қарым-қатынас жасайтыны маңызды. Үшінші топтағы адамдармен жұмыс жасаудың оқушылар және студенттермен жұмыс жасаудан ерекшелігі жас ерекшелігі бойынша және оқытушының педагогикалық шеберлігін дамытуға ықпал ететін қосымша жағдайларды талап етеді [6, 57-65 б.]. Ақпараттық қолдау бағдарламасын меңгеру нәтижесінде үшінші топтағы адамдар: дербес компьютермен, сондай-ақ ноутбукпен сенімді жұмыс жасау; мәтіндік редакторлардың көмегімен құжаттарды өз бетімен ашу, құру және редакциялау, оларды компьютер жадында сақтау; компьютердегі аудио және бейне файлдарды табу және ойнату; дербес компьютерде суреттерді графикалық редакторлар мен графикалық файлдарды көруге арналған арнайы бағдарламаларының көмегімен көру; интернет желісіндегі электрондық поштамен жұмыс істеу: хаттарды оқу және жазу, құжаттарды бекіту, файлдарды жүктеу.

Ересек адамдардың кәсіби, тұлғалық, әлеуметтік әлеуеті заманауи әрекеттестік жүйесінде жаңа сипатқа ие болып отыр. Андрагогикалық тұрғыдан алғанда ересек адамдардың өзіндік тәжірибесі, олардың өз бетінше білімдік қажеттіліктерін қанағаттандыруға саналы мотивациясының және жеке жауапкершілігін ұғыну маңызды болмақ. ХХІ ғасыр дағдыларын үйрету үшін өмір бойы білім алу үдерісіне қатысуын қамтамасыз ету және жаңа білімдерді құру қажет [7, 90 б.]. Демек, андрагогика саласындағы ересектерді оқытудың қағидаттары мен заңдылықтарын ескере отырып, практикалық тәжірибені теориялық білімдерді толықтыруда қолдану басымдығына назар аудару қажеттілігі туындайды. Бұл орайда «ересектерге білім берудің қоғамдық сипаты, оның үздіксіздігі, жалпы қолжетімділігі, дербестігі мен автономдылығы» [8, 66 б.] қағидаттарын андрагогикалық оқытудың жүйелілік, өмірмен байланыстылық, практикаға бағдарлылық т.с. аспектілерімен кіріктірілуін қамтамасыз ету міндетін жүзеге асыру қажет.

Сонымен қатар, Интернет желісінде іздеу жүйелері мен түрлі сайттардың көмегімен қажетті ақпаратты іздеуге дағдылану. дербес компьютердің негізгі құрылғыларын: жүйелік блокты, мониторды, клавиатураны, тышқанды және компьютерге қосылатын сыртқы құрылғыларды: принтерді, сканерді, модемді зерттеу ерекшеліктерін көрсететін негізгі ұғымдар, терминдер салынуы тиіс. Негізгі бөлімге мәтіндік құжаттармен, суреттермен, бейне-файлдармен жұмыс істеу үшін негізгі бағдарламаларды оқу кіреді.

Әдебиеттер тізімі

1. Агапова О.В. Уроки для взрослых: пособие для тех, кто работает в системе образования взрослых. - СПб.: Тускарора, 2003 – 256 с.
2. Азбука Интернета: учебное пособие для пользователей старшего поколения: работа на компьютере и в сети Интернет. - М., 2014 – 120 с.
3. Громкова М. Т. Андрагогика. Теория и практика образования взрослых: учеб.

пособ. для системы доп. проф. образования. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005 – 495 с.

4. Краснова О.В., Галасюк И.Н., Шинина Т.В. Психология личности пожилых людей и лиц с ограничениями здоровья: учеб. пособ. для слушателей проф. переподготовки по спец. «Психологическая деятельность в учреждениях социальной сферы». - СПб.: Каро, 2011 - 319 с.

5. Василькова, Т. А. Основы андрагогики: учебник. – Москва: КНОРУС, 2009 - 252 с.

6. Левин А.Ш. Компьютер для людей старшего возраста. - СПб.: Питер, 2014 - 240 с.

7. Информационно-компьютерная грамотность и непрерывное образование // С.П. Кудрявцева, А.А. Максименко // Управляющие системы и машины. - 2010. - № 2. - С. 85-91.

8. Вершловский, С.Г. Общее образование взрослых: Стимулы и мотивы. - М., 1987. – 344 с.

К.М. Сагиндыков, Г.Ж. Менлибекова, Н.Ж. Мукушева
*Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева,
Нур-Султан, Казахстан*

Андрогогические основы формирования компьютерной грамотности взрослых

Аннотация: Формирование компьютерной грамотности взрослых для обеспечения равных возможностей доступа к информационным технологиям независимо от возраста и региона проживания приобрело важнейшее значение в связи с введением «электронного правительства» и оказания государственных услуг через интернет. Включение взрослых в образовательный процесс, формирование их компьютерной грамотности дают возможность самореализации, адаптации к современным условиям жизни и включения в информационное общество, расширяют их кругозор, сферы общения, расширяют возможности использования своего потенциала для продления трудовой и активной жизнедеятельности, что оказывает положительное влияние на повышение качества их жизни. За счет комплексного взаимодействия власти, бизнеса, общественных организаций, добровольческих молодежных движений и средств массовой информации необходимо создать систему массового бесплатного обучения взрослых компьютерной грамотности.

Ключевые слова: компьютерная грамотность, андрагогика, тьютор, информационная культура, взрослые, социально ориентированные программы, электронный телефон.

K.M. Sagindykov, G.Zh. Menlibekova, N.Zh. Mukusheva
L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Andragogical basis of the Development of Computer Literacy of Adults

Abstract: The development of computer literacy of adults to ensure equal access to information technologies, regardless of age and region of residence, has become essential in connection with the introduction of e-government and the provision of public services via the Internet. The inclusion of adults in the educational process and the formation of their computer literacy enable adult learners to self-realization, adaptation to modern living conditions and inclusion in the information society, expanding their horizons, areas of communication, using their potential to prolong labor and active life activity, which has a positive impact on improving their quality of life. Due to the complex interaction of government, business, public organizations, voluntary youth movements and the media, it is necessary to create a system of mass free computer literacy education for adults.

Keywords: computer equipment, andragogy, tutors, information literacy, information culture, the elderly, socially-oriented programs, electronic telephone.

References

1. Agapova O.V. Uroki dlja vzroslyh: posobie dlja teh, kto rabotaet v sisteme obrazovanija vzroslyh [Lessons for adults: a guide for those who work in the adult education system] (Tuscarora, SPb, 2003 – 256 p.).
2. Azbuka Interneta: uchebnoe posobie dlja pol'zovatelej starshego pokolenija: rabota na komp'yutere i v seti Internet [The ABC of the Internet: a textbook for older users: working on a computer and on the Internet] (M., 2014, 120 p.).
3. Gromkova M.T. Andragogy. Teorija i praktika obrazovanija vzroslyh: ucheb. posob. dlja sistemy dop. prof. obrazovanija [Theory and practice of adult education: studies. benefit for system add. prof. education] (UNITY-DANA, Moscow, 2005, 495 p.).
4. Krasnova O.V., Galasyuk I.N., Shinina T.V. Psihologija lichnosti pozhilyh ljudej i lic s ogranichenijami vozmozhnostjami zdorov'ja: ucheb. posob. dlja slushatelej prof. perepodgotovki po spec. «Psihologicheskaja dejatel'nost' v uchrezhdenijah social'noj sfery» [Psychology of the personality of the elderly and persons with disabilities: studies. benefit for students prof. retraining on spec. «Psychological activity in social institutions»] (Karo, SPb, 2011, 319 p.).
5. Vasilkova T.A. Osnovy andragogiki: uchebnik [Basics of andragogy: textbook] (KNORUS, Moscow, 2009, 252 p.).
6. Levin A. Sh. Komp'yuter dlja ljudej starshego vozrasta [Computer for older people] (Peter, SPb, 2014, 240 p.).
7. Informacino-komp'yuternaja gramotnost' i nepreryvnoe obrazovanie [Information and computer literacy and continuing education] / S.P. Kudryavtseva, A.A. Maksimenko. Upravljajushhie sistemy i mashiny [Control systems and machines], (2), 85-91 (2010).
8. Vershlovsky, S.G. Obshhee obrazovanie vzroslyh: Stimuly i motivy [General adult education: Incentives and motives] (Moscow, 1987, 344 p.).

Сведения об авторах:

Сагиндыков К.М. – кандидат технических наук, доцент, заведующий кафедрой «Информатика и информационная безопасность», Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, ул. Пушкина, 11, Нур-Султан, Казахстан,

Менлибекова Г.Ж. – доктор педагогических наук, профессор кафедры «Социальная педагогика и самопознание», Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, ул. Янушкевича, 6, Нур-Султан, Казахстан.

Мукушева Н.Ж. – преподаватель кафедры «Информатика и информационная безопасность», Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, ул. Пушкина, 11, Нур-Султан, Казахстан.

Sagindykov K.M. – Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of «Informatics and Information Security», L.N. Gumilyov Eurasian National University, str. Pushkin 11, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Menlibekova G.Zh. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, N. Gumilyov Eurasian National University, Yanushkevich str., 6, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Mukusheva N.Zh. – Lecturer, Department of «Informatics and Information Security», L.N. Gumilyov Eurasian National University, Pushkin str., 11, Nur-Sultan, Kazakhstan.

МРНТИ 14.35.09

Т.К.Самуратова, А. Наурызбаева

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Нұр-Сұлтан Қазақстан.
(E-mail: samyratovatk@mail.ru, aigulastana@inbox.ru)*

Заманауи қалалық орта ұйымдастырудағы дәстүрлі тәсілдерді қолдану ерекшеліктері

Андатпа. Мақалада заманауи қалалық орта ұйымдастырудың тиімділігі мазмұндалады. «Қоршаған ортада», «қалалық орта» және «адам мен кеңістік» ұғымдарына арналған ғылыми еңбектерде қалалық ортаның адам мәдениетіне тигізетін әсері туралы алыс, жақын шетел ғалымдар еңбектеріне талдау жасалған. Заманауи қалалық орта ұйымдастырудағы дәстүрлі тәсілдерді қолдану сәулет ортасында қалыптасуының ерекшеліктері сипатталады. Дәстүрлі сәулетіміздің аса маңызды элементі болып саналатын, киіз үй пішініне ұқсас салынған басты ғимарат, ойын-сауда орталығы функциясын атқарады. Ғимараттың стилі дәстүрлі қазақи этностиль мен заманауи бионика стилінің симбиозы деп айтуға болады. Бас ғимарат постмодернизм стилінде орындалса, қосалқы ғимараттар және бас жоспардың жалпы концепциясы бионика стилінде орындалған. Сәулеттік шешімі қарапайым әрі қызықты болып келеді. Дәстүрлі тәсілдердің негіздері пайдаланылады. Сондай-ақ, тәжірибелік эксперимент жұмыстарының қорытындысы берілген.

Түйін сөздер: рухани жаңғыру, қоршаған ортада, қалалық орта, адам мен кеңістік, қалалық орта, архитектура, қала құрылысы, қала және дизайн, дәстүрлі тәсілдер, жобалау.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-127-2-92-98>

Мемлекет басшысының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласындағы таяу жылдардағы міндеттердің бірі: «Туған жер» бағдарламасын қолға алу. ...Қазақ «Туған жерге туынды тік» деп бекер айтпаған. Патриотизм кіндік қаның тамған жеріңе, өскен ауылыңа, қалаң мен өңіріңе, яғни туған жеріңе деген сүйіспеншіліктен басталады.... Осы арқылы қалаларды көгалдандыруға... болады» [1]. Бұл міндеттерді жүзеге асыруда «Адам қоршаған ортада», «адам мен кеңістік» тақырыбы бүгінгі күні көптеген ғылымдар еңбектерінде басты тақырыптардың бірі.

«Қоршаған ортада», «қалалық орта» және «адам мен кеңістік» ұғымдарына арналған ғылыми еңбектерде қалалық ортаның адам мәдениетіне тигізетін әсері туралы алыс, жақын шет ел ғалымдар еңбектерінде бірқатар зерттелген. Мысалы, Е.А. Орлова әлеуметтік-мәдени жағдайға ықпал ететін қалалық ортаны сипаттайтын «Қазіргі қалалық мәдениет және адамдар» атты еңбегінде, өндірістегі процестердің физикалық және экологиялық сипаттамаларын, ақпараттық әсерін және әлеуметтік-мәдени құрылым ерекшеліктерін анықталса, Т.М. Дридзе салауатты адамның қалалық ортада өмір сүру деңгейі сипатталған. И.С. Туров, В.Л. Глазычев өз еңбектерінде қала адамдарының өмір сүру образдары мен қалалық ортаның сапасы туралы баяндалған [2,3,4,5]. Қаланың архитектуралық және заттық-кеңістіктік ортасын ұйымдастыруда архитектура және қала құрылысының теориялық зерттеушілерін басым көпшілігінде «қала мен адамдар», «қала және дизайн» ұғымдарына анықтамалар берген.

Ғалымдар еңбектерінде қалалық орта - бұл пейзаждар ғана емес, сонымен қатар табиғи және «жасанды» компоненттердің сапалы күйі, ақпарат алмасудың даму деңгейі. Яғни, қалалық орта – адам өмірінің басым бөлігін өткізетін орын болып табылады және бұл өмірлік белсенділік пен адам мінез-құлқы ырғағына үлкен әсерін тигізетін орта.

Адам үшін тіршілік ортасын құру – қалада өмірдің артықшылықтарын және қала тұрғындарының табиғатқа деген ұмтылысын, дәстүрлер мен дамуды сақтауды, жаңа технологияларды енгізуді – заманауи мәдениеттің алдында тұрған негізгі мәселелердің бірі

– шығармашыл, жайлы, тартымды, қауіпсіз, үйлесімді орта құрастыру.

Қалалық қоршаған ортадағы ландшафтық дизайнды философиялық тұрғыдан түсіну қажет. Сондай-ақ, қазірде ғимараттарды жобалауға және жаңаларын құруға бастапқы назар аударуды ғана емес, сондай-ақ қалалық ортадағы әлеуметтік-мәдени кеңістіктегі адамдарға күрделі әсер ету процестері де ескеріледі. Тұрақты қалалық ортаны қалыптастыру мәдениеті ландшафтты дизайнды қалалық ортаны нақты әлеуметтік-мәдени кеңістікке айналдыру әдістерінің және тәсілдерінің жиынтығы ретінде анықтайды. Рухани тұрғыдан байытылған қалалық орта қазіргі заманда жеке тұлғаның көркемдік талғамын, ұлттық ойлауын, дүниетанымдықкөзқарасын және мәдениетін қалыптастырады.

Қалалық орта – бұл материалдық құрылымды (ғимараттар, құрылыстар, көлік, өнеркәсіп, инженерлік коммуникациялар және т.б.) және антропогендік факторлардың әртүрлі табиғи ортасын қамтитын күрделі ұғым. Қалалық ортаны дамытудағы үрдістер мен бағыттар философия, дін, ғылым, эстетика, әлеуметтік-экономикалық қатынастар, табиғи және климаттық сипаттамалармен және белгілі-бір елдің мәдениетімен тығыз байланысты. Қалалық орта әр тарихи кезеңде қоғамда болып жатқан процестердің әсерінен қалыптасады. Сондықтан қалалық қоршаған орта адамның функционалды, эстетикалық, рухани, мәдени қажеттіліктерін қанағаттандыруға, оның өмірі үшін қолайлы жағдайлар жасауға көмек береді [6].

Дамудың барлық кезеңдерінде адам айналасындағы материалдармен, рухани, мәдени орталармен өзара қарым-қатынасы негізінде көптеген мәселелерді жүзеге асырады. Ежелгі мемлекеттерде әртүрлі халықтар мәдениетіндегі айырмашылықтармен байланысты қалалық ортаны қалыптастыруда бірқатар үрдістер бар. Алғашқы коммуналдық және қазіргі уақытқа дейін адам әртүрлі елді мекендерді құрып, өнеркәсіптік және әлеуметтік-мәдени байланыстармен өмір сүру ортасын ұйымдастырды.

Неолит дәуірінде алғашқы елді мекендер, құлдық жүйе, қолөнер мен жаңа елді мекендер - қалалар пайда болуына әкелді. Алғашқы қалалар б.з.д. үшінші мыңжылдыққа дейінгі кезеңде Мысыр, Оңтүстік Месопотамия, Сирия, Кіші Азия, Орталық Азия, Кавказ, Үндістан және Қытайда пайда болды. Бастапқыда қалалар ауылдық қауымдастықтардың діни және әкімшілік орталықтары ретінде қалыптасты, олар қолөнер шоғырлану орындарына және сауда орталықтарына айналды. Әлемнің түрлі елдерінің қалалары негізгі тұрғын үй құрылысының ерекшеліктерімен ерекшеленді.

Ежелгі Египетте басты қала құрылысы – храмдар, ал Ассирия мен Вавилонда сарай болып есептелді. Орта Азияның ежелгі қалалары өзіндік құрылыспен ерекшеленді: қоныстың периметрі бойында негізгі ғимараттар мен тұрғын үй ғимараттарының бір-бірімен байланысы болатын үздіксіз бекініс қабырғасы болды. Бірақ барлық қалалар сыртқы жаулардан, бақылау орталықтары мен билік орындарынан, қолөнер және сауда орталықтарынан, қызмет көрсетуден және мәдениеттен қорғаныстың басты объектісі ретінде пайда болды.

XIII ғасырдан бері кейбір қалаларда (Париж, Кембридж, Оксфорд) қала тұрғындарының құрамына кіретін университеттер, магистранттар және студенттер болды. Бірте-бірте қалаларда саудагерлер ішкі және сыртқы сауданың қолына шоғырланды. XII-XIII ғасырларда ақшалай-несие операциялары саласының пайда болуына алып келген көтерме сауданың негізгі орталықтары болып табылатын жәрмеңкелер болды. XV ғасырларда қалаларда банктер пайда болды [7]. Бұл ерекшеліктер қала дамуының барлық салаларына үлкен әсерін тигізеді. Ол орта ғасырдағы өндіріс пен мәдениеттің орталығы болып табылады. Индустрияландыру процесі қалалық ортаны қалыптастыруға үлкен әсерін тигізді.

XX ғасырдың бірінші жартысында қалалық ортаны қалыптастыруда біздің елде жағдай ұқсас болды. Қазіргі қалалық орта – күрделі кеңістіктік және мәдени білім беру болып табылады.

Тақырыпты ашу астары. Қалалық орта – біздің заманымыздың жаңа көркемдік шынайы, дизайн жобалауына негізделген шындық. Дизайнды дамытудың векторы адамның

қоршаған ортасын трансформациялауға, қалалық ортаны жаңа әлеуметтік қатынастарға сәйкестігін қамтамасыз етуге бағытталуы керек. Дизайнды философиялық бағыт ретінде қарастыра отырып, ландшафты дизайнердің орнықты қалалық ортаны қалыптастырудағы қызметінің басты бағыты табиғи және экологиялық байланыстарды дамыту, қоршаған ортаның пайдалану жағдайларын қалыптастыру, пәндік-кеңістіктік ортаны үйлестіретін және мәдениетті дамытуға ықпал ететін тұтас кешендер болуы басты міндеттер.

Тұрақты қалалық ортаны қалыптастыру мәселелерін шешу үшін өзара байланысты техникалық, әлеуметтік, экологиялық, этикалық, эстетикалық және басқа да шаралар қолдану қажет. Бұл тұрғыда біз ландшафтты дизайнды адамның үйлесімді өміріне арналған тұрақты қалалық ортаны қалыптастырудың әдістер жиынтығы ретінде қарастырамыз.

Мәдениет табиғат ландшафтымен әртүрлі жолдармен байланыста болады: әртүрлі іс-шаралар, адамның жасаған нысандары, оның айналасындағы әлемге деген қарым-қатынасы, оның құндылық критерийлері арқылы қалыптасады.

Мәдени ландшафттарды қалыптастыруда сәулетшілер, дизайнерлер мен философтар бірлесе отырып жұмыс жасағандарының маңызы ерекше. Дегенмен, бұл іс жүзінде осындай жағдайда болмайды. Барлық жерде қалалық пейзаждық объектілер пайдасыз, адамның мұқтаждықтарын қанағаттандырмай, табиғатпен үйлеспейді.

Тұрақты қалалық ортаны қалыптастыру мәдениеті қалалық ашық кеңістіктердің жасанды және табиғи компоненттерін өзін-өзі қамтамасыз ету және қажетті функцияларды пайдалану тиімділігімен анықталады.

Ландшафтты дизайн жобалық мәдениеттің ажырамас бөлігі болып саналады, онда шығармашылық проблемаларды шешудің бейнелеу-пластикалық әдістерін меңгеру дизайнердің басымдығы ретінде қызмет етеді. Мұның бәрі жоба шығармашылығындағы кәсіби-философиялық позициялар, дизайнерлік тұлғаның жалпы мәдени негізі секілді жеке қағидаттың үлкен рөліне нұсқайды.

Елбасымыздың «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» бағдарламасын жүзеге асыру мақсатында Астанада қала ортасын заманауи ұйымдастыруда қазақ халқының дәстүрімен таныстыру, оны сақтау, әрі дамытуға жаңа жоба дайындалуда. Ұсынылып отырған жоба ұлттық аспап қобыз пішіндес, жетекші ойыата-бабамыз мұра ретінде қалдырған салт-дәстүрімізді заманауи халықтың санасына ойын-сауық орталығы бейнесінде еңгізуді жөн көрдік (1 сурет)

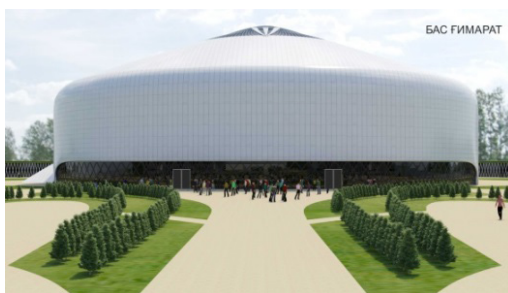
1 сурет. Бас жоспар

Объектінің орналасу нүктесін таңдағанда, Астананың жаңартылған ауданын, сонымен қатар, келген қонақтардың көзіне түсетін жерлерді ескере отырып, ЭКСПО-2017 объектісі орналасқан жер мен әуежайдың ортасындағы аймақты таңдадық. Көлемі 150 гектар жерді құрайтын аталмыш жоба аймағында киіз үй пішіндес бас ғимарат, 4 орташа ғимараттар және 4 кіші ғимараттар орналасқан. Сонымен қатар, кіші сәулет нысандары және аймақты абаттандыру дәстүрлі ою-өрнектермен әшкереленген.

Бас ғимараттың жалпы ауданы 8100 м² құрайды. Аппақ ғимараттың сыртқы жабыны шыны фибробетон материалымен қапталған. Ғимарат 4 қабатқа бөлінген. Бірінші қабаты қабылдау бөлімі. Яғни, бұл қабатта қонақтарды қарсы алатын орын, киім ілгіш, көрмелік кеңістіктер, кішігірім азық-түлік дүкендері, ескерткіштер мен сувенирлер дүкендері орын алады. Екінші қабатта, «Ұлттық ойындар мен ойын-сауық» секторында ойын-сауық және ұлттық ойындар, білім беру, салт-дәстүр, әскери-спорт, көңіл көтеру-эстетикалық, коммуникативтік және басқа да қоғамдық іс-шаралар қойылады. Ойын секторы жанды және виртуалды болып, екі секцияға бөлінеді. Жанды секцияда «Тоғыз құмалақ», «Алтын сақа», қазақ стилінде жасалынған «Алтыбақан» аттракциондық ойындары болады. Ал, виртуалды секциясында арнайы электрондық құрылғылар мен автоматтарда «Шорғайға шабу», «Қыз қуу», «Бәйге», «Аламан бәйге», «Аударыспақ», «Күме алу», «Жорға жарыс», «Қазан», «Жамбы ату», «Бөрік теппек», «Лақ-ұстау», «Тоқты алу» және тағы да басқа қызметтер көрсетіледі деп жоспарлануда.

Заманауи қала ортасын дәстүрлі тәсілдермен жобалау, еліміздің сәулетін дамытуға өз үлесін қосады, сонымен қатар айтарлықтай ерекшелік береді.

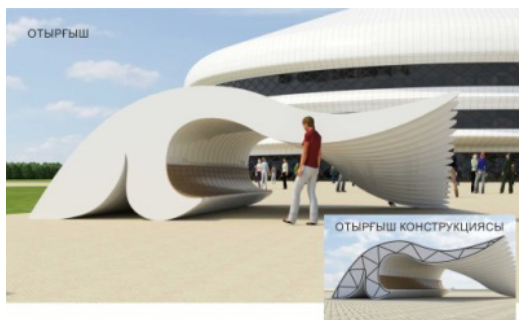
Дәстүрлі сәулетіміздің аса маңызды элементі болып саналатын, киіз үй пішініне ұқсас салынған басты ғимарат, ойын-сауда орталығы функциясын атқарады. Басты ғимаратты қоршайтын ортада дәстүрлі тәсілді сақтау стилінде абаттандырылады. Жобаланатын ғимарат территориясында көңіл көтеретін ойын-сауық, демалыс орындары, саябақтар, ашық ауадағы және ғимарат ішіндегі дәстүрлі стильдегі мейрамханалар, қазақтың әшекей өнерін, киім кешек, қолөнер, ағаш бұйымдарын көрсетіп қоятын көрмелік кеңістіктерден тұратын болады. Жобаның доминантты бөлігі болып табылатын басты объект киіз үйдің пішінін қайталайды (2 сурет).

2 сурет. Киіз үй пішіндес бас ғимарат пішіні

Ғимараттың стиліне тоқталатын болсақ, бұл дәстүрлі қазақи этностиль мен заманауи бионика стилінің симбиозы деп айтуға болады. Яғни, бас ғимарат постмодернизм стилінде орындалса, қосалқы ғимараттар және бас жоспардың жалпы концепциясы бионика стилінде орындалған. Сәулеттік шешімі қарапайым әрі қызықты болып келеді. Көрсетілген жобаның ерекшелігі мен бірегейлігін ашатын, кіші сәулет формаларының да дәстүрлі қазақ ою-өрнек түрлерін қайталауда.

Қосалқы ғимараттар да ою-өрнек пішіндес, қызықты формаларда орындалады. Кіші сәулет нысандары да қазақтың ұлттық ою-өрнектері пішінін қайталайды (3 сурет).

3 сурет. Кіші сәулет нысандарынан көрініс

Аталмыш жоба, өзінің бірегейлігімен, сәулеттегі этностилін жаңғыртумен, қазақ өнерін таныстырумен ерекшеленеді.

Жоба барысында қазақ өнерінің дәстүрлі тәсілдерін қолданудың негізінде қоршаған ортаны жобалаудың қазіргі заманғы дизайны анықталады. Ұлттық мәдениетті сақтау және рухани жаңғырту мәселесі мен заманауи экологиялық дизайн және қолөнер саласында тығыз байланыс орнатылған.

Аталмыш жоба – бұл өткен ғасырға саяхат жасау және өткен ғасырдың атмосферасын сезіну үшін нақты көшпенділердің бейнесін сезінудің бірден-бір мүмкіндігі. Ұлттық мәдени кешен қонақтарды қазақ халқының бай тарихымен, мәдениетімен, өнерімен және салт-дәстүрімен таныстырады, онда қалаған адам көшпелілер өркениетінің этномәдени ортасына ауысатын болады және ауылдың күнделікті және мерекелік өміріне толығымен ие болады.

Жоба территориясында қазақ музыкалық және театр өнерінің фестивальдері, өнер және қолөнер шеберлерінің шеберлік сағаттары, қолөнер көрмелері, этникалық музыкалық фестивальдар, ат спорттық жарыстары, ұлттық спорт түрлерінен жарыстар және басқа да іс-шаралар өткізуге мүмкіндік болады. Кішігірім сәулеттік нысандар - өздерінің қарапайым функциялары бар ландшафттық сәулеттік құрылымдар, жабдықтар мен көркем және сәндік элементтер, жобаның жалпы құрамын толтырады.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік. Мемлекет басшысы Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. 2017 жылғы 31 қаңтар. - URL: http://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysynyn-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru-atty-makalasy (қаралған күні: 11.04.2017).
2. Туров И.С. Городской образ жизни: Теоретический аспект // Социологические исследования. - 2002. - №1;
3. Культура города: Проблемы качества городской среды: Сборник научных трудов / Под ред. В.Л. Глазычева. - М., 2005. - С. 131.
4. Гидденс Э. Социология /При участии К. Бердсолл. Пер. с англ. Изд. 2-е. - М., 2005. - С. 131.
5. Орлова Э.А. Современная городская культура и Человек. - М., 1987. - С.23.
6. Карлейль Т. Этика жизни. Авторский сборник. Изд.: Арт Презент, 2013. – 672 с.
7. История философии в кратком изложении /Пер. с чеш. И.И. Богута. - М.: Мысль, 1994. – 590 с.

Т.К. Самуратова, А. Наурызбаева

*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева,
Нур-Султан, Казахстан*

Особенности использования традиционных способов в организации современной городской среды

Аннотация: В статье рассматривается эффективность организации современной городской среды. Были проанализированы научные труды ученых ближнего и дальнего зарубежья о влиянии городской среды на культуру человека, раскрыты понятия «окружающая среда», «городская среда», «человек и пространство». Показана эффективность использования особенностей национальных традиционных идей в организации современной городской среды, а также охарактеризованы особенности использования национальных символов. Согласно проекту, главное здание в форме юрты, которая является наиболее важным элементом нашей традиционной архитектуры, выполняет функции торгово-развлекательного центра. Стиль здания представляет собой симбиоз традиционного казахского этноса и современного архитектурного стиля Bionica. Главное здание выполнено в стиле постмодернизма, а вспомогательные здания и сама концепция проекта представляют стиль «бионика». Архитектурное решение простое и вместе с тем интересное. Представлены результаты эксперимента.

Ключевые слова: духовное возрождение, окружающая среда, городская среда, человечество и пространство, архитектура, городское планирование, город и дизайн, традиционные подходы, дизайн.

T.K. Samuratova, A. Nauryzbayeva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Features of using of traditional ways in the organization of the modern urban environment

Abstract: The article shows the effectiveness of the organization of the modern urban environment. The works of scientists of near and far abroad about the influence of the urban environment on human culture were analyzed, and also the concepts of “environment”, “urban environment” and “man and space” were disclosed. The article considers the effectiveness of using the features of national traditional ideas in the organization of the modern urban environment, and features of using the national symbols are also characterized. The main building, which is the most important element of our traditional architecture, is a centrally located shopping center in the form of a yurt. The main building is built in the style of postmodernism - it is a symbol of the traditional Kazakh ethnos and modern architectural style of Bionica. The main building is made in the style of postmodernism, and ancillary buildings and the concept of the project itself represent the style of “bionics”. The architectural solution is simple and at the same time interesting. The results of the experiment are presented.

Keywords: spiritual revival, environment, urban environment, humanity and space, architecture, urban planning, city and design, traditional approaches, design.

References

1. Kazakstannyn yshinshi jangyiruyi: jahandyk basekege kabilettilik [Kazakhstan's Third Revival: Global Competitiveness]. Memleket basshyisi N.Nazarbaevtyн Kazakstan halkyina joldaуy [Address of the Head of state Nursultan Nazarbayev to the people of Kazakhstan], January 31, 2017. Available at: http://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysynyn-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru-atty-makalasy (Accessed: 11.04.2017). [in Kazakh]
2. Turov I. S. Gorodskoy obraz jizni: Teoreticheskiy aspekt [Urban way of life: Theoretical aspect], Sotsiologicheskie issledovaniya [Sociological research] (1) 2002. [in Russian]
3. Kultura goroda: Problemy kachestva gorodskoy sredy [Culture of the city Problems of urban environment quality]. Sbornik nauchnyh trudov / Pod red. B.JI. Glazycheva [Collection of scientific papers / Edited by B.JI. Glazychev] (Moscow, 2005, 131 p.). [in Russian]
4. Giddens A. Sotsiologiya. Pri uchastii K. Berdsoll [Giddens Anthony. Sociology. With the participation of K. Birdsall] Per. s angl. [Translation from English]. Second edition (2005, p. 131). [in Russian].
5. Orlova E.A. Sovremennaya gorodskaya kultura i CHElovek [Modern urban culture and Man] (Moscow, 1987, 46 p.).
6. Carlyle T. Etika jizni [Ethics of life] Avtorskiy sbornik. Izd.: Art Present [Author's collection. Publisher: Art Present], 2013, 672 p.
7. Istoriya filosofii v kratkom izlojenii [History of philosophy in summary] Per. s chesh. I.I. Boguta [Translation from Czech I.I. Boguta] (Thought, Moscow, 1994, 590 p.).

Авторлар туралы мәлімет:

Самуратова Т.К. – Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Дизайн және инженерлік графика» кафедрасының профессоры, Сәтпаев көш., 2, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Наурызбаева А. – Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Дизайн» мамандығының магистрі, Сәтпаев көш.2, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Samuratova T.K. –Professor, Design and Engineering Graphics Department, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str., 2, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Nauryzbaeva A. –Master in Design, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str., 2, Nur-Sultan, Kazakhstan.

XFTAP 14.07.07

Г.М.Текесбаева¹, А.М. Текесбаева²

¹*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан*

²*Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан*

(E-mail: ¹guljantal@mail.ru, ²tekesbaeva_anar@mail.ru)

Оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастырудағы шешендік сөздердің маңызы

Андатпа. Қазақ халқы сөз өнерін жоғары бағалаған. Шешендік өнер мол білімді, ой-өрістің кеңдігін, ұзақ жаттығуды қажет етеді.

Қазіргі таңда оқушылардың халық ауыз әдебиетіне деген қызығушылықтарын ояту, сондай-ақ, оқушылардың өз ойларын дұрыс, сауатты жеткізу, сөйлеу мәдениетін қалыптастыру мәселесі жиі айтылып жүр. Бүгінгі мектеп оқушысы, ертеңгі маман иелерінің ауызша сөйлеу мәдениетін дамытудың маңызы зор. Осы орайда білім берудің түпкі нәтижесін құзыреттілік тұрғысынан айқындау, оқытуды құзыреттілік тұрғысынан ұйымдастыру қолға алынуда. Қазақ ауыз әдебиетінің мол қазынасы – шешендік сөздер.

Шешендік сөздер – ғасырлар бойы халық сынынан өткен құнды мұра. Ол терең ойға, ұтқыр шешімге, тапқыр логикаға құрылады. Мақалада қазақ тілі сабақтарында оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін жетілдіруде шешендік сөз үлгілерінің қолданудың маңызы туралы айтылады.

Түйін сөздер: құзыреттілік, коммуникативтік құзыреттілік, шешендік өнер, сөйлеу мәдениеті, қазақ ауыз әдебиеті, оқушы тұлғасы, білім.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-127-2-99-104>

Қазіргі таңда елімізде білім беру жүйесін дамытудың негізгі міндеттерінің бірі – білім берудің мазмұнын жаңарту. Бүгінгі күн талаптарына сай оқушыларға білім беру тек белгілі бір ғылым саласынан білім, білік, дағдыны меңгертіп қана қоймай, оқушы тұлғасын дамытуға, өмірде кездесетін мәселелерді өз бетінше тиімді шеше білуге, оқушының өзіне және өзгеге сын көзбен қарап, әлеуметтенуіне мүмкіндік беретін білімділік, тәжірибе мен түрлі қабілеттерді меңгеруге бағытталуы керек.

Жаңартылған білім беру мазмұны оқушының жеке тұлғалық қасиеттерін дамытып, алған білімдерін өмірде қолдана білуін қалыптастыруды көздейді. Яғни, қазіргі таңда әлемдік білім кеңістігіне ене отырып, бәсекеге қабілетті тұлға дайындау үшін нәтижеге бағытталған білім беруді көздеп отырмыз. Түпкі нәтижені құзыреттілік тұрғысынан айқындау, оқытуды құзыреттілік тұрғысынан ұйымдастыру білім беру үдерісіне дендеп енді. Осыған орай «құзырет», «құзыреттілік» терминдері жан-жақты қолданыла бастады. Н.Хомский құзыреттілікті айырықша тілдік қызметті атқаруға қажетті қабілеттілік деп таныса [1], И.Л. Зимняя «құзырет» терминінің мәні «құзыреттіліктен» әлдеқайда кең мағына беретінін, «құзырет» адамның жұмысының аспектісі ретінде көрінсе, «құзыреттілік» осы аспектіні орындай алу деңгейімен анықталатынын айтады [2]. «Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігінде» «құзыр» ұғымына «қайсыбір тапсырманы орындауға қабілеттілік немесе бір нәрсені жасау» деген анықтама берілсе [3], С.И.Ожегов сөздігінде «құзыреттілік – белгілі бір мәселені жан-жақты білу» екендігі айтылады [4].

Құзыреттілікке берілген анықтамалардың әр түрлілігі, біздің ойымызша, оның кең мағыналылығынан және әр салада мамандар даярлау ерекшеліктерінен және оны зерттеуші ғалымдардың түрлі теориялық тұрғыдан қарастыруымен байланысты болады деп есептейміз.

Білім нәтижесі ретінде көрінетін құзыреттіліктің түрлеріне де қатысты сан алуан пікірлер бар. Кейбір ғалымдар оқытудың мақсаты коммуникативтік құзыреттілік болып табылады десе, енді бір ғалымдар оқытудың мақсаты ретінде тілдік құзыреттілік пен коммуникативтік құзыреттілікті атайды.

Вютютнев М.Н. коммуникативтік құзыреттілікке адамның қарым-қатынас жасау барысында жағдайға бейімделу қабілеттілігі немесе сөйлеу кезінде өзіне қажеттіні таңдай алуы мен іске асыру қабілеттілігі деп анықтама бере отырып, оның үш: бастапқы, ортаңғы және дамыған түрі екендігін айтады [5].

Ж. Дәулетбекова, Қ. Рай, Г. Нұрышева, Р. Рахметовалар коммуникативтік құзыреттілікті қоғамдық қатынастарда тілдесім заңдылықтары мен ережелерін адамның орындай алу қабілеті екендігін айта келе, оның лингвистикалық, психологиялық, әдістемелік тұрғыдан бір арнаға тоғысқан жүйе болып табылатынын атады [6].

Қазақ тілі сабақтарында оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастырудың маңызы зор. Оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастырудың тиімді жолдарының бірі – сабақ барысында шешендік сөздерді қолдану.

Қазақ ауыз әдебиетінің мол әрі рухани асыл қазынасы, халық даналығының үлгісі – шешендік сөздер. Халқымыздың шешендік сөз тарихы Майқы биден басталып, Жиренше шешен, Асан қайғы, Шалкиіз, Бұқар есімдерімен жалғасып, Төле, Қаз дауысты Қазыбек, Әйтеке би есімдерімен қанатын кеңге жайып дамып келеді.

Шешендік өнер – көргені мен білгенін көкейге тоқып, үйреніп үнемі ізденудің арқасында айтыс-тартысқа түсіп, жалықпай жаттығудың арқасында дамып, жетіліп отыратын өнер. Бұл өнердің түрі туралы Бұқар жырау:

*...Көш бастау қиын емес –
Қонатын жерде су бар.
Қол бастау қиын емес –
Шабатын жерде жау бар.
Шаршы топта сөз бастау қиын –
Шешімін таппас дау бар [7], -*

деп, шешендік сөздің қиындығын әрі оның көбіне дау үстінде, ел тағдыры талқыланған кеңес кезінде туатынын аңғартады.

Қазақ шешендері, білімпаз билері халқымыздың ел басқару жүйесінде соттың рөлін атқарған. Алғыр-тапқырлығымен, әділдігімен көрінген би-шешендер ел ішіндегі түрлі дауларға араласып, кесімді шешім айтып отырған.

Ұзақ сөзбен емес, ұрымтал ой, ұшқыр қиялымен саралай отырып, дәлелді сөздер екі елдің арасын бітістіруші, мәмілегер екендігін танытады.

Шешендік сөздің көпшілігі өзінің тәрбиелік, дидактикалық мазмұнына сәйкес қолданылып, ақыл-кеңес беріп, адам бойындағы адамгершілік қасиеттерді насихаттап, айтар ақылын, өнеге-өсиетін шешендік толғау түрінде білідерді. Оған халық арасында «Жанқұтты шешенге Шабанбай бидің берген батасы» [7] деп аталатын әңгіме дәлел бола алады.

Шешендік сөздердің бір тобы сұрақ-жауап түрінде де айтылады. Мұндай шешендік толғаулардың негізі өмірдегі көрген-білгенінен түйген ой-қортынды болып келеді.

«Бұл дүниеде не өлмейді?» деген Жәнібек ханға Жиренше шешеннің айтқан жауабы шешендік жауапқа жатады.

*Асқар таудың өлгені –
Басын бұлттың жапқаны.
Ай мен Күннің өлгені –
Еңкейіп барып батқаны.
Аққан судың өлгені –*

*Аязда мұз боп қатқаны.
Қара жердің өлгені –
Қар астында жатқаны.
Ажал деген – атқан оқ,
Одан ешкім құтылмайды,
Бір Алланың қақпаны.
Бұл дүниеде не өлмейді?
Жақсының аты өлмейді.
Ғалымның хаты өлмейді [7], - деген екен.*

Сұрақ-жауап түріндегі шешендік толғауларда бастан кешкен тәжірибе мен жинақтаған білім сабақтаса келіп, қоғамдағы белгілі бір жайды немесе табиғаттағы белгілі бір құбылысты, заңдылықты ашып көрсетуге арналады.

Қазақ – сөз қадірін білген халық. Қазақтың дәстүрінде кім де болса аталы сөзге тоқтаған. халқымыз сөзге құлақ қойып, тоқтай білуді де даналық деп таныған. Қазақ би-шешендері бұл дәстүрді құрметтеп, өздері де ұстанған. Ақылға қонымды сөзге тоқтау үлгісі қазақ билерінің сөздерінде де кездеседі.

*Бірде Төле би мен Қаз дауысты Қазыбек би ертеректе өлген кісінің құнын даулап,
Кіші жүзге келеді. Дау бірнеше күнге сөзылып, екі жақ келісімге келе алмады. Бір күні есік
жақта отырған бір жігіт:*

*Асқар тау, сенде бір мін бар – асу бермейсің,
Тасқын су, сенде бір мін бар – өткел бермейсің,
Билер, сендерде бір мін бар – басқаға сөз бермейсің, -
деп тұрып кетеді.*

- *Шақыршы ана жігітті, -дейді Әйтеке. Билердің аға тұтқан жасы үлкені Әйтеке болғандықтан, жігітті шақыртып келтіреді.*

- *Енді төрелігін айтып, осы дауға өзің ие бол, - дейді Әйтеке би.*

Сонда жігіт:

- *Алты атасын арқалап жүргенді сіздерден көрдім, жеті атасын жетектеп жүргенді сіздерден көрдім. Ескіріп кеткен дау екен. Құр қайтсаңыздар, ағалық назаларыңа қалармын. Ердің құны – жүз қара ғой. Кіші жүз санын жүзге толтырып табынша-торпақ берсін, соған разы болыңдар, - дейді. Екі жағы да разы болады. Сөйтіп, Әйтеке би жүйелі сөзді айта білгенді құрметтеп, соған тоқтаудың өнегесін көрсеткен екен [7].*

Шешендік сөздердің көбі мән-мағынасы жағынан мақал-мәтел, қанатты сөздер болып келеді. Кейде сұрақтарға жауап беру онша қиын да емес сияқты болып көрінеді. Алайда олардың қыр-сыры ашып, сөз өрнегін нақыш бояуымен үйлесімді етіп, «қиыннан қиыстырып» орынды қолдана білу – қиынның қиыны. Осындай қанатты сөздер мен нақылдарды тауып, мақал-мәтелдерді ұтымды қолдана білуі би-шешендердің тапқырлығы мен шеберлігін танытады. Бірде үлкен мәжіліс-кеңесте Қазыбек биге: «Кім жақын? Не қымбат? Не қиын?» деген үш сұрақ қойылады. Сонда Қазыбек би еш ойланбастан былай деп жауап қайырған екен:

*Тату болса, ағайын жақын,
Ақылшы болса, апайың жақын.
Бауырмал болса, інің жақын,
Алдыңа тартқан адал асын –
Қимас жақын қарындасың.
Сыйлас болса, нағашың жақын,
Адал болса, досың жақын,
жан серігің жас кезіңнен,*

*Бәрінен де – әйелің жақын! –
деп, бір түйіп тастайды да, екінші сұраққа орай:*

*Алтын ұяң – Отан қымбат,
Құт-берекең – атаң қымбат.
Аймалайтын анаң қымбат,
Асқар тауың – әкең қымбат.
Мейірімді анаң қымбат,
Туып-өскен елің қымбат.
Ұят пенен ар қымбат,
Өзің сүйген жар қымбат, -*

деп, тағы бір тоқтап, үшінші сауалға ауысады:

*Арадан шыққан жау қиын,
Таусылмайтын дау қиын.
Шанышқылаған сөз қиын,
жазылмаса дерт қиын,
Іске аспаған серт қиын,
Ақылыңнан адасып,
Өзің түскен өрт қиын! [7]*

Аталған шешендік сөз үлгісінен Қазыбек бидің жаратылысынан дарынды, ойлау қабілетінің ұшқырлығы айтқан сөзінен, өнегелі лебізінен, тілінің шеберлігінен көрінеді. Еш ойланбастан сол сәтте туған шумақтарынан тапқырлығы мен суырыпсалма ақындық қасиетін танымыз.

Қазақ тілі сабақтарында осындай шешендік сөз үлгілерін пайдалану, оқылым, тыңдалым, жазылым, тілдесім, айтылым бойынша түрлі тапсырмалар орындату арқылы оқушылардың коммуникативтік құзыреттіліктерін қалыптастырып, оларды сөз өнерін құрметтей білуге тәрбиелейді. Оқушылардың шығармашылық қабілеттерін жетілдіруге ықпал ете отырып, берілген ақпаратты түсіне отырып, түрлі пайымдаулар мен қорытынды шығаруға жетелеп, түрлі жағдаяттарды шешуге, өзіндік пікір білдіруге, шешім қабылдауға үйретеді. Шешендік сөз үлгілерін жағдаяттық тапсырмаларды орындауда оқушылардың рухани дүниесін байытып, жеке тұлға ретінде қалыптасуға септігін тигізіп, бұрынғы алған білімдерін тереңдетіп, жаңа ақпаратты өңдеп, сұраптай білуге, тиісті жағдаяттарды қолдана білуге итермелейді. Оқуға, пәнге деген қызығушылығы оянып, оқу әрекетіне белсенділігі артады, танымдық ой-өрісі дамиды.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Хомский Н. Язык и мышление. / Н. Хомский – М.: Изд-во. Московского университета, 1972. – 122 с.
- 2 Зимняя И.Л. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования / И.Л. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2003. - № 5. – С.15-18
- 3 Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі: Педагогика және психология / Жалпы ред. басқ. А.Қ.Құсайынов. – Алматы: Мектеп, 2007. - 256 б.
- 4 Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. чл.-корр. АН СССР П.Ю.Шведовой. –18-е изд., стереотип. - М.: Русский язык, 1987. - 748 с.
- 5 Вятютнев М.Н. Научные традиции и новые направления в преподавании русского языка и литературы / М.Н. Вятютнев // докл. Сов. Делегации на VI Конг. МАПРЯЛ. - Москва: Русский язык, 1983. - 269 с.
- 6 Дәулетова Ж., Рай Қ., Нұрышева Г., Рахметова Р. Тілді оқыту интеграциялық білім мен интеллектуалдық тұлға қалыптастырудың сабақтастығы: Монография. / Ж. Дәулетова,

Қ. Рай, Г. Нұрышева, Р. Рахметова – Алматы: «Нурай Принг Сервис». - 2014, 120 б.
7 Қазақтың шешендік сөздері. / Құрастырып, толықтырып өңдеген: Б. Адамбаев. - Алматы: «Ана тілі», 2006. – 160 б.

Г.М. Текесбаева¹, А.М.Текесбаева²

¹*Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан*

²*Казахский государственный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан*

Значение ораторских слов в формировании коммуникативной компетенции учащихся

Аннотация: Казахский народ всегда высоко ценил искусство речи. Ораторское искусство требует больших знаний, глубоких размышлений, долгих упражнений и длительного обучения.

В настоящее время часто поднимаются вопросы о том, как повысить интерес учащихся к устному народному творчеству, научить школьников правильно и грамотно выражать свои мысли, повысить культуру их речи. Развивать устную культуру речи сегодняшних учеников очень важно. Необходимо планировать и организовывать учебный процесс с точки зрения компетенций. Ораторские слова являются сокровищем казахского устного фольклора. Ораторские слова - это ценное наследие, веками анализирующееся народом. Они основаны на глубоких мыслях, мобильных решениях и находчивой логике.

В статье говорится о значении и важности использования образцов ораторского искусства в совершенствовании коммуникативной компетентности учащихся на уроках казахского языка.

Ключевые слова: компетентность, коммуникативная компетентность, ораторское искусство, культура речи, казахский фольклор, личность учащихся, знание.

G.M. Tekesbayeva¹, A.M. Tekesbayeva²

¹*Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan*

²*Kazakh State Women's Teacher Training University, Almaty, Kazakhstan*

The value of oratorical words in the formation of pupils' communicative competence

Abstract: The Kazakh people always appreciated the art of speech. Oratorical art requires a great knowledge, deep thinking, extensive practice, and long-term learning.

Nowadays, issues are often raised about how to increase students' interest in oral folk art, teach schoolchildren to correctly and correctly express their thoughts, and raise the culture of their speech. It is very important to develop oral speech culture of today's students. Therefore, it is necessary to plan and organize the learning process from the point of view of competence. Oratorical words are a treasure of Kazakh oral folklore.

Oratorical speech is a precious heritage passed on for centuries. They are based on deep thoughts, your decision, and logic. The article talks about the significance and importance of using oratory samples in improving the communicative competence of students in the lessons of the Kazakh language.

Keywords: competence, communication competence, public speaking, speech culture, Kazakh folklore the personality of the students.

References

1. Homskij N. Jazyk i myshlenie. [Language and thinking] (Izd-vo. Moskovskogo universiteta. Publishing house. Moscow state University), (Moscow, 1972, 122 p.).
2. Zimnjaja I.L. Kljuchevyje kompetencii – novaja paradigma rezul'tata obrazovanija [Key competences – a new paradigm of educational outcomes] , Vysshee obrazovanie segodnja [Higher education today], (5), 15-18 (2003).

3. Kazak tili terimderinin salalyk gylymi tusindirme sozdigi: Pedagogika zhane psihologija [Dictionary of terms of the Kazakh language: Pedagogy and psychology] / Zhalpy red. bask. A.Kusajynov. [General ed other. A. G. Almaty Read more ... – Almaty: school] (Mektep, Almaty, 2007, 256 p.).
4. Ozhegov S.I. Slovar' russkogo jazyka [Dictionary of the Russian language] / Pod red. chl.-korr. AN SSSR P.Ju.Shvedovoj. [Under the editorship of corresponding member.-Corr. USSR Academy of Sciences P. Shvedova] 18-ed., stereotype (Rus. yaz., Moscow, 1987, 748 p.).
5. Vjatjutnev M.N. Nauchnye tradicii i novye napravlenija v prepodavanii ruskogo jazyka i literatury [Scientific traditions and new directions in teaching Russian language and literature], Dokl. Sov. Delegacii na VI Kong. MAPRJaL [Doc. Owls'. Delegation at the VI Cong. MAPRYAL] (Rus. yaz., Moscow, 1983, 269 p.).
6. Dauletova Zh., Raj K., Nurysheva G., Rahmetova R. Tildi okytu integracijalyk bilim men intellektualdyk tulga kalypstasturdyn sabaktastygy [Language learning continuity in the integration of education and formation of the intellectual personality]. Monograph («Nuraj Pring Servis», Almaty, 2014, 120 p.).
7. Kazaktyn sheshendik sozderi [Oratory words] Kurastyrgan, tolyktyrgan, ondegen B.Adambaev. Almaty: «Ana tili» [Compiled, supplemented, processed B. Adambaev [The dictionary implemented two-way translation. Almaty: “mother tongue»], 2006, 160 p.

Автор туралы мәлімет:

Текесбаева Г.М. – п.ғ.м., аға оқытушы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан.

Текесбаева А.М. – п.ғ.к, қауымдастырылған профессор, педагогика және психология факультеті, Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан. E-mail:

Tekesbayeva G.M. – Master of Education, Senior Lecturer, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

Tekesbayeva A.M. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Kazakh State Women's Teacher Training University, Almaty, Kazakhstan.

XFTAP 14.07.05

Қ.Қ. Шалғынбаева, А.М. Сүлеймен

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: kadisha1954@mail.ru, ainura_suleimenova1993@mail.ru)*

Ұрпақтар сабақтастығын сақтауда халықтық тәрбиенің рөлі

Андатпа. Бұл мақалада қазіргі уақытта әлеуметтік мәселе ретінде ұрпақтар сабақтастығы және өзекті мәселердің бірі «қарттар үйінің» көбеюінің себеп салдары жайлы қарастырылады. Ұрпақтар сабақтастығын сақтауда отбасының және халықтық педагогиканың рөлі мен маңызы көрсетіледі. Халықтық тәрбие бұл ұрпақтар сабақтастығының сақталып, ары қарай үйлесімді жалғасуында басты рөл атқаратынын жеткізеді. Халықтық тәрбие жайлы тек қазақ халық педагогикасының ғана өкілдері емес сонымен қатар, шет елдік ғалымдардың да ой пікірлері жазылған. Мақалада «қыз бала», «ұл бала» тәрбиесі, «жеті ата» институты, салт-дәстүр, ұлттық мәдениет жайлы мысалдар келтірілген.

Түйін сөздер: сабақтастық, ұрпақтар сабақтастығы, қарттар үйі, отбасы, тәрбие, халықтық педагогика, салт-дәстүр.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-127-2-105-111>

Кіріспе. Бүгінгі таңда бүкіл әлем жаңа технологиялық желімен қамтылған. Барлық нәрсе жаңаруда және жаңғыртылуда. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев өзінің 2012 жылы жарық көрген «Тарих толқынында» атты еңбегінде: «... Қазақ тарихында жеті аталық ұстаным, рулық байланыс институттары, белгілі дәрежеде сол желілік типтегі далалық биокомпьютерлердің рөлін атқарып күн сайын өз жадын өзі мыңдаған есе көбейтіп отырған. Бұл сияқты күн сайынғы байланыс, жеті аралық ұстаным бойынша болып жататын аралас-құраластық қазақтардың ру, жүз, этнос туралы танымын бірте бірте кеңейтіп, бүкіл халықтың білім өрісінің биіктеуіне себепші болған» деп жазады. [1, 39 б.] Расында, аға ұрпақ жеті аталық ұстаным бойынша әркім өзінің ата бабасын ғана біліп қоймаған, сонымен бірге олардың ұлағатты істерін, мінез-құлық ережелері мен қалдырып кеткен мәдени мұраларын танып-біліп, жадында сақтап отырған. Яғни, Елбасы ұрпақтан ұрпаққа сабақтастық арқылы сақталып келген халықтық педагогиканың құралдарын: халық ауыз әдебиетін; салт-дәстүрлер; әдет-ғұрыптар; жеті аталық ұстаным және т.б., асыл мұраларды ұлы даланың желілі ғажайып компьютерлері іспеттес дегені. Бұл дала компьютерлері бүкіл халықтың құлағына күн сайын бабалары туралы тек жақсылықты құйып, рухани тектілігін дәріштеп, ұлттық сенімін орнықтырып отырған. Бұндай сенімдер әр қазақтың тарихи нақтылы деректі өз жүрегімен сезінуіне негізделген. Демек, қазақ қоғамында ұлттық құндылықтарды: ұлттық рух, ұлттық дәстүр, ұлттық код, ұлттық сана, ұлттық сезім және т.б., құндылықтар сақталып ұрпақтан ұрпаққа сабақтастықпен беріліп отырған.

Зерттеудің мақсаты. Мәселен, философиялық энциклопедиялық сөзінде сабақтастыққа мынадай анықтама берілген: «*Сабақтастық - дамудың әртүрлі кезеңдерінің немесе сатыларының арасындағы байланыс, оның мәні жаңа күйге көшу барысында тұтас нәрсенің қандай да бір элементтерін сақтап қалу*», - делінген [2, 256 б.]. Физиологиялық сабақтастық - тұқым қуалаушылық, генотип, материалдық және экономикалық - мұрагерлік, рухани-білім беру арқылы қамтамасыз етіледі. Зерттеуші ғалым Э.А. Баллердің анықтамасында ұқсастықты байқауға болады: «**Сабақтастық** тұрмыстың, танымның дамуының әртүрлі кезеңдерінің неме сатыларының арасындағы байланыс, оның мәні тұтас нәрсенің жүйе ретінде бір күйден екіншісіне ауысқан кезде, бүтіннің элементтерін немесе

оны ұйымдастырудың жекелеген жақтарын сақтап қалуды білдіреді. Сабақтастық осы шақты өткен шақпен байланыстыра отырып, бүтіннің тұрақтылығын қамтамасыз етеді» - делінген [3, 196 б.]. Диалектикалық материализм тұрғысынан алғанда «...сабақтастық - бір деңгейден екіншісіне бара жатқан әрбір дамудың міндетті шарты, негізі» болып табылады. Тарихи сабақтастық бүкіл қоғамдық ілгерілеудің қажетті шарты. Сабақтастыққа талдау жасамайынша даму диалектикасын түсіну мүмкін емес, яғни сабақтастық-үздіксіз дамудың шарты. Сабақтастықтың көріністері алуан түрлі болып келеді, соның ішінде отбасылық сабақтастық, тарихи сабақтастық, жоғарыда айтып өткеніміздей ұлттық дәстүр сабақтастығы, құндылықтар сабақтастығы, ұрпақтар сабақтастығы және т.б. [4, 26-27 б.]. Біз «халықтық педагогика» тұрғысынан ұрпақтар сабақтастығы және отбасылық сабақтастыққа тоқталамыз. Бұл екі сабақтастық өзара байланысты, себебі ұрпақтар сабақтастығының сақталуының негізгі кепілі бұл отбасы тәрбиесінен бастау алады.

Халықтың бала тәрбиесіндегі отбасы туралы құнды идеялары ғұлама ойшыл Жүсіп Баласағұнның «Құтты білік» дастанында жүйелі көрініс алған. Адамгершіліктің негізі отбасында қаланады деп мына төмендегідей ата-аналарға бала тәрбиесіне байланысты ақыл-кеңестер береді:

1. Баланың дұрыс тәрбиеленуі мен білім алуына көңіл бөлу ата-ананың парызы деп білу;

2. Балаға шаңырақ иесі, бабалар ісін жалғастырушы екендігін ұғындыру;

3. Баланы аруақтарды ардақтауға, ата-баба дәстүрін сақтауға, құрметтеуге, ұрпақтан ұрпаққа көздің қарашығындай жеткізе білуге баулу («Саған арнап сөз сөйледім, ей ұлым, Өсиетімді қабыл алғын, құлыным!», «Қалар мұра - сөз кісіден кісіге, Сөзді мұра тұтсаң, пайда ісіңе»);

4. Балаға өзінің (ата-ананың) мінез-құлық этикасымен үлгі болып, күнделікті өмірде қолданылатын мінез-құлық ережесін үйрету, түсіндіру («Ұл-қызыңа әдеп үйрет, білім бер, Қос жалғанда бірдей көріп күлімдер»);

5. Ата-ананың өзінен туған балаға тәрбиені өзінің беруі («Ай маңдайлы ұл-қыз туса алдында, үйінде өсір, бөтен жерде қалдырма»);

6. Баланы қайырымды, меірімді болып өсуіне назар аудару («Қайырымды бол қырық қатпар ғаламға, Көзінді ашып, білім берген адамға», «Қайда жүрсең, жасай көрме бетсіздік, Самарқаулық, ұмытшақтық, тексіздік»);

7. Балаға өмірдің әр сағаты санаулы екенін, сол себепті оны дұрыс өткізу қажеттігін ескерту («Кешкен тірлік өте берер келгісіз, қалған өмір қанша екені белгісіз. Қалған күнді текке зая кетірме, өлімді ибадат қып бекін де», «Кісі мәңгі болмас, мәңгі –ат, ары, Мәңгі қалар оның жақсы атағы») және т.б. Бұл ақыл-кеңестер күні бүгінге дейін өзінің өзектілігін жойған емес, өйткені олар бала тәрбиесіне байланысты заманауи қоғамның ата-аналарға қойып отырған педагогикалық талаптарымен үндесіп жатыр [5, 55 б].

Ұрпақтар сабақтастығы - Ата, Әке, Бала арасындағы берік үдеріс. Ұрпақтар сабақтастығы тәрбие үдерісі арқылы қамтамасыз етіледі. Халық өзінің қоғамдық және әлеуметтік тәжірибесін, рухани байлығын аға буынның кіші буынға берген еншісіндей ұрпақтан ұрпаққа беріп, сол арқылы қоғамның материалдық және рухани мәдениетінің тарихын жасайды. Ұрпақтар сабақтастығы адамзаттың өткен тарихында жасалған жақсы нәрсенің бәрін ұрпақтардың бойына сіңіріп, дамытуына, қоғамның рухани құндылықтарының алуан түрін жаңа жағдайларда байытуына жол ашады.

Тарихы. Сондықтанда біз ұрпақтар сабақтастығын сақтаудың негізгі тетігі бұл «халықтық тәрбиеде» деп ерекше атап көрсете аламыз. Себебі, «Халықтық тәрбие» - сан ғасырлар бойы аға буыннан кіші буынға тәжірибе мен білімді, білік пен дағдыны, тұрмыс философиясын, даналықты, этиканы, балаларды оқыту мен тәрбиелеу көзқарастарын беретін өз алдына «өмір оқулығы» болып табылады. Оның өзінің құралдары бар соның бірі ауызекі

шығармашылық.

Халықтың ауызекі шығармашылығы-педагогикалық идеялардың сарқылмас көзі. Ол ұрпақтардың рухани сабақтастығын жүзеге асыруды қамтамасыз етеді және халықтың жазылмаған, бірақ ғасырлар бойы қалыптасқан моральдық кодексін бойына сіңіргендіктен, адамгершілік тәрбиесінің халықтық теориясына негіз болады. Орыстың ұлы педагогы К.Д. Ушинский былай дейді: «Халық ұрпақтары бірінен кейін бірі өтіп жатады, бірақ әрбір ұрпақтың өмір нәтижелері кейінгілерге мұра болып тілде қалады. Ана тілінің қазынасына ұрпақтар бірінен соң бірі терең жан тебіреністерінің жемісін, тарихи оқиғалардың желісін, сенім-нанымын, дүниетанымын, бастан кешкен қайғысы мен қуанышын жинақтайды- бір сөзбен айтқанда, халық өзінің рухани өмірінің барлық іздерін халық сөзі арқылы мұқият сақтайды. Тіл дегеніміз халықтың өткені, қазіргі және келешек ұрпақтарын бір ған ұлы, тарихи тірі әрі тұтас нәрсеге біріктіретін ең жанды, ең мол әрі кері байланыс» [6, 322 б.]. Қазақ халық педагогикасының негізін қалаған ғалымдардың бірі Қ.Б.Жарықбаев халықтық педагогиканы - тәрбиенің мақсаты мен міндетіне деген үстем көзқарасты білдіретін халық тәжірибесінің эмпирикалық педагогикалық білім саласы ретінде қарастырса, зерттеуші ғалым С.Қ.Қалиев: «халықтық педагогика-бірнеше ғасыр бойы эмпирикалық негізде жалғасып келе жатқан, жас ұрпақ тәрбиесіндегі ұлттық озық салт-дәстүрлердің жиынтығы»-десе, белгілі зерттеуші ғалым С.А.Ұзақбаева өзінің «Қазақ халық педагогикасы» атты оқу құралында «қазақ халық педагогикасы- халықтың ұжымдық шығармашылығының құрамдас бөлігі ретінде, педагогикалық мәдениетінің көрінісі ретінде сонау көне дәуірде туындаған. Ол халықтың жасампаз шығармашылық тәжірибесін, азды-көпті орнықты қағидаларын, арман-мүддесін, қоғамдық мінез-құлық ережелерін, ұрпақ тәрбиесі туралы көзқарасын бейнелейді» -деп анықтама береді. Сондай-ақ, ол «бүгінгі күнге дейін ұрпақтан-ұрпаққа беріліп отырған адам баласының қолынан шыққан көркем туындыларда (мақал-мәтелдер, жаңылтпаштар, жұмбақтар, аңыз-әңгімелер, ертегілер, эпостық жырлар, термелер, әндер, күйлер, сәндік қолөнер және т.б.) халықтың педагогикалық мәдениетінің баға жетпес байлығы айқын көрініс тапқан» -дейді [5, 56 б.].

Халық педагогикасының теориялық негіздерін зерттеуші ғалым Е.Л. Христова халық педагогикасын - «халықтың таптық-педагогикалық санасы» деп, ал «дәстүрлі педагогиканы- ұлттық педагогиканың белгілі бір саласы» ретінде қарастырады. Зерттеуші педагог Г.С. Виноградов халық педагогикасын халықтың педагогикалық мәдениетінің құрамдас бөлігі ретінде қарастырып, оны «жүйе» дегеннен гөрі, «білім мен дағдылар жиынтығы» деген пікірді құптап келген [4, 75 б.]. Халықтық тәрбие болашақ ұрпақ, қазіргі ұрпаққа терең жүйемен адамгершілік қасиеттерді санасына бойына мәңгіге қалыптастырады, әрине қалыптастыратын саналы ұрпақ болса. Біздің қанымызға берілетін адалдық-адамгершілік қасиеттер, өткірлік сыпайылық барлығы тәрбие арқылы сіңеді. Адам баласы алғашқы кезден ақ өз ұрпағын өмірге, еңбекке үйретіп, жеткізіп келе жатқанын біз білеміз. Қазіргі уақытта көптеген адамзат үшін пайда болған және оған қызмет етіп келе жатқан ғылым салалары бар, соның бірі халықтық педагогика жоғарыда айтып өткеніміздей.

Сонымен қатар, халықтық тәрбиенің негізгі құраушысы және ұрпақтар сабақтастығын сақталуының негізгі көрінісі болып табылатын бұл жоғары да айтып өткеніміздей «жеті ата» ұстанымы. Бұл ұғымға кеңінен тоқталып өтсек, «жеті ата» — қазақ халқының дәстүрлі салт-санасындағы адамның ата жағынан тегі таратылуының нақтылы жүйесі. Бала өзінен бастап әкесі, атасы, бабасы және т.б., жеті атасының нақтылы есімдерін кішкентайынан жаттап өседі. Бұлардан тараған ұрпақтар бір атаның балалары саналады. Ал екінші жағынан баладан тарайтын ұрпақ әкеден төмен қарай жалғаса береді. Ата-тек атаулары: ата, әке, бала, немере, шөбере, шөпшек, немене [7, 16 б.].

Жеті ата институты қазақ халқының өткеннен болашаққа деген сенімін мың сан ұрпақтар арқылы сабақтастырып отыратын тетік ретінде танылған. Ол отбасының, рудың,

халықтың өмір тіршілігінде жақсылыққа деген сенімін орнықтырып, пәтуа-бірлігінің ұйытқысы болған. Осылайша қазақтың нақтылы өмір-тіршілігіне тірек болған сенім мейлінше ықпалды да жаңашыл құралға айналған. Ұрпақтардың тікелей сабақтастығы арқылы беріліп отыратын мұндай сенім өмір-тіршіліктің ойы мен қырында адамның ішкі қуатына айналып, өресін әлдеқайда биіктетіп отырған. Мұндай сенім сыртқы дүлей күштің зорлық-зомбылығы тудырған қиын кезеңдерде жеке адам мен тұтас халықтың таңдауының тарылмауына, ойынан адаспауына, жүрегі мен арының таза болуына, сол арқылы тарихтың небір қиын қыстау тәлкегінде дұрыс жол тауып отыруға себепші болған. Жеті ата ұстанымдары, туыстық байланыс институттары бабалар рухының алдында әрбір қазақ пен бүкіл халықтың іштей жауапкершілік сезімін оятып отырған. «Малым - жанымның садағасы, жаным - арымның садағасы». Көшпелілердің осынау өмірлік ғажайып психологиясы ғасырлар сынынан өтіп, шегіне жете шыңдалған. Бір ауыз сөздің аясына сахара төсіндегі мінез-құлық, салт-жора, моральдық этикалық сапа, адамдар арасындағы қарым-қатынас қалыптары сияқты қасиеттердің баршасы шоғырланған. Жеті ата ұстанымын тұғыр еткен қазақтардың барша материалдық және рухани өмірі ру аралық қарым-қатынастың айнымас әдебіне бағынған. Сондай-ақ бұл ұстанымның аясына қазақ өмірінің қылдай ауытқымайтын моральдық кодексі де, салт-дәстүр мен тыйым жораларының негізі де қамтылған. Халық педагогикасының сарқылмас мол қазынасындағы баға жетпес байлықтардың бірі әдеп тәрбиесі. Әдеп-белгілі бір халықтың әдет ғұрпында тұрақталып, қалыптасқан этикалық тәртіп. Ар-ұятқа кір келтірмеу кісіліктің басты белгілерінің бірі деп түсінген халық «Жарлы болсаң да арлы бол», «Ар-ұяты бар адам ғана иман жүзді келеді» - деп жастардың санасына құйып отырған. Әсіресе қыз баланың ар-ұжданын сақтау мәселесіне жауапкершілікпен қараған. Бұл тұрғыда оларға көптеген ақыл-кеңестер берген, халыққа сыйлы кейбір азаматтардың (қыздардың) жеке басының өнегелі істерін, қылықтарын үлгі ету арқылы әдептілікке, ізеттілікке тәрбиелеген. Ұлы Абай да қазақ қыздарының нәзік жаны мен ибалы-қасиеттерін, әдебі мен жүріс-тұрысын, сұлулығы мен ар-ождан тазалығын, кескін-келбетін, бітім-болмасын әсерлі теңдеулермен жырға қосады («Көзімнің қарасы», «Қаламқас», «Қақтаған ақ күмістей кең маңдайлы»). Жоғары адамгершілікті қасиеттер адамның сана-сезімінен, мінез-құлық мәдениетіне, әдепті ізгі істерінен, сөйлеу қабілетінен байқалады, «...ғылымды, ақылды сақтайтұғын мінез... бұзылма-сын!.. мінезде азғырмайтын ақылды, арды, сақтарлық беріктігі, қайраты бар болсын!.. Бұл беріктік бір ақыл, ар үшін болсын!» - деп, балалар мен жастарды жеңілтектіктен бойын аулақ ұстауға, біреудің сөзіне орынсыз ермеуге шақырады, адамды көрікті көрсететін мінез деген ұғымға бағдарлайды. Ұлттық әдептің негізі болып қаланған осы қағидалар «Қазақ халқының мінез-құлықтық, моральдық-этикалық дәстүрлерінен» жан-жақты көрініс алып, қаншама ұрпақтың моральдық-этикалық мәдениетінің негізін қалады [4, 83-85 б.].

К.Қ. Қожахметова өзінің «этнопедагогика» оқулығында этникалық тәрбиенің түрлері: ақыл-ой, адамгершілік, отансүйгіштік, еңбек, эстетикалық тәрбие және т.б. әр қайсысына тоқталып, мысалы: халықтық тәрбиеде жетілген адамның жетекші қасиеті ақылы болады, ол еңбектегі біліктілігі мен ептілігінің дамуын қамтамасыз етті. Халықтық тәрбиедегі адамгершілік негіздердің бірі- еңбекке деген белсенді қатынастардың дамуы, яғни:

- жеке еңбегінің қажеттігін сезіну, еңбексүйгіштікке тәрбиелеу, кез келген жұмысты атқаруға дайындау;
- кез келген еңбекпен оның нәтижесіне деген құрметке тәрбиелеу;
- еңбек әрекетінің дәстүрлі түрлеріне қатыстыру, практикалық дағдыларын қалыптастыру;
- ұжымдық еңбекке деген қажеттілікті дамыту, өзара көмек көрсетуге бағыттау сияқты құрамдас бөліктерін анықтауға мүмкіндіктер жасады.

Ата-аналардың, үлкендердің өнегесі, қоғамдық пікір, еңбексүйгіш адамдардың қызу қолдауы, кез келген еңбекке деген психологиялық даярлықты қалыптастырады [7, 158 б.]. Қазақ халықтық тәрбиесінің ерекшелігі жас ұрпақ дүние есігін аша салысымен, оған құрметпен қарауы және тәрибесіне немқұрайлы қарамай, сол кезден ақ қойылатын талаптар болады. Жаңа ұрпақ әлеуметтік және ұлттық ортада тәрбиеленеді. Ол жастайынан әлеуметтік-экономикалық қатынастарға араласып, халықтың әдет-ғұрыптары, салт-дәстүрлері, өмір салты, мәдениеті ықпалымен өседі. Бала аға ұрпақтың тілін меңгеріп, оның рухани құндылықтарына бауыр басып, мінез-құлық, жүріс-тұрысы әсер етеді. Халқымыздың мінез-құлық, жүріс- тұрыс нормалары оның дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарының өзегі, қазақ салттарының негізіне алынған моральдық кодекс:

- балалардың борышы- ата-ананы құрметтеу;
- ана сүтін ақтамағанды ешкім мақтамайды;
- ананың алдында асқар тауда аласа;
- анасына орын ұсынбаған, әкесіне қолын ұсынбас; т.б логикалық жүйесі тереңде жатқан көптеген талаптарды барлығымызға тән [8, 97 б.].

Осы жерде, жоғарыда атап өткеніміздей, халықтық педагогикадағы тәрбиенің түрлері бар дедік соның ішінде: бала дүние есігін ашпай жатып ана құрсағында тәрбиеленетіні көбімізге қазіргі уақытта белгілі деп ойлаймын, яғни «құрсақ тәрбиесі» Халқымыздағы құрсақ тәрбиесі туралы мысалдар келтірер болсақ, жас келіннің бойына бала біткенін сезген ене өз қамқорлығына алып, пәле-жаладан, тіл-көзден сақтаудың шарасын істей бастайды. Абысын-ажын, еселері ауыл әйелдерін жинап, құрсақ тойын өткізеді. Оған жиналған әйелдер қауымы шашуларын әкеп шашып, келінге бата, тілектерін білдіреді. Оның аман-сау аяқ-қолын бауырына алуына тілеу білдіріп, шашу шашып, датарханды түрлі дәмге толтырып, саулық жасайды. Ғұрып бойынша бала біткен келіншекті «аяғы ауыр», ішінде «көжегі бар» деп тұспалдап айтады. Бұл сөздің мәнісі жас келін қысылып ұялмасын, тіл-көздің сұғынан сақтасын деген ойдан шыққан. Бала дүние есігін ашар алдында анасын «Жер-ана қуат бер» деп жалаңаяқ жүргізеді. Толғата бастаған келіннің енесі қыстай сақтаған жылы жұмсағын қазанға салып, «жарыс қазан» асу қамына кіріседі. Бұл келін тез босансын деген ниеттен туған ырым. Одан әрі қарай, ат қою(ғұрып) ,бауырына салу(ғұрып) және бесікке салу(салт) рәсімдері болады. Бесікке салу салты қырқынан шыққан соң өткізіледі. Қазақ баласын ағаш бесікке салып асырайды. Ағаш бесік көшпелі өмірге өте қолайлы болған. Бесікке салмас бұрын құран оқылған. Баланы алғаш рет бөлеу рәсімі елдің тәрбиелі, өнегелі, ұрпақ өсірген құрметті анаға тапсырылған. Ол бесікті отпен аластап, сәбиді бесікке бөлер кезде бесіктің түбегі тұратын тесіктен құрт, ірімшік, тәттілер өткізіп, «тышты», «тышты», деп ырым жасайды. Оны тыштырма (дәстүр) деп атайды [8,146 бет]. Міне, осындай әдет-ғұрып, салт-дәстүрлер нағыз берік ұлттың, бақытты баланың көрінісін көрсетеді. Ұрпақтар сабақтастығында аға буынның орта мен кіші буынның рухани байланыста болып үнемі үйлесімділікте жүруі Ата мен Әке және балаға байланысты болып табылады.

Нәтиже. Халық тәрбиесі, тәжірибеге және қалыптасқан дәстүрлерге сүйенген, сүйеніште келеді. Кез келген халық тәрбиешісі этикалық немесе әлдебір басқа ағарту ісімен ешқашанда арнайы шұғылданбаған. Ол мұның бәрін үйрете немесе көрсете (менің істегенімді істе) отырып, іс-әрекет барысында атқарған. Халық тәрбиешілері тіпті балаларға ертегі айтып, жұмбақ жасыра отырып та жеке тәрбие мақсаттары жөнінде және халықтың ауызша шығармашылығының белгілі бір туындысының мүмкіндігі жөнінде айтуға ұмтылған. Халық бәрін нақты етіп алып, ұтымды пайдаланып ұрпақтан ұрпаққа жеткізіп отырған. Сонымен қатар, біздің қазақ ойшылдары өз еңбектерінде халықтық тәрбиенің адамның тәрбиеленуінде аса маңызды қажет екенін баса айтып отырған, мысалы: М. Жұмабаев халық педагогикасын дамытуға үлес қосқан қазақтың аса көрнекті ақыны, педагог. Ол: «Тәрбие мақсаты-адам деген атты құр жалған қылып жапсырмай, шын мағыналы адам

қылып шығару» деген пікірді келтіреді. М. Жұмабаев жеке тұлғаны тәрбиелеу мақсаты мен ұлт өкілін тәрбиелеу мақсатын бірлікте қарастырады. Осыған байланысты тәрбиешілердің ұлттық тәрбиемен таныс болу керектігін атап көрсетеді. Х. Досмұхамедов, М. Дулатұлы, М. Әуезов ұрпақтар сабақтастығының берік сақталуында ана тілінің алатын орны орасан екенін көрсетсе, Ж. Аймауытов тәрбиедегі отбасы, баланың құрбылары, тума-туыстардың маңызына тоқталады. «Ата-ана, қоршаған ортадан кейінгі балаға күшті әсер ететін баланың құрбылары, жолдастары» деген. Туған-туыстардың әңгімелері, ана тілі, дүниетанымы, мінез-құлқы, жүріс-тұрысы, тұрмысы балаға аз әсер етпейтіндігін жазады. Бала мінезі халық мінезіне ұқсайтындығын дәлелдегісі келеді. Ж. Аймауытов педагогикалық үдерісте баланың ақыл, сезімін, ерік-жігерін, мінезін тәрбиелеу керектігін атап көрсетті. Балаға туған елдің салт-санасын, әдет-ғұрпын көрсетуді ұсынды. Ж. Аймауытов сонымен қоса, баланың тіл байлығын арттыруға ерекше көңіл бөлді. «Ана тілі-мәдениетті меңгерудің басты құралы» деп атап көрсеткен [8, 72-73 б.].

Сонымен қорытындылай келе, халық өзінің біреуден естіп, ұнатқандарын өңдеп, толықтырып, келесі ұрпаққа жеткізіп отырады. Отбасында бала дүниеге келген күннен бастап, сан-алуан рәсімдердің болатынын, ал ер жеткенге дейін ол рәсімдердің екі есеге көбейетінін жақсы білеміз. Халық ұлы өркениеттің мұрагерлері, көшпелілер әлемінде мәдениет пен шаруашылықты бірге алып жүре отырып, тағдыр тәлкегіне түскендеріне қарамастан олар ұлттық рухты көтере білді, ұлттық мүдде үшін жұмыс жасады, ғасырлар бойы қалыптасқан тарихи-рухани мұраларды өшіріп алмады, аға буын мен кіші іні буынның арасында берік сабақтастықты сақтап отырды. Тек қана келер ұрпаққа білім беріп қана қоймай, ұлттық құндылықтарымызды бойымызға таратпасақ бабаларымыз мұрадан мұраға жеткізіп отырған тілімізді, дінімізді мәдениетімізді жоғалтып алуымыз мүмкін. Олай болса, қазақ халқы ұлттық ерекшелігін бойына сіңірген, салиқалы, тәрбиелі ұрпақ тәрбиелеуді мақсат етіп оны бүгінгі күнге жеткізген болса, мұндай тәрбиенің тәжірибесін одан әрі жетілдіріп ұрпақтан-ұрпаққа сабақтастықпен жалғастыру болашақ ұрпақтардың басты міндеті.

Әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н.Ә. Тарих толқынында. – Алматы: Атамұра, 2003. - 39 б.
2. Философский энциклопедический словарь. – М.: Госполитиздат, 1975. - 256 с.
3. Баллер Э.А. Коммунизм. Культура. Человек. 2-е изд перераб.и.доп. - М.: Сов.Россия, 1984. – 196 с.
4. Қалыбекова А. Қазақ халық тәрбиесінің асыл мұрасы. 2 басылым. - Алматы: БАУР, 2015. – 285 б.
5. Ұзақбаева С. Қазақ халық педагогикасы: Оқу құралы. – Алматы, 2012. – 556 б.
6. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения: в 6 т. - М.: Педагогика, 1990. – Т. 6. - 322 б.
7. Қожахметова Қ.Ж. Этнопедагогика: Оқулық. - Алматы: Қазақ университеті, 2014. – 158 б.
8. Мұқанова Б., Ильясова Р. Этнопедагогика. - Астана, 2008. – 146 б.

К.К. Шалғынбаева, А.М. Сулеймен

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Роль народного воспитания в сохранении преемственности поколений

Аннотация. В данной статье рассматриваются преемственность поколений как социальная проблема в современном обществе и причины появления «домов престарелых». Освещены роль и значение семьи и этнопедагогика в сохранении преемственности поколений. Народное воспитание играет главную роль в сохранении и гармоничном осуществлении преемственности поколений. Мнение о национальном воспитании имеют не только представители казахской национальной педагогики, но и зарубежные ученые. В статье приводятся примеры, связанные с воспитанием

«девочек», «мальчиков», с институтом «семи предков», традициями и национальной культурой.

Ключевые слова: преемственность поколений, дом престарелых, семья, воспитание, этнопедагогика, традиция.

К.К. Shalgynbayeva, A.M. Suleimen

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

The role of generic pedagogy in preserving the continuity of generations

Abstract: In this article, the continuity of generations as a social problem in modern society and one of the current problems, the reasons for the emergence of the “home for the elderly” are considered. The role and importance of the family and ethno-pedagogy in the preservation of the success of generations are presented. Public education plays a major role in the preservation and continuation of the glorification of generations. Not only representatives of the Kazakh national pedagogy, but also foreign scholars have an opinion about national education. The article gives examples about the education of a “girl”, “boy”, the institute “seven ancestors”, traditions, national culture.

Keywords: the succession of generations, home for the elderly, family, upbringing, ethno-pedagogy, tradition

References

1. Nazarbaev N. Tarih tolkynynda. [In the stream of history] (Atamura, Almaty, 2003, p.39).
2. Filosofskij ehnciklopedicheskiy slovar' [Philosophical encyclopedic dictionary] (Gospolitizdat, Moscow, 1975, p. 256).
3. Buller E.A. Kommunizm. Kul'tura. Chelovek [Communism.Culture.Man]. 2nd ed. Revised ed (Sov. Russia, Moscow, 1984, p. 196).
4. Kalybekova A. Kazak halyk tarbiesinin asyl murasy(ekinshi basylym) [The noble heritage of Kazakh national education (second edition)] (AUCA, Almaty, 2015, 285 p.).
5. Uzakbaeva S. Kazak halyk pedagogikasy: oqu kuraly [Kazakh folk pedagogy. Tutorial] (Almaty, 2012, 556 p.).
6. Ushinskiy K.D. Pedagogicheskie sochineniya: v 6 t. [Pedagogical consensus. In six volumes] (Pedagogika, Moscow, 1990 (6), 322 p.).
7. Kozhakhmetova K.Zh. Etnopedagogika: Oqulyk [Ethnopedagogy: Textbook] (Almaty, Kazakh University, 2014, p. 16,158).
8. Mukanova B., Ilyasova R. Etnopedagogika [Ethnopedagogics] (Astana, 2008, 146 p.).

Авторлар туралы мәлімет:

Шалғынбаева Қ.Қ. – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көш., 2, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Сүлеймен А.М. – әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану мамандығының 2 курс магистранты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көш., 2, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Shalgynbayeva. K.K. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Yanushkevich str., 6, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Suleimen A.M. – Master of 2 course in the specialty «6M012300 - Social Pedagogy and self knowledge», L.N. Gumilyov Eurasian National University, Yanushkevich str., 6, Nur-Sultan, Kazakhstan.

МРНТИ 14.25.01

Г.К.Шолпанқұлова, Қ. Бәйтікбай

*Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: sh.gul@mail.ru, galia.baitikbai@mail.ru)*

**Ерекше білім беруге қажеттілігі бар балалардың
моторикасын дамыту тәжірибесі**

Андатпа. Денсаулық мүмкіндігі шектеулі азаматтардың барлық категориясы үшін қолжетімді және сапалы білім беруді жетілдіру мемлекет саясаты басымдылықтарының бірі болып табылады. Осының салдарынан қоғамда инклюзивті білім беруге сұраныс айтарлықтай жоғарылады. Бүгінгі таңда денсаулық мүмкіндігі шектеулігіне қарамастан, ерекше білім беруге қажеттілігі бар балалардың барлық балалармен бірге білім алуы әртүрлі құқықтық-нормативтік құжаттармен (Қазақстан Республикасының «Білім туралы», «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы», «Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы», «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» заңдарымен) заңды бекітілген. Бұл құжаттарда білім алушылардың сәйкес білім бағдарламаларына тең қолжетімділігі, түзету-педагогикалық және әлеуметтік қолдау, мүмкіндігі шектеулі балалардың барлық деңгейдегі білімге қолжетімділігі қарастырылған. Тірек-қимыл аппараттарының бұзылуы саналуан түрлі. Балалардың тірек-қимыл аппаратының бұзылуы туа біткен немесе ерте пайда болған аурулар мен зақымдар себебінен де болуы секілді көптүрлілікте ауру балалардың көпшілігінде ұқсас мәселелер байқалады. Осындай бұзылулардың себептері генетикалық және орталық нерв жүйесінің қозғалыс бөліктерінің органикалық зақымдануы, сонымен қатар тірек-қозғалыс аппаратының зақымдалуы болуы мүмкін. Әрбір бала үшін жеке ортопедтік ережені (режимді) сақтау қажетті шарт болып табылады. Сондықтан, тірек-қимыл аппараты бұзылған балалар инклюзиясы туралы мәселе баланың ерекше қажеттілігі және оның өзінің әлеуетін (ресурс) нақты білім беру ұйымдарында жүзеге асыру мүмкіндіктері жеке шешілуі тиіс. Ортопед-дәрігердің ұсыныстарына сәйкес емдік дене шынықтыру нұсқаушысы (ЕДШ) оңалтудың техникалық құралдарын пайдаланумен баланың қозғалысы және отырғызу ережелері анықталады, ол баланың кеңістіктегі қолайлы орны мен қозғалысты жүзеге асыру мүмкіндіктерін қамтамасыз етеді.

Түйін сөздер: денсаулық, физикалық денсаулық, инклюзия, инклюзивті білім беру, ерекше білім беруге қажеттілігі бар балалар, моторика, моторикасын дамыту, негізгі топ, дайындық топ, арнайы дәрігерлік топ.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-127-2-112-120>

Кіріспе. Мемлекет басшысы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» атты Қазақстан халқына жолдауында: «Тұрмыс сапасын арттыру бөлімінде әл-ауқатымыздың екінші бір сипаты – өмір сүру деңгейінің артуы. Білім берудің, денсаулық сақтау саласының, тұрғын үйдің сапасы мен қолжетімділігі, жайлы және қауіпсіз жағдайда өмір сүру мәселелері әрбір қазақстандық отбасына қатысты. Мүмкіндігі шектеулі тұлғаларға арналған «кедергісіз орта» қалыптастыруға зор мән берілуге тиіс» - деп атап көрсетілген [1].

Ерекше білім беруге қажеттілігі бар балалармен жұмыс жасайтын мамандар даярлаудың жалпы және әдістемелік мәселелерін алыс және жақын шетелдік зерттеушілер (В.М.Аллен, Р.Лейси, Н.Уэлч, Д.И.Азбукин, Г.С.Акиева, Е.Л.Гончаров, Х.С.Замский,

Г.М.Кортова, Н.С.Морозова, Н.М.Назарова және т.б.), сонымен бірге отандық ғалымдар (В.В.Боброва, Р.К.Луцкина, З.А.Мовкебаева, Ж.И.Намазбаева, К.К.Өмірбекова, А.К.Реалдинова, Р.А.Сулейменова, А.К.Сатова және т.б.) зерттеген.

Мүгедектігі бар тұлғаны қалыптастырудағы және дамытудағы мұғалімнің жетекші рөлін (В.В.Воронкова, С.Д.Забрамная, В.З.Кантор, Е.А.Медведева, Н.Д.Шматко), мұғалім-дефектологтардың кәсіптік білім беруін ұйымдастыру мазмұнын (А.А.Дмитриев, Е.Т.Логинова, Н.М.Назарова, М.Н.Перова, Б.П.Пузанов, И.М.Яковлева) қарастырған.

З.А.Мовкебаева инклюзивті білім беру ұйымдарында жұмыс жасайтын мамандарды даярлаудың негізгі мазмұнын зерттей отырып, республиканың әлемдік білім беру кеңістігіне шығуын қарастыратын әлеуметтік-экономикалық өзгерістерге және мемлекеттік білім беру саясатының гуманизациялануына байланысты мүмкіндіктері шектеулі балалар үшін жаңа үлгідегі ұйымдар (оңалту орталықтары, психологиялық-педагогикалық түзеу кабинеті, инклюзивті білім беру кабинеті) құрылуда. Сондықтан мүмкіндіктері шектеулі балалармен жұмыс жасайтын дефектологтарды дайындау арнайы ұйымдастырудың әрекет етуші желісіне бағытталып қоймай, сонымен қатар жаңа үлгідегі білім беру ұйымдарында балаларды оқыту және тәрбиелеу үшін мамандарды дайындауды қарастырады [2].

Сонымен бірге денсаулықты сақтау және нығайту дене тәрбиесі пәнімен, спорттық оқу-жаттығу сабақтарымен байланыстырылады. Жалпы білім беретін орта мектептерде оқушылардың дене мәдениетін қалыптастыру және белсенді формада дене тәрбиесі сабағында оларды жетілдіру (Қ.И.Адамбеков, Ж.Егізбаев, С.Тайжанов және т.б.), дене мәдениеті құралдарымен жеке тұлғаны дамытудағы әртүрлі құбылыстардың мәні (М.А.Арвисто, А.П.Матвеев, С.И.Касымбекова, В.А.Авраменко, В.А.Черкасов, Б.Қ.Мухамеджанов, Е.Оразбаев, Ж.Қ.Оңалбек және т.б.) мәселелерін зерттеген.

Бұл теориялық-қолданбалы мазмұндағы зерттеу жұмыстары, ондағы теориялық қағидалар мен тұжырымдардың ерекше білім беруге қажеттілігі бар балалардың моторикасын дамытудың әлеуметтік-педагогикалық аспектілері мәселесін ашып көрсетуде маңызы зор.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері. Осы орайда зерттеу контекстімізде дене тәрбиесі пәні бойынша ерекше білім беруге қажеттілігі бар балалардың моторикасын дамыту тәжірибесі қарастырылады. Осы мақсатта дамудағы ауытқушылықтар жіктемесі, соның ішінде, тірек-қимыл аппараттары бұзылған балалар типтері анықталады. Сондықтан ерекше білім беруге қажеттілігі бар балалардың, атап айтқанда, тірек-қимыл аппараты бұзылған жағдайындағы балаларға медициналық, психологиялық, педагогикалық, логопедиялық және әлеуметтік көмек көрсету, мейлінше ертерек және толық әлеуметтенуге бейімдеу, жалпы және кәсіби білім беру, әсіресе, олардың өмірге, қоғамға, жанұяға, оқу мен еңбекке деген жағымды көзқарастарын қалыптастыру секілді коррекциялық жұмыстардың негізгі міндеттерінің іске асырылуы зерделенеді.

Зерттеу әдістері. Зерттеу мәселесі бойынша алыс және жақын шетелдік және отандық психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді, ғылыми еңбектерді талдау, жинақталған тәжірибені салыстыру, қорытындылау әдістері қолданылады.

Зерттеудің нәтижелері және талқылауы. Отандық және шетелдік мамандардың пікірінше дамуында ауытқушылықтары бар балалар саны жылдан жылға өсуде, оның түрлі себептері бар. Мамандар ол себептерді эндогендік (генетикалық) және экзогендік (қоршаған сыртқы орта әсері) факторлар деп негізгі екі топқа бөліп көрсетеді. Соның ішінде, эндогендік факторларға түрлі тұқым қуалайтын ауруларды (аплазия – ішкі құлақтың жеткілікті дамымауы, миопатия – бұлшық еттердегі зат алмасудың бұзылуы); хромосоманың саны мен құрылымындағы өзгерістермен байланысты ауруларды (хромосомалық жинақтардың шамадан тыс көбейіп кетуі немесе хромосомалық жұптардың жетіспеушіліктері) жатқызса, ал экзогендік факторларға ата-аналардың созылмалы, инфекциялық аурулармен ауруы,

интоксикация (алкоголь, наша, никотиндік), түрлі жарақаттар (туылу кезіндегі, бас сүйек, ми зақымданулары, аяқ-қол жарақаттары), резус факторлардың сәйкес келмеуі, санитарлық және гигиеналық нормалардың сақталмауы және т.б. жатқызады.

Дамудағы ауытқушылықтарды жіктеудің қазіргі кезеңде бірнеше түрі бар.

М.А.Власова мен М.С.Певзнер аномалды балалардың келесі топтары бөліп көрсетеді: сенсорлық жетіспеушіліктері (көру, есту, сөйлеу қабілеттері бұзылған, тірек-қимыл аппараттарында, сенсомоторикалық жүйелерінде зақымданулары) бар балалар; психикалық дамуы тежелген балалар; астеникалық (инфекциялық, соматикалық аурулардың немесе бас-сүйек–ми жарақаттары нәтижесінде пайда болатын психикалық, жүйке әлсіздігі) немесе реактивтік (ауыр психикалық күйзелістермен байланысты пайда болатын психикалық ауытқушылықтар) жағдайдағы балалар; мінез–құлқы психопаттық түрдегі (мінез–құлқтың эмоциялық тұрғыдан бұзылуы) балалар; ақыл–ой дамуы артта қалған (олигофрен) балалар; психикалық аурулардың (шизофрения, эпилепсия, истерия) бастапқы көріністері бар балалар және т.б. [3]

О.Н.Усанова келесідей жіктеуді ұсынады: органикалық аурулармен байланысты дамуында ауытқушылықтар пайда болған балалар; функциялық жетілмеуіне байланысты дамуында ауытқушылықтары бар балалар; психикалық депривация негізінде дамуында ауытқушылықтар пайда болған балалар [4].

Қимыл-қозғалыс функциясынан айрылу немесе бұзылуы, дамымай қалуы, қалыптасуының кешігуі негізгі сипаттымасы болып табылатын тірек-қимыл аппараты бұзылған (бұдан әрі – ТҚАБ балалар) балалар кең және бір текті емес тобын құрайды [5].

Тірек-қимыл аппараттары функцияларының бұзылуы туа және жүре біткен себептерден болуы мүмкін. Мұндай патологиялардың бірнеше түрі бар: жүйке жүйесінің аурулары (сал ауруы, полиомиелит); тірек-қимыл аппараттарының туа біткен патологиялары: жамбас сүйегінің шығып кетуі; қисықмойын; табанның түрлі аурулары; омыртқа дамуының аномалиялары (сколиоз); аяқ-қолдың дамымай қалуы және дефектілері; саусақтар дамуының аномалиялары; артрогрипоз (туа біткен кемтарлық); ал тірек-қимыл аппараттарының жүре келе пайда болған дерттері немесе зақымданулары: жұлынның, мидың және аяқ-қолдың жарақаттары; полиартрит; скелет аурулары (туберкулез, сүйек ісіктері, остеомиелит); скелеттің жүйелі аурулары (рахит, хондродистрофия).

Жалпы білім беретін мектепте дене тәрбиесі сабағы бірнеше түрлі денсаулық топтарына жатқызылған оқушылар арасында өткізіледі. Оқушыларды түрлі денсаулық топтарға бөлудің негізгі шарты – олардың денсаулық жағдайы болып табылады. Тиісті топты дәрігер міндетті түрде дене тәрбиесі пәнінің мұғалімінің қатысуымен анықтайды. Оқушылардың денсаулық жағдайын бағалау кезінде ағза қызметінің ауытқу деңгейін тексеріп алған жөн. Тексеріп зерттеу кезінде оқушының ата-анасынан бұрын жұқпалы аурулармен ауырғандығы, олардың ұзақтығы мен асқынуы, баланың жалпы жағдайы, мінез-құлқы туралы ақпараттарды нақтылап сұрау, сондай-ақ, оқушының ой және дене жұмысына қабілеттілігінің қандай деңгейде екендігін анықтап бағалау керек. Тексеру жүргізу қорытындысы бойынша оқушыларды топ бойынша жасақтауға болады.

Жалпы білім беретін мектептерде оқушылардың арасында үш денсаулық тобы құрылады:

1. *Негізгі топ.* Негізгі топқа денсаулықтары мықты, дене қуаты дайындықтары жақсы, әртүрлі спорт түрлерімен тұрақты айналысатын немесе айналыспайтын, мектептегі дене тәрбиесі сабағына қатысатын оқушылар жатады.

2. *Дайындық тобы.* Дайындық тобына денсаулықтары аздап қана нашарлаған және дене қуаты дайындығы төмен оқушылар жатқызылады. Олар негізгі топтағылармен бірге дене тәрбиесі сабағына қатыстырылады. Бұл топқа жататын оқушыларға жүктеме қарқыны мен көлемі аздап беріліп, сынақ жаттығуларын тапсырғанда дайындық тобында екендігі

ескеріледі. Оларға тапсырма топтық және жеке әдіс түрлерінде берілуі мүмкін.

3. *Арнайы дәрігерлік топ.* Арнайы дәрігерлік топқа денсаулықтары әлсіз оқушылар жатқызылады да, олар негізгі мектеп бағдарламасымен оқитын дене тәрбиесі сабағынан босатылады. Бұл топтағы оқушылар ауыруларының сипатына байланысты осы топта тұрақты және уақытша болуы мүмкін [6].

Ғалымдардың пікірінше, арнайы дәрігерлік топтардың негізгі жұмыстары денсаулықты нығайтуға, тыныс алу органдарының жұмыстарын жақсартуға, ағзаны шынықтыруға, дене қуаты жұмыс қабілеттілігін, дене тәрбиесі жаттығулары арқылы ақыл-ой жұмыс қабілеттілігін жоғарылатуға, ағзаның ауырудан әлсіреген дене қимылы белсенділігін арттыруға бағытталған. Сонымен қатар теориялық білім беру және қимыл ептілігі мен дағдысын меңгеру жұмыстары да жүргізіледі [7].

Арнайы дәрігерлік топтардың оқушыларына жұмыс жоспары негізгі бағдарлама материалдарын есепке ала отырып, ауыру түрлеріне байланысты көптеген дене тәрбиесі амалдарын, әдістерін азайту, кейбір арнайы жаттығуларды қосу түрінде жасалынады (1 кесте).

1 кесте

Арнайы дәрігерлік топтарға өткізілетін дене тәрбиесі сабағының үлгі ретіндегі тақырыптық жоспары

С а б а қ тақырыптары	Сағат саны және сыныптары										
	1 сынып	2 сынып	3 сынып	4 сынып	5 сынып	6 сынып	7 сынып	8 сынып	9 сынып	10 сынып	11 сынып
Білім негіздері	Сабақ барысында										
Жалпы дене қуаты дайындығы	0	0			0	0	6	6	6	6	6
Арнайы дене қуаты дайындығы	0	0	6	6	0	0	4	4	4	4	4
Спорттық және қозғалмалы ойындар	4	4	0	0	4	4	4	4	2	2	2
Барлығы	4	4	4	4	8	8	8	8	8	8	8

Кестеде көрсетілгендей, бағдарламаға теориялық мағлұматтар және іс-тәжірибелік сабақтар кіргізіледі. Теориялық білім мағлұматтары: гигиена негіздері, жаттығушының ағзасына дене тәрбиесі жаттығуларының әсері, дәрігерлік бақылау түрлері, дене тәрбиесі амалдарын денсаулықты нығайтуға қолдану, қимыл-әрекетті меңгеру жолдары және т.б. Іс-тәжірибелік сабақтарға: гимнастикалық жаттығулар, қозғалмалы және спорттық ойындар элементтері, жеңіл атлетика және шаңғы дайындығын жүргізгенде негізгі орын гимнастикалық жаттығуларға беріледі [8].

Сонымен бірге гимнастикалық жаттығулар жүргізіледі, оларға: сапқа тұру, саптық бұрылулар, саптық қозғалыс жаттығулары; жалпы дене дамыту жаттығулары, әртүлі

құралдармен орындайтын жаттығулар; әртүрлі снарядтарда орындайтын жаттығулар; тепе-теңдік жаттығулары; мүсін түзулігі жаттығулары; би жаттығулары; снарядтарда ілініп тұру, тіреліп тұру жаттығулары жатады.

Қозғалмалы және спорттық ойындар элементтері оқыс, тез орындалатын қимыл әрекеттері жоқ, жеңіл ойналатын қозғалыстар болуы керек. Секіру, ауырлық көтеру, статикалық ширығу, күрес, бәсеке сияқты ойын элементтері оқушылардың денсаулықтарына зиян тигізуі мүмкін, сондықтан дене тәрбиесі мұғалімі қозғалмалы және спорттық ойындар элементтерін таңдағанда, оқушыларды ойнатқанда өте мұқият болуы керек.

Осы кезге дейінгі қалыптасқан ресейлік ғалымдар тәжірибелеріне сүйенетін болсақ, жалпы алғанда сабақты екі жолмен жүргізуге болады. В.П.Русанов, А.М.Калкутин өз зерттеу нәтижелерінде бірінші жолы бойынша бірнеше жақын сынып оқушыларын біріктіріп, ауруларына байланысты А, Б, В топтарына бөліп (2-кесте), денсаулықты нығайту шараларын ұйымдастыруға басты назар аударады [9].

2 кесте

Оқушыларды ауыруларына байланысты А, Б, В топтарына бөлу (В.П.Русанов, А.М.Калкутин бойынша)

Топ	Дәрігерлік сипаттама	Жүктеме мөлшері	Қолдануға болмайтын жүктемелер
А	Жүрек аурулары, орталық жүйке жүйесі, көз, гепатит, ісік аурулары	Бастапқы кезде жүктеме орта қарқында беріледі, 130-150 ж.с.ж. – біртіндеп көбейеді	К ү ш - ж ы л д а м д ы ғ ы жататын, қатты жүгіру, секіру, тез еңкею, ауырлық көтеру жаттығулары
Б	Тыныс алу, ас орыту мүшелері, бүйрек, бауыр аурулары	Жалпы дамыту жататын бұлшық ет топтарына біртіндеп кіргізу	Жаттығуларды төмен қарқында орындау
В	Қ о з ғ а л ы с - т і р е к аппараты аурулары	Арқа, іш, қол, аяқ бұлшық еттеріне жаттығуларды, отыру, жату түрлерін де беру. Жалпы және күш төзімділігін дамыту.	Жүктеме орта және жеңіл қарқында

2 кесте көрсетілгендей, А, Б, В топтарындағы дәрігерлік сипаттама, жүктеме мөлшері, қолдануға болмайтын жүктемелер сипаттамасы сабақ барысында ескерілуі тиіс.

Ерекше білім беруді қажет ететін балалардың моторикасын дамыту бағытындағы сабақты ұйымдастырудың екінші негізгі түрі - дене тәрбиесі сабағы. Дене тәрбиесі сабағы жақын сынып 1-2, 3-4, 5-8, 9-11 оқушыларын біріктіріп, аптасыны үш рет, 30-45 минуттен жүргізіледі.

Арнайы дәрігерлік топтарына жүргізілетін жылдық оқу мерзімі екі кезеңге бөлінеді. Бірінші кезең уақыты бірінші тоқсанды, екінші кезең уақыты екінші, үшінші, төртінші тоқсан уақыттарын қамтиды. Бірінші дайындық кезеңінде дене тәрбиесі сабағының уақыты 35 минутке созылады. Ол 35 минут уақыт берілетін себебі, дене тәрбиесі мұғалімінің оқушыларға жүктемені байқап, азырақ беруі үшін, ауырған ағзаның берген жаттығулар санына, ұзақтығына әсерін байқап, бақылауы үшін беріледі. Екінші негізгі кезеңде сабақтың ұзақтығы 45 минут. Дене тәрбиесі сабағын өткізер алдында ж.с.ж. 80 соғу/минуттан жоғары болмауы керек. Сабақ кезінде тұрақты түрде жүрек соғу жиілігін бақылап отыру керек.

Тыныс алу жаттығуларына өте үлкен көңіл бөлінеді. Тыныс алу ырғағы, жиілігі бұзылса жүктемені азайту керек болады.

Ғалымдардың пікірінше, ерекше білім беруге қажеттілігі бар балалардың моторикасын дамыту бағытындағы сабақты жүргізудегі ұстатын негізгі қағида әрбір оқушының ауруын, ауруының ерекшеліктерін, ауру сипатын білу. Білген білім негізінде, керек кездерде жеке тапсырмалар беру, сабақ кезіндегі жүктемені оқушының дәл сол кездегі денсаулық күйіне байланыстыра беру сияқты әдістемелік қағидаларды арнайы дәрігерлік топтың мұғалімі жақсы білуі керек [10].

Арнайы дәрігерлік тобындағы оқушыларды мектеп мүмкіншілігіне байланысты жиі-жиі дәрігерлік бақылаудан өткізіп отыру керек болады. Ал, осы ретте дене тәрбиесі мұғалімдерінің осы денсаулықтары әлсіз оқушылармен жұмыстарының табысты өтіп жатқаны – арнайы дәрігерлік топтағы оқушылар дайындық тобына, дайындық тобындағы оқушылар негізгі топқа өтіп жатқан сандарынан білінеді.

Арнайы дәрігерлік топқа жатқызылған денсаулығы әлсіз оқушыларға жаттығулар сабақ кестесі бойынша қарапайым сабақ ретінде немесе күннің екінші жартысында қосымша сабақ ретінде өтуі мүмкін. Сабақтарды индивидуалды әдіспен өткізу керек. Арнайы дәрігерлік топтағы оқушылармен дене шынықтыру сабақтары арнайы жасалған бағдарлама бойынша қалыпты мектеп режимі жағдайында жүргізіледі. Денсаулық жағдайы елеулі түрде ауытқыған балалар мен жасөспірімдер емдік дене жаттығулары (ЕДЖ) сабақтарын жүргізуді қажет етеді. Дәрігерлік зерттеу мен нақты тәжірибе нәтижесі арнайы топқа жататын оқушылардың көбінің ағзаларында ұқсас ауытқушылықтар, яғни жұмысқа қабілеттілік деңгейі төмен болатынын көрсетеді, Сондықтан олар түрлі сипаттағы аурулармен ауырса да, топтық оқыту сабақтарын ұйымдастыруға болады [11].

Арнайы дәрігерлік топтағы оқушылар саны 10-15, дене тәрбиесі және жаттықтыру сабақтары аптасына 2 рет 45 минуттан немесе аптасына 3 рет 30 минуттан өткізіледі. Негізінен бұл топтарды 1-4 сынып, 5-7 сынып, 8-9 сынып, 10-11 сыныпқа бөлуге болады. Жаттығулар спорт залында немесе арнайы құрлығымен жабдықталған бір адамға 4 кв.м есептелген бөлмеде өтілуі тиіс. Дәрігерлік тексерулер мен тәжірибе арнайы топқа жататын оқушылар ағзасында ұқсас ауытқулар (ревматизм ұстамасы аралығында, созылмалы өкпе қабынуында және т.б.) болатынын көрсетеді: жұмысқа қабілеттілігі, жүрек қызметі, тыныс алу жолдарының қызметі шамамен барлығында бірдей төмен. Сондықтан оларға аурулардың түрлі сипатына қарамастан, топтық оқыту сабақтарын ұйымдастыруға болады [12].

Тірек-қимыл аппаратының елеулі бұзылған (сал ауру, т.б.), сонымен қатар денсаулық жағдайы біршама ауытқыған оқушыларға емдік дене шынықтыру сабақтарын өткізу қажет. Сонымен қатар балалар мен жасөспірімдердің табиғи иммунитетінің деңгейін көтеру (ағзаның ауруға қарсы тұруы) және қоршаған орта өзгерістеріне бейімделу механизмдерін активизациялау үшін ғылыми әдістемелік жолмен дұрыс шынықтыру керек.

Қорытынды. Бұл мақалада дене тәрбиесі пәні бойынша ерекше білім беруге қажеттілігі бар балалардың моторикасын дамыту тәжірибесінің ерекшеліктері қарастырылады. Денсаулық жағдайы ауытқыған оқушылардың дәрігерлік тобын анықтау үшін денеге түсетін жүктеменің тиімділігін, сонымен қатар сауығу немесе аурудың асқынуының алдын алу үшін ең тиімді жағдайлар жасау керек. Созылмалы ауру асқынған жағдайда мұғалім асқынудың себебін және ағымының сипатын, жиілігін, ауырлығын ескере отырып дене жүктемесін шектейді. Ауруы елеулі түрде көрінетін оқушылар үшін емдік дене шынықтыру сабағын ұйымдастыру қажет. Кейбір ауруларда тиімсіз метеорологиялық жағдайларда сабақ өткізуге шектеу қойылған. Жоғарғы тыныс алу жолдары, ревматизм, цистит (куықтың қабынуы) аурулары кезінде ауа температурасының күрт өзгеруінен және салқындауынан аулақ болу керек. Оқушыларды арнайы дәрігерлік топқа қосу уақытша және тұрақты сипат алуы мүмкін (ауру түріне және денсаулық жағдайының басқа

ауытқуларына байланысты). Алдыңғы топтарда өткізілген сабақтар оңды нәтиже көрсеткен кезде оқытушы мен дәрігер бірге арнайы топтан дайындық тобына, одан кейін негізгі топқа ауыстыруды жүзеге асыру керек. Балалар мен жасөспірімдердің денсаулығында кейбір ауытқушылықтар болған кезде медициналық топ құрып, арнайы сабақтар ұйымдастыру керек.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру. Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. – 2018, 5 қазан.
- 2 Мовкебаева З.А. Подготовка специальных педагогов в Республике Казахстан // Материалы VII международной научно-практической конференции «Ключови въпроси в съвременната наука». – София: Бял ГРАД-БГ ООД, 2011. – Т. 28. – С. 70-74.
- 3 Власова М.А., Певзнер М.С. О детях с отклонениями в развитии. - М.: Просвещение, 1973. – 175 с.
- 4 Усанова О.Н. Дети с проблемами психического развития. – М.: Наука, 1995. – 208 с.
- 5 Методические рекомендации по оцениванию учебных достижений детей с особыми образовательными потребностями и детей, обучающихся на дому. - Астана: НАО имени И. Алтынсарина, 2017. - 88 с.
- 6 Безруких М.М. Здоровьесберегающая школа. - М., 2004. – 240 с.
- 7 Горбачев М.С. Осанка младших школьников // Физическая культура в школе. – 2005. - № 8. – С. 25-28.
- 8 Брехман И.И. Введение в валеологию - науку о здоровье. - М.: 1987. – С. 15-16.
- 9 Булич Э.Г. Физическое воспитание в специальных медицинских группах. - М.: Высшая школа, 1986. – 255 с.
- 10 Бурухин С.Ф. Гимнастика - это очень важно // Физическая культура в школе. - 2000. - № 8. - С. 10-12.
- 11 Антропова М.В. Образование и здоровье школьников: Методические рекомендации для работников системы образования. - М., 1988. - 132 с.
- 12 Велитченко В.Н. Физкультура для ослабленных детей: Методическое пособие. М., 2000. - 168 с.

Г.К. Шолпанкулова, К. Байтикбай

*Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева,
Нур-Султан, Казахстан*

Опыт по развитию моторных навыков детей с особыми образовательными потребностями

Аннотация. Одним из приоритетов политики страны является совершенствование образования в направлении доступности и качества для всех категорий граждан с ограниченными возможностями здоровья. Вследствие этого значительно возрос спрос общества на инклюзивное образование. На сегодняшний день совместное получение образования всеми детьми, независимо от ограниченных возможностей их здоровья, законодательно закреплено различными нормативно-правовыми документами (Законами Республики Казахстан: «Об образовании», «О правах ребенка в Республике Казахстан», «О социальной защите инвалидов в Республике Казахстан», «О социальной и медико-педагогической коррекционной поддержке детей с ограниченными возможностями»). В этих документах предусмотрены равный доступ обучающихся к соответствующим образовательным

программам, коррекционно-педагогическая и социальная поддержка, доступ детей с ограниченными возможностями к образованию на всех уровнях. Нарушения опорно-двигательного аппарата довольно разнообразны. При всем разнообразии врожденных и рано приобретенных заболеваний и повреждений опорно-двигательного аппарата у большинства больных детей наблюдаются сходные проблемы. Причинами этих расстройств могут быть генетические нарушения и органические повреждения головного мозга, а также травмы опорно-двигательного аппарата. Необходимым условием является соблюдение индивидуального ортопедического режима для каждого ребенка. Таким образом, проблема об инклюзии детей с двигательными нарушениями должна решаться индивидуально, исходя из возможностей реализации особых потребностей ребенка в конкретной образовательной организации и его собственных ресурсов. В соответствии с рекомендациями врача-ортопеда, инструктора лечебно-физической культуры (ЛФК) определяются правила посадки и передвижения ребенка с использованием технических средств реабилитации, обеспечивающих максимально комфортное положение ребенка в пространстве и возможность осуществления движений.

Ключевые слова: здоровье, физическое здоровье, инклюзия, инклюзивное образование, дети с особыми образовательными потребностями, моторика, развитие моторики, основная группа, подготовительная группа, специальная медицинская группа.

G.K. Sholpankulova, G.Baitikbai

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Experience in developing motor skills of children with special educational needs

Abstract. One of the priorities of the country's policy is to improve education in the direction of accessibility and quality for all categories of people with disabilities. As a result, public demand for inclusive education has increased significantly. Today, joint education for all children, regardless of the limited opportunities for their health, is legally enshrined in various legal documents (Laws of the Republic of Kazakhstan: "On Education", "On the Rights of the Child in the Republic of Kazakhstan", "On Social Protection of Disabled Persons in the Republic of Kazakhstan", "On social and medical-pedagogical correctional support for children with disabilities"). These documents provide for equal access of students to relevant educational programs, correctional-pedagogical and social support, access of children with disabilities to education at all levels. Violations of the musculoskeletal system are quite diverse. With all the variety of congenital and early acquired diseases and injuries of the musculoskeletal system, most of the sick children have similar problems. The causes of these disorders can be genetic disorders and organic brain damage, as well as injuries of the musculoskeletal system. A prerequisite is the observance of an individual orthopedic regime for each child. Thus, the problem of the inclusion of children with movement disorders should be solved individually, based on the possibilities of realizing the special needs of the child in a particular educational organization and its own resources. In accordance with the recommendations of the orthopedic surgeon, the instructor of medical physical culture (LFK), the rules of landing and movement of the child are determined using technical means of rehabilitation, ensuring the most comfortable position of the child in space and the possibility of movement.

Keywords: health, physical health, inclusion, inclusive education, children with special educational needs, motility, motor development, main group, preparatory group, special medical group.

References

1. Poslaniye Prezidenta Respubliki Kazakhstan N.Nazarbayeva narodu Kazakhstana [State of the Nation Address of President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev,] Rost blagosostoyaniya kazakhstantsev: povysheniye dokhodov i kachestva Zhizni [Growing welfare of kazakh citizens: increase in income and quality of life] (Astana, October 5, 2018). Available at: www.akorda.kz.
2. Movkebaeva Z.A. Podgotovka spetsial'nykh pedagogov v Respublike Kazakhstan [Preparation of special teachers in the Republic of Kazakhstan], Materialy VII mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy

konfrentsii «Klyuchovi v»prosi v s»vremennata nauka» [Proceedings of the VII International Scientific and Practical Conference “Key in and enter into modern science”]. (Sofia, 2011, V. 28, p. 70-74).

3. Vlasova M.A., Pevzner M.S. O detyakh s otkloneniyami v razvitiy [About children with developmental disabilities] (Moscow,1973).

4. Usanova O.N. Deti s problemami psikhicheskogo razvitiya [Children with mental development problems] (Moscow,1995).

5. Metodicheskiye rekomendatsii po otsenivaniyu uchebnykh dostizheniy detey s osobymi obrazovatel'nymi potrebnostyami i detey, obuchayushchikhsya na domu [Guidelines for the evaluation of educational achievements of children with special educational needs and children studying at home]. (Astana, 2017).

6. Bezrukikh M.M. Zdorov'yesberegayushchaya shkola [Health saving school] (Moscow,2004).

7. Gorbachev M.S. Osanka mladshikh shkol'nikov [Posture of younger schoolchildren], Fizicheskaya kul'tura v shkole [Physical culture at school]. - 2005. - № 8. - p. 25 - 28.

8. Brehman I.I. Vvedeniye v valeologiyu - nauku o zdorov'ye [Introduction to valeology - the science of health] (Moscow, 1987).

9. Bulich E.G. Fizicheskoye vospitaniye v spetsial'nykh meditsinskikh gruppakh. [Physical education in special medical groups] (Moscow, 1986).

10. Burukhin S.F. Gimnastika - eto ochen' vazhno [Gymnastics - this is very important], Fizicheskaya kul'tura v shkole [Physical culture at school], (8) 2000, p.10-12.

11. Antropova M.V. Obrazovaniye i zdorov'ye shkol'nikov [Education and health of schoolchildren]. Metodicheskiye rekomendatsii dlya rabotnikov sistemy obrazovaniya [Guidelines for educators] (Moscow, 1988).

12. Velitchenko V.N. Fizkul'tura dlya oslablennykh detey [Physical education for weak children]. Metodicheskoye posobiye [Methodical manual] (Moscow, 2000).

Авторлар туралы мәлімет:

Шолпанқұлова Г.К. - педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасы, әлеуметтік ғылымдар факультеті, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Бәйтібай Қ. - 6M012300 - «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығының 1 курс магистранты, әлеуметтік ғылымдар факультеті, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Sholpankulova G.K. - Candidate of Science (Pedagogic), Associate Professor, Department of Social Pedagogy and Self-Learning, Faculty of Social Sciences, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Baitikbai G. - 1st year Master degree Student in the specialty 6M012300- «Social Pedagogy and Self-Knowledge», Department of Social Pedagogy and Self-Learning, Faculty of Social Sciences, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

ПСИХОЛОГИЯ PSYCHOLOGY

XFTAP 15.81.61

Е.Б. Әбдіғалиев, Г.К. Айкинбаева

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: erlan.erlanov1996@mail.ru, gulden_1975@mail.ru)*

Медбикелердің жұмысындағы кәсіби күйіну синдромын туындататын факторлар

Андатпа. Мақалада күйіну синдромы жайлы мәселе қарастырылады. Негізгі бөлімде күйіну синдромы жайлы жалпы теориялық шолу жасалған. Күйіну синдромы терминінің пайда болу тарихы баяндалған. Өртүрлі ғалымдар теорияларына назар аударылған, ерекшеліктері көрсетілген. Сонымен қатар күйіну синдромына әкелуі мүмкін факторлар мен себептер жайлы теориялар баяндалған. Әр кері әсер етуші факторға толық анықтама берілген, ерекшелігі айқындалған. Зерттеу бөлімінде медбикелер арасында жүргізілген кішігірім зерттеудің нәтижелері толық берілген. Зерттеу нәтижелері сандық және графикалық түрде көрсетілген. Мақалада негізгі назар медбикелердің жұмысындағы күйіну синдромына себепші болатын факторлар мен жайттарға қойылған. Медбикелердің жұмысына кері әсерін тигізетін нақты факторлар жайлы ақпарат берілген. Әр фактордың өзіндік кері әсер ету ерекшеліктері баяндалған. Мақала соңында қарастырылған мәселеге жалпы қорытынды жасалған.

Түйін сөздер: күйіну синдромы, күйіну синдромына әкелетін факторлар, эмоционалды күйіну, медбикелер.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-127-2-121-129>

Кіріспе. Кез-келген адам-адам түріндегі мамандықтар өкілдерінің психологиялық денсаулығы өте маңызды болып табылады. Себебі бұл мамандардың психологиялық денсаулықтарының нашарлауы тікелей олармен байланысқа түсетін адамдарға да әсерін тигізбей, қоймайды.

Күйіну синдромы көбінесе адам-адам түріндегі мамандық иелерінде кездеседі [1]. Медбикелер де осындай мамандар қатарына кіретіндіктен, оларда күйіну синдромының туындауы жиі болуы мүмкін. Медбикелер-орта медициналық мамандар. Олардың кәсіби міндеттеріне көптеген іс-әрекеттер кіреді. Мысалға: дәрігер жаздырған медициналық шараларды өткізу, емделуші науқастардың денсаулықтарының жағдайын қадағалау, науқастың денсаулығы жайындағы құжаттарды реттеу. Медбикелердің мамандығы «Адам-Адам» түріндегі мамандыққа кіреді. Себебі медбике көптеген адамдармен басқа медбикелермен, аға медбикемен, дәрігерлермен, санитарлармен, науқастар мен олардың туысқандарымен күні бойы қарым-қатынасқа түседі. Көбінесе медбике науқас адамдармен қарым-қатысқа түсетіндіктен, жиі жағымсыз эмоцияларға тап болады. Кәсіби күйіну синдромы өз бастауын созылмалы стресстен алады. Ең сорақысы күйіну синдромы көптеген

уақыт бойы адам бойында жинақталып, бір сәтте «жарылыс» секілді пайда болған синдром ретінде көрініс береді.

Мақсаты. Күйіну синдромы жайлы деректерді қарастыру, жинақтау, бар теорияларды өңдеу. Күйіну синдромына әкеліп, соқтыратын факторлар жайлы ғылыми ақпараттарды жинақтау. Зерттеу нәтижелерін талдау. Медбикелердің кәсіби іс-әрекетіндегі күйіну синдромына әкелетін жайттарды қарастыру, анализ жасау.

Негізгі бөлім. Күйіну синдромын алғаш зерттеп, осы түсінікті енгізген американдық психиатр Х. Дж. Фрейденбергер болатын [2]. Оның ойынша өз мамандығына тым берілген және өзіне өте талапшыл мамандар осы синдромға көбірек шалдығады. Ғалымның айтуы бойынша кез-келген маман иесі позитивті ойлауға үйренуі керек, сонда ғана бұндай синдромға шалдықпауға болады.

Медбикелерде кәсіби күйіну синдромын тудыратын факторлар сан алуан. Қазіргі таңда күйіну синдромына әкеліп, соқтыратын факторлар келесі түрлерге бөлінген: тұлғалық фактор, рөлдік, ұйымдастырушылық, контингентке байланысты фактор, мотивациялық фактор және экзистенциалды фактор [3, 23 б.]. Тұлғалық фактор басқа факторларға қарағанда күйіну синдромының пайда болуына тығыз байланысты болып келеді. Оның ішінде гендерлік аспект маңызды орын алады. Нәзік жандылар ер азаматтарға қарағанда эмоционалды қажуға шалдығуға бейім болып келеді. Олар үшін жұмысының материалдық бағалануынан гөрі, атқарған қызметінің бағалануы маңызды болып табылады. Сонымен қатар күйіну синдромына шалдықтыратын тұлғалық ерекшеліктерге: интроверттілікті, шектен тыс бауырмалдылықты, эмпатияны, өз ісіне шектен тыс берілуге деген икемділікті жатқызады [4].

Күйіну синдромына икемдігі бар тұлғалар түрлері: гипержауапкершіл, бір бағытты жұмыскер, авторитарлы жұмыскер, өзіне шектен тыс сенімді жұмыскер және еңбекқор маман.

Енді әрқайсысына тоқталып кетсек, гипержауапкершіл-өзіне көп жүктеме алатын маман, өзінің жеке мақсаттарымен қоса клиенттердің, басшылықтың талаптарын бұлжытпай орындауға тырысады. Егер бұл аспектіде медбикені қарастырсақ, ол өзінің мақсаттарын орындауға тырысады, сонымен қоса науқастардың көңілінен шығуға және дәрігердің айтқанынан шықпауға тырысады. Әрине осындай үш жақты қысым эмоционалды қажуға әкелуі әбден мүмкін [3, 24 б.].

Бір бағытты жұмыскер-өз мамандығына шектен тыс берілген, жұмысынан тыс басқа әлеуметтік өмірі жоқ маман. Бұндай жұмыскерлер уақыт өте келе өзінің «Менің» жоғалтады. Егер жұмыстарында бір жағымсыз жағдай болып жатса, оларға ауыр болып тиеді, себебі олар үшін жұмыс ол-өмір мәні.

Авторитарлы жұмыскер - басшылық жасауды ұнатады және басқа жұмыскерлерге бұйрық беруге ұмтылады. Басқа жұмыскерлерді өз бұйрықтарына бағындыру үшін көп эмоционалды күш жұмсайды, бұл жағдай өз кезегінде оның өзінің күйіну синдромына тап болуына себеп болуы мүмкін.

Өзіне шектен тыс сенімді жұмыскер - өзін тым жоғары бағалайды және одан артық жұмыскер жоқ деп ойлайды. Орнын басуға лайықты жұмыскер жоқ деп санайды, соның салдарынан сын көзқарастарға негативті реакция береді. Бұндай жұмыскерлер конфликтке көп түседі, соның салдарынан эмоционалды қажиды және күйінуге икемді болып келеді.

Күйіну синдромына икемі бар мамандардың ішіне еңбекқор мамандарды да кіргізуге болады. Олар жұмысына шектен тыс, өте көп күш-жігерін жұмсайды. Бар жан-тәнімен жұмыстарына беріледі. Медбикелердің осындай түрлерін қарастыратын болсақ, олар өздерінің қол астындағы науқастармен шектен тыс эмоционалды байланысқа түседі, емделушілердің науқасына ортақтасып, өздерін эмоционалды қажуға дейін жеткізеді.

Ресей психологі В.В. Бойко күйіну синдромының дамуна түрткі болатын келесі

тұлғалық факторларды қарастырған: эмоционалды суықтыққа икемділік, кәсіби іс-әрекет кезіндегі жағымсыз жағдайларды қатты уайымдауға деген икемділік, кәсіби іс-әрекет жасау кезіндегі эмоционалды берілу мотивациясының төмендігі. Сонымен қатар эмоционалды суықтық психологиялық қорғаныс болып табылуы мүмкін. Себебі медбикелердің жұмысы сияқты мамандықтар иелері көптеген жағымсыз жағдайларға тап болады. Осындай қорғаныс түрі олар үшін кейде жалғыз шешім жолы болуы мүмкін [5, 152 б.].

Медбикелердің бойында күйіну синдромын тудыратын бір фактор түрі ретінде біз бір маманның бойына түскен шектен тыс жұмысты қарастырсақ болады [6, 52 б.]. Ол рөлдік фактор. Яғни маманға оның кәсіби міндеттерімен қоса басқа да жүктемелер талап етілсе. Мысал ретінде: медбике жұмысқа шықпай қалған санитардың жұмысына жауап беретін болса немесе басқа медбикенің жұмысын өзіне қоса артса, ол өзінің емдеу шарасындағы орнын жоғалтады. Кез-келген ұжымда нақты еңбек бөлінісі болуы тиіс.

Келесі фактор – ол, ұйымдастырушылық фактор. Яғни кез-келген мекемедегі жұмыскерлердің жұмысына қолайлы жағдай жасамау [7, 68 б.]. Бұған: қолайсыз жасалған жұмыс графигі, жұмысқа керекті құрал-жабдықтардың жетіспеуі, басшы мен қол астындағы жұмыскерлер арасындағы түсініспеушілік жағдайлар немесе ұжым ішіндегі конфликттер себеп болуы мүмкін. Мысал ретінде: жұмыс графигін жасаған кезде бір медбикеге түнгі смена қойып, келесі күні таңғы сменаны қоюы, бұндай жағдайлар сирек болса да, кездеседі. Тағы бір мысал ретінде біз науқастардың қан қысымын өлшеуші тонометор құралдарының жеткіліксіз болуын айтып кетсек те болады.

Контингент бұл-адам жұмысына, эмоционалдық тұрақтылығына тікелей әсер ететін жайт [3, 26 б.]. Себебі қандай адамдар түрлерімен біз жиі қарым-қатынасқа түссек, соншалықты олар бізге беретін эмоцияларды бойымызға сіңіреміз. Медбикелерді қоршаған контингентке тоқталсақ, олар бірінші кезекте-науқастар, әрине науқас адамдардан ауыр, жағымсыз эмоциялар жиі қабылданады, себебі бұл ауыртпалықты сезініп жүрген тұлғалар. Осы науқастардың туыскандары, олар да жақындары үшін уайымдағандықтан жағымсыз эмоцияларға толы болып келеді. Сонымен қатар медбикелер басқа медбикелермен қарым-қатынасқа түскенде жағымсыз эмоциялармен алмасулары мүмкін, себебі олардың жұмысы психологиялық тұрғыдан өте ауыр болып келеді.

Мотивациялық фактор кез-келген мамандықта орын алады. Себебі кез-келген маман иесі материалдық жағынан болсын, психологиялық жағынан болсын белгілі бір сыйды күтеді [3, 26 б.]. Қаржылай сыйақы болсын, мадақтама қағаз болсын маманның өз жұмысының керекті екенін, мәнді екенін сезінуге үлкен әсерін береді. Егер де маманның жасап жатқан еңбегі байқалмай, бағаланбай жатырса, бұл жағдай оның еңбекке деген мотивациясын біршама төмендетеді. Еңбек ақы мен жұмыс қиындығының сәйкес болмауы да еңбек ету мотивациясына тікелей әсер етеді. Оған қоса маман иесінде өзінің мамандығының қажеттігі бар екендігінде күмәні туады. Осындай жағдайлар да медбикенің күйіну синдромына шалдығуына себепкер болуы мүмкін.

Тағы бір өте маңызды фактор – олб экзистенциалды фактор болып табылады. Егер адам өз өмірін құнды деп санамаса немесе басқа адамның өмірінің құндылығын сезінбесе, бұл жағымсыз әсерін бермей қоймайды. Медбикелер үшін эмпатия негізгі қасиет болып табылады, ал егер олар науқастар мен оларды қоршаған адамдардың сезімдеріне көңіл бөлмесе, өзінің кәсіби міндеттерін атқарғысы келмесе, бұл жағдай созылмалы стрессті тудырады, ал ол өз кезегінде күйіну синдромына міндетті түрде әкеледі. Кез келген маман өз жұмысын жақсы көруі керек, сонда ғана стресстік жағдайлар сирек орын алады [3, 27 б.]. Негізгі факторлардан кейін қосалқы факторларды қарастыруға болады. Оның бірі жұмысқа деген қанағатсыздық. У. Ганның зерттеуі бойынша күйіну синдромына мекемеде жұмыс істеудің тартымсыздылығы әсеретеді. Яғни жұмыс тартымды болып көрінсе, маманның күйіну синдромына шалдығуы болмайды.

Күйіну синдромына шалдыққан маман жұмыс жасап жатқан мекемесін жек көре бастайды. Жұмысымен тек негативті ассоциациялар пайда болады. Жұмыскерлер кәсіби іс-әрекеті кезінде пайда болатын эмоционалды стресстерді көтере алмайды, уақыт өте келе жұмыскерлердің бойында басқа да, негативті көріністер орын табады. Мысал ретінде: жұмыскерлердің моральдік деңгейлерінің төмендеуін, жұмысқа деген сарғылттылықты, кадрлардың тұрақсыздығын айтсақ болады [8]. Бұл жағдай кез-келген мекеменің тұрақты тұрғыда және жоғары сапалы жұмыс істеуіне үлкен зияның келтіреді. Сол себепті мекеме басшылары жұмыскерлердің күйіну синдромына шалдықпаулары үшін жағдай жасаулары керек.

Ерекше фактор ретінде - жасты алуға болады. Кейбір зерттеулерде жұмыскердің ересегі жиі күйінуге шалдығады десе, басқа зерттеулерде жас мамандардың күйінуге шалдығулары жиі деп айтылған. Оның себебі ретінде эмоционалды шокты айтады. Жас мамандар өзінің мамандықтарының шынайы келбетін жұмыс үстінде сезінгенде, теория мен практиканың айырмашылығын көре бастайды. Бұл жердегі тағы айтып өтетін жайт, ол жұмыс уақыты яғни, стаж. Мамандар үшін кәсібіндегі өсу өте маңызды. Кәсіби өсу болған жағдайда, күйіну синдромына шалдығуға деген ықтималдылық төмен болып келеді [9, 45 б.].

М.А. Березин «эмоционалды күйінуге» әкеліп, соқтыратын факторларды екіге бөліп, қарастырған: сыртқы және ішкі деп.

Сыртқы факторларға:

1) созылмалы қысым астындағы эмоционалды іс-әрекет. Бұл тікелей адамдармен әрекеттесу ретіндегі іс-әрекет түрлері. Адамдармен әрекеттесумен байланысты жұмыс иелері әрдайым эмоционалды әрекеттерге түседі, әртүрлі мәселелердің шешімін іздейді, визуалды және басқа да ақпараттарды тез арада өңдеп, шешім табуға жол іздейді;

2) атқарылатын қызметтер мен операциялар үшін жоғары талаптардың қойылуы. Адамдармен жұмыс жасайтын және өзінің міндеттеріне жауапкершілікпен қарайтын мамандарға клиенттері үшін моральдік және заңды жауапкершілік арттырылады. Әрдайым субъект кейпінде болу керек, энергетикалық толқыныстарды қабылдап отыру қажет;

3) психологиялық жағынан қиын контингент. Кәсіби іс-әрекеті кезінде маман бұндай жағдайларды сиректету үшін эмоционалды ресурстарын шығындамауға барады.

Ішкі факторларға:

1) эмоционалды регидтілікке деген икемділік. Психологиялық қорғаныс ретінде күйіну синдромы реактивті, сезімтал және эмоционалды жағынан жинақы болып келетін адамдарда тез дамиды;

2) интенсивті интериоризация. Бұндай психологиялық құбылыс тапсырылған жұмыс үшін моральді жауапкершілігі жоғары адамдарда пайда болады. Уақыт өте келе эмоционалды-энергетикалық ресурстар тозады, соның салдарынан психологиялық қорғаныстардың бір түріне жүгінуге тура келеді [10, 32 б.].

Кейбір жұмыстарда жауап қайтарушы қарым-қатынастың болуы маңызды. Яғни, маманның жасап жатқан жұмысы бағаланып, адамдар тарапынан жауап қайтарылуы өте маңызды. Мысал ретінде медбикелерді алатын болсақ, дәрігердің еңбекті бағалауы, байқауы немесе науқастардың разылығы оның жұмысына жақсы әсерін тигізеді, мотивациясы жоғарылайды. Ал, егер дәрігер тарапынан жиі ұрыс естілсе, науқастардың және олардың жақындарының тарапынан жағымсыз пікірлер айтылса, бұл тікелей медбикенің эмоцияналдық кешеніне әсерін тигізеді, содан кейін эмоционалды күйінуге соқтырады.

Тұлғаның жеке қажеттіліктерінің қанағаттырылмауы күйіну синдромына әкеліп, соқтыратын себептердің бірі болуы мүмкін. В.И. Майстренконың пікірі бойынша кәсіби реализация кезінде маманның жеке қажеттіліктерінің қанағаттандырылмауы күйінуге әкеледі. Ол өзінің зерттеуін мұғалімдерге жүргізген болатын. Оның зерттеуінде үш

қажеттілік анықталған: жұмыстың қызықты және шығармашылыққа толы болуы, ұжымның тату тәтті және түсіністікке толы болуы, сонымен қатар жұмыстың утилитарлы болуы яғни істеліп жатқан істің пайдалы болуы. Осы аталып өткен қажеттіліктердің орын таппауы күйінуге әкеледі [11]. Бұл зерттеуді медбикелерге жатқызып қарастырсақ, олардың жұмысы әрдайым бір сарында өтеді, шығармашылыққа деген орын табылмайды. Ұжымның тату болуы медбикелерге де қатысты. Себебі медбикелер ұжымы бар, сонымен қатар олар кіші медперсонал-санитарлармен де тікелей қарым-қатынасқа түседі. Ал жасалып жатқан жұмыстарының утилитарлығы науқастардан келген алғыстар немесе шағымдар арқылы анықталады, өлшенеді.

Эмоциогенді факторлар ішкі қанағатсыздық деңгейін жоғарылатады, шаршағандық сезімін жинақтайды, бұл жағдайлар жұмыстағы кризистерге әкеледі, қажу мен күйінуге шалдықтырады. Бұған қоса физикалық симптомдар бірге ілесіп жүреді: астенизация, жиі болып тұратын бастың ауыруы және ұйқысыздық. Сонымен қоса психологиялық және мінез-құлықтық симптомдар орын алады: реніш сезімі, энтузиазмның төмендеуі, өзіне деген сенімсіздік, ашушандылық, шешімдер қабылдауға деген мүмкіншіліктің жойылуы. Осы жағдаяттардың барлығы маманның кәсіби құзыреттілігіне нұқсан келтіреді.

Осы жағдайға орай, медбикелерге өз психологиялық денсаулығын сақтау өте маңызды болып табылады. Осы психологиялық денсаулықты сақтау үдерісінде психологтардың атқаратын еңбегі ерекше орынға ие. Кәсіби психолог мамандар орта медициналық персоналдың өкілдеріне психологиялық ағарту шараларын өткізсе, стресске шалдықтауға көмек беретін тренингтер мен танымдық семинарларды өткізсе, медбикелердің кәсіби күйіну синдромына шалдығу жағдайлары азаяды деген ойдамыз.

Зерттеу нәтижесі. Шағын әрі кішігірім зерттеуіміз Астана қаласындағы «Ұлттық ғылыми кардиохирургиялық орталықтығы» Кардиология-1 бөлімшесінің медбикелеріне жүргізілді. Олардың күйіну дәрежесін анықтау мақсатында Н.Е. Водопьяновамен бейімделген К. Маслач пен С.Джексон құрастырған «Кәсіби күйінуді анықтау» тестті қолданылды. Тесттілеуден кейін әрбір респондентпен әңгімелесу жүргізілді. Тестке жауап берген медбике саны 12 адам, 1-кардиология бөлімшесінің толық ұжымы. Әдістеме арнайы медициналық жұмыскерлерге арналған нұсқасы қолданылды.

Әдістеме 22 сұрақты қамтиды, 6 жауап түрі бар: 1) ешқашан; 2) өте сирек; 3) кей жағдайда; 4) жиі; 5) өте жиі; 6) күнделікті. Әдістеме нәтижесі арқылы 3 өлшемді анықтайтын сұрақтар қойылады:

- 1) эмоционалды қажу;
- 2) деперсонализация;
- 3) тұлғалық жетістіктер редуциясы.

Зерттеу нәтижесі: жүргізілген психологиялық зерттеу нәтижесі оңтайлы көрсеткіштерді берді. Зерттелушілердің эмоционалды қажу деңгейі келесі көрсеткіштерге ие: жоғары көрсеткішке ие-8%, орташа көрсеткіш-17%, төменгі көрсеткіш-58%, яғни өте төмен көрсеткіш-17% құрады.

Сурет 1. Медбикелердің эмоционалдық қажу көрсеткіштері

Зерттеу нәтижесіне сүйенетін болсақ, медбикелердің эмоционалдық қажу көрсеткіші қалыпты, тек жоғары көрсеткішке -8%, орташа көрсеткішке-17% медбикелер ие болған.

Келесі өлшем - деперсонализация. Бұл маманның әлеуметтік дезадаптациясының бір үлгісі. Басқа адамдармен қарым-қатынасқа түсуге деген жағымсыз көзқарас, маман өзімен болып жатқан жағдайлардың шындығына күмән келтіреді, эмоцияларды көрсету мүмкіндігі шектеледі. Бұл өлшем бойынша біз осындай нәтижелер алдық: жоғары көрсеткіш мүлде жоқ, яғни-0%-ға тең, бұл өте жақсы нәтиже, келесі орта көрсеткіш не бары-8%, төмен көрсеткіш-50%, яғни тең жартысы және өте төмен көрсеткіш-42%.

Сурет 2. Деперсонализация көрсеткіштері

Байқағанымыздай мамандардың деперсонализациясы төмен көрсеткіштерге ие болғандығы анықталды. Бұл медбикелер өзінің кәсібі барысында басқа адамдармен қарым-қатынасы барысындағы жағымсыз көзқарасқа бейімділігі, кейбір жағдайларды жағымсыз эмоционалдық қатынасты көрсетуімен сипатталады.

Келесі өлшем - тұлғалық жетістіктер редукциясы. Бұл өлшемге сәйкес маманның өзінің құзыреттілігіне сенімдігін анықтауға болады және маманның өзіне деген сенімділігінің деңгейін көрсетеді. Нәтижелерге тоқталсақ: өте жоғары көрсеткіш-8%-ды қамтиды, бұл шамалы болса да, назар аударуды қажет ететін жайт. Жоғары көрсеткіш-50%-ды қамтиды-бұл өте өкінішті жағдай. Орташа көрсеткіш-34% және төмен көрсеткіш-8%-ға тең болып отыр.

Сурет 3. Тұлғалық жетістіктер редукциясы көрсеткішінің нәтижесі

Бұл өлшем бойынша анықтап отырғанымыздай өкінішке орай тұлғалық жетістіктер редукциясының өте жоғары, жоғары көрсеткіштері басым екендігін көруге болады. Бұл яғни, мамандардың өзінің кәсіби құзыреттілігіне деген сенімділігі төмен болып отыр, бұл тікелей жұмысқа деген мотивациясын төмендетеді және еңбек сапасына кері әсерін тигізеді.

Психологиялық тестілеуден кейін медбикелермен жекелеп, әңгімелесу жүзеге асты. Соның нәтижесінде біз эмоционалды қажудың төмен көрсеткішінің себебі - өте ұйымшыл ұжымның болуы екенін анықтадық. Ал, деперсонализацияның төмен көрсеткіштерінің себебі-өз мамандығына деген сүйіспеншілік пен адамгершілік қасиетінің жоғары болуы басты себеп екендігі анықталды. Бірақ, осы жағдайларға қарамастан тұлғалық жетістіктер редукциясы өте жоғары, жоғары көрсеткіштерге ие болды. Әңгімелесу барысында біз бұның себебі-жаңа емдеу технологияларының жиі еңгізілуін айтсақ болады, мамандар, әсіресе көп жылдар бойы жұмыс істеп келе жатқан мамандар жаңа емдеу әдістерін тез арада, оңай игере алмайды, сол себепті олардың бойында сенімсіздік пайда болады. Тағы бір себеп ретінде бір медбикеге жүктелген жұмыстың физикалық тұрғыда медбикенің орындай алмауы кезіндегі, өзінің кәсіби маман ретіндегі сенімділік сезімінің төмендеуін айқындалғандығын атап өтуге болады.

Қорытынды. Кез-келген маманның кәсіби іс-әрекетінің сапасына оның психологиялық жағдайы, эмоционалды тұрақтылығы әсер етеді. Күйіну синдромы маманның жұмыс істеуге деген қабілеттілігін төмендетеді, кәсіби дамуға мүмкіндік бермейді, дені сау коммуникацияға түсуге бөгет жасайды.

Күйіну синдромының пайда болуы мен дамуына көптеген факторлар әсер етеді. Осы факторларды біле отырып, ескере отырып кез-келген маман иесі және сол маман иелерін қадағалайтын басшылар осы мәселені алдын алу мақсатында жұмыстар атқарулары тиіс. Жұмыскерлер тарапынан өздерінің психологиялық денсаулығын сақтау жайындағы білімдерін әрдайым толықтырып отыруы талап етіледі, эмоционалды қажудан шығу жолдары мен тәсілдерін білу маңызды болып келеді. Басшылардың тарапынан өз

жұмыскерлеріне толыққанды әрекет етулеріне керекті жағдай жасау талап ретінде қойылып отыр. Өз жұмыскерлерін атқарған еңбектеріне сай мадақтап, бағалап отыруы шарт. Мекеме басшыларына өздерінің жұмыскерлерінің психологиялық денсаулығын қамтамасыз ететін, психологиялық сауаттылығын толықтыратын шаралар жасалуы міндет болып саналады. Жұмыскерлердің шектен тыс еңбектенбеуін, нормаға сай демалуларын қамтамасыз етулері керек. Осы әрекеттер жүзеге асырылса, медбикелердің психологиялық денсаулығы қалыпты болады, еңбек сапасы жоғары деңгейде болады. Кадрлар ағымы сияқты мәселелер орын алмайтын болады. Жалпы науқастарды емдеу үдерісі бір қалыпты деңгейде жүзеге асатын болады. Себебі емдеу үдерісі тікелей медбикелердің физиологиялық және психологиялық денсаулықтарына байланысты.

Әдебиеттер тізімі

1. Водопьянова Н.Е., Старченкова Е.С. Синдром выгорания: диагностика и профилактика.- СПб.: Питер. 2-е изд., 2008. - 336 с.
2. Freudenberger H.J. Staff burn-out // Journal os Social Issues. 1974. Vol. 30. - P. 159-165.
3. Котова Е.В. Профилактика синдрома эмоционального выгорания. -Красноярск.: «Красноярский государственный педагогический университет им. В.П. Астафьева», 2013. - 76 с.
4. Freudenberger H. North G. (1992): Burn-out bei Frauen. Frankfurt, 2°.
5. Карвасарский Б.Д. (под ред.) Психотерапия: Учебник для вузов. -СПб.: Изд-во «Питер», 2012. - 672 с.
6. Киршин П.А. Опыт изучения и профилактики синдрома эмоционального сгорания педагогов / П.А. Киршин // Актуальные вопросы образования.- 2007. - №4. - 102 с.
7. Водопьянова Н.Е. Синдром психического выгорания в коммуникативных профессиях / Н.Е. Водопьянова // Психологическое здоровье. - Санкт-Петербург, 2000. - 315 с.
8. Коновалова В.А. Организационные симптомы и факторы профессионального выгорания // Кадровик. Кадровый менеджмент. - 2010. № 5.
9. Крылов А.А. Психология / А.А. Крылов. - Изд. 2-е, испр. и доп. - М.: Проспект, 2005. - 156 с.
10. Асеева И.Н. Взаимосвязь синдрома эмоционального выгорания и стратегий преодоления стресса у педагогических работников: дис. канд. психол. наук / И. Н. Асеева. - Самарск. гос. пед. ун-т. - Самара, 2007. - 42 с.
11. Майстренко В.И. Взаимосвязь синдрома эмоционального выгорания и степени удовлетворенности профессиональных потребностей учителей // Психологическая наука и образование. 2010. - № 1. С. 21-29.

Е.Б. Әбдіғалиев, Г.К. Айкинбаева

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Факторы, приводящие к синдрому профессионального выгорания у медсестер

Аннотация. В статье рассматривается проблема синдрома выгорания. В основной части проведен общий теоретический обзор синдрома выгорания. Приведена история происхождения термина «синдром выгорания». Обращено внимание на теории разных ученых, показаны их особенности. Помимо этого изложены теории о факторах и причинах, которые могут привести к синдрому выгорания. Даны подробные описания негативно воздействующих факторов, выделены их особенности.

В исследовательской части в цифровом и графическом видах приводятся результаты небольшого исследования, проведенного среди медсестер. Основной акцент поставлен на факторах и явлениях, которые являются причинами синдрома выгорания медсестер на работе. Описаны особенности негативного влияния каждого из факторов. В конце статьи приведено общее заключение о рассматриваемой проблеме.

Ключевые слова: синдром выгорания, факторы, приводящие к синдрому выгорания, эмоциональное выгорание, медсестры.

Y.B. Abdigaliyev, G.K. Aikinbayeva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Factors leading to professional burnout syndrome in nurses

Abstract: The article deals with the burnout syndrome. In the main part, a general theoretical review of the burnout syndrome is carried out. It is said about the history of the origin of the term burnout syndrome. Attention is paid to the theories of different scientists, their features are shown. In addition, theories about the factors and causes that can lead to burnout syndrome are presented. Each negative factor is given a detailed description, highlighted features. The research part gives the full results of a small study conducted among nurses. The results of the study are given in digital and graphical form. The main focus of the article is on the factors and phenomena that are the causes of burnout syndrome nurses at work. The features of the negative influence of each of the factors are described. At the end of the article the General conclusion of the considered problem is given.

Keywords: burnout syndrome, factors leading to burnout syndrome, emotional burnout, nurse.

References

1. Vodopyanova N.E., Starchenkova E.S. Sindrom vigoraniya: diagnostika i profilaktika [Burnout syndrome: diagnosis and prevention] (Piter, St. Petersburg, 2008)
2. Freudenberger H.J. Staff burn-out, Journal os Social Issues, Vol. 30, 159-165 (1974).
3. Kotova E.V. Profilaktika sindroma vyigotaniya [Prevention of burnout syndrome] (Krasnoyarsk State Pedagogical University named after Astafyev V.P., Krasnoyarsk, 2013).
4. Freudenberger H. North G. Burn-out bei Frauen (Frankfurt, 1992).
5. Karvasarskij B.D. (edited by). Psihoterapiya: Uchebnik dlya vuzov [Psychotherapy: textbook for universities] (Piter, St. Petersburg, 2012).
6. Kirshin P.A. Opyit izucheniya i profilaktiki sindroma emotsionalnogo sgoraniya pedagogov [Experience in the study and prevention of emotional burnout syndrome teachers], Aktualnyie voprosyi psikhologii [Current issues of psychology], 4, 102 (2007). [in Russian].
7. Vodopyanova N.E. Sindrom psihicheskogo vyigoraniya v kommunikativnyih professiyah [Mental burn-out syndrome in communicative occupations], Psihicheskoe zdorove [Mental health], (St. Petersburg, 2000).
8. Konavalova V.A. Organizatsionnyie simptomyi i faktoryi professionalnogo vyigoraniya [Organizational symptoms and factors of professional burnout], Kandrovik. Kadrovyyi menedzhent [Personnel. HR management], 5 (2010). [in Russian].
9. Krylov A.A. Psihologiya [Psychology] (Prospekt, Moscow, 2005).
10. Aseeva I.N. Vzaimosvyaz sindroma emotsionalnogo vyigoraniya i strategiy preodaleniya stressa u pedagogicheskikh rabotnikov. PhD diss. [The relationship of burnout syndrome and coping strategies for teachers. PhD thesis] (Samara, 2007, 42 p.).
11. Maystrenko V.I. Vzaimosvyaz sindroma emotsionalnogo vyigoraniya i strategiy preodaleniya stressa u pedagogicheskikh rabotnikov [The relationship of burnout syndrome and coping strategies for pedagogical workers], Psihologicheskaya nauka i obrazovanie [Pedagogical science and education], 1 (2010). [in Russian].

Авторлар жайлы мәліметтер:

Әбдіғалиев Е.Б.-Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің магистранты, Сәтпаев көш., 2, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Айқинбаева Г.К.-педагогика ғылымдарының кандидаты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының доценті, Сәтпаев көш., 2, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Abdigaliyev E.B.- Master degree Student of L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str., 2, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Aikinbayeva G.K.- Candidate of Pedagogical Sciences, Acting Associate Professor of L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str., 2, Nur-Sultan, Kazakhstan.

МРНТИ 15.21.51; 15.41.21

А.К. Балабаева¹, Т.В. Черникова², А.А. Касымжанова¹

¹ Университет «Туран», Алматы, Казахстан

*² Волгоградский государственный социально-педагогический университет,
Волгоград, Россия*

(E-mail: ¹balabayeva.a@mail.ru, ²tamara@vspsu.ru, ¹a.kassymzhanova@turan-edu.kz)

Трудовые ценности как мотивирующие факторы трудовой деятельности сотрудниц фармацевтического предприятия

Аннотация. В содержание профессионального труда сотрудниц фармацевтического предприятия заложено глобальное противоречие: материально-финансовое благополучие занятых в системе здравоохранения женщин напрямую зависит от неблагоприятия пациентов с их денежными тратами на лекарства. Учитывая риск профессиональных деформаций, с помощью метода экспертной оценки проведено исследование ценностно-мотивационных факторов трудовой деятельности работниц. Материалы экспертных листов 451 сотрудницы Волгоградского фармацевтического предприятия «Волгофарм» в возрасте от 20 до 63 лет, руководителей и исполнителей, подверглись факторному и сравнительному анализу. Диагностический срез показал мониторинговую картину кадрового состояния, дифференцированную по возрастному и производственному статусу. Определены возможные стратегии управленческих действий и повышения профессиональной квалификации различных категорий работниц.

Ключевые слова: мотивация, трудовая ценность, профессиональная карьера, ценностно-мотивационный фактор.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-127-2-130-138>

Изучение характера ценностной мотивации профессионального труда у сотрудников фармацевтических предприятий и компаний обусловлено потребностью разобраться в глобальном противоречии, заложенном в самом содержании их деятельности. Специфика производственной организации сферы фармацевтического производства и сбыта состоит в том, что материально-финансовое благополучие (зарплата, премии) работников напрямую зависит от неблагоприятия потребителей (от увеличения числа заболевших, ставшими пациентами; их денежных трат на лекарства).

Целью описанного в статье исследования стало изучение ценностно-мотивационных факторов профессиональной деятельности сотрудниц-женщин. Мониторинговый срез представлен в качестве средства отслеживания ценностно-мотивационных стимулов труда у лиц разных возрастных и статусных групп. Полученные результаты предполагалось учитывать при подборе кадров, разработке программ повышения квалификации работников в условиях корпоративного обучения, в том числе для решения задач профилактики профессиональных деструкций откровенно корыстной или карьеристской направленности.

В связи с этим изучение мотивационных позиций работников есть также вопрос иерархии ценностных предпочтений их личности. Вопрос этот не является праздным. В исследовании Т.В. Черниковой и В.В. Болучевской, выполненном на выборке около 800 студентов выпускного курса медуниверситета, наивысший уровень эмоционального выгорания выявлен у студентов-выпускников фармацевтического факультета. Вероятно, посчитали авторы, при выборе профессии сказалась ориентация на предметную сторону (лекарственные препараты и рынок их продажи), отдаленную от прямого врачебного контакта с

большими. В повышенных по сравнению с другими факультетами показателях выгорания сказалась личностная неготовность выдерживать эмоциональную напряженность деловых и межличностных контактов, напрямую влияющих на содержание мотивации трудовой деятельности [Черникова, Болучевская, 2014: 194–195].

Совместное исследование выполнено на волгоградской выборке респондентов во время стажировки докторанта PhD Университета «Туран» А.К. Балабаевой на базе ФГБОУ ВО «Волгоградский государственный социально-педагогический университет» под руководством доктора психологических наук, профессора кафедры психологии образования и развития Т.В. Черниковой.

Исследовательскую группу составили 451 женщин (96,17% всей выборки, за исключением 3,83% мужчин) в возрасте от 20 до 63 лет, из них 65 были руководителями низового и среднего звеньев управления. Процедура исследования носила фронтальный анонимный характер.

Методы исследования.

Для изучения ценностной мотивации труда в описанном исследовании применялся метод экспертной оценки девяти факторов профессиональной деятельности. Двухнаправленность содержания экспертной методики – на измерение ценностей и на измерение мотивации – подтверждена высокими показателями межтестовой корреляции шкал с «Опросником терминальных ценностей (ОТеЦ)» И.Г. Сенина (модифицированным вариантом методики «Ценностные ориентации» М. Рокича) – $p < 0,01$ и $p < 0,05$ (по 50%) [Сенин, 1991; Тихомиров, 2001: 41–46] и тестом Ф. Герцберга $p < 0,01$ (14%) и $p < 0,05$ (86%) [Herzberg, 1966; Herzberg, 2010; <http://psylist.net/praktikum/23.htm>].

Методика измерения мотивационного баланса Н.А. Жданкина (в модификации А.К. Балабаевой – «Трудовые ценности»), сконструирована согласно одному из описанных Ф. Герцбергом путей измерения мотивации к труду, когда в какой-либо форме оценивается, по сути дела, удовлетворенность трудом (*job satisfaction*) через отношение к различным его сторонам (*all-over attitude*) в категориях «нравится – не нравится» (*like or dislike*) [Herzberg, 2010: 5]. Такой путь исследования позволяет получить данные, отражающие демографическую вариативность по полу, возрасту, организационному статусу, образовательному уровню и т. д. По версии Ф. Герцберга, в результате реализации такой исследовательской стратегии получается поверхностная диагностическая картина. Однако именно такая картина востребуется в ситуации пилотажного эксперимента при работе с большой выборкой испытуемых, с тем чтобы в дальнейшем проводить углубленное изучение выявленных проблемных сфер.

Экспертные шкалы бланка были соотнесены с классическим вариантом теории «двух факторов» Ф. Герцберга, дифференцирующей потребности работников на два мотивационных комплекса, определяющих характер труда работников [Herzberg, 1966]. Потребность в комфорте, исключающем неудобства и лишения, удовлетворяют, по мнению автора теории, так называемые «гигиенические» факторы (внешние условия труда). Они нашли отражение в таких показателях экспертной оценки, как «Перспективы развития организации» (*policy and administration*), «Эффективность управленческой деятельности» (*supervision*), «Психологический климат» (*interpersonal relations*), «Условия труда» (*working conditions*), «Наличие социального пакета» (*job security*), «Оплата труда» (*salary*). Психологические (внутренние) потребности удовлетворяют факторы-«мотиваторы», в число которых в экспертном бланке вошли: «Содержание выполняемой работы» (*work itself*), «Профессиональная самореализация» (*responsibility, achievement, recognition of achievement*), «Карьерный рост» (*advancement, possibility for growth*).

По 10-балльной шкале испытуемые оценивали девять показателей – мотивационных факторов профессионального труда, имеющих или не имеющих для сотру-

субъективную трудовую ценность. Для каждого балла была дана расшифровка, например:
«10 баллов – возможность карьерного роста однозначно является ценностью и необходимым условием эффективной работы;

9 баллов – возможность карьерного роста почти всегда является ценностью и необходимым условием эффективной работы...;

5 баллов – иногда возможность карьерного роста является ценностью и необходимым условием эффективной работы, а иногда – нет...;

1 балл – возможность карьерного роста не является ценностью и не влияет на эффективность работы».

Статистическая обработка результатов проводилась методом факторного анализа (метод вращения Варимакс с нормализацией Кайзера) и проведением сравнительного анализа для независимых выборок (по непараметрическому U-критерию Манна-Уитни). Использовался пакет статистической обработки материалов IBM SPSS Statistics 24.

Результаты исследования.

Кроме интерпретации показателей после распределения значений факторного анализа по всей группе респондентов, по итогам факторного и сравнительного анализов сопоставлялись попарно две эмпирические выборки – женщины в возрасте до (141 чел.) и после (310 чел.) 35 лет, руководители (65 чел.) и рядовые сотрудницы (386 чел.). Количественные показатели статистической обработки отражены в таблицах в приложениях к статье.

Результаты факторного анализа показателей экспертной оценки трудовых ценностей, полученные на общей выборке сотрудниц, выявили два фактора. Первый фактор, получивший название «ДОСТИЖЕНИЯ», включал в себя трудовые ценности «Карьерный рост» (0,82) и «Профессиональная самореализация» (0,80). Суммарный процент составил 27,29. Второй фактор, обозначенный как «ПРОИЗВОДСТВЕННЫЙ КОМФОРТ», объединил трудовые ценности «Условия труда» (0,75) и «Психологический климат» (0,73). Суммарный процент – 25,66. В целом картина выглядела благополучной: работницы положительно оценивали возможности реализации в труде, который осуществлялся в комфортных производственных условиях (упорядоченность, стерильность, климат-контроль, микроколлектив, охрана и т. п.).

Факторный анализ эмпирических данных, полученных отдельно для двух возрастных выборок сотрудниц, показал заметные различия.

Так, три фактора были выявлены для молодых женщины в возрасте до 35 лет. Первый из них – «ДОСТИЖЕНИЯ» (суммарный процент 25,16) – включал в себя, как и в общем случае, трудовые ценности «Профессиональная самореализация» (0,88) и «Карьерный рост» (0,81). Второй фактор получил название «ОЖИДАНИЕ ЛОЯЛЬНОСТИ» (суммарный процент 24,51) и вобрал в себя трудовые ценности «Психологический климат» (0,92) и «Эффективность управленческой деятельности» (0,80). В третий фактор – «МАТЕРИАЛЬНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ» (суммарный процент 17,18) – вошли трудовые ценности «Наличие социального пакета» (0,81) и «Оплата труда» (0,80). В целом факторный анализ показателей по группе передавал настрой молодых женщин на продвижение в профессии и связываемый с ним рост материального благополучия. При этом они рассчитывали на поддержку со стороны руководства и коллег в своем движении по карьерной лестнице к высокому материально-статусному положению.

Содержание двух факторов, выявленных для выборки женщин в возрасте старше 35 лет, имел совершенно иную направленность. Первый фактор – «КАРЬЕРА В КОМФОРТЕ» (суммарный процент 27,41) – объединил трудовые ценности «Карьерный рост» (0,84) и «Условия труда» (0,78). Второй фактор – «ПРОИЗВОДСТВЕННЫЙ КОМФОРТ» (суммарный процент 26,90) – составили «Условия труда» (0,78) и «Психологический климат» (0,72).

Полученный расклад дал основание интерпретировать результаты факторного анализа по группе старших сотрудниц (почти половина всей выборки находилась в возрасте от 45 до 63 лет) как удовлетворенность профессиональным положением и желанием его сохранить, в том числе из соображений заботы о своем здоровье и здоровье близких, т. к. специфика содержания труда гарантирует доступ к новейшим лекарствам и информированность об их эффективности.

Таблица 1

Результаты факторного анализа показателей экспертной оценки трудовых ценностей женщинами различных возрастных групп – сотрудницами Волгоградского областного предприятия «Волгофарм», значение фактора и ранг

Трудовые ценности	Вся выборка		До 35 лет		После 35 лет	
	Значение	Ранг	Значение	Ранг	Значение	Ранг
Карьерный рост	0,82	I	0,81	III	0,84	I
Профессиональная самореализация	0,80	II	0,88	II	0,76	III
Условия труда	0,75	III	0,47	VI	0,78	II
Психологический климат	0,73	IV	0,92	I	0,72	IV
Содержание выполняемой работы	0,68	V	0,64	V	0,68	V
Перспективы развития организации	0,62	VI	0,62	V	0,64	VII
Оплата труда	0,62	VI	0,80	IV	0,67	VI
Наличие социального пакета	0,59	VII	0,81	III	0,62	VIII
Эффективность управленч. деятел.	0,56	VIII	0,80	IV	0,54	IX

Сравнение двух возрастных групп сотрудниц фармацевтического предприятия ставит вопрос о предпочтениях в подборе новых кадров с учетом их возраста. Актуальность постановки такого вопроса проистекает, во-первых, из традиции принимать на работу лиц в возрасте до 35 лет как имеющих длительную перспективу трудовой биографии и оправдывающих вложенные в них средства на повышение профессиональной квалификации. В то же самое время широкое общественное обсуждение вопроса о повышении пенсионного возраста открывает благоприятные возможности для работодателей в их опоре на профессиональную безупречность и ответственность опытных сотрудниц, дорожащих самой рабочей обстановкой. Женщины старше 35 лет демонстрируют большую привязанность к производственной среде при меньших притязаниях на повышение по службе. Что касается последнего, то это подтверждено результатами сравнительного анализа показателей экспертной оценки трудовых ценностей, полученных для независимых выборок по непараметрическому U-критерию Манна-Уитни. Различие для возрастных выборок в показателях «Карьерный рост» (261,49 и 209,86; значение 0,000) и «Профессиональная самореализация» (244,65 и 217,52; значение 26,000) свидетельствует о большей дифференциации оценок старшими сотрудницами, что может быть прямым следствием их житейского опыта и обретенной с годами мудрости.

Результаты сравнительного анализа показателей экспертной оценки трудовых ценностей женщинами различных возрастных групп – сотрудницами Волгоградского областного предприятия «Волгофарм» (для независимых выборок по непараметрическому U-критерию Манна-Уитни), значение и результаты проверки на значимость различий

Трудовые ценности	Средний ранг		Значение	Решение
	До 35	После 35		
Карьерный рост	261,49	209,86	0,000	Значимо
Профессиональная самореализация	244,65	217,52	26,000	Значимо
Содержание выполняемой работы	239,20	220,00	117,000	Незначимо
Наличие социального пакета	225,80	226,09	977,000	Незначимо
Оплата труда	230,25	224,07	378,000	Незначимо
Условия труда	233,08	222,78	294,000	Незначимо
Психологический климат	227,47	225,33	821,000	Незначимо
Эффективность управленч. деятельн.	229,53	224,39	643,000	Незначимо
Перспективы развития организации	226,27	225,88	974,000	Незначимо

Разница в профессиональных ориентациях наиболее ярко проявила себя в результатах факторного анализа на выборках руководителей и рядовых сотрудниц. Прежде всего заметно возрастное смещение сотрудниц-руководителей в младшую возрастную группу. Из 141 работницы в возрасте до 35 лет руководителем низового или среднего звена являлась каждая четвертая, в то время как среди коллег старше 35 лет только каждая десятая.

На выборке респонденток-руководителей выявлено три фактора, которые отражали приоритеты их деятельности. Первый фактор – «ЭФФЕКТИВНОЕ ВЛИЯНИЕ» (суммарный процент 25,37) – включал в себя трудовые ценности «Эффективность управленческой деятельности» (0,91) и «Психологический климат» (0,84). Второй фактор – «ДОСТИЖЕНИЯ» (суммарный процент 22,06) – объединил трудовые ценности «Профессиональная самореализация» (0,81) и «Карьерный рост» (0,74). В третий фактор, получивший название «СТАТУС» (суммарный процент 19,39), вошли трудовые ценности «Оплата труда» (0,86) и «Условия труда» (0,81). Результаты факторного анализа по группе руководителей дали основание интерпретировать их как откровенную ориентацию на индивидуальное жизнеустройство, основанное на профессиональном труде. Ожидается, что восприятие действий со стороны руководителей, которые чаще всего младше подчиненных, будут носить характер уважительной субординации. Тем самым будет поддерживаться авторитет администраторов, в большинстве своем имеющих небольшой стаж управленческой работы.

Таблица 3

Сравнительные результаты факторного анализа показателей экспертной оценки трудовых ценностей женщинами-руководителями и рядовыми сотрудницами Волгоградского областного предприятия «Волгофарм», значение фактора и ранг

Трудовые ценности	Вся выборка		Руководители		Рядовые сотр.	
	Значение	Ранг	Значение	Ранг	Значение	Ранг
Карьерный рост	0,82	I	0,74	VI	0,82	I
Профессиональная самореализация	0,80	II	0,81	IV	0,78	II
Условия труда	0,75	III	0,81	IV	0,77	III
Психологический климат	0,73	IV	0,84	III	0,75	IV
Содержание выполняемой работы	0,68	V	0,64	VII	0,69	V
Перспективы развития организации	0,62	VI	0,80	V	0,66	VI
Оплата труда	0,62	VI	0,86	II	0,64	VII
Наличие социального пакета	0,59	VII	0,49	VIII	0,66	VI
Эффективность управленч. деятел.	0,56	VIII	0,91	I	0,53	VIII

Факторный анализ, проведенный на выборке рядовых сотрудниц фармацевтического предприятия, выявил два фактора. В первый «ДОСТИЖЕНИЯ» (суммарный процент 28,34) вошли трудовые ценности «Карьерный рост» (0,82) и «Профессиональная самореализация» (0,78). Второй фактор – «ПРОИЗВОДСТВЕННЫЙ КОМФОРТ» (суммарный процент 26,90) – сложился из трудовых ценностей «Условия труда» (0,77) и «Психологический климат» (0,78). Полученная картина интерпретирована как предметная вовлеченность в содержание выполняемой работы с готовностью принять на себя управленческие функции. Фармацевтическое производство, как и всякое, связанное с технологическими традициями, ориентировано на руководителей с так называемым «отбывающим» типом карьеры. Такие работники, как описывает их Е.Г. Молл, не форсируют продвижение по службе. Действуя в привычном режиме, они с годами нарабатывают высокий профессионализм и автоматически становятся претендентами на руководящие должности, которые принимают и реализуют без амбициозности, самооценочных переживаний и личностных затрат на самоутверждение [Молл, 2012].

Таблица 4

Результаты сравнительного анализа показателей экспертной оценки трудовых ценностей женщинами-руководителями и рядовыми сотрудницами Волгоградского областного предприятия «Волгофарм» (для независимых выборок по непараметрическому U-критерию Манна-Уитни), значение и результаты проверки на значимость различий

Трудовые ценности	Средний ранг		Значение	Решение
	Руковод.	Рядов. сотр.		
Перспективы развития организации	254,52	221,20	23,000	Значимо
Эффективность управленч. деятел.	241,84	223,33	243,000	Незначимо
Психологический климат	233,08	224,81	506,000	Незначимо

Условия труда	243,48	223,06	115,000	Незначимо
Оплата труда	229,19	225,46	687,000	Незначимо
Наличие социального пакета	206,23	229,33	87,000	Незначимо
Содержание выполняемой работы	226,62	225,90	964,000	Незначимо
Профессиональная самореализация	239,80	223,68	317,000	Незначимо
Карьерный рост	238,48	223,90	389,000	Незначимо

Сравнительный анализ показателей экспертной оценки трудовых ценностей, полученный для независимых выборок управленческого звена и рядовых сотрудниц по непараметрическому U-критерию Манна-Уитни, обнаружил различия по показателю «Перспективы развития организации» (254,52 и 221,20, значение 23,000) в пользу исполнительей. Рядовые сотрудницы более дифференцированно относились к оценке долгосрочных возможностей функционирования предприятия, придавая тем самым больший вес данной трудовой ценности. Значительная часть их профессиональной биографии связана с работой на предприятии, с которым они по-прежнему готовы соотносить свои трудовые и жизненные планы.

Выводы.

Получение достоверных диагностических сведений о содержании и иерархической структуре ценностно-мотивационных факторов профессионального труда работниц предприятия фармацевтической сферы в возрасте до и после 35 лет, рядовых сотрудниц и руководителей низового и среднего управленческих звеньев, дает возможность, с одной стороны, определить ведущие стимулы их трудовой деятельности, с другой – позволяет скорректировать программы повышения квалификации в системе корпоративного обучения.

Следует учитывать, что на предприятии фармацевтической направленности работницы со значительным стажем трудовой деятельности составляют ресурс технологической и психологической безопасности. Реализация административных функций представителями старшей возрастной группы послужит в коллективе делу профилактики профессиональных девиаций, направленных в сторону неаргументированных притязаний на власть и материальный статус. Залогом тому служит социально ориентированный характер их ценностно-мотивационных устремлений.

Повышение квалификации в условиях внутриорганизационного или организованного институционального обучения следует проводить по дифференцированным программам. Для сотрудниц старшей возрастной группы заметную их часть составит обучение цифровым технологиям и способам сочетания имеющихся профессиональных знаний с новыми. Для сотрудниц младшей возрастной категории полезными будут психологические включения ценностно-мотивационного содержания, обеспечивающие способы самопознания и восполнения собственных эмоционально-личностных ресурсов.

Управленческие действия в направлении повышения производственных показателей за счет задействования человеческого организационного ресурса также следует осуществлять дифференцированно. Младшие сотрудницы будут продуктивно откликаться на стимулы материального характера и на возможности профессионального роста. Работницы со значительным опытом работы продемонстрируют ответственность и стабильно высокие трудовые показатели, будучи уверенными в безопасности своего должностного положения и востребованности профессионализма.

Список литературы

1. Молл Е.Г. Управление карьерой менеджера. СПб.: Питер, 2012. - 198 с.
2. Сенин И.Г. Опросник терминальных ценностей: руководство. Ярославль: Содействие, 1991. - 17 с.
3. Тихомиров А.В. Опросник терминальных ценностей И.Г. Сенина (ОТеЦ) / Метод дифференциации профессиональных выборов в практике профконсультирования. Вып. 2, ч. 1. Екатеринбург: Персонал-profi, 2001. - С.41-46.
4. Черникова Т.В., Болучевская В.В. Психология эмоционального выгорания. Волгоград: Изд-во ВолгГМУ, 2014. - 296 с.
5. Herzberg F., Mausner B., Snyderman B. Мотивация труда (12th edition). New Brunswick (USA) and London (UK): Translation Publishers, 2010. - 180 p.
6. Herzberg F. Работа и природа человека. Cleveland, Ohio: The World Publishing Company, 1966. 203 p. <http://psylist.net/praktikum/23.htm> (Дата обращения: 15.08.2018).

А.К. Балабаева¹, Т.В. Черникова², А.А. Касымжанова¹

¹ «Туран» университеті, Алматы, Қазақстан

² Волгоград мемлекеттік әлеуметтік-педагогикалық университеті, Волгоград, Ресей

Фармацевтикалық кәсіпорынның қызметкерлерінің еңбек қызметінің мотивациялық факторы қызметінің еңбек құны

Андатпа. Фармацевтикалық кәсіпорынның әйел қызметкерлерінің кәсіби жұмысының мазмұны жаһандық қарама-қайшылыққа ие: денсаулық сақтау жүйесінде жұмыс істейтін әйелдердің материалдық және қаржылық әл-ауқаты науқастардың дәрілік заттарға жұмсалған қаражатымен «ауыратынына» тікелей байланысты. Кәсіптік деформациялар қаупін ескере отырып, сараптамалық әдіспен жұмыс істейтін әйелдер жұмысының мән-мотивациялық факторларын зерттеу үшін пайдаланылды. 20-дан 63 жасқа дейінгі «Волгофарм» Волгоград фармацевтикалық кәсіпорнының 451 қызметкерінің сарапшылар парақшалары, басшылар мен орындаушылар сараптамалық материалдардың материалдары факультативтік және салыстырмалы талдаудан өтті. Диагностикалық бөлік персоналдың статусының мониторингісін көрсетті, ол жасы мен өндірістік мәртебесі бойынша ерекшеленеді. Басқарушы әрекеттердің мүмкін болатын стратегиясы және жұмысшылардың әртүрлі санаттарын кәсіби дамыту анықталды.

Түйін сөздер: ынталандыру, еңбек құндылығы, кәсіби мансап, мән-мотивациялық фактор.

A.K. Balabayeva¹, T.V. Chernikova², A.A. Kassymzhanova¹

¹ Turan University, Almaty, Kazakhstan

² Volgograd State Social and Pedagogical University, Volgograd, Russia

Labor values as motivating factors of labor activity of the employees of the pharmaceutical enterprise

Abstract. In the content of professional work of pharmaceutical enterprise' women-employees laid a global contradiction. The financial well-being of women employed in the health care system depends directly on the problems of patients with their money spent on medicines. Taking into account the risk of professional deformations, using the method of expert evaluation, the study of value-motivational factors of labor was fulfilled. Materials of expert sheets 451

employees of Volgograd pharmaceutical enterprise “Vologpharm” aged 20 to 63 years, managers and performers, were subjected to factor and comparative analysis. The diagnostic issue showed a monitoring picture of the stuff, differentiated by age and status position. The possible strategies of management actions and professional development for various categories of workers were defined.

Based on the comparison results of two groups of people, aged before and after 35 years, the arguments in favor of the preferred selection of stuff from the older age group are presented. They demonstrate loyalty and optimism to a greater extent, are less focused on power and high material status, and act as a guarantor of technological and psychological security in the conditions of pharmaceutical enterprise. Upgrading the skills of women over 35 should be enriched with computer technology, linking their past experiences with new ones. In the program of postgraduate training of women under the age of 35 years should include psychological methods of self-knowledge, self-regulation, cooperative interaction. They will respond to economic incentives and career prospects.

Keywords: expert evaluation, motivation, professional career, work value, value-motivational factor.

References

1. Moll E.G. Upravlenie karjeroy menedzhera [The manager’s career management]. (PiterKom., 2012. 198 p.)
2. Senin I.G. Oprosnik terminalnykh tsennostey: rukovodstvo [Questionnaire of terminal values: guidance] (Sodejstvie, Yaroslavl, 1991, 17 p.).
3. Tikhomirov A.V. Oprosnik terminalnykh tsennostey I.G. Senina (OTeTs). Metod differentsiatsii professionalnykh vyborov v praktike profkonsultirovaniya [Questionnaire of terminal values / Method of differentiation of professional elections in the practice of professional counseling]. Vol. 2, part 1. (Personal-profi, Ekaterinburg, 2001, p. 41–46.).
4. Chernikova T.V., Boluchevskaya V.V. Psikhologiya emotsionalnogo vygoraniya [Emotional burnout psychology] (Izdatelstvo Volgogradskogo gosudarstvennogo meditsynskogo universiteta, Volgograd, 2014, 296 p.).
5. Herzberg F., Mausner B., Snyderman B. The motivation to work (12th edition). New Brunswick (USA) and London (UK): Translation Publishers, 2010. 180 p.
6. Herzberg F. Work and the nature of Man. Cleverland, Ohio: The World Publishing Company, 1966. 203 p.

Сведения об авторах:

Балабаева А.К. – докторант PhD, кафедры «Психология», Университет «Туран», ул. К.Сатпаева, 18, Алматы, Казахстан.

Черникова Т.В. – доктор психологических наук, профессор кафедры психологии образования и развития Волгоградского государственного социально-педагогического университета, ул. Ленина, 27, Волгоград, Россия

Касымжанова А.А. – кандидат психологических наук, доцент кафедры «Психология», Университет «Туран», ул. К.Сатпаева, 18, Алматы, Казахстан.

Balabayeva A.K. - PhD Student, Department of “Psychology”, “Turan” University, Str. K. Satpayev, 18, Almaty, Kazakhstan.

Chernikova T.V. - Doctor of Psychology, Professor of the Department of Psychology of Education and Development, Volgograd State Socio-Pedagogical University, Lenin str., 27, Volgograd, Russia

Kassymzhanova A.A. - Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of “Psychology”, Turan University, K. Satpayev str., 18, Almaty, Kazakhstan.

МРНТИ 15. 81. 61

Е.И. Барабанова, Е.В. Дергачёва, И.К. Мацкевич, С.А. Стельмах
*Восточно-Казахстанский государственный университет им. С. Аманжолова,
Усть-Каменогорск, Казахстан*
(E-mail: *anb777@yandex.ru, Eugenia735@mail.ru, imatskevich@mail.ru,
stelmah_svetlana@mail.ru*)

**Модель психологического сопровождения онкологических больных
в условиях госпитализации**

Аннотация: В данной статье рассмотрены проблемы и значимость психологического сопровождения онкологических больных в условиях госпитализации. Проанализированы основные составляющие модели психологического сопровождения, разработанной и апробированной психологами онкологического диспансера. Выявлена и обоснована необходимость использования модели психологического сопровождения онкологических больных и одновременно проведения работы с медицинским персоналом по развитию коммуникативных компетенций, значимых при взаимодействии с пациентами и их родственниками. На основе проведенного исследования автором предлагаются действия, направленные на повышение возможности предоставлять \ раскрывать человеку недостающие ресурсы, что существенно снизит ощущение незащищенности, беспомощности, чувство одиночества при лечении заболеваний. Также предпринятые усилия будут способствовать формированию новой жизненной позиции пациента и его окружения.

Ключевые слова: психологическое сопровождение, онкологические больные, модель психологической поддержки, коммуникативные компетенции.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-127-2-139-151>

Введение. Психологическая поддержка предоставляет человеку недостающие ресурсы, что существенно снижает ощущение незащищенности, беспомощности, чувство одиночества. Поддержка помогает человеку гармонично интегрироваться в общество, создает и укрепляет связи с другими людьми и группами, способствует повышению самооценки [1].

Психологическая поддержка онкологическим больным нацелена на развенчание различных страхов и предрассудков относительно неизлечимости обнаруженного у них заболевания, замену негативных установок на позитивные, которые будут сфокусированы на том, чтобы пациент сам стал лично действующим лицом, участвующим в восстановлении своего здоровья.

Врачи убеждены, что иммунную систему человека, естественные защитные механизмы, возможно восстановить, и сам организм может ликвидировать злокачественные образования. На это и направлена психологическая поддержка онкологическим больным, чтобы пациенты поверили в эту чудесную возможность исцеления и необходимость продолжения борьбы за жизнь и выздоровление. И если в дальнейшем человек будет иммунную систему поддерживать на должном уровне, то в будущем можно не опасаться повторного заболевания онкологией [1].

Большое значение имеет привлечение родственников к эмоциональной поддержке больного. Врач должен учитывать индивидуальную систему семьи и семейных отношений. Следует избегать слишком большого информирования семьи о состоянии больного и одновременно недостаточности представления такой информации самому больному. Желательно, чтобы больной и родственники находились на примерно одинаковом уровне владения информацией о болезни - это способствует большей консолидации семьи, мобилизации резервов семейной группы, содействию психологической проработке скорби у больного и членов семьи.

В процессе работы с онкобольными и их родственниками на этапе госпитализации и лечения заболевания должно уделяться внимание психологической проработке чувств гнева и вины, причем как у родственников, так и у больных; работе с депрессивными состояниями. Особенно это является необходимой частью психологической поддержки мужчин в возрасте 25-40 лет из отдаленных населенных пунктов, где работа является смыслом существования и обеспечения семьи и себя.

Одним из важных направлений деятельности психолога является работа с межличностными отношениями, направленная на минимизацию эмоциональной изоляции, установление адекватной коммуникации, уменьшение гиперопеки, передачу доступной самостоятельности больному. В психологической поддержке онкобольным важна работа по выявлению ресурсных возможностей самого больного либо семьи больного, если таковая есть, на которые могут опираться все её члены, затронутые состоянием переживания, что позволит выработать новый образ жизни, новое отношение к себе и окружению.

Проблема состоит в том, что не всегда на практике проводится системная работа, т.е. когда с больными работают не только психологи, но и медперсонал, родственники. Внешние факторы, которые связаны с нахождением родственников в отдаленных районах, препятствуют посещению больного ежедневно, оказанию психологической, эмоциональной поддержки близкими людьми. Как известно, диспансеры находятся чаще всего в областных центрах, поэтому главная поддержка больного - это психологическая, со стороны психологов и медицинского персонала. Стоит отметить **важность коммуникативной компетентности медицинского работника** – это профессионально значимое качество, т.к. профессия медработника предполагает в той или иной степени выраженное интенсивное и продолжительное общение: с больными, их родственниками, медицинским персоналом - от медицинских сестер и санитарок до главных врачей, руководителей медицинских учреждений. От умения общаться, устанавливать и развивать взаимоотношения с людьми во многом зависит профессиональная успешность медработника и эффективность излечения больного. Хороший психологический контакт с больным помогает точнее собрать анамнез, получить более полное и глубокое представление о больном. Умение общаться, или коммуникативная компетентность, обеспечивает взаимопонимание, доверие в отношениях, эффективность в решении поставленных задач. Если пациент доверяет своему врачу, не сомневаясь в правильности диагностики и адекватности терапии, то он будет выполнять назначения, пройдет все необходимые диагностические и терапевтические процедуры. При отсутствии психологического контакта пациент, возможно, не станет придерживаться врачебных рекомендаций и назначений, проконсультируется у других врачей или просто у своих знакомых, по интернету, займется самолечением или обратится к представителям альтернативной медицины. Поэтому в период госпитализации больного в стационар онкологического, и не только, диспансера, необходимо проводить работу с больным, его родственниками, медицинским персоналом, администрацией. Часто больные не находят поддержки среди медицинского персонала, в то время как им нужны не только профессионализм, но и чисто человеческие, личностные качества врача: насколько он

внушает доверие и уважение, насколько он внимателен и отзывчив, располагает к себе, вызывает желание общаться. Возможно даже, что в отдельных случаях психологические качества для больного более важны, чем профессиональные знания, умения, навыки. Это также относится к медицинским сестрам, санитаркам и т.д.

В результате взаимодействия с пациентами, их родственниками, врачами, медицинским персоналом, используя различные методы и подходы к оказанию психологической поддержки больным, мы разработали и апробировали модель психологической поддержки, которая состоит из нескольких направлений деятельности психолога, представляющих собой системную работу психологов, врачей, мед.персонала, больных и их родственников. Рассмотрим их подробнее.

1) *Научно-исследовательское направление* представляет собой диагностику отношения медицинского персонала к больному, эмоционального состояния самого больного, внутреннюю картину болезни, отношения больного к лечению, а также исследование прочих факторов, которые могут сказаться на восприятии больным болезни и желании бороться с болезнью, чувствовать себя комфортно в период нахождения на стационарном лечении. Эти аспекты позволяют выявить симптомы иррационального мышления, тревоги, страхов, сомнений и пр., что отрицательно сказывается по отношению к лечению и выздоровлению. В рамках данного направления определяется уровень эмоционального выгорания у медицинских работников. Это достаточно значимый момент в профессиональной деятельности каждого, т.к. работая с онкобольными, медицинский персонал в большей мере получает стресс от взаимодействия с пациентами (более 40% пациентов агрессивны по отношению к медсестрам и санитаркам), с родственниками, которые чаще всего не признают никакого исхода, кроме положительного. Сложность операций, потеря больного также являются психологическими травмами, которые требуют психологической проработки и своевременной профилактики эмоционального и личностного выгорания. При этом все правила и требования при работе с пациентами должны строго соблюдаться.

2) *Консультативное направление* предполагает поддержку при решении проблем, возможность обсуждать проблему, найти альтернативное решение, подходящее для больного, поддержку в виде стабильности отношений, дающей чувство уверенности в них и чувство доверия. Также проводится работа в виде индивидуальных бесед по различным личным вопросам как среди медицинского персонала, так и среди больных, например, по уходу родственников или опекунов за пациентами и их взаимодействию, обсуждаются и выстраиваются стратегии поведения в сфере работы больных, их личной жизни, общения с близкими и друзьями, выработке нового стиля жизни; среди мед.персонала – по работе с «трудными» больными, руководством и т.п.

3) *Коррекционно-профилактическое направление* направлено на работу по организации пациентами своего жизненного пространства, формирование рационального, позитивного мышления, отработку навыков саморегуляции и управление стрессовыми реакциями на неблагоприятные для человека ситуации. Проводятся разъяснительные, информационные беседы по заболеваниям и их профилактике, о действиях и способах профилактики повторного заболевания, по способам и видам действий, которые необходи-

мо применять по наблюдаемым симптомам заболевания, повторяющимся после выписки пациента и т.д. Кроме того, очень действенен метод «палатного диалога» (так называли беседу сами больные). Сами пациенты просят поговорить с упавшим духом больным. И в процессе «случайной беседы» (как мы условно-образно называем данную беседу) начинается настоящая социальная терапия. Каждый пациент рассказывает, как у него получилось то или иное в процессе лечения, как он пришел к результатам. Человек, который думал, что он один и больше нет шансов на выздоровление или жизнь, начинает понимать, что он не один и все решается и не так плохо. Это значимый вклад самих пациентов в процесс выздоровления. Многие начинают понимать, что надо задумываться и о себе, а не только ради кого-то или чего-то. Начинает формироваться иерархия ценностей, целей, которая провоцирует человека на активность, на желание двигаться дальше, жить и любить.

4) *Обратная связь* – получение информации от пациентов о том, как они себя чувствуют, какое у них настроение, что бы они хотели услышать о процессе лечения, чего ждут от взаимодействия с медицинским персоналом. Все это выражается в высказываниях больных, их пожеланиях и претензиях, отраженных в книге жалоб и предложений, высказываниях в адрес самого психолога, желании видаться с психологом больше, желании, чтобы поработали с их близкими и пр. Это дает возможность постоянно модифицировать, преобразовывать методы, способы и направления деятельности в организации психологической поддержки онкологически больным людям в условиях госпитализации. Также проводятся диагностические срезы по эмоциональному состоянию медицинского персонала до и после психологических занятий в виде тренингов по саморегуляции, развитию коммуникативной компетенции, навыков публичного выступления, по принятию решения и т.д. в целях совершенствования программ по работе с медицинским персоналом и предупреждения эмоционального, личностного и профессионального выгорания.

Методы исследования. На основе взаимодействия с онкобольными было выявлено, что диагностика в виде тестов, опросников и проективных методов не всегда дает достоверные результаты, даже беседа иногда заканчивается на начальном этапе, т.е. со стороны больного проявляется нежелание общаться и взаимодействовать. Это объясняется эмоциональным состоянием больного, который получил информацию о своем диагнозе или предположении о заболевании, либо повторном лечении, в котором он не видит результата. Однако в процессе взаимодействия с больным информационным и достоверным показал себя метод наблюдения. За основу мы взяли «Карту наблюдения» Д.Стотта, где использовали модифицированные шкалы «Недоверие к новым людям, вещам, ситуациям (в нашем случае – к процедурам, лекарствам, лечению в целом)», «Депрессия», «Уход в себя», «Тревожность по отношению к врачам», «Враждебность по отношению к врачам», «Тревога по отношению к окружающим». Данная «Карта наблюдения» прошла психометрическую обработку на исследование надежности данного метода при работе с онкологическими больными. Подсчитывалась ретестовая надежность методики. Использовался коэффициент корреляции произведения моментов Пирсона. Надежность методики «Карта наблюдения» определяется относительной долей дисперсии ошибки. Мы получили коэффициент корреляции, равный 0,71, что говорит о надежности метода.

В процессе работы с онкологически больными, а также с медперсоналом, нами использовались следующие психотехнологии:

- 1) техники контроля негативных эмоций;
- 2) работа с обидой («вы все здоровы, а я нет», «виноваты врачи, т.к. сразу не

определили», «виноваты врачи по своей халатности в операциях» и т.п.);

3) методики преодоления страха (страх операции, а «вдруг», страх не проснуться после операции, страх узнать, что вместо доброкачественной опухоли – злокачественная», «страх изувечения тела, шрамов, удаление органов и введение пожизненных катеторов», страх узнать сроки жизни... и т.п.);

4) психотехники, направленные на поддержание ценности жизни;

5) психотехники по преодолению депрессивного состояния;

6) психоэнергетические упражнения для энергетической подзарядки;

7) психотехники помощи в горевании (в основном использовались для родственников, а именно, для тех, кто потерял и для тех, кто находился в паллиативном отделении вместе с больным, в том числе «потерявшим» его там)

8) психотехники принятия реальности смерти (данный метод подходил не всем, поэтому при использовании данной техники учитывались индивидуальные особенности: восприятие ситуации, эмоциональное состояние, физиологическое состояние, работа когнитивных процессов, биографический анализ данных).

Работа с больными выстраивалась в зависимости от состояния больного, его физиологических возможностей и психологической готовности к выздоровлению и желанию вылечиться. Следовательно, нами были выделены шаги, по которым должен двигаться больной на путь к выздоровлению. Каждый шаг имеет свои задачи, которые должны быть выполнены. Рассмотрим данный момент подробнее.

К первоначальному шагу (действию) можно отнести эмоциональную стимуляцию, активацию общения, установление между больными эмоционально насыщенных связей. Это очень важно для тех больных, которые отrekliсь от окружения и не видят возможности жить дальше. Необходимо постоянное подкрепление положительной эмоцией совершаемых ими действий в сторону общения и выздоровления, реагирование на их агрессию спокойной реакцией понимания и обсуждения/рассуждения о происходящем.

Затем используем методы и алгоритмы, направленные на выработку адекватных стереотипов поведения в сложных ситуациях, на преодоление зависимости от социального окружения, которое чаще всего проявляет жалость, сочувствие, а не подталкивание к действию, а также методы, направленные на повышение социальной уверенности в себе.

Следующим шагом является изменение социальных позиций по отношению к социуму, а также формирование адекватных представлений о болезни, нарушениях своего поведения в среде близких, друзей и общества в целом.

Значимый этап, т.е. один из важных для больного шагов, это коррекция личностных установок, которая предполагает раскрытие содержательной стороны внутренних психологических конфликтов, перестройку всей нервной и психической систем в отношении к жизни, выстраиванию нового образа жизни, отношения к себе и близким, друзьям и пр.

В процессе работы в формате тренингов для пациентов решались следующие задачи:

- диагностика и коррекция личностных качеств и умений, снятие барьеров, мешающих продуктивным действиям;

- развитие коммуникативных навыков участников группы и их способностей эффективно взаимодействовать с окружающими;

- формирование позиции бесконфликтных взаимоотношений с окружающими;

- развитие понимания своих внутренних переживаний, контроля над своими эмоциями;

- формирование адекватной самооценки, уверенности в себе, способности понимания других людей;

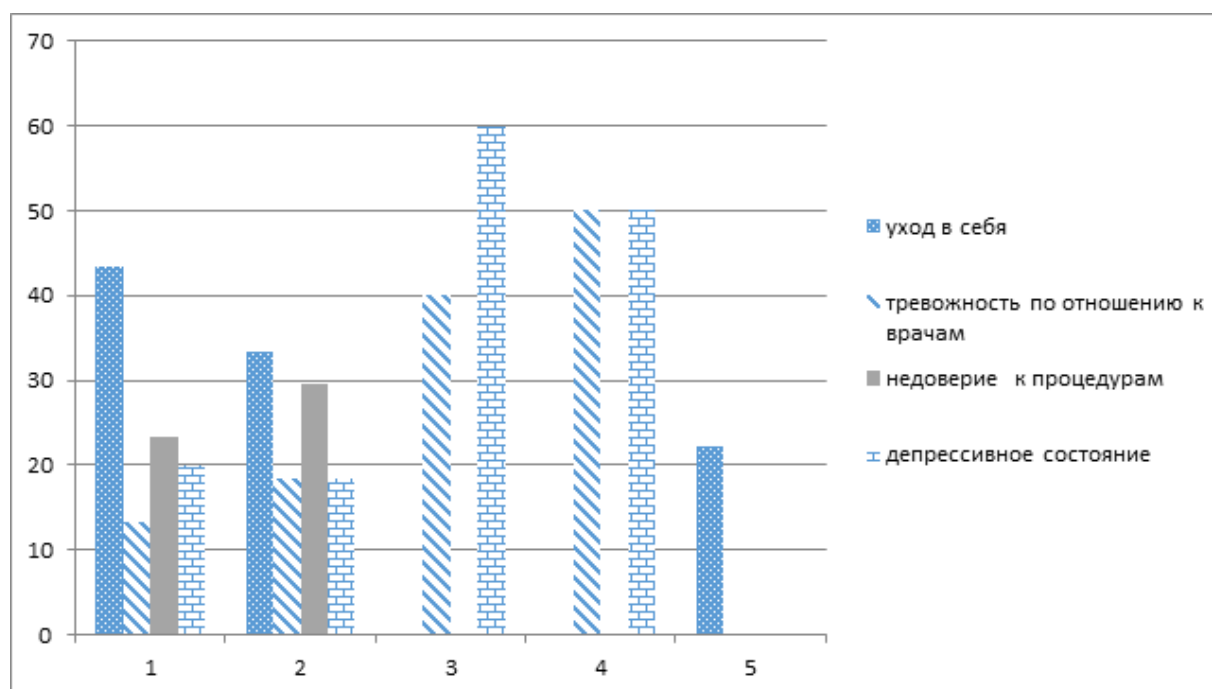
- овладение новыми социально-психологическими знаниями;

- снижение уровня тревожности и повышение настроения.

Результаты/обсуждение. В ходе апробации и внедрения модели психологического сопровождения онкологических больных приняли участие 140 больных, среди которых были выделены следующие группы: 1) 60 человек – из малонаселенных пунктов, средне-специальное образование, работа - смысл жизни, несостоявшаяся семейная жизнь (развод, нет семьи) (далее – 1 группа); 2) 27 человек – пенсионеры, есть семья, положительные отношения, настрой и желание к выздоровлению (далее – 2 группа); 3) 25 человек – пенсионеры, проблемы семейные, развод, агрессия, обвинение врачей в халатности, нежелание общаться (3 группа); 4) 10 человек- 35-48 лет, отсутствие надежды на излечение в больнице, недоверие к врачам, надежда на лечение другими способами и поддержку в любых начинаниях. Подтверждение правильности своих действий по отношению к советам авторитетных для человека людей (4 группа); 5) 18 человек – пациенты, проходящие 2-й или последующие циклы лечения. Положительно настроены, адаптированы к новому образу жизни и внешнему виду (5 группа).

Следует отметить, что работа с пациентами была проводилась в течение 10-14 дней. Времени довольно мало, но это максимальный срок стандартного нахождения в стационаре. Однако практика показала, что интенсивная работа психолога с пациентами может положительно повлиять на эмоционально-волевую сферу больного и его установку к лечению. Рассмотрим это на результатах исследования (согласно предложенной классификации групп больных).

Первоначально, с помощью «Карты наблюдения», были изучены эмоциональная и поведенческая сферы больных, которые включены в процесс апробации модели психологической поддержки онкологических больных в период лечения в круглосуточном стационаре (рис.1)

Примечание: 1-5 - группы больных

Рисунок 1. Процентное распределение результатов эмоционального состояния по шкалам «Карты наблюдения» в различных группах больных

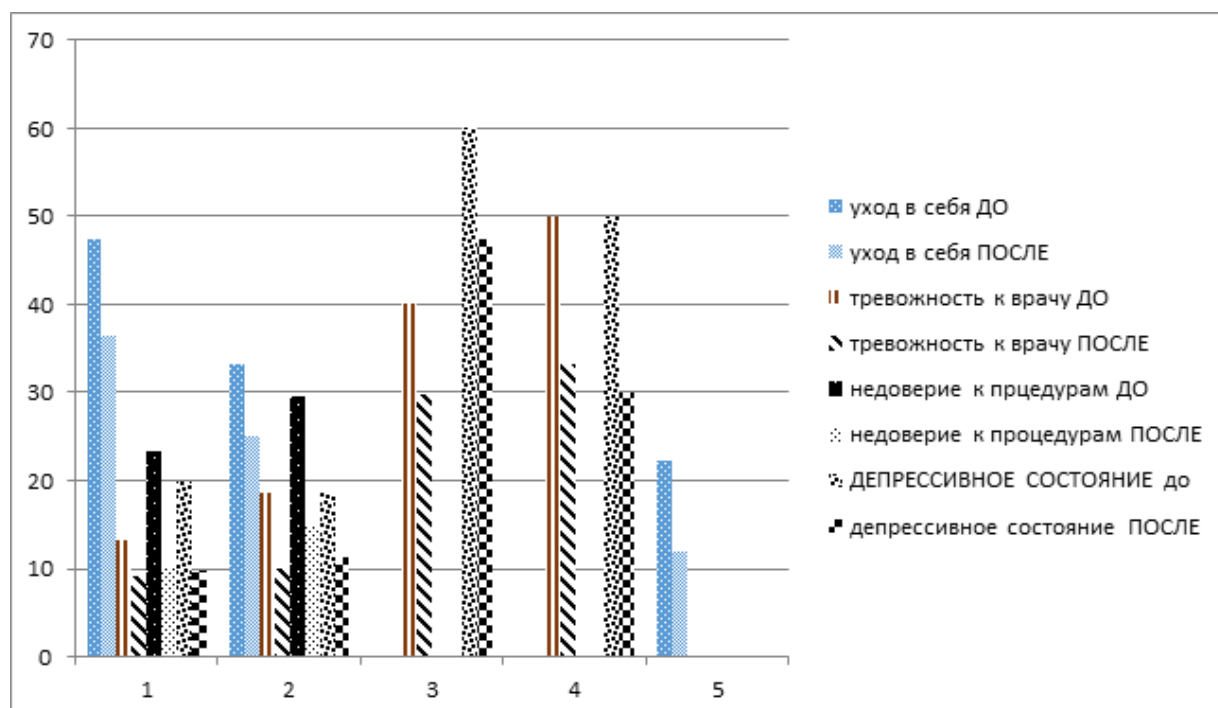
Анализ результатов показал, что на начало внедрения модели в 1 группе больше наблюдаются уход в себя, нежелание вступать в контакт, взаимодействие, однако косвенно больные стремились получить информацию о том, что дальше будет, что делать. Как уже отмечалось, представители данной группы находятся в возрасте активности и деятельности, поэтому то, что произошло с ними не воспринимается на данном этапе, человек отрицает, что это произошло с ним. Проявляется гневливость, напряженность, а у некоторых, наоборот, – потребность к контакту, взаимодействию. Депрессивное состояние больше наблюдается у людей пенсионного возраста, у которых есть проблемы в семье, во взаимоотношениях, как с детьми, так и родственниками, мужем/женой, либо у тех, кто не имеет семьи или состоит в разводе. Чаще всего такие больные обвиняют врачей в их халатности, невнимательности, не верят в их рекомендации и ответы, проявляют агрессию к окружению в целом. Также данное состояние наблюдается у тех пациентов, которые не верят в выздоровление, т.к. болезнь уже запущена, получена инвалидность, наблюдается нежелание что-либо менять. В этих двух группах отмечается повышенная тревожность к врачам, что снижает доверие больных к тем процедурам, которые прописывает врач. Кроме того, медицинский персонал не всегда отвечает на вопросы или не повторяет то, что не услышал больной – в таком случае негатив переносится на все медицинское учреждение, врачей и даже на больных по палате. Все это отражается на эмоциональном состоянии пациентов, а следовательно, на процессе выздоровления, поэтому больным была предложена «программа работы с психологом» (модель психологической поддержки). Следует отметить, что в работу была включена пятая группа больных, которые проходят не первый цикл лечения, которые верят в выздоровление, в основном положительно настроены на выздоровление, нашли себе занятия, которые дают и прибыль, и удовольствие (например, вязание на заказ и т.д.). Данная группа может стать примером положительного результата лечения и выздоровления, примером возможности жить дальше, общаться и быть включенным в социум. В данной группе также встречаются люди, которые уходят в себя, но чаще всего они обосновывают этот уход мыслительной деятельностью, проработкой того, чем они будут заниматься или как быстрее восстановиться после проходимых процедур.

Чтобы посмотреть, есть ли различия между группами в проявлении эмоциональности, поведенческих актов, мы использовали χ^2 – критерий Пирсона, т.к. разница может повлиять на результаты по окончанию внедрения модели. Критические значения критерия для уровней статистической значимости при $p \leq 0,05$ и $p \leq 0,01$ находятся в пределах 7,815 – 11,345, при подсчетах мы получили $\chi^2_{эмп} = 1,74$, что не входит в зону значимости, следовательно, эмоциональные и поведенческие проявления в группах не различаются до внедрения модели психологического сопровождения. Следовательно, группы находятся в равных позициях до внедрения модели

В течение двух недель проводилась ежедневная работа психологов с больными, их родственниками (кто посещал больных), с медицинским персоналом, в том числе и врачами, по отработке коммуникативных навыков, навыков саморегуляции и др. Работа выполнялась в рамках описанной выше модели психологического сопровождения. Занятия проводились в специально отведенном помещении, в палатах, индивидуально и в группе. Продолжительность занятия - 1-1,5 часа. Занятия с больными проводились до принятия ими процедур, т.к. некоторым нужно было время для отдыха, также в часы их свободного (индивидуального) времени. Особенно эффективно занятия проходили в выходные дни, т.к. больные были заняты интересным для себя делом, общались (как отмечали больные - «так быстрее приближается выписка»). При работе с родственниками возникали некоторые сложности, т.к. не все хотели вступать в контакт, отмечая, что нет времени. Либо была односторонняя связь, когда психолог давал рекомендации о том, как необходимо общаться и взаимодействовать с больным после выписки, на что нужно обращать внимание

и т.п. В большей степени родственники получали памятку от психолога, если не могли контактировать напрямую.

Работа с персоналом строилась не только на проведении психологических занятий по снятию эмоционального напряжения, отработке коммуникативных навыков при взаимодействии с пациентами, их родственниками, коллегами, но и на индивидуальном консультировании, где каждый мог озвучить тот вопрос, который его волновал и тревожил на данный момент, то, что мешало его работе. Кроме того, в случае когда медсестра, врач сталкивались с конфликтными пациентами, они вместе с психологом разрешали данную ситуацию, что способствовало разрешению конфликта, снижению напряжения и выработке модели поведения в подобных ситуациях. На рисунке 2 можно увидеть, как работает модель психологического сопровождения онкологических больных при ее комплексном использовании.

Примечание: 1-5 - группы больных

Рисунок 2. Сравнительный анализ результатов эмоциональной и поведенческой сфер онкологически больных «До» и «После» апробации и внедрения модели психологической поддержки больных в условиях госпитализации

Анализ вторичного среза показал изменения в данных, представленных по результатам первичного среза, т.е. до внедрения модели психологического сопровождения. По шкале «уход в себя» видны изменения на процентном уровне, а именно, в первой группе больных, в большей степени иногородних (из малонаселенных, отдаленных пунктах проживания), снизился показатель с 43,3% до 36,4. Больные стали свободнее и охотнее входить в контакт, ждать встреч, общения. Также наблюдается снижение показателей по следующим шкалам: «тревожность по отношению к врачу» - процент снизился с 13,3 до 9,1. Значительно снизилась тревожность по отношению к медицинским процедурам – с 29,6 до 14,7%. По шкале «депрессивное состояние» также наблюдается положительный эффект, т.е. снижение проявления депрессивности у больных - с 20% до 9,7%. Аналогично наблюдается снижение негативного эмоционального состояния по всем группам больных.

Чтобы посмотреть, насколько различия показательны и статистически значимы, мы использовали ϕ^* - критерий Фишера, позволяющий констатировать изменения, которые наблюдаются в выборке. Использовался автоматический подсчет [2].

Критические значения критерия для уровней статистической значимости при $p \leq 0,05$ и $p \leq 0,01$ находятся в пределах 1,64 – 2,31, при подсчетах мы получили, что эмпирические значения ϕ^* , находящиеся в диапазоне от 0,734 до 1,55, что не входит в зону значимости. Следовательно, эмоциональные и поведенческие проявления в группах статистически не значимы по результатам срезов до и после апробации и внедрения модели психологического сопровождения онкологически больных в условиях госпитализации, но на процентном уровне изменения видны. Среди факторов, которые могут повлиять на результаты статистических расчетов, отмечаются временные (достаточно короткий промежуток психологического воздействия на психологическую основу больного), социальные (поддержка близкого окружения, врачей и др. специалистов), физиологические (самочувствие, питание, сон), территориальные и т.д. Следовательно, дальнейшая фиксация результатов по эффективности проведения психологических занятий с больными, родственниками и мед.персоналом даст возможность определить значимость предложенной модели психологической поддержки онкобольных, что и делается в настоящее время.

Таким образом, те изменения, которые происходили с больными в эмоциональном, поведенческом плане, свидетельствуют о том, что комплексная работа психологов с больными, врачами, мед.сестрами и т.д. дает значимый эффект - положительный настрой больного на излечение и желание людей пройти раннюю диагностику в целях профилактики возникновения заболеваний.

Предлагаем описание результатов больного, помещенного в отделение паллиативной помощи, участвующего в процессе апробации и реализации модели психологической поддержки больного в период госпитализации. Психологическое вмешательство осуществлялось с учетом состояния больного, активности родственников и их сопровождения. Осуществлялись ежедневные посещения больного и их родственников, т.к. они находились с больным круглосуточно.

Пациент А. (женщина, 41 год), имеет 2-х детей до 18 лет, живет с матерью, недееспособна (по онкологии), более 3-х месяцев не разговаривает и не может себя обслуживать, только лежит. Молодая женщина, имеет затруднения в передвижении, в палате находилась вместе с матерью, мать ухаживает за ней, кормит и т.п. Пациентка паллиативного отделения. Она не разговаривала при посещении психологов, врачей, наблюдался только зрительный контакт. Мать пациентки сказала, что она нас понимает и слышит, но не может ответить, поэтому о состоянии самочувствия и психологическом настрое на положительный результат от пребывания в диспансере рассказывала мать пациентки. Мать рассказала, что последнее время ее дочь сильно болела, поэтому пришлось переехать к ней, чтобы ухаживать за ней. За детьми смотрит отец пациентки. Пациентка в разводе. Внутреннее состояние определяется как отчаяние, страх за детей, непринятие ситуации своей недееспособности. До болезни была лучшим специалистом в своей профессиональной деятельности. Пациентка очень хотела надеяться на выздоровление, она «говорила» глазами, закрывала их, вводила взгляд, плакала, иногда сияла от радости - все эти реакции зависели от темы разговора и вопросов. Когда применялось положительное подкрепление к минимальным результатам (например, при произнесении звука при попытке ответить на вопрос психолога тут же получала похвалу о том, что уже есть сдвиги к улучшению) у больной появлялась улыбка, глаза улыбались, мама было рада, снималось напряжение.

При посещении больной психолог интересовался всегда о состоянии самой матери: как она себя чувствует, как ее настроение, на что она отвечала, что все зависит от состояния дочери, если она себя чувствует хорошо, то и у нее все хорошо. Матери рекомендовали не

зависеть от состояния дочери, т.к. дочь переживала и за нее. Необходимо было создавать положительный настрой на результат, поэтому мама должна была каждый раз подкреплять действия дочери словами, улыбкой, заставлять выполнять то, что рекомендовал врач для больной. Мы посещали их на протяжении 14 дней (пребывания в стационаре), были заметны некие изменения, женщина пыталась говорить, отвечать на вопросы, издавая похожие звуки-ответы на поставленные вопросы. Была применена поведенческая психотерапия с использованием положительного подкрепления. А. сама начала отвечать на вопросы, при этом мама все-таки пыталась все говорить за нее. Однако акцент больше делался на результатах А., отмечалось, что она сама прекрасно все может. Мы всегда хвалили А. за самостоятельные действия, слова и радовались вместе. Постепенно убеждая и положительно подкрепляя каждое действие, слово, результат, стремление к лечению и положительному отношению к себе, можно прийти к тому, что человек осознает необходимость стремления к лучшему и надежды на будущее. Одна из рекомендаций для матери заключалась в том, чтобы она заставляла дочь двигаться, садиться, вставать, ходить и т.д.

Итак, в результате наша пациентка потихоньку стала передвигаться и пытаться говорить, самостоятельно есть. Она сама отвечала на вопросы, смеялась, желала есть и ходить. После месячного перерыва в пребывании в стационаре, А. еще раз была в паллиативном отделении, также вместе с мамой. Она чувствовала себя лучше, сама ела, ходила, говорила, смотрела телевизор, наблюдалось положительное эмоциональное состояние. Мать выглядела спокойнее, положительно отзывалась о состоянии дочери, всегда радостно встречала психолога. Рассказывала с радостью, что чувствует ее дочь, как она себя чувствует.

Можно приводить множество примеров, но каждый из них показал, что психологическая поддержка нужна каждому, даже если больной отрицает данный факт. Период депрессии у этих больных наиболее выражен. Наряду с печалью, тоской больные высказывали идеи малоценности себя для окружения, упрекали себя, что не успели вырастить детей, не успели чего-то (главного) сделать, завершить работу, корили себя за лень и т.п.

Нами было отмечено, что больные, взяв себя в руки, скорее успокаивали родных, чем сами нуждались в успокоении. Для них в этот период характерно исчезновение чувства времени. Больные живут повседневной жизнью, настоящим. Подводя итоги, они оценивают свою жизнь, пишут письма близким, прощаются с родными, благодарят врачей, пытаются оставить о себе хорошую память. Спокойно, без эмоций обсуждают, где и как их похоронить. Складывается впечатление, что больные растворяются в пространстве, сливаются с окружающей жизнью. Следует сказать, что эти больные наиболее приятны и для персонала, и для окружающих их близких людей.

Процесс общения с пациентами проходил в два этапа - сначала беседа, имевшая целью установление свободного и продуктивного контакта и формирование мотивации на проведение исследования, затем опрос испытуемых по методикам исследования. На каком-то этапе вдруг стало очевидно, что наша модель как инструмент для сбора информации по исследуемой проблематике выполняет роль катализатора межличностного взаимодействия между психологом и пациентами, позволяет поднять и актуализировать темы, не проявленные изначально в условиях отсутствия формального запроса со стороны пациентов. Ситуация общения с психологом, будучи безопасной, устраняла необходимость в использовании защит в режиме «здесь – и - сейчас» и создавала условия для более свободного выражения чувств и открытости переживаниям.

Заключение\выводы. В процессе межличностного взаимодействия удалось выделить некоторые особенности переживаний и реагирования, характерные для большинства пациентов:

1) в процессе общения с психологом у пациентов в большинстве случаев актуализируются вопросы неразрешенных межличностных конфликтов и на их фоне - темы вины и ответственности;

2) наряду с этим больные активны в обсуждении вопросов собственной самооценки и ценности здоровья, что позволило обнаружить тенденции к переживаниям малоценности собственной жизни и самообвинениям.

В ситуации онкозаболевания у пациентов наблюдаются 3 основных оценки качества межличностных контактов:

1) жалобы и недовольство чрезмерным вниманием со стороны близкого окружения;
2) подчеркивание позитивного значения социальной поддержки со стороны семьи и коллег;

3) сокращение социальных контактов на фоне демонстрации отсутствия потребности в участии со стороны родных и близких.

Многие пациенты были впервые в больнице, на «химии», на операцию они шли впервые. Они не могли совладать со своим страхом. В таких случаях врач объяснял специфику процедур, проведения тех или иных действий. В некоторых случаях врач вместе с психологом проигрывали ситуацию операции, чтобы ослабить страх у пациентов. Таким пациентам требовалось больше внимания.

Онкозаболевание само по себе не угрожает личности, но процесс его переживания через формирование смысла болезни будет определять развитие личностного кризиса. Кризисный характер заболеваний данного профиля обуславливает особенности психоэмоционального состояния больных: страх, чувство отчужденности, чувство одиночества, субъективное переживание состояния «потерянности».

На врачах лежит огромная нагрузка, из-за чего они не всегда могут позволить себе какую-то длительную беседу с пациентом. Поэтому требуется помощь психолога, а именно психологическое сопровождение больных. Психологическое сопровождение помогает пациенту найти и получить уход, в котором он нуждается. Оно помогает не только пациенту, но и медицинскому персоналу разрабатывать ту или иную стратегию поведения с пациентами. У большинства больных наблюдаются разные внутриличностные неразрешенные конфликты, либо проблемы на работе, или в семье. Огромную роль играет перенесенный стресс или переживания на развитие болезни.

Дальнейшая работа позволит выявить более эффективные методы, используемые при работе с онкобольными и мед.персоналом по развитию профессиональных компетенций взаимодействия в коллективе и с больными, в сравнении со стандартно отработанными методиками. Психологическая характеристика, обеспечивающая коммуникативную компетентность медработника - это эмоциональная стабильность, уравновешенность при отсутствии импульсивности, чрезмерной эмоциональной экспрессивности, с сохранением контроля над эмоциональными реакциями и поведением в целом. Эмоциональная стабильность помогает медработнику во взаимоотношениях с больными избегать «психологических срывов», конфликтов. Интенсивные эмоциональные реакции не только разрушают доверие больного, пугают и настораживают его, но и утомляют. Напротив, душевное равновесие медработника, его спокойная доброжелательность, эмоциональная стабильность вызывают у пациента чувство надежности, способствуют установлению доверительных отношений.

Таким образом, представленная модель способствует профилактике эмоционального выгорания у мед.работников и способствует выработке комфортного состояния у больного во время пребывания в стационаре, дальнейшему переносу данных стратегий поведения на реальную жизнь, стремлению к выработке стратегии на излечение.

Список литературы

1. Чулкова В. А., Пестерева Е. В. Психологическая помощь онкологическим больным // *Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 12. Социология* – 2010.- URL: <http://psihomed.com/cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskaya-pomosch-onkologicheskim-bolnym> (Дата обращения: 22.01.2019).
2. Критерий Фишера. Автоматический расчет углового преобразования - URL: <https://www.psychol-ok.ru/statistics/fisher/> (Дата обращения: 22.01.2019).

Е.И. Барабанова, Е.В. Дергачёва, И.К. Мацкевич, С.А. Стельмах

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті, Өскемен, Қазақстан

Емделіп жатқан онкологиялық науқастарды психологиялық қолдау моделі

Андатпа. Осы мақалада емделіп жатқан онкологиялық науқастарды психологиялық қолдаудың проблемалары мен маңыздылығы қарастырылған. Онкологиялық диспансердің психологтары дайындаған және мақұлдаған психологиялық қолдау моделінің негізгі құрамы талданды. Онкологиялық науқастарды психологиялық қолдау моделін қолдану және медициналық қызметкерлердің науқастар мен олардың туыстарымен өзара әрекет ету кезінде коммуникативтік құзіреттілігін дамыту бойынша жұмыстарды бірге жүргізу қажеттілігі анықталды және негізделді. Жүргізілген зерттеулер негізінде автор ауруды емдеу кезіндегі қорғансыздық, дәрменсіздік, жалғыздық сезімдерін біршама төмендетуге үлес қосу үшін адамға жетіспейтін ресурстарды ұсыну, ашу мүмкіндіктерін жоғарылатуға бағытталған әрекеттер ұсынылған. Сондай-ақ, емделушінің және оның қоршаған ортаның жаңа өмірлік ұстанымдарын қалыптастыруға көмектеседі.

Түйін сөздер: психологиялық қолдау, онкологиялық аурулар, психологиялық қолдау моделі, коммуникативті құзыреттілік.

Y.I. Barabanova, Y.V. Dergachyova, I.K Matskevich, S.A. Stelmakh

Sarsen Amanzholov East Kazakhstan State University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

Model of psychological support of oncological patients in the conditions of hospitalization

Abstract. This article discusses the problems and significance of the psychological support of cancer patients in hospitalization. The author analyzed the main components of the psychological support model, which was developed and tested by psychologists of the oncologic dispensary. The article substantiates the need to use the model for psychological support for oncologically ill patients and medical personnel who need to develop communicative competencies. The author suggests actions aimed at increasing the ability to provide / disclose missing resources to a person, which will significantly reduce the feeling of insecurity, helplessness and loneliness in the treatment of diseases. It will also contribute to the formation of a new life position of the patient and his environment.

Keywords: psychological support, cancer patients, psychological support model, communicative competences.

References

1. Chulkova V. A., Pestereva E. V.. Psihologicheskaja pomoshh' onkologicheskim bol'nym [Psychological assistance to oncological patients], Bulletin of St. Petersburg University, Series 12. Sociology– 2010.- Available at: <http://psihomed.com/cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskaya-pomosch-onkologicheskim-bolnym> (Accessed: 22.01.2019).
2. Kriterij Fishera. Avtomaticheskij raschet ugloвого preobrazovaniya [Fisher criterion. Automatic calculation of the angular conversion] - Available at: <https://www.psychol-ok.ru/statistics/fisher/> (Accessed: 22.01.2019).

Сведения об авторах:

Барабанова Е.И.- кандидат психологических наук, доцент, Восточно-Казахстанский государственный университет им. С.Аманжолова, ул.Казахстан, 55, г. Усть-Каменогорск, Казахстан.

Дергачёва Е.В. - кандидат психологических наук, доцент, Восточно-Казахстанский государственный университет им. С.Аманжолова, ул.Казахстан, 55, г. Усть-Каменогорск, Казахстан.

Мацкевич И.К. - кандидат психологических наук, доцент ВАК, профессор, Восточно-Казахстанский государственный университет им. С.Аманжолова, ул.Казахстан, 55, г. Усть-Каменогорск, Казахстан.

Стельмах С.А.- кандидат психологических наук, доцент ВАК, профессор, Восточно-Казахстанский государственный университет им. С.Аманжолова, ул.Казахстан, 55, г. Усть-Каменогорск, Казахстан.

Barabanova Y.I. - Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Sarsen Amanzholov East Kazakhstan State University, St.Kazakhstan, 55, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

Dergachyova Y.V. - Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Sarsen Amanzholov East Kazakhstan State University, St.Kazakhstan, 55, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

Matskevich I.K. - Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Professor, Sarsen Amanzholov East Kazakhstan State University, St.Kazakhstan, 55, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

Stelmakh S.A. - Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Professor, Sarsen Amanzholov East Kazakhstan State University, St.Kazakhstan, 55, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

ӘЛЕУМЕТТАНУ
SOCIOLOGY
СОЦИОЛОГИЯ

XҒТАР 04.41.41

Н.О. Байғабылов

*Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: n.baigabylov@mail.ru)*

**«Үш аймақ» қозғалысының батыры - Тәкіман
(биографиялық зерттеудегі нарративті сұқбат әдісі)**

Андатпа. Ғылыми мақалада ХХ ғасырдың 1-ші жартысында Шығыс Түркістан аймағын мекендеген қазақ халқына Қытай империясы тарапынан жүргізілген отаршылдық саясаттың саяси-экономикалық және әлеуметтік әсері жайлы тарихи-әлеуметтанулық шолу жасалған. Автор Қытай Халық Республикасының батыс шекарасындағы Іле, Алтай және Тарбағатай аймақтарының аталған тарихи кезеңдегі демографиялық этникалық құрамына әлеуметтанулық-саяси сараптама жасайды.

Ғылыми мақалаға арқау болған отаршылдар әскерімен шайқасып, мұзды асуды асқан қазақтың қаралы көшінің жетекшісі, ұлт болашағы үшін қанды қырғында басын тіккен Тәкіман батырдың өмірбаяндық тарихы. Үш аймақ көтерілісіндегі партизандық қозғалыстың жетекшісі болған Тәкіман батырдың әмбебаптық қырлары сипатталады. Қазақ диаспорасының тарихындағы бұл тарихи кезең ақтандақ тұстарын ашу мақсатында әлеуметтану ғылымындағы биографиялық зерттеудегі нарративті сұқбат әдісі, хронологиялық, салыстырмалы-тарихи (компаративті) әдістермен ұштастырылып қолданылған.

Түйін сөздер: Шығыс Түркістан, көші-қон, қазақ диаспорасы, Тәкіман батыр, азаттық қозғалыс, нарративті сұқбат.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-127-2-152-160>

Кіріспе. Бүгінде Түркия және батыс Еуропада қалыптасқан қазақ диаспорасының арғы аталары Іле, Алтай және Тарбағатай аймақтарын, яғни Шығыс Түркістанды мекендеген этникалық қазақтар. ХХ ғасырдың 1-ші жартысында Қытай империясы тарапынан Шығыс Түркістан өңірі саяси-экономикалық және әлеуметтік қыспаққа ерекше түсті. Аталған аймақта қоныстанған қазақтар еркіндікті аңсап ұлт-азаттық көтеріліске қатысып, нәтижесінде өз Атажұртын тастап көшуге мәжбүр болды.

Отаршылдар әскерімен шайқасып, Такла-Макан шөлін, Тибет, Гималай тауларын асып, Үндістан мен Пәкістан, Кәшімір жерлерінен басып өткен «қаралы көш» тарихы бойынша зерттеулер жарық көруде, бірақ та ғылыми зерттеулерге қарағанда публицистикалық әдебиеттер басым. Түркиялық профессор, тарих ғылымдарының докторы Әбдіуақап Қара мырза да «Түркия қазақтарының көш тарихы туралы зерттеулер әлі мардымсыз» деп атап көрсетеді [1, 5 б.].

Мақсаты. Ұлт болашағы, елдің егемендігі үшін азаттық жолындағы қанды қырғында басын тіккен қазақ батырларының ерліктері бүгінде зерттеліп, тарихи өз бағаларын алуда, бірақ та тасада қалып жатқан батырлар да бар. Солардың бірі халық арасында өзіндік беделге ие - Тәкіман батыр. Қазақ диаспорасының тарихындағы бұл ақтандақ кезеңдерді

әлі де ғылыми тұрғыда жүйелі зерттеу қажет.

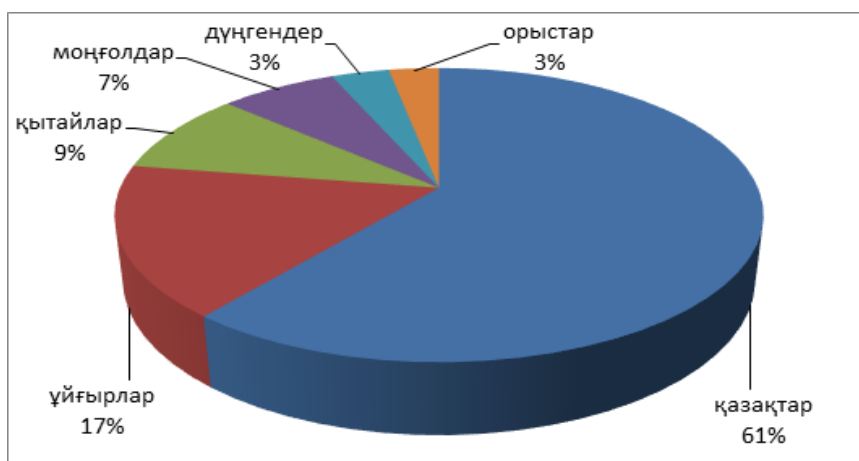
Зерттеу тарихы. Тарихи деректерде шығыс Түркістан тарихы бойынша «Үш аймақ» ұлт-азаттық қозғалысы барысында үзік-үзік Тәкіман батырдың аты кездеседі. Батыр жайлы бұған дейін арнайы зерттеулер жасалмағандықтан, ұсынылып отырған ғылыми мақала тарихи-әлеуметтанулық алғашқы зерттеулердің бірі.

Зерттеу әдістері. Ұстанған басты әдіс биографиялық зерттеудегі нарративті сұқбат әдісі болды. Неміс әлеуметтанушысы Ф.Шютце 1975 жылдары әлеуметтанулық жоба аясында нарративті сұқбат әдіснамасын жетілдіріп, бүгінде биографиялық зерттеуде әлеуметтанудағы сапалы әдістер арасында кең танымал. Мақаланың тақырыбын ашу барысында мұрағат құжаттары, ғылыми, публицистикалық әдебиеттер арқылы кейіпкеріміздің өмір сүрген тарихи кезеңінің саяси-экономикалық, әлеуметтік келбеті жасалып және әлеуметтану ғылымындағы биографиялық зерттеудегі нарративті сұқбат әдісі хронологиялық, салыстырмалы-тарихи (компаративті) әдістермен ұштастырылып қолданылды. Тақырыптың аясында аталған әлеуметтанулық әдістің әлеуетінің зор екендігін ескеріп, әлеуметтану ғылымындағы сапалы әдістердің әдіснамасына баса мән бердік. Зерттеу барысында қазақ көшіне және Тәкіман батырға тікелей байланысты 30 респонденттен сұқбат алынып, ұсынылып отырған мақалада 6 респонденттің сұқбаты өңделіп қолданылды. Ғылыми мақаланы тарихи-әлеуметтанулық тұрғыда жүйелеуде батырдың немересінің (Түркия азаматы, Ыстамбұл қ. тұрғыны, Тәкіман, 44 жас) 2012 жылдан бастаған жеке зерттеулері де зор үлес қосты.

Нәтижесі. «Тәкіман батыр ол кім?», - деген сауалға жауап бермес бұрын, батырдың өмір сүрген ортасы Үш аймақ өңірінің тарихи, саяси-әлеуметтік жағдайына шолу жасау қажет.

«Үш аймақ» - Жоңғар ойпатын қоршай орналасқан Іле, Алтай және Тарбағатай аймақтары айтылып отыр. Бұлар Қытайдың батыс шекарасына Шыңжан-Ұйғыр автономиялық ауданының батыс солтүстігіндегі ұлан байтақ өңірге жайғасқан. ХҮІІІ ғасырдың әкімшілік бөлінісі бойынша Іле, Алтай және Тарбағатай аймақтарының басқарылу құқығы орталыққа (Бейжіңге - автор) төте қарайтын еді. Себебі, бұл аймақтардың өзіндік шекаралық табиғи ерекшеліктері болды.

Қожай Доқасұлының Бейжіңде Ұлттар баспасынан 1996 жылы жарық көрген «Офицердің қойын дәптерінен» жазбаларында: Іле облыстық мұрағатының дерегі бойынша: Үш аймақтың жер көлемі – 350000 мың шаршы км. 1944 жылғы Шыңжан өлкелік Қауіпсіздік қорғау басқармасының санағы бойынша Үш аймақтағы жалпы адам саны – 725 мың 948 адам, басым бөлігін қазақ ұлты құраған (сүрет 1).

Сүрет 1. Үш аймақтың ұлттық құрамы

Қазақтар – 377 204, ұйғырлар – 103 205, қытайлар – 56 221, моңғолдар – 43 164, дүнгендер – 21 399, орыстар – 18 522 болса, бұлардан тыс: татар, өзбек, қырғыз, тәжік, сібе, дағұр сияқты этникалық азшыл ұлттар болған. Шыңжандағы ұлттарға байланысты Қытай губернаторлары үнемі құйтұрқы, яғни ұлттарды өзара қарсы қойып не бөліп-жару саясатын ұстанды [2,157-158 бб.].

Үш аймақ өлкесі - қоңыржай, жауын-шашыны мол түсетін, топырағы құнарлы жер. ХІҮ-ХҮ ғғ. өмір сүрген Асан Қайғы әулие: «Асты да, үсті де алтын, ат тұяғымен тозатын жер», - деген екен. Расында, аталмыш өңір талай жылдарға созылған ат тұяғы астында қантөгістерді де бастан кешірді және Ресейдің, Қытайдың және Гоминьдан үкіметтерінің де отаршылдық саясатын сезінді.

Қожай Доқасұлының Бейжіңде Ұлттар баспасынан 1996 жылы жарық көрген «Офицердің қойын дәптерінен» жазбаларында: 1944 жылдың 12-ші қарашада Гоминьдан үкіметінен қарулы күрес нәтижесінде Іледегі Құлжа қаласы тартып алынып «Шығыс Түркістан» үкіметі құрылады. 1944 жылдың күзі мен 1946 жылдың көктеміне дейінгі аралықта «Үш аймақ» Шығыс Түркістан деп аталды [2, 159 б.].

1930 жылдары Шыңжан өлкесінің губернаторы Цзинь-Шужэньнің көмекшісі болып келген Шэн ши-цай, 1933 жылы бүлік нәтижесінде билікке келіп, 1944 жылға дейін Шыңжан өлкесін басқарды («Шыңжан королі» деген лақап атауы болған) [3, 239 б.]. Шэн ши-цай билігімен Шыңжан өлкесіндегі ұлт-азаттық қозғалыстар, әлеуметтік-экономикалық өзгерістер тікелей байланысты болды. Шэн ши-цай қабілетті саясаткер және Маньчжурлық катігез офицері деп сипатталды [4, 910 б.].

Шэн ши-цайдың жеке ұстанымымен қатар КСРО, Қытай, Ұлыбритания және Жапония сынды империялардың отаршылдық, астарлы жүргізген саясаттары жергілікті халықтың әлеуметтік-экономикалық ахуалын тұрақсыздандырды. Қытайдағы КСРО елшісі Г.А.А-пресовтың Мәскеуге жазған хаты «...*Шыңжанға жасалған біздің әр әрекетіміз ақталады, Шыңжан саяси-стратегиялық маңыздылығымен қатар оның бай аудандары бізге шикізат және ет қоры болады. Таусылмас байлығын өндеу Шыңжанға бай-бақуатты болашақты нәсіп етеді. Шыңжанның көмір мен мұнайға мұқтаждығын пайдаланып, біз Түрксіб және Орта Азия республикаларымен қатар Батыс Сібірдің сұранысын қамтамасыз ете аламыз. Шыңжанда 26 ауданда алтын, қалайы, радий және басқа да құнды және қажетті рудалар біздің Шыңжан үкіметіне жіберген шығынымызды ақтайды...*» [5, 48 б.] Шыңжан өлкесіндегі Іле, Алтай және Тарбағатай аймақтарын мекендеген қазақтардың саяси-экономикалық әлеуметтік ахуалын жақсы байқатады. Осы бағытта ғылыми, мағлұматы мол зерттеу ретінде Түркиялық, Стамбул университетінің доценті Өмер Құлдың докторлық диссертациясын атап кету керек [6, 162 б.].

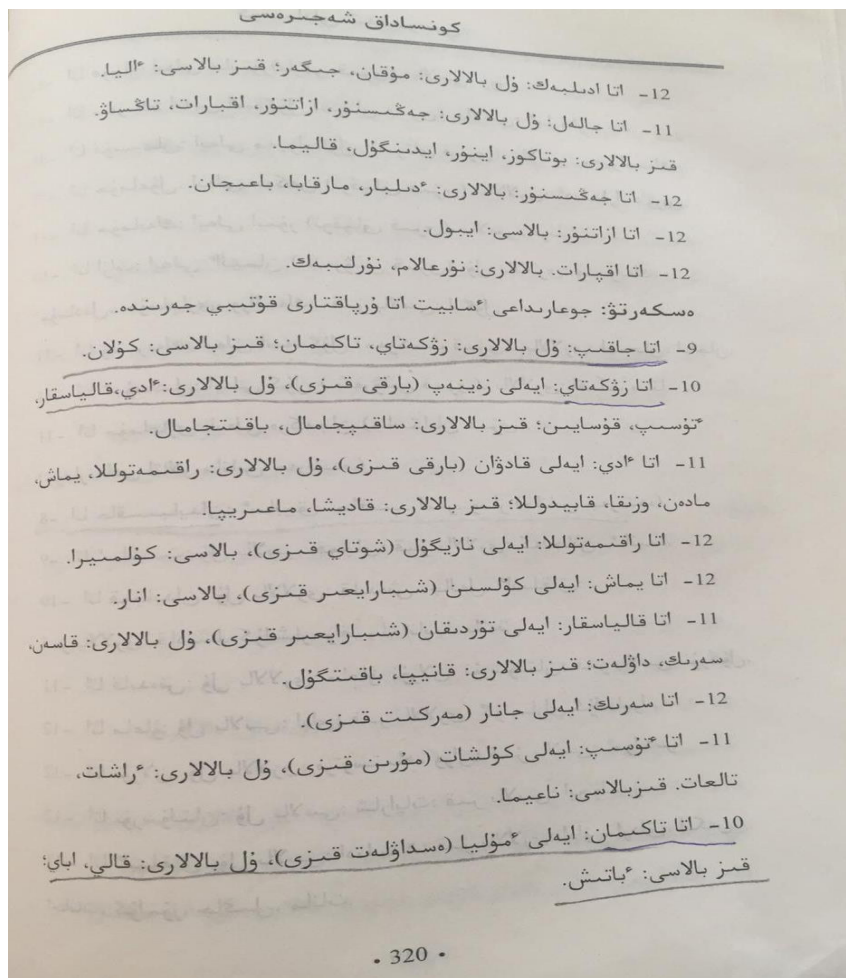
1940 жылдың ақпан айынан 1947 жылдың шілде айы аралығында Гоминьдан үкіметіне қарсы Тарбағатай, Іле, Алтай халқының «Үш аймақ төңкерісі» деген атпен халық азаттық қарулы көтерілісі тарихқа енді Жалпы Қытайдың отаршылдық саясаты салдарынан 1759-1949 жылдар аралығында Шыңжаң территориясында төрт жүздей наразылық көтеріліс болған.

Отаршылдық қысымдар бұл өңірде қатты сезінген қазақтар және де бас көтеріп қарсылық танытқан басымшылықта қазақтар тарапынан болған. Үш аймақтағы қазақ ұлтының басым болуы да жергілікті болып жатқан саяси-әлеуметтік ахуалға жауапты ұлт ретінде кез-келген саяси оқиғалардың алдында болуы түсінікті. Қытайтанушы профессор К.Сыроежкин өз зерттеуінде «Іле, Алтай және Тарбағатай аймақтарының қазақтары азаттық жолындағы Шыңжан өлкесінің иесі ретінде өздерін таныды, қарулы жорықтар хандықтар мен ұйғырларға бағытталып тұрды» [7, 79].

Осы тұста ғылыми мақаламызға арқау болып отырған (керей руынан шыққан, сүйегі Көнсадақ) Тәкіман батыр - Еренқабырға тауындағы қарулы көтерілісте тарих сахнасына

шығады.

«Үш аймақ қозғалысындағы - Тәкіман батыр кім?» деген сауал ортаға шығады. Бұл сұраққа жауап ретінде, 2010 жылы Қытайда Үрімші қаласында баспадан шыққан Көнсадақтар шежіресіндегі (ىسەرى جەش راتق اداسنۇك، ىعىلر روتك ادەر ىتپاۋاج. م ىلۇكىلى) (ىس اپس اب قىل اح ى چمرۇ كىتاپتا [8, 320 б.] (сурет 2) батырдың шежіресі де таратылады.

Сурет 2. Тәкіман Жақыпұлының өмірбаянына байланысты деректер

Аталған кітапты негізге алсақ, Тәкіман батырды абақ керей ішінде – көнсадақтан таратады. Әкесі Жақыптан ағайынды екі ұл болған – ағасы Зүкетай және Тәкіман. «Көнсадақтар шежіресі» кітабында батырдың отбасылық өмірбаянына байланысты қателік кеткен, №10 тізімде Тәкіман әйелі Мүлия, балалары Абай, Қали, қызы Бәтіш деп көрсетілген. Бұл мәліметте балалары дұрыс көрсетілген, ескертетін жайт батырдың екі әйелі болған, бұл деректе келтірілген (320 бетте, №10 тізімде) Мүлия – тоқалы болған және батыр Мүлиядан ұрпақ көрмеген.

№1 респондент, Ұлыжан жайлауының тұрғыны, тарихтағы Қалибек көшінің куәгері Хайни әже (Әкесі уақ Нұрмұхаммед молда) сұқбатынан үзінді: «...Мен Тәкіман батырды 7 жасымнан білемін. Үлкен әйелінің аты Шөкен. Шөкеннен туған: Абай, Қалидан кейін ұлы Мұхаммед Сарыжонда ыс тиіп өлді. Кенжесі Бәтіш. Мүлия - батырдың бергі әйелі. Менің шешемнің немерелес сіңлісі, Есдәулеттің қызы болады. Ол кісіден бала жоқ... Бәтіш жастай 2,5 жасында Шөкеннен емшекте қалды. Көш жолында менің шешем мен Мүлия кезектесіп бақты...»

...Шөкеннің қайын жұрты төрт атты ерттеп алып келінті. Менің әке-шешем бар барлығы салтанатпен Шөкеннің ауылына кетті. Оны Шөкен ауылы дейді. Тәкіманның үлкен бәйбішесі, өзі тоқалы Мүлиямен Үрімшиде тұрды...».

Бұл жайлы Хасен Оралтайдың «Елім-айлап өткен өмір» естелік-кітабында дерек келтірілген: *«...Ұзақ жылдардан бергі жат жұрттық қысым-зомбылықтан құтылып, өз көлеміндегі соғысты да жеңіспен аяқтаған біздің Қызылөзен мен Ұлыжан елінде сол 46-47 жылдары әлгі «қазақ байыса қатын алады, сарт байыса там салады» – дейтін сипаттаманы айқындайтын құбылыстар да баршылық болатын. Жоғарыда айтылғанындай, әкем 1945 жылдың аяғында тоқал алған-ды. Сол үлгі болды ма, әлде жаңа айтылған атамыз қазақтың мақалының дәлдігі ме Тәкіман, бала Хамза, семіз (кей деректерде үлкен Хамза делінеді) Хамза және Қайнаш пен Қайрақбайдың Ахметі кейіндеп біздің Ілияс аға мен Байқонақтың Омары тоқал алды...» [9, 184 б.]*

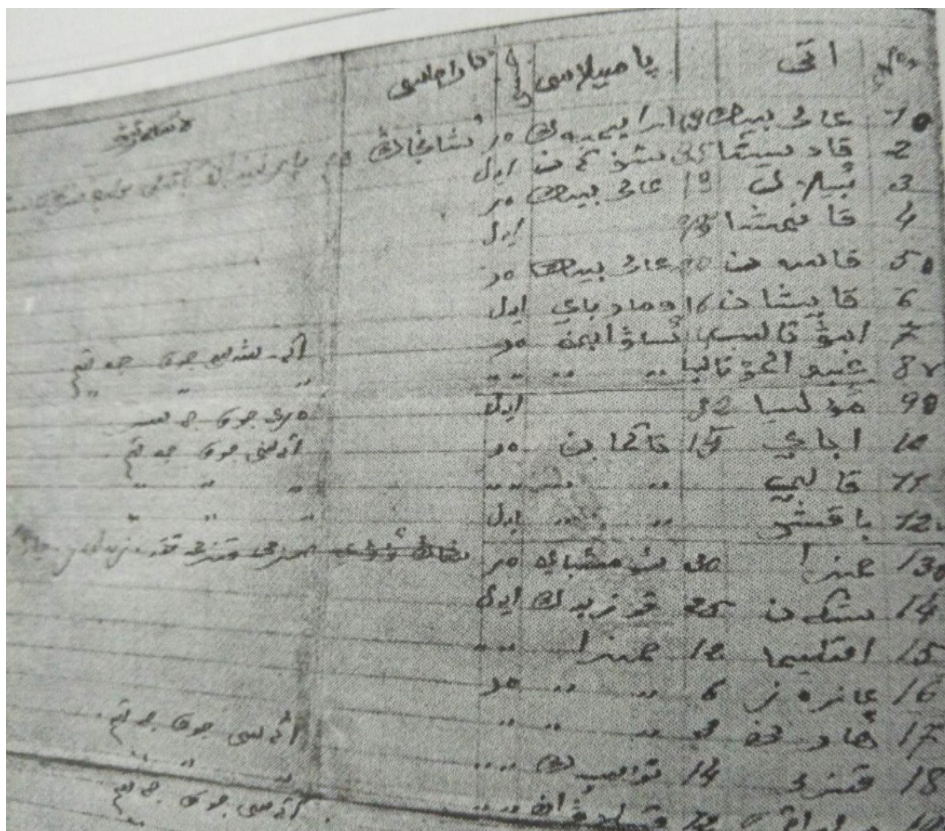
Сондықтан, «Көнсадақтар шежіресі» кітабындағы ақпарат қате берілген. Тәкіман батырдың бәйбішесі - Шөкен, тізімде көрсетілген үш баласы -Абай, Қали, Бәтіш осы Шөкен бәйбішесінен тараған. Бұл мәлімет сұқбат барысында респонденттер тарапынан (Тәкіман батырдың ұрпақтары және туыстары, көштің куәгерлері тарапынан) бірнеше рет нақтыланды.

№2 респондент, Тәкіман батырдың балдызы (Алтай аймағынан Қазақстанға көшіп келген, Алматы облысының тұрғыны Нұрлан ақсақал) *«...Тәкіманның үлкен әйелі Шөкеннің менің әкемнің қарындасы, бірге туған. Барлық деген кісінің баласы болады. Менің әкем әйел алып бөлек шыққанда, әкеме еншісі ретінде қарындасын қолғанат қылып берген. Қытайдың Сауан деген жерінде тұрған екенбіз, содан Тәкіман батырға апайымызды ұзаттық... әкем ертерек қайтыс болды, кейін шешем де айтып отыратын бір қайың сиңілімді Тәкіман дегенге беріп едік, олар шетелге кетіп еді, өлі-тірісін білмейміз...».*

№3 респондент, Тәкіман батырдың немересі (үлкен ұлы Абайдың қызы Севим, Түркия азаматы, Измир қ.):

« ...Тәкіман батырдың бәйбішесі Шөкен болған. Балалары: Абай (1937 ж.), Қали (1939 ж.), үшінші ұлы Мұхаммед көш жолында ыс тиіп өлген (1951 жыл мөлшермен), кенжесі қыз – Бәтіш, Қазақтың тойы болған кезде туған дейді (автор: Шығыс Түркістан тойы 1946 жылы)... Мүлия әжемді көзім көрді. Қалибек хәкімнің тоқалы болған. Біздің әкеміз, бауыр қарындасымен (автор: Қали, Бәтіш) баласы ретінде жазылған екен. Мүлия әжеміз айтушы еді: «... Шөкен өлгенде қолымды ұстап Мүлия балаларым саған аманат, ертең қияметте сұраймын» деген...».

Бұл жайлы Хасен Оралтайдың «Елім-айлап өткен өмір» естелік-кітабында дерек келтірілген: *«...Әкем сол кезде Кәшмір астанасы Сринагер (автор: Сринагар) қаласында тұрған барлық қазақтардың тізімін де жасатқанды...» [9, 145 б.]*

Сурет 3. Кәшмір астанасы Сринагер қаласындағы қазақтар тізімі

Түркияға көшу мақсатында құжат реттеу барысында көштегілер тізімі жасалып (сурет №2) төте жазумен толтырылған құжаттағы тізімде №9 орында «Мүлия, 32 жаста әйел, ері жоқ жесір. №10 Абай Тәкіман – 15 жаста, Қали (13 жаста болуы керек) аттары көрсетілген. Яғни бұл құжат негізінде Тәкіманның ұрпақтарының тізімі нақты көрсетілген.

Тәкіман батырдың өлімінен кейін жесір қалған Мүлия кейін бәйбішесінің аманатын орындап үш баланы бауырына басып, аман-есен Түркияға жеткізеді. Алғашқыда көшпен келген қазақтармен Ыстамбұл қаласындағы қонақханада орналасып (автор: түрікше misafirhane, бейімдеу орталықтары), кейін Измирь қаласына барып қоныстанады. Бүгінде, Тәкіман батырдың ұрпақтары: ұлдары (қайтыс болды) Абай мен Қалидың балалары Ыстамбұл мен Измирь қаласында, қызы Бәтіш Германияда өмір сүруде.

Ғылыми зерттеу жұмысымыз барысында «Тәкіман батыр кім?» деген жеке бейнесін ашуға тырыстық. Тәкіманда әмбебап батыр болғаны, яғни ел арасында - батыр, мерген және молдалық білімі, ора мектептегі ұстаздық қызметтік қырлары мен қатар жол барлаушылық қасиеттері баса айтылады. «Тәкіманның жайлауы», «Тәкіманның көкталы», «Тәкіман әскер қырған», «Тәкіман асуы», «Тәкіман ауылы» және «Шөкеннің ауылы» деген атаулардың халық арасында айтылуы үлкен әлеуметтік-саяси мәні бар. Тәкіман батырдың жеке тұлғалық қасиеттерінің ерекшелігін, халық арасындағы беделі де байқалады.

№2 респондент, Тәкіман батырдың балдызы (Алтай аймағынан Қазақстанға көшіп келген, Алматы облысының тұрғыны Нұрлан ақсақал) «...Мен Қытайда да, кейін Түркияға барғанда да үнемі Тәкіман жайлы сұрастырып жүрдім. Түркияда Тәкімандар көшінде 22 жасар жігіт Мәделім Шалышханмен әңгімелестім, оның айтқан естелігі: «Тәкіман батыр біздің жерімізді қорғап, елімізді көште бастап жаулардан аман сақтап әкелген...».

Зерттеу жұмысымызда Тәкіман батырдың жеке бейнесі де қалыптасты, яғни сұқбат барысында респонденттер тарапынан Тәкіман батыр - біртоға, сабырлы, орта бойлы

тығыршықтай жігіт деп сипатталды.

Жетінші атты полктің хатшысы қызметінде болған Байжұма Берікболұлы естелігінде: «...ересек, сақа жауынгерлер Қалибек, Тәкіман батыр біздің қарулы күшті көргенде қуанды... Қалибек, Тәкіман, бала Хамза жауға төтеп беріп, қан қарызына батқан жауыздардан кек қайтарып, өздері білетін жер жағдайын пайдаланып, жауды өкшелей қуып тұйықтарға қамап, көбін жайратып салды. Тәкіман құралайды көзге атқан мерген екен, жиырма бес оқпен жиырмадан астам жауды сұлатты...» [2, 168 б.].

Байжұма Берікболұлы өз естелігінде «ересек, сақа жауынгер ...» деп Тәкіман батырға деп баға беруі тәжірибелі, ел арасындағы беделі бар екені байқалады.

№4 респондент, Көксеген ақсақал (Қалибек хәкім көшіндегі 17 жастағы бала, Салихлы қ. тұрғыны):

«...Қытай қамап тастап қазақтар тауға қашып шыққанда, Қызылөзен тұсында Жыланды асуында Тәкіман батыр жалғыз өзі тек мылтықпен қытайларға қарсы бетін қайтарған. Осы асуда Тәкіман батырлығымен беделі өсті...»

№5 респондент, Ахлима апа (көште 9 жас, бала Хамзаның қызы, Қалибек хәкімнің келіні, Салихлы қ. тұрғыны):

«...Тәйрин деген ...бір ауылды қытайды... қазақтардың барлық әңгімесін жеткізіп отырған, жансыз яғни штион болғаны... Қытайдан көшпекші деп талай ағайынды сатып жібергені үшін қытайларды біздің қазақтың 10 шақты жігіттердің шоқпармен барып қырған Тәкімандардың батырлығы болған...»

Тарихта белгілі Шың шы цай үкіметі халыққа өктем, қанау саясатын жүргізе отырып, халықтың қозғалып, өзіне қарсы шығуынан сақтану үшін 1939 жылдың қазан айынан бастап халық қолындағы қару-жарақты жинап алу әрекетін жүргізген. Мылтықтармен қатар соғым пышақтары да (бір қарыс келетін пышақтар да) жиналған. Күнделікті тұрмыс тіршілігінде «пышақ, мылтық» қазақтар үшін өте қажетті заттар, яғни «мылтық жинау әрекеті» және қазақтар ішіне ендірілген қытай жансыздарының әрекеті Тәкімандар тарапынан тек наразылықты күшейтті.

Тәкіман батырлығымен қатар, географияға, яғни жер бедерін жетік білгені белгілі, Шығыс Түркістан өңірінде партизандық қозғалыста ерекше көзге түседі. Батырдың тәжірибелілігі, жергілікті жер бедерінде жетік білуі, тек аңшылар аяғы басқан он екі ай мұз басып жататын Мұзды тау асуларынан киіз туырлықтарды төсеп отырып түйелі көшті өткізуі тәжірибелі батырға тән әрекет. Хасен Оралтайдың «Естеліктерінде» Тәкіман батырдың адам сенгісіз Мұзды асуды асқан көші қысқаша аталып кетеді [9, 278]. Бұл «түйелі көште» болған 14 жастағы Тұрсын ағаның естеліктері (респондент №6, Алматы қаласының тұрғыны Ерболат Тұрсынұлы) Тәкіманның батырлығын нақтылай түседі.

Респонденттермен сұқбатта және Хасен Оралтайдың «Елім-айлап өткен өмір» кітабында «қаралы көш» жолында Тәкіман батырдың бүгінгі Шыңжан Ұйғыр автономиясы аумағындағы, яғни Қытайдың оңтүстік-шығыстағы Қашғар жазығындағы Лоп Нор көлі мен батысындағы әлемнің ірі шөлі Такла-Макандағы барлау, шолғыншылық қызметі де ерекше айтылады.

Қорытынды. Ғылыми мақалада кешегі Шығыс Түркістан өңірінен отаршылдық қыспақ салдарынан қоныс аударған қазақ көшіне тарихи, саяси-әлеуметтанулық сараптама жасау талпынысы болды.

Мақаланың басты кейіпкері ретінде алынған «Үш аймақ» батыры Тәкіманның әмбебаптылық, яғни жан-жақты қасиеттілік қырларын бір ғылыми мақала аясында толық ашу мүмкін емес. Қазақтың «қаралы көші» аталған көштің тарихына және Тәкіман батырдың ерлік өміріне арналған ғылыми зерттеулер өз жалғасын табуы тиіс.

Әдебиеттер тізімі

1. Қара Ә. Қазақтардың Түркияға көші (Қожан уәзір ақсақалдың ауызша деректері) - Алматы: Орхон, 2016.-136 б.
2. Жұртбай Т. Қазақ ұлт-азаттық қозғалысы. Шығыс Түркістандағы «Үш аймақ» төңкерісі туралы аз аял. - Астана: Ел шежіре. - 2009. –Т. 14. - 360 б.
3. Andrew D. W. Forbes. Warlords and Muslims in Chinese Central Asia: a political history of Republican Sinkiang 1911-1949.-Cambridge, England: CUP Archive, 1986.- 251 б.
4. Hedin S. The Flight of «Big Horse»: The Trail of War in Central Asia. New York: E. P. Dutton, 1936. - 910 б.
5. Жирнов Е.Он может рассчитывать на поддержку СССР // Коммерсантъ Власть. - №5 от 09.02.2015, С.48. - URL: <http://www.rgakfd.ru> - Российский государственный архив кинофото-документов (РГАКФД) (дата обращения: 11.05.2019).
6. Ömer K.«Osman batur ve Doğu Türkistan Milli Mücadelesi (1941-1951)» 1942 - 1946 arasında doğu Türkistanhalkinin durumu// doktora tezi Istanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Istanbul2009. - 464 б.
7. Сыроежкин К. Мифы и реальность этнического сепаратизма в КНР и безопасность Центральной Азии. Алматы, Дайк Пресс, 2003.-239 с.
8. 201-تەب 476 _ سانسابقىل احى جمرۇ ء _ سەرى جەش راتق اداس نۇك ، سىل روت كادەرى تىپاۋاج . م لۇكىلا (تөте жазумен баспадан шыққан:Көнсадақтар шежіресі Үрімші:-2010.-476 б.)
9. Оралтай Х. Елім-айлап өткен өмір. - Алматы: Білім. 2005. - 632 б.

Н.О.Байгабылов

*Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева,
Нур-Султан, Казахстан*

Батыр движений «Уш аймақ» - Такман

Аннотация: В статье представлен историко-социологический обзор колониальной политики Китайской империи по отношению к народу, населявшему Восточный Туркестан в первой половине XX века. Выполнен анализ демографическо-этнического состава регионов Или, Алтай и Тарбагатай в западной части Китайской Народной Республики. Исследование посвящено жизни Такман батыра, одного из лидеров партизанского движения Уш аймакка, и его многогранной личности. Такман батыр, ставший путеводителем для казахской откочевки, воюя с карательными отрядами, ценой своей жизни провел людей через ледяной перевал. В исследовании истории казахской диаспоры используются сравнительно-исторический (компаративный), хронологический методы, нарративное интервью биографического исследования в социологической науке.

Ключевые слова: Восточный Туркестан, миграция, казахская диаспора, Такман батыр, освободительное движение, нарративное интервью.

N.O. Baigabylov

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Hero of the «Three Zones» movement – Takman

Abstract. The article presents a historical and sociological review of the colonial policy of the Chinese empire to the people who inhabited East Turkestan in the first half of the twentieth century. The analysis of the demographic and ethnic composition of the region of Ili, Altai and Tarbagatai in the western part of China.

Research is devoted to the life of Takman Batyr, one of the leaders of the partisan movement Ush Aimak, his many-sided personality. Takman batyr, as a guide to the Kazakh migration, at the cost of his life,

fighting with punitive detachments, led people through the ice pass. In the study of the history of the Kazakh diaspora are used comparative historical (comparative), chronological methods, narrative interview of biographical research in sociological science.

Keywords: East Turkestan, migration, Kazakh diaspora, Takman batyr, liberation movement, Narrative interview.

References

1. Kara A. Kazaktardyn Turkijaga koshi (Kozhan uazir aksakaldyn auyzsha derekteri) [Migration of Kazakhs to Turkey] (Orhon, Almaty, 2016).
2. Zhurtbay T. Kazak ult-azattykkozgalysy. Shygys Turkistandagy “Ushaimak” tonkerisitalyazajal [Kazakh national liberation movement. Short stop about the “Three Zone” revolution in East Turkestan], El shezhire [Country Chronicles], 14, 360 (2009). [In Kazah].
3. Andrew D. W. Forbes. Warlords and Muslims in Chinese Central Asia: a political history of Republican Sinkiang 1911-1949. -Cambridge, England: CUP Archive (Cambridge, England: CUP Archive, 1986).
4. Hedin S. The Flight of «Big Horse»: The Trail of War in Central Asia (Dutton, New York, 1936).
5. Zhirnov E. On mozhetspasschitovat` napodderrzhku SSSR [It can be counted on the support of the USSR], KommersantVlast` [Kommersant Power] Rossijskij gosudarstvennyj arhiv kinofotodokumentov [Russian State Archive of Film and Photo Documents], 5, 48, (2015). Available at: <http://www.rgakfd.ru/> [in Russian] (accessed 11.05.2019).
6. Ömer K. «Osman batur ve Doğu Türkistan Milli Mücadelesi (1941-1951)» 1942 - 1946 arasında doğu Türkistan halkinin durumu [«Osman batur and East Türkis from Milli Challenge (1941-1951)» 1942 - 1946 between the situation of the people of the eastern Türkis], doktora tezi Istanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Istanbul [doctoral thesis Istanbul Üniversitesi Social Sciences Institute doktora Istanbul], 464 (2009). [in Turkish].
7. Syroezhkin K. Mify i real`nost` jetnicheskogo separatizma v KNR i bezopasnost` Central`noi Aziji [Myths and reality of ethnic separatism in the PRC and the security of Central Asia] (Dajk Press, Almaty, 2003).
8. تەب 476 _ سىس اپس اب قىل اح ى ج م ر ؤ ء _ سىس م ر ى ج ه ش ر ات ق ا د اس ن ؤ ك ، ى ع ى ل ر و ت ك اد ه ر ى ت پ ا ؤ ا ج . م ى ل ؤ ك ى ل ا 201 [Published in a short article: The Chronicle of Seekers] (Urumqi, 2010).
9. Oralтай Н “Elim-ajlapotkenomir” [“The Age of Life”] (Bilim, Almaty, 2005).

Автор туралы мәлімет:

Байгбылов Н.О. – PhD, Әлеуметтану кафедрасының доценті м.а., Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев көшесі, 2, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Baigabylov N.O. – PhD, Associate Professor of the Department of Sociology, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str., 2, Nur-Sultan, Kazakhstan.

XFTAP 04.51.67

С.Т.Сейдуманов, Ж.Сапарғалиқызы

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail:zhakonya1985@mail.ru, seidumanov@parlam.kz)*

Әйелдің қосарлы жұмысбастылығындағы кәсіптік интеграция көрінісі

Андатпа. Дәстүрлі отбасындағы әйелдің рөлі, үшжақты жүктемелі еңбегі гендерлік қарым-қатынастың көрінісін береді. Әйел адам қашанда тәрбие, репродуктивтілік және еңбекті қатар алып жүрген. Жұмыс кезінде дискриминацияларға, нақты айтқанда жыныс ерекшеліктеріне байланысты мансап баспалдағында өспеуі, еңбекақының төмендігі тағы басқа. Бүгінгі күнде рольдік репертуарды кеңейтуге, яғни бизнес пен менеджментті дамытуға бірқатар қолайлы жағдайлар қалыптасты. Әйелдің басқару үлгісі менеджментте сапалы өзгерістерге әкеледі. Гендерлік ағартушылық білімі, сонымен қатар іскерлікті ілгерілету қоғам үшін қажет, оны мектеп табалдырығынан оқытқан жөн. Қазақстан әйелдерінің бейнесі тарихи тұлға, әдеби кескін, батыр әйел, батыр ана образында қалып отыр. Қазіргі қоғамдағы, оның ішінде басқару бағытындағы әйелдің әлеуметтік келбеті сомдалмаған, беймәлім деуге болады, не болмаса БАҚ мен саясат тиімділігінің еншісінде.

Түйін сөздер: гендер, теңдік, әйел, эмансипация, кәсіпкерлік, жұмысбасты ана, гендерлік келісімшарт, дискриминация.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-127-2-161-166>

Кіріспе. Гендерлік теңдік не үшін қажет? Әлемде, елде, қоғамда, отбасында бейбітшілік орнау үшін, мемлекеттің гүлденуі мен тұрақты дамуы үшін ең қажетті бірден бір жағдай. Әйел мен ер адамның теңдігі абсолютті болуы мүмкін емес, ол жетік және жан-жақты болуы тиіс. Бірақ, жыныс теңдігі ХХІ ғасырда да маңызды, оған жеткілікті тұрғыда көңіл бөлінбей отыр [1, 300 б.]. Елімізде теңсіздікті салт- дәстүрдің жалғасы, өмір сүрудің түрі деп қабылдайтын стереотиптің барын жоққа шығармаймыз. Әйел адамға қатысты зорлық-зомбылық ынтымақтастығын нөлдік деңгейге жеткізу. Гендерлік ағартушылық, жыныстық ерекшелік туралы білім енгізу, репродуктивті денсаулық пен жыныстық денсаулық жайында мектеп табалдырығынан оқыту керек.

Негізгі бөлім. Қоғамның әйелдерге қатысты көзқарасын, әрекетін өзгерту үшін ең бірінші олардың өзін, қыз балаларды өзгертуіміз қажет. Статистикаға жүгінсек, әйел адамдар 33% ер адамдарға қарағанда жалақыны төмен алады. «Мен неге төмен жалақыға лайықпын?» деген тіптен сұрақ та туындай қоймайды. Жұмысқа қабылданар кезде де жыныстық ерекшеліктеріне қарай тағы бөле жара қараумен кездеседі. Мансап баспалдағында, «стеклянный потолок» ұғымы тағы бар, гендерлік ерекшеліктері бойынша көрінбейтін шектеу бағытын ұстану.

Тағы бір жайт, әйелдер білім алады, мансап баспалдағында үлкен жетістіктерге жетеді, сосын тұрмысқа шығып, дүниеге бала әкеледі. Мансапта уақытша тоқтау болып, қайта барудың, жалғастырудың ретін таппай, отбасынан қолдау көрмей күресуден бас тартады. Осы тұрғыда ер адамдарға бала күтіміне етене араласу, әкенің де бала күтімін қолға алу керек. Бұл жағдай әйелдерге бостандық сыйлайтын еріккен шара емес, басты себеп - балаға екі ата-анаға деген қажеттіліктің туындауында. Осы орайда берік отбасын құруға үлкен мүмкіндік бар, яғни ол тұрақты нығайған қоғамға тікелей жол ашады. Гендерлік теңдікке жету жолында экономикалық, денсаулықты сақтау, экологияны, саясатты және

тағы басқа секторлардың мәселелерін қоса шешетін мүмкіндік жоғары. Гендерлік мәселе азаматтық және құқықтықтан гөрі, мәдени-тұрмыстық деңгейден көп қарастыру керек сияқты. Әйелдер құқығы биологиялық және әлеуметтік ерекшеліктері мен отбасылық статусының, жалпы адамға ортақ құқығының жиынтығын құрайды [2, 38 б.].

Америкалық әлеуметтану мектебі бойынша әйел әлеуметтік қоғамда экспрессивті рольді, ерлер инструменталды (құралдық) рольді атқарады. Экспрессивті роль - қамқорлық көрсету, эмоциялық жұмыстар атқару, отбасындағы психологиялық тепе-теңдікті орындау. Бұл роль отбасылық шаруашылығының монополиясы, әйелдер жауапкершілігінің кеңістігі. Инструменталды роль - отбасының басқа да әлеуметтік жүйелер аралық байланысын қадағалау, қорғаушы, асыраушы. Отбасы болса қоғамның демографиялық құрамын өндіру мен алғашқы әлеуметтену құралы болып есептеледі [3, 163 б.].

Біздің елдің әйелдер эмансипациясына келетін болсақ, бұл үдеріс әлдеқайда кідіріс үстінде. Әрине салыстырмалы тұрғыда феминизацияның бастау алған Батыс, Америка елдерінің әйелдерімен салыстыратын болсақ, оларда «тұрмыстың жоқтығы». Қалауынша бір рет аптасына тамақ жасай алады. Аптаның қалған күндері жартылай дайындалған тамақты жылытумен, кешкілік арзан майрамханалық асқа бару мүмкіндігі тағы бар. Ол әйел адамның күшін үнемдеп қана қоймайды, ерлі - зайыптылардың романтикалық қарым-қатынасын ұзартады. Салыстыра берсек, мысал өте көп. Сол себепті американдық және еуропалық шынайылықтан әлі алыспыз.

Гендерлік келісімшарт немесе жұмысбасты ананың келісімшарты деп аталады, дәстүрлі патриархалды отбасындағы әйел ролі мен қатар өндірістегі жұмысбастылығын айтуға болады. Гендерлік қарым-қатынастың бұл үлгісін «үшжақты жүктемені ауырпалық» (бала тәрбиесі, тұрмыстық ұйымдастыру, толық жұмыс аптасы) деп те атайды.

Әйел адамдардың басты проблемаларының бірі отбасылық және отбасынан тыс ана болу, еңбек міндеттері, ана болу мүмкіндіктерін үйлестіруі. Қосарлы жұмысбастылық - жұмыста да, дәстүрлі түрде үй шаруашылығының міндеті әйел адамда болғандықтан үйде де, отбасы мүшелерін күту мен балаларды тәрбиелеу. Елімізде көптеген отбасыларда әйелдер қауымы іскерлікпен айналысады, тіптен мемлекеттік орындардағы ерлерінен артық кіріс әкеліп отыр. Дәстүрлі мораль тұрғысынан қоршаған орта тарапынан бұл үрдіс қолдау таппаса керек еді, тіптен әйелдерге, одан артық «отбасы асыраушысы» ролін жоғалтқан ер адамдарға қолайсыздық тудырады. Бірақ та, тек 11,5% үйленген ерлер және 6,7% тұрмыстағы әйелдер ерлердің әйелдерден табысы төмендегі ажырасу себебі болатындығын көрсеткен. Ажырасқан әйелдер тұрмыстағы әйелдерге қарағанда себептің (21%) екендігін көрсетті, яғни рөлдердің алмасуы үш есеге артық екенін дәлелдеп отыр. ХХІ ғасырдың моралі иілгіш, икемді болу керек деп ескерсек: қоғамдық пікір әйел мен ерлердің асыраушы ретінде рөлдерінің алмасқандығына шыдамдылықпен қарайтындығына көзіміз жетіп отыр. Әйелдердің басқару қызметіне бірбеткей көзқарастың шамалылығы аңғарылады. Әйелдер көшбасшылығына 46% жуық респонденттердің ойын ретінде қарауын тұспалайды («Оған не керегі бар? Баланы дүниеге әкеледі-бәрі де қалады», «Әйел!? Басшы!? Қойшы, ол жерге оны ешкім де жібермейді») деген ашық сұрақтарға кездесуге болады. Бірақ, заманауи көшбасшыдан қазіргі қоғам тиімді, жаңашыл жетекшіні талап етеді, адами капиталға бағыт-бағдар маңызды болып отыр.

Гендерлік сегрегациямен пара пар еңбек нарығында әйелдің жағдайына жұмыс берушінің тарапынан дискриминациясы үлкен әсер тигізеді [4, 4 б.]. Сонымен, еңбек нарығында тікелей емес, жанама, жасырын дискриминация жүзеге асады, жұмысқа қабылдау саясатында, жұмыс берушінің гендерлік талғамы мен еңбек түріне қатысты арнайы жұмыс орындарына деген кемсітушіліктер. Мұндай жасырын дискриминация еңбек нарығында тік және көлденең сегрегацияға әкеледі. Еңбек нарығындағы гендерлік теңсіздікті қолдайтын дискриминация туралы айтқанда стереотиптің екі тобын бөліп қарауға болады: жағдай

стереотиптері мен іс- әрекет стереотиптері.

Жағдай стереотиптері - бұл жұмыс берушінің стереотиптері. Жұмыс беруші әйел адамды пайдасы төмен жұмыс күші ретінде қабылдайды. Оның түсінігі бойынша әйел адамның еңбек жолын отбасылық міндеттермен байланыстыру керек дейді, сол себепті әйелден шамадан тыс жұмыс көрсеткішін, бағыт-бағдар мен мансаптық өсім көрсеткіші және т.б. Жұмыс берушінің бұл іс-әрекеті әйелді кемсітушілік болып саналады. Қазіргі экономикалық жағдайда ерлермен бәсекелесе алатын мүмкіндіктері төмен деп санайды әйелдер қауымын. Ерлердің көзқарасы бұл мәселеге оптимисттік тұрғыда. Әйелдер өздеріне деген төмен сенім мен бағалаудың нәтижесінде өзін өзі іріктеу механизмімен ерлермен тең дәрежеде еңбек нарығында орын ала алмай отыр.

Әйелдің ең негізгі әлеуметтік мәселесі - отбасылық және отбасынан тыс, ана болу мен еңбек міндеттерін орындауды қатар ала жүру, үйлестіру. Әйел адамдардың еңбек нарығына етене араласуы ерлер мен әйелдердің айырмашылық мәселесін шешкен жоқ. Ерлер мен әйелдердің бірдей экономикалық белсенділігі бола тұра, ерлер әйел адамдардан мен әйелдердің бірдей экономикалық белсенділігі бола тұра, ерлер әйел адамдардан 33% жалақыны артық алатыны әлі қалып отыр.

Экономикалық негіздегі гендерлік теңсіздікті шешу үшін тек әйелдер мен ерлердің тең дәрежеде еңбек нарығына қатысуы емес. Ол үшін еңбек нарығында сұраныс құрылымын өзгерту керек, еңбекке қабылдау тәжірибесі мен әйелдер атқаратын қызметтің маңыздылығы мен мәртебесін арттыру қажет [5, 8 б.].

Қазақстан қазір осы саладағы өз даму жолын таңдаудың алдында тұр, қазіргі уақытта басқару саласында жинақталған әлемдік бай тәжірибені пайдалануға бірегей мүмкіндігі бар, бірақ бұл ретте оны көшіруге және біздің шындығымызға алдын ала бейімделмей, қазақстандық топыраққа көшіруге тиіс емес. Біздің еліміздің мәдени және тарихи дәстүрлерін ескермей, реформалар жүргізу дұрыс болар еді. Бүгінде біздің алдымызда барлық әлеуметтік жүйелерді басқару құрылымын жетілдіру, осы саладағы жаңа даму жолдары мен қосымша ресурстарды іздеу міндеті тұр. Осындай факторлардың бірі әйелдердің осы дәстүрлі ерлер саласына белсенді ықпалдасуы болып табылады. Қазақстандағы нарықтық қатынастардың дамуы экономикалық процестерге түбегейлі әсер етіп қана қоймай, сонымен қатар өмір сүрудің көптеген салаларына қатысты консервативті қондырғылардың жұмсартылуына да ықпал етті. Алайда, әйелдердің іскерлік белсенділігі, әсіресе, көшбасшылық пен кәсіпкерлік туралы түсінік әлі күнге дейін әлеуметтік және мәдени инерция ықпалында қалып отыр. Бүкіл әлемде үлкен әсер ететін және Қазақстанда іс жүзінде басым болып отырған патриархаттық мәдениет шеңберінде басқару мен басшылық ер адамның прерогативасы болып саналады. Мұндай тәсіл әйелдердің өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндігін едәуір шектейді және олардың дағдарысты әлеуметтік-экономикалық жағдайларда бейімделуін қиындатады, сонымен қатар ол нақты әлеуметтік өзгерістерге жауап бермейді.

Қазіргі қоғамда әйелдердің рөлдік репертуарын кеңейтуге, атап айтқанда, әйелдер бизнесі мен менеджментті дамытуға және басқару көшбасшылығы институтын қалыптастыруға қолайлы бірқатар объективті жағдайлар қалыптасты. Қоғам басқарудың демократиялық қағидаттарына көбірек бағдарланады, бірінші орынға Ақпараттық технологиялар шығады, іскерлік қарым-қатынас үлгісіне сәйкес келетін қызмет көрсету саласы басым мәнге ие болады, бұл бизнесті жүргізудің әйелдік ерекшеліктеріне толық жауап береді. «Әйелдік» басқару стилінің қажеттілігі қазіргі кезде адамға бағытталған инновациялық сипатқа ие болатын менеджменттегі сапалы өзгерістермен анықталады [6, 168 б.]. Соңғы жылдары көптеген дамыған елдерде әйелдердің бизнес пен саясатта көшбасшылық ұстанымдарын белсенді иеленгені байқалады. Қазақстандық зерттеушілер мен талдаушылардың болжамы бойынша әйелдердің жұмыспен қамтылу құрылымында ер

адамдарға қарағанда үлкен үлес алатын болады. Олардың саны үлкен кәсіпорындардың, ұйымдардың, сондай-ақ ұсақ және орта фирмалардың басшылары, менеджерлері, директорлары арасында да ұлғаяды. Қазірдің өзінде әйелдердің қоғамдық өмірдің осы салаларын белсенді игеруі байқалуда. Әйелдердің жұмыспен қамтылуына қатысты осындай оптимистік болжамдарға қарамастан, бұл мәселе Қазақстан үшін өте өзекті болып қалуда. Оның өткірлігі қазақстандықтардың қоғамдық санасында қазақстандық әйелдердің қазақстандық кәсіпорындардың иерархиясында жоғары ұстанымды жеңіп алуға мүдделілігі туралы түсінік өте кең таралуына байланысты өсуде. Осының бәрі әйелдердің басқарушылық көшбасшылығын қалыптастыруға гендерлік аспектілердің әсерін терең зерделеу үшін алғышарттарды қалыптастырады.

Құрылымдалған және таратылатын БАҚ-дарындағы кәсіпкерліктегі әйелдердің бейнелері әртүрлі, бұл бизнес-ханымы туралы стереотиптердің және әйелдердің өзін-өзі іске асыруын әлсіз ниеттің бар-жоғын көрсетеді. Кәсіпкер әйелдер қоғамдық санада таралған шынайы әйел мен іскер адам конструкторларының әсерін сезінеді, бұл қарама-қарсы үміттер мен нормаларға сәйкес келу қажеттілігін тудырады. Кәсіпкер бизнестегі өзін-өзі басқару моделін құрастырады [7, 92 б.].

Қазақстандық қоғамда бизнес саласындағы әйелдердің көшбасшылығы туралы әртүрлі көзқарастар бар: бір жағынан, ол гендерлік мәртебесіне сәйкес келмейді, екінші жағынан, әдеттегі құбылыс ретінде қабылданады. Әйелдерге арналған мерзімдік басылымдардың қарама-қарсы көріністерін қолдайды, оларға қарағанда іскерлік адамдарға арналған басылымдар әлеуметтік рөлдер туралы стереотиптерді жеңілдетуге ықпал етеді және іскерлік әйелге оң көзқарас қалыптастырады. Сондықтан әйелдердің басқарушылық мінез-құлқына шынайы әйел бейнесі және іскер адам бейнесі сияқты конструкциялар әсер етеді.

Кәсіпкерлер бірлестіктері шеңберінде, мемлекеттік және өңірлік басқару органдарымен өзара іс-қимыл жасау әйелдердің кәсіпкерлік қызметі үшін қосымша ресурстар болып табылады [8, 100 б.]. Гендерлік белгі бойынша бірлестіктер проблемаларды шешуге және әйелдер бизнесінің мүдделерін қорғауға ғана емес, қалалар мен өңірлердегі басқа да маңызды әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешуге мүмкіндік береді. Әйелдер кәсіпкерлік қызметтің табысты үлгілерімен танысады, кеңес алады, тұтынушылар мен серіктестер шеңберін кеңейтеді, кәсіпкерлер бірлестіктері аясында әлеуметтік байланыстарды арттыруда [9, 126 б.].

Әйелдер әлеуметтік жауапты кәсіпкерлер болып табылады, бұл заңға мойынсұнушылықтан, қызметкерлерге әлеуметтік пакет беруден, әлеуметтік акциялар мен қайырымдылық іс-шараларға қатысудан көрінеді.

Әйелдердің басқарудағы қабілеттері туралы гендерлік стереотиптерді еңсеру үшін билік органдарының әйелдер орындайтын әлеуметтік рөлдердің ерекшеліктері мен маңыздылығын ескере отырып, кәсіпкерлік қызмет үшін қолайлы жағдайлар жасау жөніндегі күш-жігері қажет. Әйелдер бизнесінің дамуына мониторинг жүргізу және статистикалық шолу, түрлі қызмет салаларындағы іскер әйелдер, көшбасшы әйелдер туралы түсініктердің динамикасын анықтау мақсатында БАҚ мониторингі қажет [10, 206 б.].

Қорытынды. Өкінішке орай, қазақстандық әлеуметтік кеңістікте іскер әйел мен нағыз әйел арасындағы айырмашылық бар. Баспасөз беттерінде кәсіпкер әйелдер мен басшылардың презентациясы осы құбылысты қабылдау жағына қоғамдық пікір қалыптастыруға, әйелдердің әлеуметтік-экономикалық саладағы көшбасшылыққа деген ұмтылысын өзгертуге бағытталған. Бірақ бизнестегі көшбасшы әйелдер көбінесе екі қарама-қарсы санатқа бөлінеді, біріншіден, ерлер болмысын өз мінез-құлқына көшіретін әйелдер, екіншіден, ерлерден де жақсы басқаратын әйелдер. Сондықтан, бір жағынан, қоғамда әйелдердің бизнестегі басқару қабілеті мен стилі туралы стереотиптер сақталады, екінші жағынан, әйелдерді басқаруға көзқарастары өзгереді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Гардинер Ф. Обеспечение равенства полов: политика стран Западной Европы. - М.: Идея-Пресс, 2000. - 312 с.
- 2 Силласте Г. Итоги экспресс-опроса участников всероссийского женского конгресса // Всероссийский женский конгресс «Труд. Занятость. Безработица». - Москва, 1995. - 163 с.
- 3 Шеденова Н., Ускембаева М. Гендерные аспекты экономической активности сельского населения // Саясат.- №7. - 2005. - 38 с.
- 4 Мекебаева М.А. Изменение социально-ролевых функций женщин в РК и их влияние на политическое поведение // Саясат.- №10-11. - 2000.- 6 с.
- 5 Дьяченко С.А. Эффективная социально-экономическая гендерная политика как важный фактор развития общества // Саясат. - №10-11. - 2000. – 8 с.
- 6 Самарцева О.К., Фомина Т.А. Мужчина и женщина: Менеджмент в сфере бизнеса // Социологические исследования. - 2000. - № 11.
- 7 Бердыклычева Н.М. Женщины в управлении и бизнесе // Энергия: Экономика. Техника. Экология. - 2002. - 78 с.
- 8 Плимо Н. Гендерные проблемы в информационном обществе. - СПб, 2004. -100 с.
- 9 Шоре Э. Хайдер К. Пол, гендер, культура. - М.: РГГУ, 1999. - 129 с.
- 10 Ярская-Смирнова Е. Социокультурный анализ гендерных отношений. - Саратов: Изд. СГУ, 1998. - 208 б.

S.T. Seidumanov, Zh.Sapargalikyzy

L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Manifestation of professional integration in double female employment

Abstract: Traditional role of women is the image in the family, gender work and tripartite load. The woman has always combined in her life the education of children, reproductive performance and work in the home and outside the home. Gender discrimination, low wages and other difficulties make up the lack of a career ladder. To date, a number of favorable conditions have been formed for the expansion of the role repertoire, business development and management. The management model of women leads to qualitative changes in management. Gender education, as well as promotion, skills are necessary for society, it should be taught from school years. The image of a woman in modern Kazakhstan remains in the image of a historical person, a literary image, a woman-Batyr of the mother-heroine. In modern society, there is no social portrait of a woman, there is only the right political image and what spreads the media .

Keywords: gender, equality, woman, emancipation, entrepreneurship, employment, gender contract, discrimination.

С.Т.Сейдуманов, Ж.Сапарғалиқызы

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Проявление профессиональной интеграции в двойной занятости женщины

Аннотация. Традиционная роль женщины, ее трехсторонняя нагрузка – это проявление гендерных отношений. Женщина всегда совмещала в своей жизни воспитание детей, репродуктивность и труд. В то же время налицо дискриминация женщин на работе, отсутствие у них карьерного роста и их низкая заработная плата. На сегодняшний день сформирован ряд благоприятных условий для расширения ролевого репертуара, развития бизнеса и менеджмента. Модель управления женщины приводит к качественным изменениям в менеджменте. Гендерное просвещение, а также развитие деловых умений необходимы для общества, этому следует обучать

со школьных лет. Образ женщины в современном Казахстане остается образами исторической личности, литературного персонажа, женщины-батыра, матери-героини. В современном обществе нет социального портрета женщины, есть только нужный политический образ и то, что распространяют СМИ.

Ключевые слова: гендер, равенство, женщина, эмансипация, занятость, предпринимательство, гендерный договор, дискриминация.

References

1. Gardiner F. Obespechenie ravenstva polov: politika stran Zapadnoi Evropi [Gender equality: politics of Western Europe] (Ideya-Press, Moscow, 2000, 312 p.).
2. Sillaste G. Itogi ekspress-oprosa uchastnikov vsrossiyskogo zhenskogo kongressa [Results of the Express survey of participants of the all-Russian women's Congress], Vserossiyskiy zhenskiy kongress «Trud. Zanyatost'. Bezrabotitsa» (Moscow, 1995, 163 p.).
3. Shedenova N., Uskambaeva M. Gendernie aspekti ekonomicheskoi aktivnosti selskogo naseleniya [Gender aspects of rural economic activity], Sayasat, (7), 2005, 38p.
4. Mekebaeva M.A. Izmenenie socialno-rolevih funktsii jenschin v RK i ih vliyanie na politicheskoe povedenie [Changing the socio-role functions of women in Kazakhstan and their impact on political behavior], Sayasat (10-11), 2000, p. 6.
5. Dyachenko S.A. Effektivnaya socialno-ekonomicheskaya gendernaya politika kak vajniy faktor razvitiya obschestva [Effective socio-economic gender policy as an important factor in the development of society], Sayasat (10-11), 2000, p 6.
6. Samarceva O.K., Fomina T.A. Mujchina i jenschina: Menedjment v sfere biznesa [Man and woman: business Management], Sociologicheskie issledovaniya, (11) 2000.
7. Berdiklicheva N.M. [Jenshini v upravlenii i biznese Women in management and business], Energiya: Ekonomika. Tehnika. Ekologiya. 2002. 78 p.
8. Plimo N. Gendernie problemi v informacionnom obschestve [Gender issues in the information society] (SPb, 2004, 100 p.).
9. Shore E., Haider K. Gender, kultura [Gender, culture] (RGGU, Moscow, 1999/ 129 p.).
10. Yarskaya-Smirnova E. Sociokulturnii analiz gendernih otnoshenii [Socio-cultural analysis of gender relations] (Izd. SGU, Saratov., 1998, 208 p.).

Авторлар туралы мәлімет:

Сейдуманов С.Т.- Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің депутаты, әлеуметтану кафедрасының профессоры, әлеуметтану ғылымының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көш., 6, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Сапарғалиқызы Ж.- «Әлеуметтану» мамандығының 1 курс докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көш., 6, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Seidumanov S.T. - Deputy of the Majilis of the Parliament of the Republic of Kazakhstan, Associate Professor of the Department of Sociology, Doctor of Sociology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Str. Yanushkevich 6, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Sapargalikyzy Zh. - PhD Student of "Sociology", L.N. Gumilyov Eurasian National University, Yanushkevich str., 6, Nur-Sultan, Kazakhstan.

«Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. Педагогика. Психология. Социология» журналында мақала жариялау ережесі

1. Журнал мақсаты. Педагогика, психология, элеуметтану салалары бойынша мұқият тексеруден өткен ғылыми құндылығы бар мақалалар жариялау.

2. Журналда мақала жариялаушы автор мақаланың қол қойылған бір дана қағаз нұсқасын Ғылыми басылымдар бөліміне (редакцияға, мекенжайы: 010008, Қазақстан Республикасы, Астана қаласы, Қ. Сәтпаев көшесі, 2, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Бас ғимарат, 349 кабинет) және vest_pedpsysoc@enu.kz электрондық поштасына Word форматындағы нұсқаларын жіберу қажет. Мақала мәтінінің қағаз нұсқасы мен электронды нұсқалары бірдей болулары қажет. Сонымен бірге автордың жұмыс орнынан ілеспе хат тапсырылуы қажет.

Мақалалар қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде қабылданады.

3. Автордың қолжазбаны редакцияға жіберуі мақаланың Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысында басуға келісімін, шетел тіліне аударылып қайта басылуына келісімін білдіреді. Автор мақаланы редакцияға жіберу арқылы автор туралы мәліметтің дұрыстығына, мақала көшірілмегендігіне (плагиаттың жоқтығына) және басқа да заңсыз көшірмелердің жоқтығына кепілдеме береді. Сонымен қатар мақала мәтінін плагиат жүйесінде тексеруге келісімін білдіреді.

4. Мақаланың көлемі 18 беттен аспауға тиіс (6 беттен бастап).

Мақаланың құрылымы

5. ХҒТАР <http://grnti.ru/> - бірінші жолдың сол жақтауында;

Автор(лар)дың аты-жөні – жолдың ортасында;

Мекеменің толық атауы, қаласы, мемлекеті (егер авторлар әртүрлі мекемеде жұмыс жасайтын болса, онда әр автор мен оның жұмыс мекемесі қасында бірдей белгі қойылу керек) – жолдың ортасында;

Автор(лар)дың E-mail-ы – жақша ішінде, курсивпен, жолдың ортасында;

Мақала атауы – жолдың ортасында;

Аннотация (100-200 сөз; мақаланың атауын мейлінше қайталамауы қажет; әдебиеттерге сілтемелер болмауы қажет; мақаланың құрылысын (кіріспе, мақаланың мақсаты, міндеттері, қарастырылып отырған сұрақтың тарихы, зерттеу әдістері, нәтижелер/талқылау, қорытынды) сақтай отырып, мақаланың қысқаша мазмұны берілуі қажет).

Түйін сөздер (6-8 сөз не сөз тіркесі). Түйін сөздер мақала мазмұнын көрсетіп, мейлінше мақала атауы мен аннотациядағы сөздерді қайталамай, мақала мазмұнындағы сөздерді қолдану қажет. Сонымен қатар, ақпараттық-ізвестіру жүйелерінде мақаланы жеңіл табуға мүмкіндік беретін ғылым салаларының терминдерін қолдану қажет.

Негізгі мәтін мақаланың мақсаты, міндеттері, қарастырылып отырған сұрақтың тарихы, зерттеу әдістері, нәтижелер/талқылау, қорытынды бөлімдерін қамтуы қажет – жоларалық интервал - 1, азат жол «қызыл жолдан» - 1,25 см, беттеу жолағы – еніне сай жасалады.

Таблица, суреттер – аталғаннан кейін орналастырылады. Әр таблица, сурет қасында оның аталуы болуы қажет. Сурет айқын, сканерден өтпеген болуы керек.

Жалпы қолданыста бар аббревиатуралар мен қысқартулардан басқалары міндетті түрде алғаш қолданғанда түсіндірілуі берілуі қажет.

Қаржылай көмек туралы ақпарат бірінші бетте көрсетіледі.

Әдебиеттер тізімі. Мәтінде әдібиеттерге сілтемелер тікжақшаға алынады. Мәтіндегі әдебиеттер тізіміне сілтемелердің номерленуі мәтінде қолданылуына қатысты жүргізіледі: мәтінде кездескен әдебиетке алғашқы сілтеме [1] арқылы, екінші сілтеме [2] арқылы т.с.с. жүргізіледі. Кітапқа жасалатын сілтемелерде қолданылған беттері де көрсетілуі керек (мысалы, [1, 45 бет]). Жарияланбаған еңбектерге сілтемелер жасалмайды. Сонымен қатар, рецензиядан өтпейтін басылымдарға да сілтемелер жасалмайды (әдебиеттер тізімін, әдебиеттер тізімінің ағылшынша әзірлеу үлгілерін журнал <http://bulpeds.enu.kz> сайтындағы мақаланы рәсімдеу үлгісінен қараңыз).

6. Мақала соңындағы әдебиеттер тізімінен кейін библиографиялық мәліметтер орыс және ағылшын тілінде (егер мақала қазақ тілінде жазылса), қазақ және ағылшын тілінде (егер мақала

орыс тілінде жазылса), орыс және қазақ тілінде (егер мақала ағылшын тілінде жазылған болса) беріледі.

Авторлар туралы мәлімет: автордың аты-жөні, ғылыми атағы, қызметі, жұмыс орны, жұмыс орнының мекен-жайы, телефон, e-mail – қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде толтырылады.

7. Қолжазба мұқият тексерілген болуы қажет. Техникалық талаптарға сай келмеген қолжазбалар қайта өңдеуге қайтарылады. Қолжазбаның қайтарылуы оның журналда басылуына жіберілуін білдірмейді.

Редакцияға түскен мақала жабық (анонимді) тексеруге жіберіледі. Барлық рецензиялар авторларға жіберіледі. Автор (рецензент мақаланы түзетуге ұсыныс берген жағдайда) өңдеп қайта, қолжазбаның түзетілген нұсқасын редакцияға қайта жіберуі қажет. Рецензент жарамсыз деп таныған мақала қайтара қарастырылмайды. Мақаланың түзетілген нұсқасы мен автордың рецензентке жауабы редакцияға жіберіледі.

Пікірі мақұлданған мақалаларды редколлегия алқасына талқылап, басуға келіседі.

8. Төлемақы. Басылымға рұқсат етілген мақала авторларына төлем жасау туралы ескертіледі. Төлем көлемі 2018 жылы 4500 тенге – Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ қызметкерлері үшін және 5500 тенге басқа ұйым қызметкерлеріне.

Реквизиттер:

1) АО «Банк ЦентрКредит»

БИК Банка: KСJBKZKX

KZ978562203105747338

Кбе 16

Кнп 859

2) АО «Bank RBK»

БИК Банка: KINCKZKA

ИИК: KZ498210439858161073

Кбе 16

Кнп 859

3) АО «ForteBank»

БИК Банка: IRTYKZKA

ИИК: KZ599650000040502847

Кбе 16

Кнп 859

4) АО «НародныйБанкКазахстан»

БИК Банка: HSBKKZKX

ИИК: KZ946010111000382181

Кбе 16

Кнп 859

Provision on Articles submitted to the Journal
“Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Pedagogy. Psychology. Sociology Series”

Purpose of the journal. Publication of carefully selected original scientific works and book reviews in the fields of pedagogy, psychology, sociology.

An author who wishes to publish an article in a journal must submit the article in hard copy (printed version) in one copy, signed by the author to the scientific publication office (at the address: 010008, Republic of Kazakhstan, Astana, Satpayev St., 2. L.N. Gumilyov Eurasian National University, Main Building, room 349) and by e-mail vest_pedpsysoc@enu.kz in Word format. At the same time, the correspondence between Word-version and the hard copy must be strictly maintained. And also the authors must provide a cover letter.

Language of publications: Kazakh, Russian, English.

Submission of articles to the scientific publication office means the authors' consent to the right of the Publisher, L.N. Gumilyov Eurasian National University, to publish articles in the journal and the republication of it in any foreign language. Submitting the text of the work for publication in the journal, the author guarantees the correctness of all information about himself, the lack of plagiarism and other forms of improper borrowing in the article, the proper formulation of all borrowings of text, tables, diagrams, illustrations and also he/she agrees to check the uniqueness of the article text.

The volume of the article should not exceed 18 pages (from 6 pages).

Structure of the article (page – A4 format, portrait orientation, page margins on all sides - 20 mm. Font: type - Times New Roman, font size - 14)

GRNTI <http://grnti.ru/> - first line, left

Initials and Surname of the author (s) - center alignment, italics

Full name of the organization, city, country (if the authors work in different organizations, you need to put the same icon next to the name of the author and the corresponding organization) - center alignment, italics

Author's e-mail (s)- in brackets, italics

Article title - center alignment, bold

Abstract (100-200 words, it should not contain a formula, the article title should not repeat in the content, it should not contain bibliographic references, it should reflect the summary of the article, preserving the structure of the article - introduction, problem statement, goals, history, research methods, results /discussion, conclusion).

Key words (6-8 words/word combination. Keywords should reflect the main content of the article, use terms from the article, as well as terms that define the subject area and include other important concepts that make it easier and more convenient to find the article using the information retrieval system).

The main text of the article should contain an introduction, problem statement, goals, history, research methods, results / discussion, conclusion - line spacing - 1, indent of the “red line” -1.25 cm, alignment in width.

Tables, figures should be placed after the mention. Each illustration should be followed by an inscription. Figures should be clear, clean, not scanned.

All abbreviations, with the exception of those known to be generally known, must be deciphered when first used in the text.

Information on the financial support of the article is indicated on the first page in the form of a footnote.

References

In the text references are indicated in square brackets. References should be numbered strictly in the order of the mention in the text. The first reference in the text to the literature should have the number [1], the second - [2], etc. The reference to the book in the main text of the article should be accompanied by an indication of the pages used (for example, [1, 45 p.]). References to unpublished works are not allowed. Unreasonable references to unreviewed publications (examples of the description of the list of literature, descriptions of the list of literature in English, see on the journal web-site <http://bulped.enu.kz>).

At the end of the article, after the list of references, it is necessary to indicate bibliographic data in Russian and English (if the article is in Kazakh), in Kazakh and English (if the article is in Russian) and in Russian

and Kazakh languages (if the article is English language).

Information about authors: surname, name, patronymic, scientific degree, position, place of work, full work address, telephone, e-mail - in Kazakh, Russian and English.

6. The article must be carefully verified. Articles that do not meet technical requirements will be returned for revision. Returning for revision does not mean that the article has been accepted for publication.

7. Work with electronic proofreading. Articles received by the Department of Scientific Publications (editorial office) are sent to anonymous review. All reviews of the article are sent to the author. The authors must send the proof of the article within three days. Articles that receive a negative review for a second review are not accepted. Corrected versions of articles and the author's response to the reviewer are sent to the editorial office. Articles that have positive reviews are submitted to the editorial boards of the journal for discussion and approval for publication.

Periodicity of the journal: 4 times a year.

8. Payment. Authors who have received a positive conclusion for publication should make payment on the following requisites (for ENU employees - 4,500 tenge, for outside organizations - 5,500 tenge):

Requisites:

1) АО «Банк ЦентрКредит»

БИК Банка: КСЖВКЗКХ

КЗ978562203105747338

Кбе 16

КНП 859

2) АО «Bank RBK»

БИК Банка: KINCKZKA

ИИК: KZ498210439858161073

Кбе 16

КНП 859

3) АО «ForteBank»

БИК Банка: IRTYKZKA

ИИК: KZ599650000040502847

Кбе 16

КНП 859

4) АО «НародныйБанкКазахстан»

БИК Банка: HSBKKZKX

ИИК: KZ946010111000382181

Кбе 16

КНП 859

Положение о рукописях, представляемых в журнал «Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева. Серия Педагогика. Психология. Социология»

1. Цель журнала. Публикация тщательно отобранных оригинальных научных работ и обзоров книг по направлениям: педагогика, психология, социология.

2. Автору, желающему опубликовать статью в журнале необходимо представить рукопись в твердой копии (распечатанном варианте) в одном экземпляре, подписанном автором в Отдел научных изданий (по адресу: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Сатпаева, 2, Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Учебно-административный корпус, каб. 349) и по e-mail vest_redpsysoc@enu.kz. При этом должно быть строго выдержано соответствие между Word-файлом и твердой копией. Также авторам необходимо предоставить сопроводительное письмо.

Язык публикаций: казахский, русский, английский.

3. Отправление статей в редакцию означает согласие авторов на право Издателя, Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, издания статей в журнале и переиздания их на любом иностранном языке. Представляя текст работы для публикации в журнале, автор гарантирует правильность всех сведений о себе, отсутствие плагиата и других форм неправомерного заимствования в рукописи, надлежащее оформление всех заимствований текста, таблиц, схем, иллюстраций, а также дает согласие на проверку уникальности текста статьи.

4. Объем статьи не должен превышать 18 страниц (от 6 страниц).

5. Схема построения статьи (страница – А4, книжная ориентация, поля со всех сторон – 20 мм.

Шрифт: тип – Times New Roman, размер (кегель) - 14):

МРНТИ <http://grnti.ru/> - первая строка, слева

Инициалы и Фамилию автора(ов)- выравнивание по центру, курсив

Полное наименование организации, город, страна (если авторы работают в разных организациях, необходимо поставить одинаковый значок около фамилии автора и соответствующей организации)

E-mail автора(ов) – в скобках курсив

Название статьи – выравнивание по центру полужирным шрифтом

Аннотация (100-200 слов; не должна содержать формулы, по содержанию повторять название статьи; не должна содержать библиографические ссылки; должна отражать краткое содержание статьи, сохраняя структуру статьи – введение, постановка задачи, цели, история, методы исследования, результаты/обсуждение, заключение/выводы).

Ключевые слова (6-8 слов/словосочетаний).

Ключевые слова должны отражать основное содержание статьи, использовать термины из текста статьи, а также термины, определяющие предметную область и включающие другие важные понятия, позволяющие облегчить и расширить возможности нахождения статьи средствами информационно-поисковой системы).

Основной текст статьи должен содержать введение, постановка задачи, цели, история, методы исследования, результаты/обсуждение, заключение/выводы – межстрочный интервал – 1, отступ «красной строки» -1,25 см, выравнивание по ширине.

Таблицы, рисунки необходимо располагать после упоминания. С каждой иллюстрацией должна следовать надпись. Рисунки должны быть четкими, чистыми, несканированными.

Все аббревиатуры и сокращения, за исключением заведомо общеизвестных, должны быть расшифрованы при первом употреблении в тексте.

Сведения о финансовой поддержке работы указываются на первой странице в виде сноски.

Список литературы. В тексте ссылки обозначаются в квадратных скобках. Ссылки должны быть пронумерованы строго по порядку упоминания в тексте. Первая ссылка в тексте на литературу должна иметь номер [1], вторая - [2] и т.д. Ссылка на книгу в основном тексте статьи должна сопровождаться указанием использованных страниц (например, [1, 45 стр.]). Ссылки на неопубликованные работы не допускаются. Нежелательны ссылки на нецензурируемые издания (примеры описания списка литературы, описания списка литературы на английском языке см. на сайте журнала <http://bulpeds.enu.kz> в образце оформления статьи).

В конце статьи, после списка литературы, необходимо указать библиографические данные на русском и английском языках (если статья оформлена на казахском языке), на казахском и английском языках (если статья оформлена на русском языке), на русском и казахском языках (если статья оформлена на английском языке).

Сведения об авторах: фамилия, имя, отчество, научная степен, должность, место работы, полный служебный адрес, телефон, e-mail – на казахском, русском и английском языках.

6. Рукопись должна быть тщательно выверена. Рукописи, не соответствующие техническим требованиям, будут возвращены на доработку. Возвращение на доработку не означает, что рукопись принята к опубликованию.

7. Работа с электронной корректурой. Статьи, поступившие в Отдел научных изданий (редакция), отправляются на анонимное рецензирование. Все рецензии по статье отправляются автору. Статьи, получившие отрицательную рецензию к повторному рассмотрению не принимаются. Исправленные варианты статей и ответ автора рецензенту присылаются в редакцию. Статьи, имеющие положительные рецензии, представляются редколлегии журнала для обсуждения и утверждения для публикации.

Периодичность журнала: 4 раза в год.

8. Оплата. Авторам, получившим положительное заключение к опубликованию необходимо произвести оплату по следующим реквизитам (для сотрудников ЕНУ им. Л.Н. Гумилева – 4500 тенге, для сторонних организаций – 5500 тенге):

Реквизиты:

1) АО «Банк ЦентрКредит»

БИК Банка: КСЖВКЗКХ

КЗ978562203105747338

Кбе 16

Кнп 859

2) АО «Bank RBK»

БИК Банка: KINCKZKA

ИИК: KZ498210439858161073

Кбе 16

Кнп 859

3) АО «ForteBank»

БИК Банка: IRTYKZKA

ИИК: KZ599650000040502847

Кбе 16

Кнп 859

4) АО «НародныйБанкКазахстан»

БИК Банка: HSBKKZKX

ИИК: KZ946010111000382181

Кбе 16

Кнп 859

Мақаланы рәсімдеу үлгісі / Template / Образец оформления статьи

ПАРАМЕТРЫ:

страница – А4, книжная ориентация, поля со всех сторон – 20 мм.

Шрифт: тип – Times New Roman, размер (кегель) – 14, межстрочный интервал – 1,

отступ «красной строки» -1,25 см, выравнивание по ширине

МРНТИ 14.35.07

А. Р. Ерментаева¹, Ж.К. Аубакирова¹, М.Д. Ауренова²

¹*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан*

²*Восточно-Казахстанский государственный университет имени С. Аманжолова,
Усть-Каменогорск, Казахстан*

(E-mail: erasem@mail.ru, janat-anar@mail.ru, danara-07@mail.ru)

Роль и значение субъектно-ориентированной психологической подготовки студентов

Аннотация. В статье посредством теоретического анализа, конкретизации, обобщения и систематизации определяется субъектно-ориентированная психологическая подготовка студентов, а также анализируется ее сущностная характеристика. Субъектность и психологическая готовность студентов рассматриваются как результаты субъектно-ориентированной психологической подготовки... [100-200 слов].

Ключевые слова: студент, субъект, психологическая подготовка, субъектность, психологическая готовность [5-7 слов/словосочетаний].

ТЕКСТ СТАТЬИ. Текст статьи должен содержать введение, постановку проблемы, цели, историю, методы исследования, результаты/обсуждение, заключение/выводы.

Список литературы

Оформление книги:

1. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер.Ком. – 1999. – 720 с.

Оформление журнальной статьи:

2. Забродин Ю.М. Методологические проблемы исследования и моделирования функциональных состояний человека-оператора // Вопросы кибернетики. Психические состояния и эффективность деятельности. - 1983. – Т. 3. № 25. – С. 15-21. doi: ... (при наличии).

Оформление материалов конференций:

3. Семенова В.Г. Самостоятельная работа студентов как важнейшая форма организации учебного процесса в рамках компетентностной модели образования // Организация самостоятельной работы студентов: материалы докладов II Всероссийской научно-практической интернет-конференции. - Саратов: Новый проект, 2013. – С. 10-15 – материалы конференций

Оформление газетной статьи:

4. Ахметова Н. Р. Психология студенческого возраста // Педагогический вестник. -2009. – № 12. – С. 4.

Оформление журнальной статьи на англ.яз.:

5. Pundak D., Herscovitz O., Shacham M., Wisner-Biton R. Instructors' attitudes toward active learning // *Interdisciplinary Journal of E-Learning and Learning Objects*. – 2009. – Vol. 5. – P. 215-232.

Оформление интернет-источников:

6. Baldwin G. The teaching-research nexus: How research informs and enhances learning and teaching in the University of Melbourne [Электрон. ресурс]. - 2005. – URL: <http://www.cshe.unimelb.edu.au/> (дата обращения 15.08.2017)

А. Р. Ерментаева¹, Ж.К. Аубакирова¹, М.Д. Ауренова²

¹Л. Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

²С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті,
Өскемен, Қазақстан

Студенттерді субъект-бағдарлы психологиялық дайындаудың рөлі мен маңызы

Аннотация. Мақалада теориялық талдау, нақтылау, жалпылап, жүйелеу әдістері арқылы студенттерді субъект-бағдарлы психологиялық дайындау анықталады және оның мәндік сипаттамасы талданады. Студенттерді субъект-бағдарлы психологиялық дайындаудың нәтижелері ретінде субъектілік және психологиялық даярлық ажыратылып, жіктеледі... [100-200 сөз].

Түйін сөздер: студент, субъект, психологиялық дайындау, субъектілік, психологиялық даярлық [5-7 сөз/сөз тіркесі].

A. R. Yermentayeva¹, Zh. K. Aubakirova¹, M.D. Aurenova²

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

²S. Amanzholov East Kazakhstan State University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

Role and importance of subject-oriented psychological training of students

Abstract. In the article, the subject-oriented psychological preparation of students is determined by theoretical analysis, concretization, generalization and systematization, as well as its essential characteristics analyzed. Subjectivity and psychological readiness of students are considered as the results of subject-oriented psychological training [100-200 words].

Keywords: student, subject, psychological preparation, subjective, psychological readiness [5-7 keywords].

References

Book design:

1. Rubinshtejn S.L. *Osnovy obshhej psihologii* [Basics of general psychology] (Piter.Kom., SPb, 1999, 720 p) [in Russian].

Journal article design:

2. Zabrodin Ju.M. Metodologicheskie problemy issledovaniya i modelirovaniya funkcional'nyh sostojanij cheloveka-operatora [Methodological problems of studying operator functional state modeling], *Voprosy kibernetiki. Psihicheskie sostojaniya i jeffektivnost' dejatel'nosti* [Questions of cybernetics. Mental status and performance], 3(25), 15-21(1983).

Conferences proceedings design:

3. Semenova V.G. Samostoyatel'naya rabota studentov kak vazhneyshaya forma organizatsii uchebnogo protsessa v ramkakh obrazovatel'noy kompetentnostnoy modeli [Independent work of students as the most important form of organization of educational process within the educational competence model], *Organizatsiya samostoyatel'noy raboty studentov: materialy dokladov II Vserossiyskoy nauchno-prakticheskoy internet-konferentsii* [Organization of independent work of students: materials of reports of

the II all-Russian scientific-practical Internet-conference], Saratov: Novyy proyekt [Saratov: New project], 2013. P. 10-15.

Newspaper articles design:

4. Ahmetova N. R. Psihologija studencheskogo vozrasta [Student psychology], Newspaper «Pedagogicheskij vestnik [Pedagogical messenger]», 2009. № 12. P. 4.

Article from the journal in English design:

5. Pundak D., Herscovitz O., Shacham M., Wisner-Biton R. Instructors' attitudes toward active learning, Interdisciplinary Journal of E-Learning and Learning Objects, 5, 215-232(2009).

Internet resources design:

6. Baldwin G. The teaching-research nexus: How research informs and enhances learning and teaching in the University of Melbourne [Electronic resource]. Available at: <http://www.cshe.unimelb.edu.au/.htm> (Accessed: 15.08.2017).

Сведения об авторах:

Каз.:

Ерментаева А.Р. – психология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының профессоры, А.Янушкевич көш., 6, Астана, Қазақстан.

Аубакирова Ж.Қ. - психология ғылымдарының кандидаты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, А.Янушкевич көш., 6, Астана, Қазақстан.

Ауренова М.Д. – психология және коррекциялық педагогика кафедрасының қауымдастырылған профессоры, психология ғылымдарының кандидаты, С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті, 30-шы Гвардиялық дивизия көш., 34, Өскемен, Қазақстан.

Рус.:

Ерментаева А.Р. – доктор психологических наук, профессор кафедры социальной педагогики и самопознания ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, ул. А.Янушкевича, 6, Астана, Казахстан.

Аубакирова Ж.Қ. – кандидат психологических наук, ассоциированный профессор кафедры социальной педагогики и самопознания ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, ул. А. Янушкевича, 6, Астана, Казахстан.

Ауренова М.Д. – кандидат психологических наук, ассоциированный профессор кафедры психологии и коррекционной педагогики Восточно-Казахстанского государственного университета имени С. Аманжолова, ул. 30-й Гвардейской дивизии, 34, Усть-Каменогорск, Казахстан.

Англ.:

Yermentayeva A.P. - Doctor of Psychology, Professor of the department of social pedagogy and self-cognition, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Str. Yanushkevich, 6, Astana, Kazakhstan.

Aubakirova Zh. K. - Candidate of Psychology, Associate Professor of the department of social pedagogy and self-cognition, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Str. Yanushkevich, 6, Astana, Kazakhstan.

Aurenova M.D. - Candidate of Psychology, Associate Professor of the department of psychology and correctional pedagogy, S. Amanzholov East Kazakhstan State University, Str.Tridsatoy Gvardeiskoy divizii, 34, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

Редактор: А.А. Молдажанова
Шығарушы редактор: Ә.С. Жұматаева
Дизайн: Ә.С. Жұматаева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
Хабаршысы. Педагогика. Психология. Әлеуметтану сериясы.
-2019. - 1(126). - Нұр-Сұлтан: ЕҰУ. 176 б.
Шартты б.т. -21 Таралымы - 35 дана

Мазмұнына типография жауап бермейді.

Редакция мекен-жайы: 010008, Нұр-Сұлтан қ.,
Қ.Сәтпаев көшесі, 2.
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Тел.: (87172) 709-500 (ішкі 31432)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің баспасында басылды